

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Dossier Nordpol. Het Englandspiel onder de loep

Wolters, J.P.M.H.

Publication date

2003

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Wolters, J. P. M. H. (2003). *Dossier Nordpol. Het Englandspiel onder de loep.* [, Universiteit van Amsterdam]. Boom.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

A 03-

130

2 de EX

JO WOLTERS

DOSSIER

HET ENGLANDSPIEL ONDER DE LOEP

NORDPOL

BOOM

DOSSIER NORDPOL

Voor Elly

Dossier Nordpol

Het Englandspiel onder de loep

Academisch Proefschrift
ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Universiteit van Amsterdam
op gezag van de Rector Magnificus
prof. mr. P.F. van der Heijden
ten overstaan van een door het college voor
promoties ingestelde commissie, in het openbaar
te verdedigen in de Aula der Universiteit op
dinsdag 27 mei 2003, te 10.00 uur

door

Johannes Peter Maria Hubertus Wolters

geboren te Heerlen

Promotor: prof. dr. J.C.H. Blom

Faculteit: Geesteswetenschappen

Inhoud

Woord vooraf 13

DEEL I VISIES OP HET ENGLANDSPIEL – KRITIEK EN RELATIVERING 19

Hoofdstuk 1 Inleiding 21

Het Englandspiel 21

Het voorspel – Paradijs Hooghalen 21

Een 'inkijkoperatie' – Duitse en geallieerde diensten 22

Het traditionele verhaal 25

Het begin 25

Het verloop 27

– *De Britse sabotagedienst – SOE 27*

– *De 'Hollandse' inlichtingendienst – CID 29*

Het einde 30

Nieuw onderzoek: de kernvraag – aanleiding en doel 31

Opbouw van het onderzoek 33

Hoofdstuk 2 Englandspiel: parlementair en historisch onderzocht 35

Opening van zaken 35

Parlementaire Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945 – PEC 35

Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog – Koninkrijk 35

Context – verklaringskaders 37

PEC – achtergronden en beperkingen 37

Koninkrijk – achtergronden en beperkingen 41

Kanttekeningen 42

Bewijsvoering I 43

PEC – opzet of verraad 43

Kanttekeningen 44

Koninkrijk – opzet of verraad 45

Kanttekeningen 46

Bewijsvoering II 46
PEC: errors in judgement of (ernstige) fouten 47
Kanttekeningen 49
Koninkrijk: errors in judgement of kapitale blunders 51
 a) Materiaal Enquêtecommissie 52
 b) Beperkt eigen onderzoek 55
 c) Literatuur 57
 d) Kritiek meelezers 59
Kanttekeningen 60
Gelijklopende lezingen PEC – Koninkrijk 62
Voorlopige conclusies 62

Hoofdstuk 3 Overige literatuur 65
Publicaties 65
SOE in the Low Countries 68
Achtergronden en beperkingen 69
Opzet of verraad 70
Bewijsvoering 72
Meerwaarde 72
Slotconclusie 73

DEEL II NIEUWE INFORMATIE 75

Hoofdstuk 4 SOE, de Dienst 77
Inleiding 77
Achtergronden 77
SOE, een Britse geheime dienst 'in oorlog' 77
Charter en Richtlijnen 81
De nieuwkomer – het binnenlandse front 84
Veiligheid – security 85
Conclusies 88

Hoofdstuk 5 SOE Dutch Section 91
Inleiding 91
Relaties SOE Dutch Section – Nederlandse autoriteiten 92
Laming versus Van 't Sant: december 1940 – februari 1942 92
 Volgende ronde 94
 Secret Army – een Brits voorstel 95
 Secret Army – een nieuw Brits voorstel 95
 Vertrouwen in SOE opgezegd – M16 favoriet 96
 Gescheiden wegen 96
 Impasse – sterke mannen gevraagd 97

Exit Laming!	97
Voorstel M16 tot samenwerking	98
Lamings evaluatie	98
<i>Samenwerking Blizard/De Bruijne: tegen de stroom in (I)</i>	
<i>februari 1942 – juli 1942</i>	100
Intriges én samenwerking	100
Plan voor Holland	101
SOE en de geallieerde regeringen	102
<i>Samenwerking Blizard/De Bruijne: tegen de stroom in (II)</i>	
<i>juli 1942 – voorjaar 1944</i>	102
Consolidatie?	102
M16 Dutch Section op haar beurt gewantrouwd	103
Blizards voorstel: twee secties onder één leiding	103
Het geheime leger-in-fasen	105
Nederlandse Inlichtingendienst meldt: ineenstorting Duits leger	106
Sabotagerichtlijn Gubbins, mei 1943	106
Blizard / stopzetting vluchten boven Nederland	107
De waarheid dringt langzaam door	107
Een schijnoverwinning voor De Bruijne	107
Deadlock januari/februari 1944	108
De prins grijpt in	108
Een nieuw begin – de invasie vindt dit jaar echt plaats	108
Kanttelingen en conclusies	109
Hoofdstuk 6 Wat ging er mis tussen maart en juli 1942?	113
Inleiding – terug naar het begin	113
Telegramwisseling	116
<i>Telegramwisseling maart 1942 – zender onder Duitse regie</i>	117
<i>Ebenezer – zender Catarrh-team (Lauwers/Taconis)</i>	117
<i>Balans over maart 1942</i>	118
<i>Telegramwisseling april 1942 – één zender werkt onder Duitse regie, de ander in vrijheid</i>	119
<i>Ebenezer – zender Catarrh-team (Lauwers/Taconis)</i>	119
<i>Trumpet – zender Lettuce-team (Jordaan/Ras)</i>	120
<i>Balans over april 1942</i>	122
<i>Telegramwisseling mei 1942 – alle zenders onder Duitse regie</i>	123
<i>Ebenezer – zender Catarrh-team (Lauwers/Taconis)</i>	123
– Turnip (Andringa)	123
– Potato (De Haas)	123
– Catarrh	124
– Abor (Baatsen)	124
– Beetroot – I – (Parlevliet/Van Steen)	124

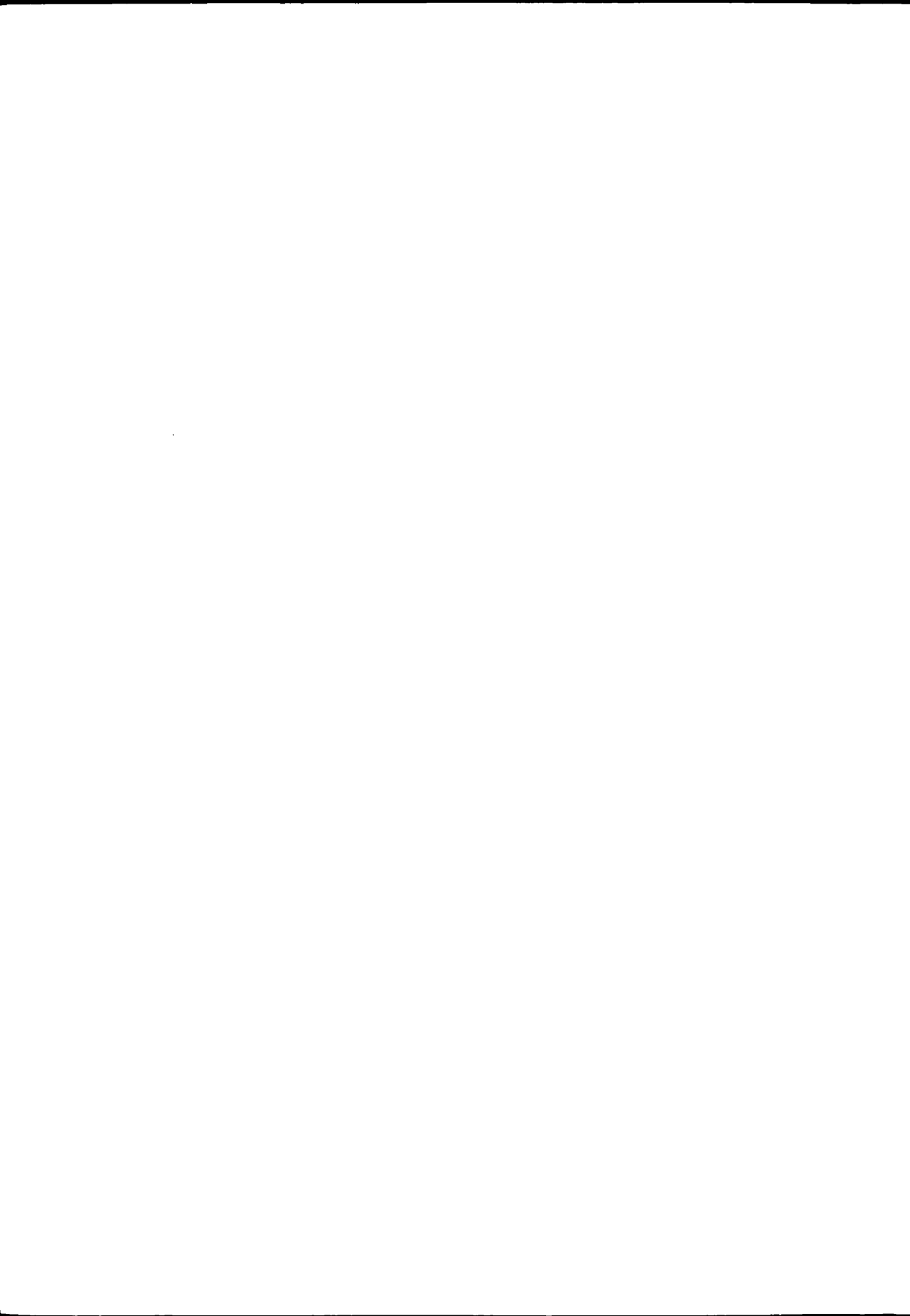
<i>Trumpet</i> – zender <i>Lettuce</i> -team (Jordaan/Ras)	125
– <i>Beetroot</i> – II – (Parlevliet/Van Steen)	125
– <i>Lettuce</i> (Jordaan/Ras), <i>Carrot</i> (Dessing), <i>Turnip</i> (Andringa), <i>Leek</i> (Klooss/Sebes) en <i>Potato</i> (De Haas)	126
<i>Balans over mei 1942</i>	127
Telegramwisseling juni 1942 – alle zenders onder Duitse regie	128
<i>Ebenezer</i> – zender <i>Catarrh</i> -team (Lauwers/Taconis)	128
– <i>Catarrh</i>	128
– <i>Potato</i> (De Haas)	128
– <i>Spinach/Parsnip</i> (Buizer/Van Rietschoten)	128
– <i>Marrow</i> (Jambroes/Bukkens)	129
– Operatie- <i>Feather</i> – aanslag op de zender Kootwijk	129
<i>Trumpet</i> – zender <i>Lettuce</i> -team (Jordaan/Ras)	129
– <i>Carrot</i> (Dessing)	129
– <i>Lettuce</i>	130
– <i>Turnip</i> (Andringa)	130
– <i>Leek</i> (Klooss/Sebes)	131
– <i>Beetroot</i> (Parlevliet/Van Steen)	131
<i>Gilgal</i> – zender <i>Turnip</i> (Andringa)	131
<i>Balans over juni 1942</i>	133
George Dessing – Operatie-<i>Carrot</i>	135
Conclusies	139
Hoofdstuk 7 Plan voor Holland	141
Inleiding	141
Politieke en militaire ontwikkelingen – strategie	141
<i>Groot-Brittannië en de Verenigde Staten</i>	141
<i>Nederland</i>	146
<i>Duitsland</i>	146
<i>Rankin-plannen</i>	148
Politieke en militaire ontwikkelingen – SOE-planning	150
<i>Inleiding</i>	150
<i>SOE-planning</i>	151
SOE Dutch Section	152
SOE Belgian Section	153
Politieke en militaire ontwikkelingen – Plan voor Holland	154
<i>Hernieuwde contacten</i>	155
<i>Plan voor Holland</i>	157
<i>Eerste versie</i>	157
<i>Definitieve versie</i>	162
– Achtergronden	162
– Plantaken Jambroes	163
– Vergelijking	165

– Tempo opbouw	166
Nieuwe interpretatie van het Plan voor Holland	169
Conclusies	171
Hoofdstuk 8 Verbindingen	173
Inleiding	173
Radioverbindingen	175
<i>Lauwers' getuigenis</i>	176
<i>Agent Abor (Baatsen)</i>	178
<i>Security check en 'betekenisloze' letters</i>	180
Twee security checks	180
Betekenisloze letters – 'ware' check op verkeerde plaats	183
Een fundamentele nalatigheid?	184
Schreves onderzoek	185
– <i>Opdracht De Graaf</i>	186
– <i>SOE-opdracht</i>	187
<i>Telegramwisseling</i>	188
Procedures	188
Lauwers' waarschuwingen	192
Clandestiene verbindingen	195
<i>London Reception Center (LRC)</i>	196
<i>Escape services</i>	197
MI9	197
DF Section SOE	198
Histories	199
<i>Dessings terugreis</i>	199
Brussel I	199
Brussel II	201
Zwitserland	202
Terugkeer in Engeland	204
<i>Parsnip (Van Rietschoten), Cabbage (Van der Giessen),</i>	
<i>Lacrosse (Wegner)</i>	205
Conclusies	208
Hoofdstuk 9 Britse interne onderzoeken	209
Lauwers' 'after action report'	209
SOE-rapport 'German Penetration of s.o.e. Organisations'	210
Intern SOE-onderzoek – Dutch Investigation Report, december 1943	212
JIC-rapport – s.o.e. OPERATIONS IN EUROPE – Report by the	
Joint Intelligence Sub-Committee	214
SOE in the Low Countries	217
Conclusies	219

Hoofdstuk 10 Secret War – de organisatie	221
Inleiding	221
Voorgeschiedenis	223
Theorie en praktijk	224
Organisatie	226
<i>W Committee/W Board</i>	226
<i>XX- of Twenty Committee</i>	227
Double-Cross System en SOE	228
Algemeen	228
<i>W Board: de vergaderingen van 28 maart en 20 mei 1942</i>	229
<i>Twenty Committee: de vergaderingen van 2, 9, 16 en 23 april 1942</i>	232
<i>Nederlandse Double-Cross-sets?</i>	233
<i>Belgische Double-Cross-sets?</i>	235
Opnieuw MORIBUND/TRISTRAM/PRIMULA	238
Conclusies	238
Hoofdstuk 11 Een alternatieve verklaring	241
Inleiding	241
Legitieme grensoverschrijding	243
Alternatieve verklaring	245
<i>Waarom in Nederland?</i>	247
<i>Motieven en oogmerken – een model</i>	250
<i>Was SOE-Dutch Section niet competent?</i>	256
<i>Bijzondere factoren</i>	257
Tot slot	258
Noten	259
Archieven	275
Literatuur	276
Bijlagen	281
1. Geheime diensten Englandspiel 1940-1944	282
2. Abwehr en Sicherheitspolizei in Nederland 1940-1944	283
3. Geheime agenten Englandspiel 1940-19	284
4. Pseudoniemen agenten	287
Summary	291
Namenregister	299

‘There is none so blind as they that won’t see.’ – Jonathan Swift

‘At least we must squeak!’ – Martha Gellhorn

Woord vooraf

September 2000 meldde ik mij voor de derde keer in Kew voor inzage in de kort geleden vrijgegeven documenten over het werk van de Special Operations Executive, de Britse sabotageorganisatie uit de Tweede Wereldoorlog, die ook in Nederland geopereerd had. Ik was bijzonder gespannen: voor het eerst zou ik de *Dutch Section History* en de *War Diaries* van die organisatie kunnen inzien. Documenten waarin dr. L. de Jong bij zijn research in 1978 voor deel 9 'Londen' van zijn standaardwerk *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* geen blik had mogen werpen.

Het eerste document in dossier HS 7/159 *Dutch Section History* gaf een schok: een fotokopie van een krantenknipsel van 19 februari 1948 met de titel 'The Venlo Kidnapping!'. Wat ik ook in dit dossier verwacht had, zeker geen verwijzing naar die volstrekt mislukte poging uit 1939 van de Britse Secret Intelligence Service (SIS) om op Nederlands grondgebied zaken te doen met het Duitse militaire verzet tegen Hitler.

Was dit een poging van een slimme archiefmedewerker om de geheimzinnigheid rond de SOE-operaties in Holland te doorbreken? Die operaties waren tot 1944 grandioos mislukt, kennelijk als gevolg van een succesvol Duits contraspionagespel, het *Englandspiel* genoemd. Speelde hij misschien de lezer de sleutel in handen om de navolgende informatie te 'ontcijferen'? Was het Spiel misschien een volgende Britse poging geweest om, net als in de 'Venlo'-affaire uit 1939, door samenwerking met de Duitse oppositie de oorlog snel te kunnen beëindigen? Ook in die affaire was er sprake van radiocontact met het (Duitse) verzet! Toen bleken er achter dat verzetsmasker helaas echte *Partei*-gangers te steken, niet de verwachte vertegenwoordigers van de Wehrmacht en haar spionagedienst, de Abwehr. Ruim twee jaar later was de noodzaak voor de Britten de oorlog snel te beslissen zeker niet minder urgent. Wél bevochten zij niet langer alléén de nog oppermachtige vijand. Maar de steun van Rusland en de Verenigde Staten werkte voor Engeland op den duur als een tweesnijdend zwaard. De steeds krachtiger wordende bondgenoten zouden na het verslaan van de gezamenlijke vijand zeker niet aarzelen het door een lange oorlog verzwakte Britse imperium van zijn dominante positie in de wereld te verdringen: een overwinning voordat de machtsbalans ten voordele van de bondgenoten doorsloeg was dus geboden.¹ Zouden de Britten misschien opnieuw gepoogd hebben het Duitse verzet met het oog op de noodzakelijke

onderhandelingen een aantal onverdachte radiolijnen in handen te spelen? Voor de argwanende bondgenoten vermoed als door de Duitsers 'teruggespeelde' Britse agentenzenders? De Abwehr, waarvan prominente leden deel uitmaakten van dat verzet, was in Nederland immers de directe tegenstander van de SOE; zij voerde de regie over het Englandspiel. Wel was ook nu de door de nazi-partij gecontroleerde politie daarbij present, maar voorlopig in een secundaire, ondersteunende rol. Speelden de Britten misschien in Nederland een subversief, voor vijand én vriend gecamoufleerd spel?

Nuchterheid nam snel de overhand, toen ik de laatste zin van het bericht las: '... the German Foreign Office used the Venlo incident as a pretext for German's invasion of the Low Countries.' Dat was natuurlijk de reden deze kopie in dit dossier op te bergen; die invasie vormde de aanleiding tot de latere Britse geheime operaties in Nederland. Maar bij het schrijven is de gedachte aan die intrigerende mogelijkheid nooit geheel afwezig geweest. Wat daarvan resteert, is onder meer te lezen in dit boek.

Dit boek ondergraaft niet alleen de officiële verklaringen van een dramatische gebeurtenis uit de Tweede Wereldoorlog, bekend onder de naam Englandspiel, het geeft ook aan in welke richting de oplossing wél gezocht moet worden. De definitieve verklaring is ook in dit boek niet te vinden, omdat 'hard' bewijsmateriaal in de betreffende archieven niet te vinden is: die zijn op belangrijke punten te rigoureuus gewied, worden afgeschermd of blijven in principe ontoegankelijk.² Dat proces van wieden, afschermen en afsluiten gaat door. En hoewel de betrokken overheden de laatste jaren een ruimere openstelling van oorlogsarchieven zeggen voor te staan, moet de proef op die openheid wat het Englandspiel betreft nog geleverd worden. Een test die met meer kans op succes zou kunnen worden uitgevoerd, als naast de vrijgegeven archieven van de Britse Special Operations Executive (SOE), ook de betreffende dossiers van de Secret Intelligence Service (SIS) voor wetenschappelijk onderzoek toegankelijk zouden worden.³

SOE torst nog steeds de blaam voor het succes van dat Duitse contraspionagespel, het Englandspiel, waardoor zijn operaties in Nederland tot 1944 mislukten. Bij het zoeken naar een verklaring voor deze catastrofe is echter het verloop van de radiocommunicatie tussen het SOE-hoofdkwartier in Londen en zijn agenten in Nederland tot juni 1942 nooit goed in beeld gebracht. Dat had voor de hand gelegen, omdat tot genoemd tijdstip SOE's radioverkeer geheel door SIS behandeld werd⁴ en het Duitse succes begon met het terugspelen van de zender van de eerste naar Nederland gezonden SOE-marconist, begin maart 1942. Het ontbreken van een analyse van de behandeling van dat radioverkeer door SIS⁵ in de cruciale periode tot juni 1942 was tot nu toe de achilleshiel van iedere Englandspielstudie.

Dit boek kiest op grond van nieuwe gegevens precies die achilleshiel als uitgangspunt voor een alternatieve verklaring van het Spiel en legt daarmee nieuwe relevante deelterreinen van onderzoek naar de geheime oorlogvoering in Nederland in de

Tweede Wereldoorlog bloot. Bij het schrijven is ruim gebruik gemaakt van de inmiddels vrijgegeven SOE-archieven. Daarmee is het boek tevens een bestandsopname van in die archieven aanwezige informatie over het Englandspiel op dit moment, een inventaris, opgemaakt in afwachting van opduikende nieuwe informatie, nieuwe impulsen die aanzetten tot een vervolg. Het plaatst brokjes informatie, die ondanks censuur toch doorsijpelden, in een nieuw, samenhangend kader. In die zin is het een optimistisch boek, geschreven in de wetenschap dat er nog veel gegevens verborgen liggen in gesloten archieven, persoonlijke papieren, dagboeken, brieven en in herinneringen van betrokkenen en tijdgenoten. Maar ook in het besef dat er altijd weer kopieën van kopieën uit (schaduw-)archieven en verzamelingen boven water komen, hoe nauwgezet en plichtsgetrouw de dossiers indertijd ook zijn geschoond.

Hopelijk zet dit boek aan tot hernieuwde aandacht bij wetenschap en publiek voor deze, naar mijn overtuiging, in zijn betekenis onderschatte zaak. Het Englandspiel was zeker geen '...eenvoudige aangelegenheid... met naar verhouding weinig algemene aspecten ... een technische zaak, geen staatkundige', zoals L. de Jong in 1959 oordeelde; een mening die hij twintig jaar later nog eens aanhaalde en plaatste in het ruimere kader van de inmiddels verworven kennis over de geallieerde strategie en de door de Britten gespeelde misleidingsspelen.⁶ Maar hij liet na het eerdere oordeel te heroverwegen in het licht van dat laatste nieuwe gegeven. Voor mij aanleiding de auteur een aantal schriftelijke vragen voor te leggen. Ik stel het zeer op prijs dat hij die vragen, ondanks de inmiddels verstreken tijd, toch heeft willen beantwoorden. Het betrof enkele de kern van het Englandspiel rakende vragen, mede ingegeven door De Jongs opvallend 'sober' gefundeerde conclusie,⁷ gelet op de rijkdom aan inmiddels verworven nieuwe kennis met als kern het indertijd door de Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945 verzamelde en in 1950 gepubliceerde materiaal over deze zaak.⁸

In de bestudeerde Britse documenten valt in relatie tot de faits en gestes van de Nederlandse regering in Londen nogal eens de naam van prins Bernhard. Ik ben Zijne Koninklijke Hoogheid zeer erkentelijk dat hij in een persoonlijk gesprek kanttekeningen heeft willen plaatsen bij een aantal door mij uit de stukken aangedragen vermeldingen.

Ook de commissie baseerde haar eindconclusie indertijd op een beperkte selectie uit voorhanden gegevens.⁹ Vragen daarover heb ik kunnen voorleggen aan en bespreken met professor mr. G. Duisterwinkel, indertijd griffier van de met het onderzoek naar het Englandspiel belaste subcommissie II. Louter op geheugen, verstevigd met een herlezing van het complete deel 4 van de commissieverslagen, heeft hij getracht het ontstaan en de achtergronden van dit commissieonderzoek zo goed mogelijk voor mij te schetsen. Voor zijn inzet en steun ben ik hem grote dank verschuldigd.

De resultaten van voorgaande informatieronden zijn kort samengevat terug te vinden in hoofdstuk 2.

Het heropenen van de discussie over het Englandspiel op basis van alle voorhanden relevante informatie, dat is de eigenlijke ambitie van de auteur.

Als dat gebeurt, is dat voor een groot deel te danken aan de velen die bij het verzamelen en verwerken van het materiaal steun en hulp gegeven hebben. Ondersteuning in brede variatie: van introducties, boekenleen, tips, suggesties en het opsporen van 'vermiste' personen tot het herstarten van mijn volstrekt vastgelopen pc. Enkelen van hen wil ik hier met name noemen; zij in het bijzonder hebben dit boek mogelijk gemaakt.

Allereerst noem ik Huib en Lies Lauwers,¹⁰ wier leven als dat van geen ander door de tragedie van het Englandspiel bepaald werd. Hen dank ik bijzonder voor het geschonken vertrouwen en het geduld waarmee zij al mijn vragen hebben geprobeerd te beantwoorden. Vervolgens Gerard Aalders, die mij aanspoorde tot het schrijven van dit boek en mij van zijn kennis en ervaring liet profiteren.

Professor dr. J.C.H. Blom, mijn promotor, dank ik voor het in mij, de outsider op zijn vakgebied, gestelde vertrouwen. Hij vond in de hectische tijd rond de afronding en de publicatie van het Srebrenica-rapport, en niet te vergeten de nasleep daarvan, toch de gelegenheid mijn concepten te lezen en van commentaar te voorzien. Waarbij hij er onder meer voor waakte, dat mijn interpretatie van de geconstateerde feiten en gebeurtenissen niet vertekend werd door mijn fascinatie voor de in het verleden gemiste kansen tot het scheppen van helderheid in deze zaak. Zijn pogingen mijn door het lezen van te veel juridische teksten 'verbogen' verhaaltrant enigszins bij te buigen zijn niet helemaal tevergeefs geweest. Ook Freek van Rijsinge, netwerkexpert, onnavolgbaar in het traceren van personen en het bedachtzaam 'openen van deuren'. Frans Kluiters, die mij spontaan aanbod gebruik te maken van nog niet gepubliceerd werk. Laatstgenoemde benijd ik, ongegeneerd, om zijn methodische, systematische greep op die warwinkel van feiten en gegevens over de inlichtingendiensten in de Tweede Wereldoorlog, waarmee ik zolang worstelde. Hij en Antoinette Kluiters-Gilbert hebben mij voor menige misstap op het vlak van feiten en redactie behoed. Met hen noem ik Etienne Verhoeyen, expert op het vlak van de Inlichtingen- en Actiediensten in België, van wiens kennis, ervaring én archief ik, zonder voorbehoud, ruim heb mogen profiteren; zijn bijdragen vormen een aanmerkelijke versteviging van de basis waarop deze studie rust.

Dan noem ik degenen die mij door het verstrekken van aanvullende informatie en/of praktische hulp de moed en het vertrouwen gaven dóór te gaan; in willekeurige volgorde: mevrouw Mariëtte Daniëls, mevrouw G. Vos-Oudgenoeg, dr. Manfred Marx, R. (Velo) Bierman, D. van de Wege, G. de Jong, mr. P.J. Hoets, R.F. Staritz, dipl.-ing. G. Zembsch Schreve, Gaston Vandermeerssche, P. de Bie, dr. J. Nauta, J. Mintjes, R. Erskine, J. Leslau, H. Berkhout, M. van Rijn, R. Kruis en vele, vele anderen.

Een bijzonder woord van dank richt ik tot de respectieve SOE Advisers, verbonden aan het Britse Foreign Office, en professor M.R.D. Foot die mij steeds en op

geheel open wijze behulpzaam zijn geweest bij mijn zoektocht in de Britse archieven naar antwoorden op vele, vele vragen.

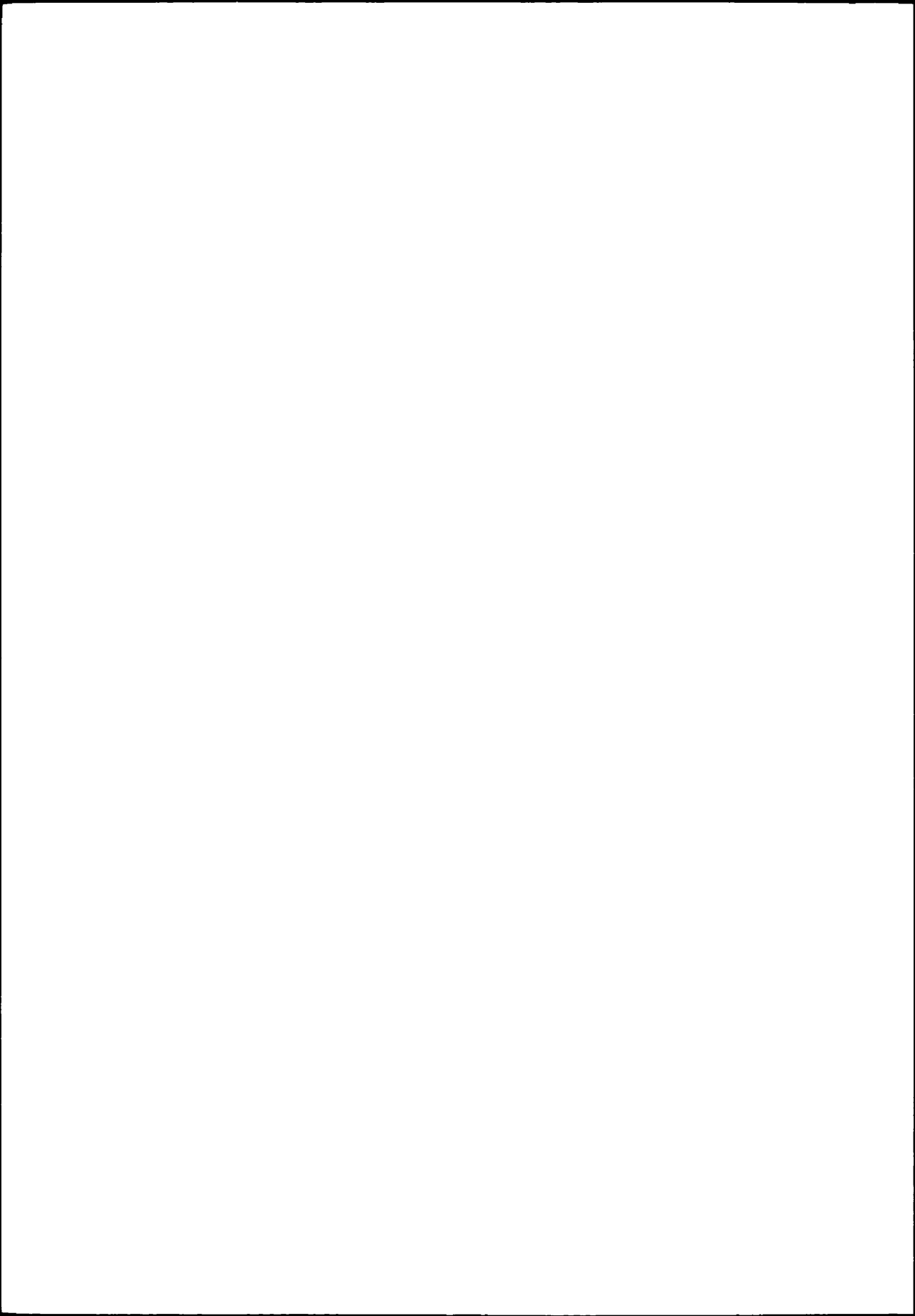
Geen van de bovengenoemden zal het mij euvel duiden dat mijn grootste dank en waardering uitgaat naar mijn levenspartner, Elly Willems, die als geen ander deze studie door haar inhoudelijke, redactionele en spirituele bijdragen mogelijk heeft gemaakt.

Geen van de vermelde personen draagt ook maar enige verantwoording voor wat volgt; die last ligt, vanzelfsprekend, geheel bij mij.

DEEL I

Visies op het Englandspiel – kritiek en relativering

Inleiding

Het Englandspiel

Het voorspel – Paradijs Hooghalen

Kort voor enen in de nacht van 27 op 28 februari 1942 kreeg de piloot van een Britse bommenwerper het *pinpoint*, de kruising van de spoorlijn met het Oranjekanaal bij Beilen, in het oog. Het toestel vervolgde zijn koers in noordelijke richting, parallel aan de spoorbaan. De tweemotorige Whitley van het 138e Special Duties Squadron was enige uren tevoren opgestegen van de basis Stradishall bij Newmarket. Om radar en jagers te ontwijken was het toestel in de maanlichte maar bewolkte nacht op lage hoogte bij Egmond aan Zee bezet gebied binnengevlogen. Geleidelijk had het wolkendek zich boven land opgelost in verspreid voorkomende flarden. De Whitley was met twee containers wapens aan boord op weg naar een terrein bij Hooghalen, lokaal bekend onder de naam 'Paradijs'. Een half uur eerder was de enige passagier die nacht, de geheim agent George Dessing, afgesprongen boven een open plek in de bossen rond Ermelo. Voorzover de bemanning had kunnen waarnemen, was hij veilig geland.*

Plots knipperde laag aan de horizon, schuin over stuurboord, een wit licht: het afgesproken morsesignaal. De ontvangploeg, receptiecomité in het jargon,¹ had het gebrom van de motoren gehoord en zocht contact. De piloot legde het vliegtuig in een scherpe rechterbocht, waarschuwde de bemanning over de intercom zich voor de afworp gereed te houden en beantwoordde met zijn navigatielichten kort het gegeven lichtsignaal. Daarop werden beneden drie rode lampen ontstoken. Met het nu permanent brandende witte licht op een tiental meters van de tophoek vormden de drie rode lichten – zo'n honderd meter van elkaar – een gelijkzijdig driehoekige windwijzer, waarbinnen de vracht zou moeten landen.

Het toestel lag ideaal op koers: van het witte licht over de tophoek naar het midden van de rood geflankeerde basis, pal tegen de oostenwind. Boven het witte licht gaf de piloot het commando 'Go!' Toen doofde hij, zonder een bevestiging

* Zie voor Dessings verhaal de hoofdstukken 6 en 8.

van de afworps af te wachten, kort knipperend zijn lichten en trok het toestel in een klimmende bocht om hoogte te winnen voor de terugtocht. Daar kraakte de intercom: de verbaasde *dispatcher* meldde dat er door de snelle run geen tijd geweest was ook de tweede container af te zetten. Beneden had de grondploeg, in de veronderstelling dat de operatie voltooid was, direct de lampen gedoofd.

Toen maakte de gezagvoerder zijn tweede fout. Liever dan met de halve vracht terug te keren, besloot hij op de gis een nieuwe run te maken om die tweede container alsnog af te werpen. Daarbij vergat hij echter de inmiddels gewonnen hoogte te corrigeren. De parachute dreef af en de container ging verloren. Het zoekraken van de container werd de volgende dag over de radio aan Londen gemeld; de rest van de operatie was goed verlopen. Het hoofdkwartier deed nog enkele pogingen de bemanning een nauwkeuriger inschatting van het vermoedelijke inslagpunt van de tweede container te ontlokken² en gaf de gecorrigeerde gegevens door aan de leider van de grondploeg. Die liet later weten dat men de container niet had kunnen vinden.³

Londen boekte de vlucht toch als een succes: één agent geïnfiltrerd plus een onopgemerkte en redelijk goed verlopen wapendropping, de eerste boven Nederland. Die conclusie was echter maar ten dele waar.

Een 'inkijkoperatie' – Duitse en geallieerde diensten⁴

Wat men in Engeland en op de Hooghalerheide niet wist, was dat de wapendropping op afstand 'gecontroleerd' werd door de afdeling Abwehr III F van de contraspionage van de Duitse Wehrmacht in Nederland, onder leiding van de majoor H. Giskes. Giskes had met diverse Duitse instanties afspraken gemaakt om de dropping zo ongehinderd mogelijk te laten verlopen. De bemanning van het vliegtuig en het receptiecomité mochten van de Duitse belangstelling niets merken, want Londen noch het verzet mochten de geringste argwaan krijgen. Daarom werd ook de afvoer van de wapens niet gehinderd. Om een oogje in het zeil te kunnen houden, had Giskes zijn assistent, Sonderführer G. Huntemann, bij de Ortskommandatur in Assen geposteerd om bij alarm direct te kunnen ingrijpen.

Deze 'inkijkoperatie' had een lange voorgeschiedenis. Bij zijn aantreden in augustus 1941 hoorde Giskes geruchten dat er in Nederland Engelse agenten opereerden: er waren regelmatig twee illegale zendstations in de lucht. Inderdaad werden er die maand in Den Haag en Bilthoven twee radioagenten uitgepeild en overvallen. De overval in Bilthoven was gelukt: de agent J. Zomer werd gevangengenomen. Zijn collega in Den Haag, A. Alblas, wist te ontkomen.⁵ Beide agentmarconisten waren in samenwerking met M16 uitgezonden door de Nederlandse Centrale Inlichtingendienst (CID)⁶ te Londen. Twee andere marconisten, uitgezonden door dezelfde dienst, waren op 13 februari 1942 in handen van de Duitsers gevallen. Dat waren J. ter Laak, wiens zender bij de afsprong onklaar was geraakt, en W. van der Reyden. Van der Reyden zag zijn toestel bij de aanlanding per sloep in

zee verdwijnen. Hij repareerde Ter Laaks toestel en controleerde de werking door één keer contact met Londen op te nemen; de ontvangst werd bevestigd. Ter Laak zou de zender op de dag van de arrestatie van Van der Reyden komen ophalen. Bij zijn arrestatie had Van der Reyden de zender nog in bezit. Direct werd Van der Reyden onder druk gezet om het zendcontact met Londen te herstellen; hij deed een of twee pogingen die echter mislukten. Wel verstrekte hij de Duitsers veel informatie, onder andere over het door de Britten gebruikte codesysteem.⁷

Sinds begin januari 1942 werden door de luisterdienst van de Duitse politie radiosignalen opgevangen van een ander in Den Haag opererend clandestien station dat in contact stond met een zender ergens ten noorden van Londen. Routinematig poogde de dienst, de Funküberwachungsstelle van de Ordnungspolizei (Orpo) onder leiding van de Polizeileutnant F. Heinrich, door middel van systematische peilingen het zendadres en de kenmerken van dat radioverkeer vast te stellen.⁸

Begin februari 1942 kreeg een in Den Haag opererende verzetsgroep, geleid door kapitein Chr. van den Berg,⁹ van een Britse agent het verzoek te assisteren bij een wapendropping. Juist in deze groep had Giskes in het najaar van 1941 een spion, in het Duitse jargon een v-Mann (*Vertrauensmann*), laten infiltreren. Deze verklikker, George Ridderhof, had gemeld dat de groep in contact stond met een Britse marconist. Toen Giskes in februari 1942 van Ridderhof hoorde dat de groep voor de afvoer van te droppen wapens dringend om vervoer verlegen zat, liet hij zijn v-Mann dat vervoer aanbieden. Op die manier hoopte hij over een eigen 'waarnemer' op het afwerpterrein te kunnen beschikken. Dat liep echter anders. Ridderhof werd wel voor de afvoer van de wapens uit Hooghalen ingeschakeld maar niet voor de opvang zelf, zodat hij daarover slechts uit de tweede hand kon rapporteren op grond van wat hij van deelnemers aan de actie opving.¹⁰

Hoofdtak van Giskes' afdeling was het infiltreren en controleren van in Nederland werkzame vijandelijke inlichtingendiensten. Zo'n infiltratie lukte soms met een truc: het lokaliseren van een vijandelijke zender en het 'geruisloos' arresteren van de marconist, om deze met psychologische of andere middelen tot meewerken te bewegen, hem 'om te draaien'. Zo werd geprobeerd met de vijand een hopelijk door deze niet verdachte radioverbinding tot stand te brengen, om hem langs die weg informatie te ontfutselen over zijn contacten, werkwijzen en plannen in Nederland. Op die manier kon men ook proberen de tegenstander over de eigen plannen op het verkeerde been te zetten.

Controle en beheersing van de vijandelijke activiteiten waren het hoofddoel van Giskes' afdeling, het uitschakelen van agenten kwam op de tweede plaats; zo lang althans de tegenstander niets vermoedde.¹¹ Geheimhouding is bij zo'n spel een eerste vereiste; de tegenstander kent deze techniek immers ook. Hij mag dus op geen enkele manier argwaan krijgen, anders wordt het middel erger dan de kwaal. Een alerte vijand zou de rollen omkeren en de 'besmette' verbinding op zijn beurt ten eigen bate uitbuiten: 'de bedrieger bedrogen', een klassiek thema.

Giskes bevond zich wat die geheimhouding betreft in Nederland in een ongunstige situatie. Anders dan in België en Frankrijk, waar een Militär-Befehlshaber het burgerlijk bestuur waarnam, kende Nederland Duits civiel bestuur. Als gevolg daarvan moest de Abwehr in Nederland het arresteren en verhoren aan de Sicherheitspolizei (Sipo) overlaten, de sterk onder nazi-invloed staande Duitse veiligheidspolitie.¹² Deze kende een met Abwehr IIIF vergelijkbare, op bestrijding van binnenlandse spionage gerichte afdeling IVE, onder leiding van Kriminaldirektor en ss Sturmbannführer J. Schreieder.¹³ In het bevelsgebied van een Militär-Befehlshaber was dat de taak van de Geheime Feldpolizei (GFP), net als de Abwehr een militaire formatie.¹⁴

De noodzaak andere diensten in te schakelen, vormde op zichzelf al een veiligheidsrisico. Het inschakelen van de politie vergrootte dat risico, omdat deze, anders dan de Abwehr, streefde naar het zo snel mogelijk uitschakelen en berechten van tegenstanders en de nazi-top rivaliteit tussen politie en leger stimuleerde om de greep op Wehrmacht en Abwehr te verstevigen. Hoewel het risico van lekken dus aanzienlijk was, drong van Giskes' geheime operaties bijna anderhalf jaar lang niets tot Londen door. Een succes dat toegeschreven wordt aan de uitzonderlijk goede samenwerking – over alle tegenstellingen en fricties heen – tussen beide 'professionals', Giskes en Schreieder.¹⁵

Nu het verband tussen de Hooghalense dropping en de Haagse zender voor Giskes vaststond – de zender was inmiddels tot op het huizenblok uitgepeild –, besloot hij snel toe te slaan. Hij schakelde de Sicherheitspolizei in¹⁶ en binnen een week zaten alle hoofdpersonen gevangen. Een van de gearresteerden was de in Den Haag ondergedoken marxist H. Lauwers. Samen met zijn medeagent T. Taconis, die vanuit Arnhem opereerde, was hij in de nacht van 6 op 7 november 1941 bij Ommen gearachuteerd. Ze waren uitgezonden door de Britse sabotagedienst Special Operations Executive (SOE).

Aanvankelijk had Giskes het Hooghalense receptiecomité, dat de bewuste nacht onder leiding van Taconis stond, nog even ongemoeid gelaten. Hij ging er kennelijk vanuit dat deze gelegenheidsgroep niet snel van de Haagse arrestaties zou horen en bovendien niet over de middelen beschikte om Londen te waarschuwen. Toch zat ook deze groep binnen een week achter de tralies.

Uit de ondervraging van de gearresteerde agenten werd het de Duitsers geleidelijk aan duidelijk, dat men nu met twee vijandelijke geheime diensten te maken had. Naast de 'Hollandse' inlichtingendienst,¹⁷ de CID, die in opdracht van de Nederlandse regering in ballingschap werkte, bleek nu ook de Britse sabotagedienst SOE in Nederland actief te zijn. Hoewel deze dienst Nederlandse agenten inzette, was de Nederlandse regering daarbij kennelijk niet betrokken; de beide diensten werkten blijkbaar onafhankelijk van elkaar.¹⁸

Het traditionele verhaal

Het begin

Overeenkomstig de instructies

Giskes concentreerde zich nu op het 'omdraaien' van de gearresteerde marconist Lauwers. Diens instructies vergemakkelijkten dat proces. Tijdens zijn opleiding was hem gezegd dat hij bij arrestatie onder pressie en na het bieden van zekere weerstand zijn code mocht prijsgeven. Het was onder die omstandigheden zelfs toegestaan voor de vijand te zenden, als de agent zijn zogenaamde *security check*, het in elk telegram te verwerken geheime teken dat hij in vrijheid opereerde, maar niet prijsgaf. Liet de agent zijn *security check* weg of gebruikte hij een verkeerde, dan zou men in Engeland weten dat hij gevangen zat en onder Duits toezicht werkte. De zin van die instructies was duidelijk. Ten eerste kon men tijd winnen. De toegezegde medewerking maakte de agent voor de vijand belangrijk en dat vergrootte zijn kansen op ontsnapping en terugkeer. Ten tweede kon zo worden voorkomen dat de agent gemarteld werd en dan werkelijk geheime informatie zou prijsgeven. Maar minstens zo belangrijk was, en daarop werd bij de training van de agenten gewezen, dat het Londen de kans gaf om over zo'n 'besmette', maar door de Duitsers vertrouwde, verbinding een spel met hen op te zetten.¹⁹ Het was voor de agent dus zaak op een overtuigende manier voor de aandrang van zijn ondervragers te bezwijken: het moment en de wijze waarop dat gebeurde mochten geen argwaan wekken. Voor Lauwers kwam dat moment snel, te snel. Hij wordt tot op de dag van vandaag met wantrouwen bezien, omdat hij zijn code al tijdens de eerste uren na zijn arrestatie prijsgaf.

Bij zijn arrestatie had Lauwers drie voor verzending gecodeerde telegrammen op zak. Daarop werd hij direct aangesproken: men vroeg hem zijn code. Toen hij die weigerde af te geven, werd hem gezegd dat hij met die weigering alleen zichzelf benadeelde, voor het onderzoek zou het niets uitmaken. Heinrich, de Orpo-officier die Lauwers over zijn code ondervroeg, beweerde het Britse codesysteem te kennen, en hij bleek inderdaad verbluffend juiste bijzonderheden te weten.²⁰ Het zou hem, zei Heinrich, niet veel tijd kosten de telegrammen te ontcijferen. Lauwers doorzag zijn bluf. In Engeland was hem verteld dat het zeker mogelijk was de code te 'breken', maar dat dit de vijand enkele maanden zou kosten. Hij besloot de uitdaging aan te gaan: als Heinrich de berichten kon ontcijferen, zou hij zijn code prijsgeven. De officier accepteerde de uitdaging en ging weg, Lauwers voor verdere ondervragingen aan collega's overlatend. Na enige tijd kwam hij terug en merkte langs zijn neus weg op: 'Dus de Prinz Eugen ligt in Schiedam!' Dat was inderdaad de inhoud van een van de in beslag genomen telegrammen. Volstrekt overbluft gaf Lauwers daarop zijn code af.²¹

De volgende dagen probeerde men hem over te halen het zendverkeer met Londen weer te hervatten. Dat het zo zou gaan, was hem bij zijn opleiding in Engeland al voorspeld. Gezien zijn instructies én Giskes' toezegging hem en zijn

medegevangenen niet voor het Duitse gerecht te zullen brengen, stemde Lauwers er na ruim anderhalve week mee in de drie op hem gevonden berichten alsnog te verzenden.²² Het is voor het vervolg van belang dat de lezer zich realiseert dat in die drie telegrammen nog de juiste *security checks* waren aangebracht. Wel waren inmiddels drie zendtijden zonder contact met Londen verstreken. Dat wil zeggen: buiten Lauwers' medeweten had een Duitse marconist Londens laatste oproep beantwoord, maar hij had de verbinding onder het voorwendsel 'storing' snel afgebroken.²³

Een verbijsterende reactie

Lauwers was eerst niet verbaasd dat Londen het contact voortzette. Zeker niet toen Londen direct na de ontvangst van zijn eerste telegram met een foutieve *security check* liet weten, dat de komst van de agent *Abor* (A. Baatsen), die al eerder was aangekondigd, wegens ziekte werd geannuleerd. De eveneens aangekondigde materiaaldropping zou volgens Londen wel doorgaan; voor de opvang daarvan werd door Londen over Lauwers' radiolijn (met de Duitsers dus) een receptiecomité gearrangeerd. Lauwers trok daaruit de conclusie dat de Britten van plan waren een 'spel' met de tegenstanders op te zetten.²⁴

Toen de agent *Abor* echter in de nacht van 27 op 28 maart alsnog gearachuteerd werd, sloegen twijfel en gaandeweg ontzetting toe. Lauwers weigerde verdere medewerking, maar gaf ten slotte toe, omdat hij van Giskes de, door Berlijn zeker te sanctioneren, verzekering kreeg dat niet alleen Baatsen maar ook eventueel andere in de loop van deze operaties gevangen te nemen agenten niet voor het krijgsgerecht gebracht zouden worden.²⁵ Door Londens onbegrijpelijke handelwijze was Baatsen in Duitse handen gevallen, en Lauwers realiseerde zich dat meer agenten langs dezelfde weg konden volgen. Achter de vijandelijke linies opererende agenten in burger waren vogelvrij, omdat de regels van de Geneefse Conventie niet op hen van toepassing waren; werden ze betrapt, dan kon men hen zonder pardon terechtstellen. Door Giskes' toezegging zouden deze agenten echter de doodstraf kunnen ontlopen. Die toezegging werd inderdaad door Berlijn bekrachtigd.²⁶

Lauwers zag nog een lichtpunt. Als de Engelsen inderdaad een spel speelden, waarvan hij overigens de portee volstrekt niet kon overzien, dan zou dat spel door zijn medewerking kunnen doorgaan en kon hij Londen op de afgesproken wijze blijven waarschuwen. Daarom bood hij aan de inkomende en uitgaande telegrammen voor de Duitsers te ontcijferen en te coderen. Zo bleef hij op de hoogte van het verloop van de contacten met Londen. De Duitsers accepteerden zijn aanbod, zodat van midden maart tot november 1942 de over Lauwers' radio inkomende en uitgaande berichten door hem zelf ge(de)codeerd en verzonden werden. Alle uitgaande telegrammen waren dan ook voorzien van een valse *security check*, die duidelijk van de echte *check* afweek. Lauwers kon een *security check* niet helemaal achterwege laten omdat Giskes het gebruik van zulke waarschuwingstekens bleek te kennen.²⁷

Het verloop

Voor een goed begrip van de verdere ontwikkelingen is het nodig duidelijk onderscheid te maken tussen de in Nederland uitgevoerde geheime operaties van respectievelijk de 'Hollandse' inlichtingendienst, de CID, en de Britse sabotage-dienst SOE. Die laatste dienst raakte rechtstreeks in het Englandspiel verstrikt; de CID alleen indirect doordat enkele van haar agenten opgespoord konden worden, in een enkel geval op basis van door het Englandspiel verworven informatie. De Duitsers probeerden ook de zenders van de gevangengenomen CID-agenten terug te spelen, maar dat lukte hoogstens voor beperkte tijd.²⁸

Verder is het van belang te weten dat de CID vanaf haar oprichting in juli 1940 achtereenvolgens onder leiding stond van F. van 't Sant tot augustus 1941, mr. R. Derksema tot februari 1942, en de kolonel der Mariniers M. de Bruijne tot mei 1942. Deze laatste nam die maand ontslag wegens onoverkomelijke problemen in zijn samenwerking met het hoofd van M16 Dutch Section, kolonel C. Rabagliati. Die problemen hadden voornamelijk betrekking op Rabagliati's neiging zaken te blijven doen met Van 't Sant, desnoods achter de rug van De Bruijne om. Omdat er tegen Van 't Sants dubbelfunctie als secretaris van de koningin én hoofd CID bezwaren gerezen waren, had hij in augustus 1941 die CID-functie moeten opgeven; sindsdien had hij formeel niets meer met het inlichtingenwerk van doen. De werkelijkheid was anders: met instemming van hogerhand was hij achter de schermen nog volop bij dat werk betrokken.²⁹

Dit soort controversen zouden De Bruijne parten blijven spelen, totdat hij begin 1944 ontheffing vroeg van zijn verantwoordelijkheid voor het werk van het bureau Militaire Voorbereiding Terugkeer (MVT), het bureau dat de Nederlandse samenwerking met SOE coördineerde.³⁰ Die samenwerking was in mei 1942 totstandgekomen,* zoals hierna nog zal worden toegelicht. Voor die tijd had de Nederlandse regering nauwelijks met de Britse sabotage-dienst willen samenwerken.

Terug naar de hoofdlijn van het verhaal.³¹

De Britse sabotage-dienst – SOE

Het SOE-hoofdkwartier in Londen negeerde intussen permanent Lauwers' veranderde en verkeerd gebruikte *security check* en de andere signalen waarmee hij de thuisbasis probeerde duidelijk te maken dat hij in Duitse handen was. Eén nacht na de komst van Baatsen sprongen opnieuw vier sabotage-agenten, nu zonder vooraankondiging, dus 'blind', af. Dat waren L. Andringa, J. Molenaar, G. Ras

* De tegenspeler van BVT/MVT was SOE Dutch Section, aangeduid met de letter 'N', opgericht in december 1940 onder leiding van R.V. Laming. Dutch Section werd vanaf februari 1942 achtereenvolgens geleid door de majors Ch. Blizard (tot februari 1943), S. Bingham (tot begin 1944) en I. Dobson.

en H. Jordaan; Jordaan en Molenaar waren marconisten. Molenaar overleefde de afsprong niet, waardoor de anderen voor hun verbinding met Engeland op Jordaan aangewezen waren. Deze stelde Londen per radio van de situatie op de hoogte. In april volgden, eveneens onaangekondigd, nog eens drie agenten: B. Klooss, H. Sebes en J. de Haas. De Haas, die per schip aan land was gezet, was met een radiotelefoniezender uitgerust. Daarmee kon alleen contact gelegd worden met een schip voor de kust of een in de buurt kruisend vliegtuig. Ook dit drietal zocht contact met Jordaan, die hun veilige aankomst aan Londen doorgaf.

Eind april 1942 gaf Londen over Lauwers' lijn aan zijn eveneens gearresteerde medeagent Taconis de opdracht zich op een bepaald, in code gesteld adres te Haarlem in verbinding te stellen met de in vrijheid opererende agent De Haas. Door knap recherchewerk kon de Sicherheitspolizei het bedoelde adres achterhalen, met als gevolg dat de zes SOE-agenten gevangengenomen konden worden. Jordaan liep begin mei in de val. Ook hij gaf zijn code af en verklaarde zich bereid voor de Duitsers te seinen, maar ook hij verzweg zijn *security check*. De Duitsers hadden hem niet nodig. Zijn zender was vanaf zijn eerste uitzending uitgeluisterd en het telegramverkeer was opgenomen. Met Jordaans code kon men dat verkeer snel leesbaar maken en daaruit bleek dat Jordaan vlak voor zijn arrestatie aan Londen had laten weten een ter plaatse gerekruteerde marconist te zullen inzetten. Men kon dus rustig een Duitse telegrafist aan de sleutel zetten. Maar ook nu was de reactie op diens eerste telegram verbijsterend: Jordaan kreeg opdracht de nieuwe marconist in het gebruik van de *security check* te onderrichten!³²

Vanaf mei 1942 werden agenten van de sabotagedienst SOE niet langer 'blind' gedropt. Londen begon de komst van nieuwe agenten en wapens over de 'besmette' lijnen van Lauwers en Jordaan aan te kondigen en hun opvang te arrangeren. Die maand werden de sabotageagenten H. Parlevliet en A. van Steen naar een onder Duitse controle staand receptiecomité gezonden. Op dezelfde wijze volgden in juni de koppels J. van Rietschoten/J. Buizer en G. Jambroes/J. Bukkens. Buizer en Bukkens waren marconist; hun zenders werden door Duitse marconisten teruggespeeld.

Anders dan hun voorgangers waren Jambroes en Bukkens geen sabotageagenten. Zij hadden de speciale opdracht het *Plan voor Holland* bij de leiding van de Ordedienst (OD), een Nederlandse verzetsorganisatie, te introduceren en een begin te maken met de opbouw van een geheim leger, een *Secret Army*, op basis van genoemd plan.

Om een lang en tragisch verhaal kort te maken: vanaf mei 1942 tot en met mei 1943 vielen op die wijze 41 SOE-agenten en één MI9-agente, alsmede wapens, springstoffen en voorraden rechtstreeks in Duitse handen. De agente, B. Terwindt, was uitgezonden door de Britse dienst MI9, die ontsnappingslijnen voor geallieerde militairen exploiteerde; SOE trad voor haar slechts op als vervoerder.³³

Het merendeel van die agenten en voorraden werd geparachuteerd ter uitvoering van het zogenaamde *Plan voor Holland*. Dat voorzag in de eerste fase van de

opbouw van een *Secret Army*, een geheim leger in Nederland, dat op een zeker tijdstip ná de invasie van het continent ter ondersteuning van de invasiemacht in actie moest komen. Over dit Plan waren SOE en de Nederlandse regering, die eerder nooit van SOE-activiteiten had willen weten, het in mei 1942 eens geworden. Voor de uitvoering ervan ging vanaf 1 juli 1942 het onder het Nederlandse ministerie van Oorlog ressorterende bureau Militaire Voorbereiding Terugkeer (MVT), onder leiding van de kolonel der Mariniers De Bruijne, nauw met SOE samenwerken.

Hoewel Lauwers' missie, sabotage en subversie, zo op het oog niets met de opbouw van een *Secret Army* van doen had, werden de eerste agenten voor het *Plan voor Holland*, Jambroes en Bukkens, over zijn lijn aangekondigd en gedropt. Het koppel werd dan ook in de nacht van 25 op 26 juni opgewacht door de Duitsers. Hun 'veilige' aankomst werd via Lauwers' radiolijn aan Londen gemeld.

De Duitsers raakten snel op de hoogte van de inhoud van het *Plan voor Holland* en gebruikten die kennis om Londen de indruk te geven dat er in Nederland voortvarend werd gewerkt aan de opbouw van het geheime leger. De voor die opbouw benodigde voorraden en agenten werden via de zenders van de eerder gearresteerde marconisten aangevraagd en prompt door Londen op de door de Duitsers voorgestelde plaatsen afgeworpen. De meegedropte zenders werden door de Duitsers teruggespeeld.

De Duitsers hadden, al dan niet terecht, de indruk dat zij met Engeland een meesterlijk spel speelden: Londen reageerde immers vlot op hun verzoeken en aanwijzingen; de regie van het Spiel was volstrekt in Duitse handen. Behalve Lauwers heeft één andere marconist, H. Jordaan, zelf gezonden, maar slechts voor korte tijd.³⁴ De overige buitgemaakte zenders werden door een beperkt aantal marconisten van de Funküberwachungsstelle bediend.

De Sicherheitspolizei noemde haar aandeel in deze operaties *Englandspiel*. Bij de Abwehr droeg het dossier de naam *Fall Nordpol*.³⁵

De 'Hollandse' Inlichtingendienst – CID

Op de dag van Lauwers' arrestatie, 6 maart 1942, had de Centrale Inlichtingendienst (CID) nog twee radioverbindingen met bezet gebied: via de zenders van de agentmarconist A. Alblas (sinds juli 1941) en van E. Radema, marconist van de inlichtingenagent jhr. E. de Jonge. Radema en De Jonge waren op 23 februari 1942 op de Nederlandse kust afgezet. Op 12 maart landden op dezelfde wijze J. Emmer en zijn marconist jhr. F. Orrt, op 29 maart gevolgd door de laatste CID-agentmarconist W. Niermeijer, die 'blind' gedropt werd. Niermeijer raakte door een samenloop van omstandigheden in oktober 1942 in Duitse gevangenschap. Een SOE-agent zou hem geld en nieuwe papieren brengen, maar in plaats van de SOE-collega verscheen de Duitse politie op het afgesproken adres.

De Jonge, Radema, Emmer en Orrt werden al in mei gearresteerd, Alblas in juli 1942. Deze zes agenten en de eerder gearresteerde Van der Reyden en Ter Laak werden samen met gevangene SOE-collega's opgesloten in een voormalig

seminarie te Haaren in Noord-Brabant. De Duitsers probeerden ook de CID-zenders terug te spelen, maar zonder succes.

Eind 1942 werd de inmiddels opgeheven CID vervangen door een nieuw gevormde inlichtingendienst, Bureau Inlichtingen. Evenals zijn voorganger werkte ook deze dienst nauw samen met MI6. De eerste agent van dat Bureau, H. de Jonge, werd in maart 1943 'blind' boven Nederland gedropt. Echter, de geschiedenis van deze inlichtingendienst valt buiten het bestek van dit boek.

Het einde

Twee van de gevangen SOE-agenten, B. Ubbink en P. Dourlein, slaagden er eind augustus 1943 in uit Haaren te ontsnappen. Op weg naar Engeland lichtten zij te Bern de Nederlandse en Britse autoriteiten in. Toen zij in het voorjaar van 1944 in Engeland terugkeerden, werden beiden opnieuw achter slot en grendel gezet en pas kort na de invasie van 6 juni 1944 vrijgelaten.

Ruim voor de ontvangst van de onheilsberichten uit Bern waren de SOE-operaties in Nederland al op een laag pitje gezet. Het transport van agenten en voorraden was al in juni 1943 opgeschort wegens hoge RAF-verliezen bij de SOE-vluchten boven Nederland. Slechts door middel van radioverkeer en een enkele dropping van voorraden later in het jaar werd het Englandspiel van Britse zijde gerekt, totdat het van Duitse kant met een sardonisch telegram op 1 april 1944 over de tien nog in bedrijf zijnde zenders definitief werd afgebroken.

In november 1943 waren nog drie SOE-agenten uit Haaren ontsnapt: J. van Rietschoten, A. van der Giessen en A. Wegner. Van Rietschoten en Van der Giessen slaagden erin tot begin mei 1944 op vrije voeten te blijven. Op weg naar Engeland vielen zij door verraad opnieuw in Duitse handen, werden teruggevoerd naar Haaren en daar standrechtelijk gefusilleerd.

Wegner werd ongeveer een maand na zijn ontsnapping in België opnieuw gearresteerd en ingesloten in de gevangenis te Assen. Daar verbleven inmiddels ook de andere agenten uit Haaren, behalve mevrouw Terwindt, Lauwers, Jordaan, Ter Laak en Van der Reyden. Ter Laak werd later alsnog naar Assen overgebracht, de anderen werden bij het naderen van de geallieerden vanuit Haaren naar concentratiekampen in Duitsland afgevoerd. In april 1944 werden de in Assen verblijvende CID- en SOE-agenten naar een Polizeigefängnis in Rawicz, Polen, afgevoerd. Vandaar werden zij eind augustus 1944 naar Mauthausen getransporteerd; veertig van hen kwamen daar aan. Zij werden in twee dagen tijd, op 6 en 7 september, vermoord. Van de elf anderen is het lot onzeker gebleven. Slechts mevrouw Terwindt, Lauwers, Jordaan, Van der Reyden, Ubbink en Dourlein overleefden; Jordaan bezweek echter kort na zijn bevrijding door ziekte en uitputting.³⁶

De agenten waren niet de enige slachtoffers van het Spiel. Veel RAF-vliegers lieten het leven bij operaties voor SOE boven Nederland; dat was de directe

aanleiding geweest om deze vluchten per juni 1943 op te schorten. Ook verzetsstrijders, onder wie degenen die met de eerder nog in vrijheid opererende agenten in contact geweest waren, raakten in het Spiel verstrikt en werden gevangengenomen; een aantal van hen keerde niet terug.³⁷

Nieuw onderzoek: de kernvraag – aanleiding en doel

Samengevat leveren voorgaande feiten op hoofdlijnen het volgende beeld op. Het van maart 1942 tot april 1944 durende Englandspiel was, zo op het oog, een succesvolle Duitse reactie op Britse pogingen in Nederland speciale verzetsgroepen op te bouwen. Verzetsgroepen, die door middel van sabotage en gezagsondermijnende acties (subversie) de Duitse oorlogsinspanningen permanent zouden moeten ontwrichten en bij een invasie de achterwaartse verbindingen van de vijand zouden moeten verstoren en ontregelen. In het begin werd met 'invasie' ook een Duitse inval in Engeland bedoeld, naderhand werd onder invasie een geallieerde landing op het continent verstaan. In dat laatste geval zouden de groepen gesteund worden door in bezet gebied te trainen en te bewapenen grotere eenheden van een geheim leger, een *Secret Army*, te rekruteren uit het plaatselijke verzet.

De opbouw startte in september 1941 met de komst van de eerste agenten. Vanaf januari 1942 was er radioverbinding met het hoofdkwartier in Londen. Zoals geschetst, slaagde de Duitse contraspionage, de Abwehr, er al snel in de eerste zenders uit te peilen en de marconisten en agenten te arresteren. Die arrestaties werden vergemakkelijkt door verraad van Nederlandse handlangers. Met de buitgemaakte zenders en uit de verhoren van de gevangenen verkregen informatie lukte het de Abwehr een duurzaam netwerk van radioverbindingen met Londen op te bouwen. Daar werd met succes de indruk gewekt dat in Nederland voortvarend gewerkt werd aan de opbouw van de beoogde verzetsgroepen. Dat kon, omdat de blauwdruk van het geheime leger, het *Plan voor Holland*, de Duitsers bij de arrestatie van de twee speciale agenten, Jambroes en Bukkens, in juni 1942 in handen viel. Hun komst was aangekondigd over een 'besmette' radioverbinding. Zij hadden de exclusieve opdracht de geheime organisatie met steun van de leiding van de Ordedienst (OD) van de grond te tillen. Aan de hand van die blauwdruk 'bestelden' de Duitsers als het ware over de radio in Engeland de voor de opbouw benodigde agenten en materialen; de bestellingen werden stipt bezorgd. Op die wijze raakte een groot aantal agenten in gevangenschap en vielen tonnen oorlogsmateriaal in handen van de vijand.

Ook elders in Europa werden dergelijke verzetsgroepen opgericht en deden zich overeenkomstige gebeurtenissen voor. Nergens in Europa hadden deze Spiele echter verhoudingsgewijs zo'n aard en omvang als in Nederland; zelfs naar de duur is het Englandspiel uniek.³⁸

Dat is vreemd, omdat na de oorlog onomstotelijk is vastgesteld dat de eerste SOE-marconist die in Nederland gevangengenomen werd, Lauwers, Londen her-

haaldelijk op de voorgeschreven wijze heeft gewaarschuwd. De ontvangst van die signalen is na de oorlog door de Britten bevestigd.³⁹ Op dat punt slaagde Lauwers er op vernuftige wijze in de Duitsers, die het gebruik van zulke waarschuwingsignalen kenden, om de tuin te leiden.* Toch werd uitgerekend over zijn lijn de komst van de speciale agenten, belast met de introductie van het *Plan voor Holland*, gearrangeerd. Nooit is vastgesteld, hoe dat Plan, de tweede pijler onder het Duitse succes, zo compleet en vroegtijdig bij de Duitsers bekend raakte. Algemeen wordt aangenomen dat die cruciale kennis uit de verhoren van de betrokken agenten is verkregen, maar er zijn ook andere lezingen. Aandacht verdient ook het fenomeen, dat de Duitsers er wél in slaagden soe op de beschreven wijze te infiltreren, maar dat het hen niet lukte de zenders van gearresteerde CID-agenten terug te spelen. Zelfs niet in de periode van maart tot juni 1942, toen de soe- en CID-radioverbindingen over dezelfde Britse radiocentrale liepen, terwijl juist in die tijd de basis werd gelegd voor het voor de Duitsers later zo succesvol verlopen Englandspiel.

Voorgaande kanttekeningen vormen de directe aanleiding tot deze studie. Gepoogd wordt een duidelijker antwoord te formuleren op de kernvraag: 'Waarom ging het ondanks Lauwers' waarschuwingen zo ernstig mis?' Een vraag waarop in het verleden, in binnen- en buitenland, gevarieerde antwoorden zijn gegeven.

In Nederland boog onder meer de Parlementaire Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945 zich over het Englandspiel; zij publiceerde haar lezing in 1950 in het vierde *Verslag* van haar werkzaamheden. In 1979 volgde dr. L. de Jong met een afgeronde visie in deel 9 van zijn standaardwerk *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. De in beide publicaties gegeven verklaringen van het Englandspiel doen nog steeds opgeld. Ze vormen tot op heden het slot van het traditionele verhaal, zoals dat hiervoor is weergegeven. Dat verhaal en die verklaringen werden echter geschreven zonder inzage in de toen nog gesloten archieven van soe, de dienst die royaal de blaam voor het debacle toegeschreven kreeg.

Inmiddels worden sinds enige jaren delen van die archieven voor publieke inspectie vrijgegeven. In 2002 werd dit proces volgens planning afgerond met het vrijgeven van de hoofdkwartier- en persoonsdossiers** van agenten en staf; een passende aanleiding om vast te stellen of de traditionele lezing van het Englandspiel in het licht van deze nieuwe gegevens nog houdbaar is. En om, mocht een definitief antwoord nog niet mogelijk zijn, na te gaan in hoeverre het oude beeld moet worden bijgesteld. Op beide punten richt deze studie zich.

* Ook op een aantal andere manieren heeft de agent geprobeerd Londen te alarmeren, onder meer door vaste codetekens en door de zogenaamde *jumbled letters*, de betekenisloze letters die aan elk telegram werden toegevoegd, zo te manipuleren dat deze voor Londen 'leesbare' waarschuwingen vormden. Of deze in Londen ontvangen en begrepen zijn, is nooit bekend geworden; het ontbreken van dat gegeven gaf later aanleiding tot veel speculaties.

** De in het PRO aanwezige persoonsdossiers zijn pas op termijn toegankelijk.

Opbouw van het onderzoek

Voor een goed begrip wijs ik hier op de presentatie van de volgende II hoofdstukken in twee delen. Deel I, *Visies op het Englandspiel – kritiek en relativering*, behandelt, wat ik zou willen noemen, de traditionele inzichten, gevormd zonder inzage in relevante Britse dossiers. In deel 2, *Nieuwe informatie*, wordt op basis van nieuw Brits archiefmateriaal, in confrontatie met de oude inzichten, een nieuwe visie op het Spiel ontwikkeld, uitmondend in een alternatieve verklaring van het gebeuren. De markering tussen beide delen wordt gevormd door een analyse op hoofdlijnen van het eind 2001 verschenen boek *SOE in the Low Countries* van de Engelse historicus M.R.D. Foot, waarin ook het Englandspiel, in breder verband, aan de orde gesteld wordt. En hoewel dit boek mede op basis van nieuwe Britse SOE-gegevens geschreven is, wordt het in deel I geplaatst, omdat het in zijn behandeling van het Englandspiel naar invalshoek, methode en analyse geheel in de traditionele benadering past.

Deel I bracht in hoofdstuk 1 bij wijze van *Inleiding* een verkorte versie van het traditionele verhaal van het Englandspiel, met de belangrijkste gebeurtenissen en hoofdpersonen. In hoofdstuk 2 *Englandspiel: parlementair en historisch onderzocht* komen vervolgens de twee grote Nederlandse onderzoeken naar het Englandspiel aan de orde, de ene verricht door de Parlementaire Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945 (PEC) en de andere door dr. L. de Jong voor zijn *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* ('Koninkrijk'). De achtergronden en beperkingen van deze onderzoeken worden geschetst en de bewijsvoering en het daarbij gebruikte bewijsmateriaal geanalyseerd. In hoofdstuk 3 wordt de *Overige literatuur* die het traditionele verhaal tot onderwerp heeft kort beschreven. Het hoofdstuk sluit af met de behandeling van het eerdergenoemde boek *SOE in the Low Countries*⁴⁰; getracht wordt de meerwaarde van Foots lezing in relatie tot PEC en Koninkrijk aan te geven.

Deel 2 begint met in hoofdstuk 4 *SOE, de Dienst* een schets in grote lijnen van het ontstaan, de achtergronden, inrichting en inkadering van de SOE. Ingegaan wordt op aard en inhoud van het 'handwerk' van de dienst, *sabotage* en *subversie*, en zijn 'bewerktuiging'. Tegen die achtergrond wordt vervolgens in hoofdstuk 5 *SOE Dutch Section* een beeld gegeven van de interne en externe beleidsperikelen van deze operationele sectie, die in het algemeen voor het Englandspiel-debacle verantwoordelijk gehouden wordt. Dat beeld bestrijkt de periode eind 1940 tot mei 1944. In hoofdstuk 6 wordt vervolgens op basis van telegrammateriaal getracht een antwoord te formuleren op de vraag: *Wat ging er mis tussen maart en juli 1942?* met de toen uitgevoerde SOE-missies in Nederland; in die periode werd immers de basis gelegd voor het latere Duitse succes.

Met de in de voorgaande drie hoofdstukken verzamelde informatie als uitgangspunt, wordt in de hoofdstukken 7 en 8 de beschikbare informatie over het *Plan*

voor Holland en de Verbindingen – tussen Londen en bezet Nederland – opnieuw onder de loep genomen in een poging nieuwe inzichten in deze materie te verwerven. De resultaten daarvan, aangevuld met gegevens uit analyses in de hoofdstukken 9 en 10 van enige op het debacle betrekking hebbende *Britse interne onderzoeken* en hun organisatie van de geheime oorlogvoering – *Secret War* – zetten het Spiel in een volstrekt ander perspectief. Dat maakt het mogelijk in het slothoofdstuk 11 bij wijze van hypothese een *Alternatieve verklaring* voor het Englandspiel te formuleren.

Een *Summary* en een viertal bijlagen completeren dit onderzoeksverslag.

Englandspiel: parlementair en historisch onderzocht

Opening van zaken

Lauwers' ongelooft en ontzetting over het negeren van zijn alarmsignalen in Londen lopen als de rode draad door deze studie: een afdoende verklaring voor die nalatigheid is nooit gevonden. Toen na de oorlog meer over het Englandspiel bekend werd, leidde dat tot vragen bij het publiek en in het parlement. Voor de overheid waren die vragen moeilijk te beantwoorden, omdat het Spiel onderdeel was geweest van inlichtingen- en sabotageacties, uitgevoerd door Nederlandse agenten, in opdracht van Britse en Nederlandse geheime diensten. Wat had de Nederlandse regering in Londen daarvan geweten?

Parlementaire Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945 – PEC

Het beleid van de Nederlandse regering in ballingschap stond direct na de oorlog uitgebreid ter discussie. In november 1947 besloot de Tweede Kamer dan ook een onderzoek in te stellen naar het gevoerde beleid van de kabinetten-De Geer, Gerbrandy en Schermerhorn/Drees, vanaf de Duitse inval in mei 1940 tot het aantreden van de voorlopige Staten-Generaal in november 1945. Als onderdeel van deze enquête zou ook het beleid met betrekking tot de geheime diensten en de verbindingen met het bezette gebied, inclusief het Englandspiel, onder de loep genomen worden.¹

De Parlementaire Enquêtecommissie (PEC), die in 1950 over dit onderdeel rapporteerde, gaf een politieke, in brede kring geaccepteerde verklaring: het fatale verloop van het Spiel was te wijten aan fouten en in sommige gevallen ernstige fouten aan Britse zijde; van verraad of opzet was niets gebleken. Ook de Nederlandse regering droeg een zekere verantwoordelijkheid voor het gebeuren, in het bijzonder omdat zij voor de leiding van de operaties van Nederlandse kant personeel had aangewezen dat niet op zijn taak berekend was.²

Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog – Koninkrijk

Het Englandspiel wordt in enkele delen van deze chronologisch opgezette historische studie behandeld. In deel 9 van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede*

Wereldoorlog ('Koninkrijk'), gepubliceerd in 1979, worden die verhandelingen samengevat en van conclusies voorzien. De auteur, de toenmalige directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, dr. L. de Jong, komt daarin tot geen andere, wel tot een former geformuleerde verklaring dan indertijd de Enquêtecommissie. De conclusie is in haar stelligheid zeer opmerkelijk:

... al het beschikbare bewijsmateriaal wijst in volmaakte onderlinge overeenstemming en zonder dat er ergens een lacune overblijft, in een en dezelfde richting: verregaande incompetentie op basis van een gebrekkig en bovendien slecht gehanteerd veiligheidssysteem: kapitale blunders of, wanneer men de minder harde term van de Enquêtecommissie prefereert, ernstige fouten.

Vervolgens kapittelt de auteur bij voorbaat de enkeling die deze conclusie nog betwijfelt om zijn onserieuze motieven, zijn hang naar het mysterieuze, het sinistere, om dan speciaal voor hem zijn conclusie nog eens kort samen te vatten 'niet van enige conspiratie is het Englandspiel het gevolg geweest maar van falen aan Engelse kant.'³ Ook de Nederlandse regering droeg voor dat falen een zekere verantwoordelijkheid, door de Engelsen niet voldoende competente tegenspelers te bieden.⁴

Het onderzoek van De Jong bevestigde zo in feite de 29 jaar eerder door de Enquêtecommissie gegeven verklaring van het Englandspiel.

Omdat dit nieuwe onderzoek op de oudere studies voortbouwt, wordt begonnen met een analyse van de geopperde verklaringen en het onderliggende bewijsmateriaal, om de strekking en reikwijdte, de grenzen, ervan nader af te bakenen. Die analyse is nodig, omdat de lezing van de Enquêtecommissie, 'ernstige fouten', in 1950 breed als 'waar' (in historische zin) is ervaren.⁵ Een indruk die nog versterkt werd, toen de historicus De Jong in 1979 die conclusies nog eens bevestigde.

Presentatie en woordgebruik van de onderzoeksresultaten droegen bij aan een publieke interpretatie, die gemakkelijk de grenzen van de in PEC en het Koninkrijk getrokken conclusies overstijgt. De politiek had bij publicatie van de resultaten indertijd geen behoefte aan precisering van die uitleg; de pers toonde zich op dat punt in het algemeen haar trouwe dienaar.⁶ Bij de analyse hoort ook een antwoord op de vraag of de latere historische studie wel een gedegen, onafhankelijk onderzoek is geweest. Een onderzoek dat dus op basis van nieuwe kennis de eerdere uitkomsten bevestigde. Een vraag, ingegeven door verwondering over de gelijke resultaten van twee, met een tussenruimte van bijna dertig jaar, vanuit verschillende invalshoeken verrichte onderzoeken: een parlementair-politieke en een historische studie.

Het volgende commentaar is daarom, noodzakelijkerwijs, kritisch van toonzetting. Dat neemt niet weg dat het geschreven is tegen de achtergrond van grote bewondering voor de door de Enquêtecommissie en De Jong geleverde prestaties. De Commissie wist onder moeilijke omstandigheden veel materiaal te verzamelen en haar politieke opdracht tot een goed einde te brengen; haar analyse van de problematiek doet nog steeds opgeld en levert ook voor deze studie het te volgen spoor. De Jongs greep op de materie en zijn formidabele, meeslepende schrijfstijl

vormen voor critici een moeilijk te nemen bolwerk. Maar zijn neiging om de brede verbanden overtuigend neer te zetten, maakt hem op feitelijk niveau soms minder zorgvuldig.⁷

Context – verklaringskaders

PEC – achtergronden en beperkingen

Achtergronden

De Commissie presenteerde in deel 4 van haar Verslag veel feitenmateriaal over de inlichtingendiensten in oorlogstijd; in normale omstandigheden al een bij uitstek gesloten terrein. Een bijzondere prestatie, zeker als men let op de politieke situatie, tegen de achtergrond waarvan het werk verricht moest worden. De naoorlogse nationale en internationale verhoudingen (Indië-kwestie, Koude Oorlog, Korea) waren nog verre van stabiel. Dat maakte het verzamelen van informatie op dit bijzondere gebied, laat staan het trekken van conclusies op dat vlak, tot een delicate aangelegenheid. In Nederland was het Englandspiel een gevoelig onderwerp, internationaal was het met name in de verhouding met Engeland een potentieel punt van fricties. De Britse autoriteiten toonden zich bijzonder terughoudend bij het verstrekken van feitelijke informatie over de gang van zaken aan de Londense kant rond de SOE-operaties in bezet Nederland.⁸

Beperkingen

De Commissie had een politieke opdracht: het evalueren van het in de Londense periode gevoerde beleid en het vaststellen van de verantwoordelijkheid voor de gemaakte politieke keuzen. Wat het Englandspiel betreft hield dat in dat primair gezocht werd naar de politieke verantwoordelijkheid voor het gebeuren aan de Nederlandse kant. Daaruit vloeide voort dat zodra de Commissie meende voldoende van het feitelijke gebeuren te weten om de politieke verantwoordelijkheid voor de gemaakte keuzen te kunnen vaststellen, voor haar als het ware de kous af was. De Commissie deed immers geen strafrechtelijk of historisch onderzoek.⁹ De kans dat de door de Commissie gegeven 'politieke' verklaring van het Englandspiel met een historisch verantwoorde lezing zou samenvallen was dan ook niet geheel uitgesloten, maar niet groot te achten. Daar verwees de Enquêtecommissie ook naar in de 'Algemene Inleiding' bij haar Verslagen,¹⁰ waar zij onder meer de grondwettelijke beperkingen voor het doen van onderzoek naar het persoonlijk aandeel van de koningin in het Londense beleid aan de orde stelde.¹¹

Getuigenverhoren, onder eed of belofte, vormden een belangrijke informatiebron. Daarnaast raadpleegde de Commissie documenten, rapporten en andere schriftelijke stukken. Er werden weinig Britse getuigen opgeroepen omdat het Britten bij wet¹² verboden is informatie over het werk van de inlichtingendiensten te verstrekken. In dit cruciale gemis werd later enigszins voorzien, doordat de voorzitter van de Commissie in de gelegenheid werd gesteld van 3 tot 10 oktober

1949 in Londen gesprekken te voeren met (voormalige) officieren van Britse geheime diensten die bij de betreffende operaties betrokken geweest waren. Maar de 'gesprekspartners' waren niet verplicht te verschijnen, verklaringen af te leggen of vragen te beantwoorden. Van het besprokene mochten ter plekke geen aantekeningen worden gemaakt. Op een later tijdstip ontving de Commissievoorzitter nog een op 14 december 1949 gedateerde verklaring (*Statement*) van het Britse Ministerie van Buitenlandse Zaken (Foreign Office) over deze kwestie.

Behalve door opdracht en doelstellingen was de Commissie bij haar onderzoek nog aan twee wettelijke grenzen gehouden. Een, getrokken in artikel 55 van de Grondwet, waarin de onschendbaarheid van de Koning en de ministeriële verantwoordelijkheid werden geregeld; de ander vastgelegd in de Enquêtewet in de vorm van een verbod (oud-)ministers vragen te stellen over beraadslagingen in de ministerraad.

Het gevolg van de eerste wettelijke inperking is dat in het Commissieverslag het persoonlijk aandeel van de koningin in de Londense beleidsvorming niet is na te lezen. De tweede inperking werd zo uitgelegd, dat de bepaling wél de Commissie bond, maar niet de getuigen. Met andere woorden: klapte een getuigende minister uit de school, dan mocht zijn verklaring wél benut worden.

De Enquêtecommissie besloot ook prins Bernhard niet te horen. Zij was van mening dat een openbare discussie over de getuigenis van een lid van het Koninklijk Huis in de Nederlandse constitutionele verhoudingen niet zou passen. De Commissie deed daarmee afstand van een belangrijke getuige, die vanuit zijn unieke positie veel zaken nader had kunnen belichten. Daardoor bleef ook de regeringsverantwoordelijkheid voor het functioneren van de prins in zijn officiële taken tijdens de oorlog onbesproken. Kennelijk vreesde men langs een omweg toch de feitelijke invloed van de koningin op het regeringsbeleid aan het licht te brengen. Voor de prins was de onaangename keerzijde van die beslissing, dat hem daarmee de gelegenheid ontnomen werd over die taakuitoefening in het openbaar verantwoording af te leggen. Als steun en toeverlaat van de koningin was hij in korte tijd in Londen van een man met slechts weinig, overwegend ceremoniële functies, uitgegroeid tot een nationale figuur met zwaarwegende verantwoordelijkheden; kritiek is hem dan ook niet bespaard gebleven.

De prins was sterk bij de organisatie van de Nederlandse oorlogvoering betrokken. Zo werd hij in november 1940 hoofdverbindingsofficier tussen de Britse en Nederlandse strijdkrachten, een nieuw gecreëerde functie.¹³ In juli 1941 volgde hij generaal J. van Oorschoot op als hoofd van de Nederlandse militaire missie. Daarmee bekleedde hij een belangrijke positie.¹⁴ Op 9 juli 1942 volgde het Koninklijke Besluit, no. 2, waarin hij benoemd werd tot Hoofd van het Centraal orgaan voor de voorbereidingen van den terugkeer naar Nederland (COVT) onder de directe verantwoordelijkheid van de minister van Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk.¹⁵ Door koningin Wilhelmina aanvankelijk als beoogd opperbevelheb-

ber van land- en zeemacht naar voren geschoven, werd de prins na interventie van generaal D. Eisenhower* begin september 1944 ten slotte benoemd tot bevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten; de regeringskandidaat voor die functie was tot juli 1944 de kolonel der Mariniers De Bruijne.¹⁶ De prins kreeg daarmee een beperktere functie; hij voerde het bevel over de Binnenlandse Strijdkrachten in het bevrijde Zuiden en het bezette Noorden. Een opperbevelhebber werd niet benoemd; een compromis.¹⁷ Uit hoofde van deze functies nam de prins in Londen deel aan besprekingen van de ministeriële Commissies Oorlogvoering en Voorbereiding Terugkeer.¹⁸

Voor deze studie is mogelijk de betrokkenheid van de prins bij het inlichtingenwerk van belang. Zijn rol daarin is door de beschrijving van de spectaculaire activiteiten van de 'Soldaat van Oranje', E. Hazelhoff Roelfzema, en zijn '*Contact Holland*'¹⁹ breed bekend geworden.

Minder bekend zijn echter:

- zijn functie sedert 15 juni 1942 als Hoofd COVT. Dat Centraal orgaan was opgezet als coördinatiepunt voor alle plannen en maatregelen betreffende de terugkeer. Vanuit die functie lag er ongetwijfeld een relatie met het bureau Militaire Voorbereiding Terugkeer (MVT).²⁰ Dat bureau, onder leiding van De Bruijne, was aan de Nederlandse kant betrokken bij de uitvoering van het *Plan voor Holland*;²¹
- zijn deelneming aan de besluitvorming rond het *Plan voor Holland*;²²
- zijn interventie tijdens de nasleep van het Englandspiel en de pogingen tot voortzetting van de samenwerking met de Britten, uitmondend in het ontslag van De Bruijne en de oprichting van het Bureau Bijzondere Opdrachten (BBO);²³
- dat zijn staf als Bevelhebber van de Nederlandse Strijdkrachten in geallieerd verband, officieel en technisch geïntegreerd was in SOE Dutch Section, als onderdeel van de Special Forces, die deel uitmaakten van SHAEF (Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force),²⁴ het hoofdkwartier van het geallieerde expeditieleger dat West-Europa bevrijdde.

Hoe intensief, in welke mate en in welke kwaliteit de prins bij deze zaken betrokken was, is uit Nederlandse documenten niet nauwkeurig vast te stellen. Op de vraag of de Commissie, met de kennis die zij op die punten al had, terecht het besluit nam de prins niet te horen, behoeft hier niet te worden ingegaan.²⁵ Zoals gezegd, met dat besluit werd in ieder geval de vraag naar de ministeriële verantwoordelijkheid voor die constitutioneel juist zo 'kwetsbare' benoemingen, ontweken. Vanuit historisch belang gezien valt het besluit de prins niet te horen, te betreuren; uit vrijgegeven Britse documenten blijkt hoe intensief deze, naar het oordeel van de Britten, bij de geheime oorlogvoering betrokken was.

* D. Eisenhower, Amerikaans generaal, opperbevelhebber van het geallieerde expeditieleger dat West-Europa in 1944-1945 bevrijdde.

In het Woord vooraf meldde ik reeds in de gelegenheid te zijn geweest prins Bernhard mondeling een aantal vragen voor te leggen. Die vragen hadden onder meer betrekking op zijn benoeming tot Hoofd COVT, zijn mogelijke betrokkenheid uit dien hoofde bij de besluitvorming rond het *Plan voor Holland*, zijn uit Britse documenten blijkende functie van Commander-in-chief Dutch Armed Forces (nominal) en zijn daarin aangehaalde relaties met de Britse inlichtingendienst MI6. Het besprokene is op hoofdpunten als volgt samen te vatten:

- Anders dan de benoeming van de prins in juni 1942 tot Hoofd COVT mogelijk suggereert, was hij inhoudelijk niet bij de besluitvorming rond het Plan betrokken. Het 'Centraal orgaan' in kwestie heeft feitelijk zelfs nooit gefunctioneerd. Aan de discussies over 'terugkeeronderwerpen' die in de diverse gremia waarin hij participeerde aan de orde kwamen nam de prins wel deel, maar niet in een beslissende capaciteit. Hij zag zijn bijdragen aan de Nederlandse en geallieerde zaak ook niet primair op dit toch overwegend bestuurlijk en administratief beleidsterrein liggen.
- Mogelijkerwijs heeft de prins aan het niet geheel met de werkelijkheid overeenstemmende beeld van zijn positie in de Nederlandse (militaire) machts- en gezagsverhoudingen in Londen in die zin bijgedragen, dat hij het daarvan bij zijn Britse gesprekspartners levende beeld niet heeft gecorrigeerd. Zo'n bijstelling zou echter niet in het belang van het prestige van de Nederlandse zaak c.q. de Nederlandse overheid, die hij vertegenwoordigde, geweest zijn.
- Naar de mening van de prins kunnen met de in Britse documenten aangehaalde relaties van hem met de Britse Intelligence (MI6) slechts zijn betrekkingen met Colonel Rabagliati van MI6 ten tijde van de 'Contact Holland'-operaties bedoeld zijn. Door ingrijpen van kolonel De Bruijne kwam aan deze door Hazelhoff Roelfzema c.s. uitgevoerde operaties in mei 1942 een einde.

Vooruitlopend op wat de lezer daarover nog onder ogen komt, kan hier gezegd worden dat de prins uit de bestudeerde Britse documenten in grote lijnen naar voren treedt als een in het algemeen boven de partijen staande persoon, wiens goede diensten bij gelegenheid door deze of gene partij worden aangezocht om op basis van zijn status, aanzien en gezag belangen te bepleiten en conflicten te helpen beslechten. Binnen de beperkte focus van deze studie was er geen aanleiding dit, ook in de Nederlandse literatuur bevestigde, beeld nader onder de loep te nemen.

Terugkerend naar de Enquêtecommissie: kennelijk heeft de Commissie de beschreven beperkingen van haar taak – het vaststellen van de politieke verantwoordelijkheden – niet bezwaarlijk, althans niet doorslaggevend geacht. Als onderdeel van haar opdracht moest de Commissie ook, indien mogelijk, trachten een afdoende verklaring voor het Englandspeel te geven, nodig om de binnenlandse onrust hierover weg te nemen en de dreigende schending van het vertrouwen in de Nederlandse en Engelse overheid te herstellen.²⁶

Koninkrijk – achtergronden en beperkingen

Achtergronden

De Jong schreef de diverse Koninkrijk-delen als onafhankelijk historicus; bij hem berustte de wetenschappelijke verantwoordelijkheid. Omdat de publicaties ten laste kwamen van de begroting van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, was voor elk te verschijnen deel vooraf een machtiging van de verantwoordelijke minister nodig om de uitgave financieel mogelijk te maken, aan te vragen door het bestuur van het Instituut. Deze aanvraag diende vergezeld te gaan van een tweetal verklaringen: een waarin het bestuur verklaarde dat het manuscript van zodanig wetenschappelijk niveau was dat het verdiende gepubliceerd te worden en een omtrent het advies van de door het bestuur ten behoeve van de serie *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* aangewezen adviseurs. Met de inhoud van het werk had de betrokken minister nadrukkelijk geen bemoeienis.²⁷

Beperkingen

Door de vernietiging van het telegrammateriaal is een integrale reconstructie van het Englandspiel niet meer mogelijk. En omdat in de wel bewaarde archieven waarschijnlijk geen belangrijke gegevens over het Englandspiel meer aanwezig zijn, zou men dus in principe niet tot historisch verantwoorde conclusies in deze zaak kunnen komen. De Jong achtte dat toch mogelijk, omdat de talrijke wél beschikbare gegevens, vooral in het enquêtemateriaal, geen tegenspraak vertonen.²⁸ Dat is een belangrijk uitgangspunt, waarin een eerste contour zichtbaar wordt van het kader waarbinnen zijn finaal getoonzette slotconclusie gelezen dient te worden.

Voor de auteur golden de indertijd aan de Commissie opgelegde beperkingen niet. Hij had toegang tot de verslagen van de ministerraad en beschreef met verve (én eerbied) het aandeel van de koningin in het Londense regeringsbeleid. Ook andere leden van het Koninklijk Huis werden, waar nodig, in zijn verhaal betrokken. Zo heeft hij prins Bernhards behartiging van de Nederlandse zaak te Londen in de diverse delen wél beschreven, maar diens rol in het inlichtingenwerk en mogelijke betrokkenheid bij de besluitvorming rond het *Plan voor Holland* als (toekomstig) hoofd van het Centraal orgaan voor de voorbereidingen van den terugkeer naar Nederland (COVR) blijven onderbelicht;²⁹ een ommissie. Daarmee geeft ook De Jong geen oordeel over deze politiek extra gevoelige benoemingen.

In vergelijking met de Commissie kreeg ook De Jong, vele jaren later, weinig informatie van Britse kant; archieven mocht hij niet inzien. Wel werd hem in 1978 door de Britse regering de gelegenheid geboden een Vragenlijst voor te leggen en een onderhoud te hebben met de SOE Adviser bij het Foreign Office, colonel E. Boxshall. Dat was een kleine compensatie voor een groot gemis.³⁰ De inhoud van die contacten komt in de volgende paragraaf aan de orde.

Kanttekeningen

Concluderend kan men stellen dat het ontbreken van toegang tot de Britse SOE-archieven de enige beperking was die beide onderzoeken van het Englandspiel gemeen hadden. Het kader waarbinnen de Commissie haar onderzoek moest verrichten was verder feitelijk en wettelijk begrensd door:

- 1 een beperkte doelstelling: in de kern het zoeken van een afdoende verklaring van en het vaststellen van de politieke verantwoordelijkheid van Nederlandse ministers voor het Spiel; een eventueel aandeel van de koningin of de prins in het Nederlandse regeringsbeleid rond de uitzending van agenten moest onbesproken blijven;
- 2 nauwe marges, waarbinnen een verklaring van het Englandspiel, gelet op binnenlandse gevoeligheden en de noodzaak de verhoudingen met Groot-Brittannië niet te schaden, politiek aanvaardbaar was;
- 3 afhankelijkheid van Britse, onder voorwaarden, verstrekte informatie over de gebeurtenissen, zonder mogelijkheden tot verificatie;
- 4 verbod op het maken van aantekeningen en notities tijdens de besprekingen van de voorzitter met (voormalige) officieren van SOE en MI6 te Londen van 3 tot 10 oktober 1949.³¹

Het lijkt erop dat De Jongs historisch onderzoek 'vrijwillig' binnen dat strakke voor de Commissie geldende kader gebleven is. Uit het oogpunt van de historische verantwoording had een toelichting op die keuze niet mogen ontbreken. Zeker, als men daarbij de behartenswaardige kritische kanttekeningen in beschouwing neemt, die deze auteur al in 1958 plaatste bij de Verslagen van de Enquêtecommissie en hun waarde als historische bron.³² In de geest van die kanttekeningen had men bij deze auteur in 1979 toch willen lezen waarom hij afzag van het behandelen van de volgende, voor deze zaak relevante kwesties:

- de wijze waarop en de voorwaarden waaronder de oktober 1949-gesprekken te Londen van de voorzitter van de Enquêtecommissie met voormalige officieren van MI6 en SOE tot stand kwamen;
- de afwezigheid van de kroongetuige Blizard bij die gesprekken;
- het ontbreken, althans het niet openbaar zijn, van een integraal verslag van die besprekingen;³³
- de ontbrekende verklaringen van sleutelgetuigen zoals Huntemann en Kup, en in het bijzonder die van de leider van de Funküberwachung in Nederland, Heinrich;
- de positie van de prins in de inlichtingenwereld, met name als hoofd van het COVT, in de relatie tot de SOE- en inlichtingenoperaties in Nederland; die positie is wel aangestipt, maar niet met enige diepgang uitgezocht;
- de gang van zaken met betrekking tot de besluitvorming rond het *Plan voor Holland*. Ook daarover is wel iets gemeld, maar de grondige analyse van die besluitvorming ontbreekt.

Speculaties over mogelijke redenen van dit nalaten zijn voor deze studie van minder belang dan de vaststelling dat De Jong daarmee vrijwel binnen het voor de Commissie geldende kader bleef.

Omdat hij ook het bewijsmateriaal grotendeels aan het werk van de Commissie ontleent,³⁴ zal ik zijn betoog slechts in mijn verhandeling betrekken, waar dat naar procedure of inhoud in belangrijke mate van het Commissieverhaal afwijkt.

Bewijsvoering I

PEC – opzet of verraad

Bij haar onderzoek verwierp de Commissie eerst de verklaringsvarianten *opzet of verraad*.³⁵ De opzetsuggesties hielden in dat de Britten van het Englandspiel wisten en het willens en wetens hebben voortgezet om andere doeleinden te dienen,³⁶ zoals bijvoorbeeld:

- 1 het binden van Duitse troepen in het westen om het Russische front te ontlasten;
- 2 de afscherming van de geallieerde plannen. Uit de opdrachten van de agenten moest de vijand verkeerde conclusies trekken over de werkelijke geallieerde bedoelingen; de agenten werden opgeofferd om de Duitsers van de echtheid ervan te overtuigen;
- 3 het binden van de Duitse contraspionage, zodat er meer ruimte was voor acties elders;
- 4 het verzwakken van de (rechts of links georiënteerde) illegaliteit in West-Europa met het oog op het behoud van de Britse suprematie in de wereld, ook na de oorlog.

De Commissie wees die suggesties bij gebrek aan feitelijke grondslagen en steekhoudende argumenten uiteindelijk van de hand. Dat deden ook de Britse gesprekspartners van de Commissievoorzitter, toen zij in oktober 1949 met deze opzetvarianten geconfronteerd werden. Bij die gelegenheid verklaarde colonel J. Cordeaux, de MI6-vertegenwoordiger, dat MI6 niet geweten had van de Duitse penetraties bij SOE Dutch Section. Hij toonde zich erg geschokt door de veronderstelling dat er aan Britse zijde van opzet sprake zou zijn geweest.³⁷ Ook in een schriftelijke verklaring van het Britse Foreign Office worden deze veronderstellingen van de hand gewezen.³⁸

Verder onderzocht de Commissie de mogelijkheid dat vier personen* die bij het werk van geheime diensten in Londen betrokken geweest waren, verraad

* S. Bingham, plaatsvervangend, vanaf midden 1943 hoofd SOE Dutch Section, F. van 't Sant en twee medewerkers van de Politie-Buitendienst, de Nederlandse contraspionagedienst in Londen: H. baron Steengracht van Moyland en F. van Koutrik. Het hoofd van SOE Dutch Section ten tijde van Lauwers' arrestatie Ch. Blizard werd niet ondervraagd.

gepleegd zouden hebben. Na grondig onderzoek werden ook deze suggesties wegens het ontbreken van een feitelijke basis en overtuigende argumenten van de hand gewezen.³⁹

Kanttekeningen

De grote vraag is: waarom heeft de Commissievoorzitter indertijd in Londen niet de door Lauwers aangereikte mogelijkheid van een Brits spel en zijn aanwijzingen daarvoor voorgelegd? Bij Lauwers' opleiding in Engeland was die mogelijkheid van zo'n spel door zijn instructeurs nadrukkelijk genoemd. Daarbij zijn ook de redenen voor zo'n spel in algemene termen aangeduid; een spel, waarvan zowel de gevangen agent als de Britse oorlogvoering profijt zou kunnen hebben. Zo'n spel zou de overlevingskansen van de agent vergroten, en Londen de beschikking geven over een door de vijand niet gewantrouwd communicatiekanaal met de Duitsers.⁴⁰ Waarom die rechtstreekse benadering vermeden is, is niet bekend. Lauwers' getuigenis vormt wel de basis van de hierna te behandelen PEC-verklaring. Maar daar wordt de mogelijkheid van een opzettelijk spel door SOE verworpen; waar de Commissie concludeert dat zij bij de door SOE gemaakte fouten en soms ernstige fouten '...elke gedachte aan opzet of kwade trouw uitschakelt.'⁴¹

Wat *opzet* en *verraad* betreft heeft de Commissie dus, binnen de vele mogelijke verklaringen, alleen de feitelijke, door anderen dan Lauwers voorgelegde speculatieve verklaringen en *opzet of kwade trouw bij SOE* en verraad door vier genoemde personen expliciet verworpen. Daarmee laat zij terecht ruimte voor de mogelijkheid dat andere *opzet-* of *verraad-*varianten in het spel geweest kunnen zijn.

De algemene afwijzing van *opzet* door officieren van de Britse delegatie⁴² en in het Britse *Statement*⁴³ vermeldt de Commissie wél, maar zij gaf daarop geen commentaar. Bij zo'n afwijzing in algemene zin moet wél worden aangetekend dat de waarde daarvan staat of valt met de concrete wetenschap van opzet bij de betrokkenen. Konden en dienden zij op hun niveau daarvan te weten of was het, wat die instanties betreft, juist hun taak het bestaan van opzet om redenen van staatsveiligheid af te schermen en te ontkennen? Deze vraag heeft overigens niet de bedoeling de integriteit van de getuigen in twijfel te trekken, maar dient uitsluitend om de bedoelde ontkenningen in perspectief te plaatsen. De betrokken officieren vervulden voor het merendeel functies in de operationele sfeer en zouden in zo'n geval uit veiligheidsoverwegingen hoogstwaarschijnlijk niet zijn ingelicht. Zeker niet als manschappen onder hun bevel in een opzet ter misleiding van de vijand een rol gespeeld zouden hebben. Soortgelijke kanttekeningen kunnen ook bij de uitspraken van Duitse getuigen over deze alternatieve verklaringen geplaatst worden.

Overigens moet nog worden opgemerkt dat bij opzet op het hoogste beleidsniveau het onderscheid met verraad gaat vervagen. Als het op dat niveau noodzakelijk en aanvaardbaar geacht wordt agenten, zonder hun voorkennis, in extreem gevaarlijke situaties te brengen, zal dat, als het mis gaat, door het middenkader dat

onwetend bepaald beleid uitvoert, en zeker door de agent die wordt ingezet, als 'verraad' (nota bene van de eigen achterban) gezien worden; in zo'n instrumentele benadering vallen *opzet* en *verraad* vrijwel samen.

Wat het *verraad* door individuen betreft, en daar doelde de Commissie op, wordt verwezen naar wat daarover hierna wordt opgemerkt.

Tot slot van dit commentaar wordt in verband met de Britse ontkenning van opzet nog verwezen naar een zinsnede uit de betreffende passage van het *Statement*, waar staat:

...However, certain allegations have appeared in the Netherlands press and elsewhere, to the effect that the British Military authorities, in so far as they were responsible for the conduct of these operations, had other ends in view than those which they had declared to the Netherlands authorities. There is not a shred of truth in these allegations: in organizing sabotage in the Netherlands, and in supporting the Netherlands Resistance Movement, the British authorities were guided by one consideration only – to attack the enemy in those areas where the allied forces were not in contact with the German army.

Die woordkeus houdt in dat ook andere 'Britse autoriteiten' verantwoordelijk kunnen zijn geweest voor deze operaties. Dat kan betekend hebben, dat deze 'andere' autoriteiten de vijand hebben willen bestrijden op een wijze die niet strikt militair was en waarover zij de Nederlandse autoriteiten niet, althans niet in alle details, inlichtten. Dat doet de vraag rijzen, of het Englandspiel wellicht een andere, geheim gehouden rol vervulde bij het bestrijden van de vijand, waar de Britse militaire autoriteiten en de Nederlandse regering buiten zijn gehouden.

In hoofdstuk II vindt men het begin van een antwoord op deze vraag.

Koninkrijk – *opzet of verraad*

Wat opzet aangaat negeert De Jong Lauwers' veronderstelling over een Brits spel. Volgens hem is er in het hele Englandspiel geen enkel element te vinden dat tot de conclusie zou kunnen leiden, dat '...de Geallieerde oorlogvoering er profijt aan had kunnen ontleen, anders gezegd: dat SOE het Englandspiel als deel van een veel belangrijker Engels Spiel wilde gebruiken'.⁴⁴ Daarmee perkt ook hij de algemene vraag naar opzet aan Britse kant in tot de vraag, of SOE het Englandspiel opzettelijk gespeeld heeft. Die vraag beantwoordt hij ontkennend, omdat dergelijke misleidings-Spiele, om de Duitsers aangaande een geallieerde invasie op het verkeerde been te zetten, vielen onder een strikt van SOE gescheiden andere Engelse sector.⁴⁵ Over deze sector zwijgt hij verder, zijn onderzoek beperkt zich strikt tot SOE en zijn conclusie is dan ook alleen op SOE van toepassing.

De verraadkwestie pakt De Jong op een meer fundamentele wijze aan. Hij wijst erop dat de gang van zaken rond de voorbereiding en uitvoering van de uitzending

der agenten, waarvan het merendeel werd opgewacht door een receptiecomité, het hoogst onwaarschijnlijk maakt dat iemand van buiten SOE Dutch Section de zaak verraden kan hebben. Vaak waren op het laatste moment wijzigingen in datum, plaats en tijd van de dropping nodig, welke gegevens ook naar bezet Nederland doorgeseind moesten worden. Een verrader zou over die 'last minute'-kennis moeten beschikken én toegang moeten hebben tot het verbindingsnet. In ieder geval geen van de door de Commissie doorgelichte, noch enige andere Nederlander in Engeland, bezat volgens De Jong de voor dit verraad nodige kennis en mogelijkheden. Verder had, volgens De Jong, de Commissie behalve Bingham, in de eerste plaats Blizard⁴⁶ in haar onderzoek moeten betrekken. Deze Britse officier had in de bewuste periode de leiding van SOE Dutch Section. Blizard is indertijd bij de besprekingen in Londen van oktober 1949 niet verschenen. Overigens, aldus De Jong, wijst niets erop dat Blizard een verrader was. Volgens hem heeft men de verraadhypothese voor de verklaring van het Englandspiel zelfs helemaal niet nodig.⁴⁶

Kanttekeningen

In het Koninkrijk wordt alleen geconcludeerd dat SOE het Englandspiel niet opzettelijk als deel van een groter spel gespeeld heeft; expliciet wordt vermeld dat in een andere Britse sector wel dergelijke *Spiele* speelden. De voor de hand liggende vraag of die bedoelde sector misschien het Englandspiel als deel van een groter spel gespeeld heeft – met SOE Dutch Section als instrument – wordt niet gesteld. Het verraadalternatief wordt op een overtuigende manier, althans wat de Nederlanders betreft, weerlegd. Wat de beide Britse kandidaten betreft wordt alleen gesteld dat niets erop wijst dat zij verraders waren.

Bewijsvoering II

In haar Verslag heeft de Enquêtecommissie de volgende grondslagen voor het succesvolle Duitse spel genoemd:

- het door de Abwehr als 'Fall Nordpol' gespeelde succesvolle seinspel; en
- de arrestatie van de agent met de centrale opdracht tot uitvoering van het *Plan voor Holland*.⁴⁷

Hoe dat cruciale seinspel aan Duitse én Britse zijde verliep, is in PEC en Koninkrijk niet grondig uitgezocht. De Britse kant kon zonder medewerking van de Britse autoriteiten niet ontrafeld worden; anders lag dat wat het seinspel aan Duitse kant betreft. Toch is ook dat niet met enige diepgang uitgezocht. Het hoofd noch de

⁴⁶ Ch. Blizard was formeel hoofd van SOE Dutch Section van februari 1942 tot september 1943.

leden van de Funküberwachungstelle Orpo, de dienst die het seinspel daadwerkelijk speelde en waar de telegrammen gecodeerd en gedecodeerd werden, zijn gehoord. Ook de Engels sprekende assistent van Giskes, G. Huntemann, die de telegrammen vertaalde en de liaison met Orpo en Sipo onderhield, is nooit verhoord. Men heeft zich over dat seinspel hoofdzakelijk laten informeren door Giskes en Schreieder, die beiden zeggen van de technische kant van verbindingen en codes weinig te weten. En, wat de codes betreft, door E. May, Sicherheitspolizist en *selfmade* code-expert.⁴⁸ De verbindingen met de hoofdkwartieren van Abwehr, Sipo en Orpo te Berlijn over deze zaak noch de wijze waarop die werden onderhouden, via telefoon, telex, radio of koerier, zijn met enige diepgang onderzocht. Met name dat laatste vormt een belangrijke lacune in beide studies, omdat de mogelijkheid niet uitgesloten is dat de Britten door het afluisteren van de Duitse verbindingen op de hoogte geweest kunnen zijn van het verloop van het Spiel. Over die Britse praktijken was eind jaren veertig weinig bekend, eind jaren zeventig des te meer. Deze zaken hadden idealiter uitgezocht moeten worden, al was het slechts als middel om de getuigenissen onderling te kunnen controleren.

Daarom zal hier in het bijzonder worden nagegaan in hoeverre de in PEC en Koninkrijk gegeven verklaringen van het Englandspiel de kwesties rond de genoemde de grondslagen van de Duitse succesformule afdoende beantwoorden. Dat betreft de vraagstukken rond:

- 1 Lauwers' precieze instructies;
- 2 het negeren van waarschuwingen door Londen;
- 3 het sturen van een speciale missie over een gecompromitteerde radiolijn;
- 4 de snel verworven Duitse kennis van het Plan voor Holland;
- 5 de geslaagde infiltratie van het SOE-net in Nederland, terwijl gelijktijdige Duitse pogingen om ook het met dezelfde Britse radiocentrale werkende CID-inlichtingennet in Nederland te infiltreren, niet lukten.

Dat zijn de vragen die beantwoord zullen moeten worden, wil men begrijpen hoe dat seinspel kon slagen en hoe de Duitsers zo snel en volledig op de hoogte geraakten van de inhoud van het *Plan voor Holland*. Dat seinspel en die kennis waren de absolute voorwaarden voor het grote Duitse succes.

PEC: errors in judgement of (ernstige) fouten

De verklaring van het Englandspiel stoelt op bewijsmateriaal dat uit vier bronnen verkregen is: mededelingen van de Duitsers; het getuigenis van Lauwers; de waarde der *security checks* en de mededelingen van Engelse zijde.⁴⁹ Uit die bronnen leerde de Commissie, dat:

- 1 de Duitse getuigen ook geen afdoende verklaring konden geven;
- 2 de Britten Lauwers' gebruik van een foutieve *check* en de mogelijkheid dat ook andere agenten hun juiste *check* niet hadden afgegeven expliciet erkenden;

- 3 men in Engeland lange tijd gemeend heeft met de eigen agenten in contact te staan;
- 4 het negeren door de Britten van de fout gegeven *security checks* achteraf desastreus gebleken is.⁵⁹

De vraag waarom het zo lang heeft geduurd eer men door kreeg niet met eigen agenten in contact te staan, heeft de Commissie zelf ruimer beantwoord dan in de door de Britten gegeven informatie te vinden is.⁵¹ Volgens haar was de reden, dat:

- de agenten, behalve de *security check*, geen ander mogelijkheden hadden om Londen van hun vangenneming op de hoogte te stellen;
- in Nederland in die periode alleen de MI6/CID-agenten Alblas en Niermeyer in vrijheid werkten. Maar zij werden respectievelijk op 16 juli en 6 oktober 1942 gearresteerd. De SOE-agent G. Dessing, die in februari 1942 gedropt was, had geen contact met collega's en geen radioverbinding met Londen. Hij vertrok in het najaar van 1942 naar Engeland, maar arriveerde daar pas begin september 1943, toen het vermoeden van een mislukking van de operaties al tot SOE (maar nog niet tot De Bruijnes bureau BVT) was doorgedrongen.

Hier zag de Commissie overigens over het hoofd dat tot eind mei 1942 nog twee MI6-teams in Nederland werkzaam waren die radioverbinding met Engeland hadden: jhr. E. de Jonge/E. Radema en J. Emmer/jhr. F. Ortt. In elk geval hadden Dessing én De Jonge in die tijd contact met K. Vorrink.⁵ Deze wist dat Dessing zonder verbinding zat, maar aan Vorrink is kennelijk nooit gevraagd of hij gepoogd heeft Dessings noodsituatie via De Jonge aan Londen door te geven.

De met het eerst genoemde punt samenhangende vraag waarom de agenten, wat die *checks* betreft, zo slecht waren uitgerust, heeft de Commissie niet gesteld. Wel is gevraagd waarom de foute of afwezige *checks* genegeerd zijn. Die vraag hebben de Britten als volgt beantwoord. Praktijkervaring had hen geleerd dat het ontbreken van de *security check* niet altijd betekende dat de betreffende agent gepakt was. Er waren mogelijk andere oorzaken in het spel: atmosferische storingen en vergeetachtigheid of nervositeit van de agent. Ontbrak de *security check* of was die niet correct, dan werd per geval bekeken of er argumenten waren, zoals wat er over de man bekend was, die voortzetting van het radiocontact rechtvaardigden. Die benadering per geval is regel geworden. Die beslissing bleek achteraf niet juist

⁵ J. Vorrink (Koos), 1891-1955, politicus, 1934 voorzitter S.D.A.P., 1945 voorzitter P.V.D.A, lid Nationaal Comité van Verzet. De provocateur A. van der Waals wist eind 1942 in de kringen rond Vorrink binnen te dringen. Hij legitimeerde zich in die kringen als Brits agent met behulp van een kopie van de foto van M. Sluysers dochttertje (het gezin zat in Londen), waarmee ook de SOE-agent Dessing zich eerder in die kringen gelegitimeerd had. Die kopie stamde niet van Dessing maar is door SOE meegegeven met een na Dessing gearruchteerde agent.

geweest te zijn: *errors in judgement*, derhalve volgens de Britten.⁵² Ook hier werd door de Commissie niet de aanvullende vraag gesteld naar de reden waarom men slechts per geval beoordeelde.

De Commissie heeft dat Britse antwoord aanvaard, omdat men de ontwikkelde gedachtegang op zichzelf kon volgen.⁵³ Maar dat er sprake geweest zou zijn van *errors in judgement* verwierp de Commissie. Volgens haar waren er 'fouten, in sommige gevallen zelfs ernstige fouten'⁵⁴ gemaakt; fundamentele fouten in structuur, procedures en werkwijze van de Britse organisatie die van een geheel andere orde waren dan de relatief minder zwaar aan te rekenen beoordelingsfouten.

Voor die herinterpretatie gaf de Commissie de volgende, beknopt samengevatte argumentatie. De in 1942/1943 gehanteerde *security checks* waren, zoals erkend, ondoelmatig en hadden vervangen moeten worden. Dat gebeurde niet, wat ernstig was omdat de agenten de indruk hadden dat de *security check* een belangrijk controlemiddel voor Londen was om vast te stellen of de agent nog vrij was. Nog ernstiger was dat latere agenten over lijnen gezonden werden die men op deze dubieuze wijze had voortgezet. Dat gold in het bijzonder voor de hele organisatie ter uitvoering van het *Plan voor Holland*. Die startte met de dropping van een agententeam over een lijn, die ten onrechte als veilig werd beschouwd. Die cumulatie van ongunstige factoren maakte het Englandspiel mogelijk. De Commissie merkte verder op dat het, gelet op het belang van de zaak en de geringe waarde van de te simpele *security check*, verwonderlijk is dat men pas in de loop van 1943 het 'handschrift' van de marconist ging vastleggen. Eerder ontbrak dit controlemiddel. SOE bleek, volgens haar, ook niet in staat juiste conclusies te trekken uit andere gegevens die van belang waren voor de vraag of een agent nog vrij opereerde, zoals vorm en inhoud van de telegrammen.

Verzachtende omstandigheden zag de Commissie in het gegeven, dat de SOE-organisatie in 1940 uit de grond gestampt moest worden en dat het toen erg moeilijk was deskundig personeel voor de vele landensecties aan te trekken, en dat de omvang van de catastrofe zeker ook door toevallige omstandigheden bepaald is. Bij dit alles schakelde de Commissie, zoals voorafgaand reeds is gebleken, elke gedachte aan opzet of kwade trouw uit. Een aantal van bedoelde toevalligheden kwam, volgens de Commissie, voor rekening van de Nederlandse regering. Deze was er, bijvoorbeeld, mede verantwoordelijk voor dat er zo weinig inlichtingenagenten in Nederland waren.⁵⁵

Kanttekeningen

Uit de door de Commissie gevolgde redenering blijkt dat van de vijf fundamentele vragen de twee betreffende het *Plan voor Holland* niet gesteld zijn. Ook heeft de Commissie een aantal uit de ontvangen antwoorden voortvloeiende vragen zelf beantwoord: Waarom werkte men met ondeugdelijke *checks* en waarom beoordeelde men de betrouwbaarheid van een gecompromitteerde lijn uitsluitend per

geval en niet in samenhang, zeker als men agenten langs een mogelijk 'besmette' lijn zond?

Het antwoord zoekt de Commissie in de haastige opbouw van SOE, het tekort aan geschoold personeel én toevallige omstandigheden; kortom in het amateuristische, weinig professionele karakter van SOE in de eerste oorlogsjaren. Zij spreekt er wel haar verwondering over uit dat SOE pas in 1943 een aanvang maakt met het mechanisch vastleggen van het 'handschrift' van de marconisten. Maar de Commissie stelt niet de meer algemene vraag waarom SOE niet eerder gebruik heeft gemaakt of kon maken van andere in die tijd bekende middelen om de betrouwbaarheid van seinverbindingen te controleren. Van het bestaan van zulke middelen was zij op de hoogte, of kon zij op de hoogte zijn, op grond van het rapport van haar verbindingstechnische en cryptografische experts.⁵⁶ Zij ging er vanuit dat SOE haar verbindingen vanuit een eigen radiocentrale dirigeerde. Dat laatste was gebaseerd op onder andere het verhoor van de getuige C. Fock, die destijds verbonden was aan het Bureau Inlichtingen te Londen.⁵⁶ Die getuigenis leidde ertoe dat de Commissie, en met haar de verbindingstechnische en cryptografische experts,⁵⁷ er vanuit gingen dat MI6 en SOE de hele periode door met gescheiden radiocentrales gewerkt hadden. Dit gescheiden werken is in Londen door de voorzitter gecontroleerd en daar bekrachtigd. Er werd kennelijk niet bij verteld, dat dat pas vanaf 1 juni 1942 het geval was.⁵⁸

Wat het 'amateur'-label betreft: de getuige H. Siedenburg refereerde bij dat punt aan mededelingen van zijn ex-chef bij de Field Security, W. Pidcock, over een Brits intern onderzoek naar het Englandspiel, gestart na het bekend worden van het fiasco. Pidcock werd daarbij als MI6-deskundige voor Nederland soms geraadpleegd. De conclusie van dat onderzoek was, naar Pidcock had horen zeggen, dat de catastrofe te wijten was aan een aantal technische oorzaken, waaronder begrepen kwesties van opleiding en selectie en vooral, wat de Engelsen noemen 'the human element'. Pidcock heeft zich over de Britse staf van de SOE Dutch Section, volgens Siedenburg, wel eens uitgelaten in de geest dat die staf eigenlijk maar uit amateurs bestond; van enig 'dirty work', boos opzet, was, volgens hem, nimmer het geringste gebleken.

Behalve indicaties dat er een Brits onderzoek naar het Spiel heeft plaatsgevonden en wat mogelijk de uitkomst was, levert deze verklaring vanwege het dubbele 'horen zeggen'-karakter weinig stevigheid. Dit SOE-'amateurisme', een label dat kennelijk door MI6 op SOE was geplakt, werd door de Commissie mede als de oorzaak gezien waarom het de Duitsers lukte SOE wél en MI6 niet te penetreren.⁵⁹ Verwonderlijk is dat de voorzitter deze uitspraken in Londen niet gecontroleerd heeft, noch naar dat interne onderzoek geïnformeerd heeft; in het Verslag staat

⁵⁶ PEC 4B, 26: *Rapport inzake de cryptografische en verbindingstechnische problemen van het Englandspiel* aan de Enquêtecommissie uitgebracht door de deskundigen H. Koot, J.A. Verkuyl en A.N. baron de Vos van Steenwijk.

daarover niets genoteerd. Pidcock was bij de oktober 1949-besprekingen te Londen niet aanwezig.

Opvallend is dat de Commissie in haar bewijsvoering slechts die elementen meegenomen heeft, die van Britse zijde nadrukkelijk zijn erkend. Maar Lauwers mededeling dat het 'terugspelen' van de sets van de gevangengenomen Britse radioagenten hem bij zijn opleiding als reden gegeven werd waarom men eventueel zijn code mocht afgeven en voor de vijand mocht seinen, is bij de behandeling van de alternatieve verklaringen niet in beschouwing genomen.⁶⁰ En voorts is deze eerste 'harde' aanwijzing voor mogelijke opzet in Londen niet gecontroleerd. Los van Lauwers' situatie: men heeft zelfs niet gevraagd of dit 'terugspelen' ook bij SOE praktijk was. Misschien is het wel gevraagd, maar werd een antwoord ontweken.⁶¹

Hier wreekt zich het ontbreken van een integraal verslag van de aan de Britse delegatie voorgelegde vragen en de ontvangen antwoorden. Zo is, bijvoorbeeld, niet na te gaan of de afwezigheid van de kroongetuige Ch. Blizard, de man die besloot Lauwers' foute *security check* te negeren en die verantwoordelijk was voor het besluit met receptiecomités te gaan werken, door de voorzitter in Londen aan de orde is gesteld en wat daarop eventueel is geantwoord. Samen met het ontbreken van een verantwoording van de omstandigheden waaronder dat Londense onderhoud gearrangeerd is en de daarbij gestelde voorwaarden, betreft dit een gemis dat de kwaliteit van het Verslag van de Commissie structureel ondermijnt.

Voorgaande kanttekeningen illustreren, volgens mij, in welke bochten de Commissie zich moest wringen om binnen haar politieke opdracht en het gestelde kader te komen tot een afdoende verklaring van het Englandspiel, die de binnenlandse onrust wegnam en de verhoudingen met Groot-Brittannië niet verder onder druk zette.

Koninkrijk: *errors in judgement of kapitale blunders*

De Jong bewandelt de omgekeerde weg: hij geeft eerst zijn verklaring van het Englandspiel, om deze vervolgens met de verwerping van de opzet- en verraadhypothesen extra te ondersteunen.

Zijn samenvattend betoog⁶² stoelt op een kern van gegevens, ontleend aan het onderzoek van de Enquêtecommissie, uitgewerkt en onderbouwd met bevindingen van de auteur zelf. De Jong ontvouwt een in zichzelf steun vindende redenering, waarvan hij een onderdeel voor commentaar voorlegt aan de Britse autoriteiten, in de persoon van de SOE Adviser, colonel E. Boxshall. Die 'zelfdragende' constructie, generalisaties van summier bewijsmateriaal die betrekking hebben op SOE Dutch Section en SOE Security, vormt de basis voor zijn slotconclusie. Die houdt in dat de door de Engelse regering als '*errors in judgement*' en door de Enquêtecommissie als 'fouten, en in sommige gevallen zelfs als ernstige fouten' gekwalificeerde missers van SOE slechts als 'kapitale blunders' kunnen worden aangeduid.⁶³

Deze conclusie wordt versterkt door op het niveau van de SOE-operaties in West Europa te stellen dat niet alleen SOE Dutch Section aan een Duits *Spiel* ten slachtoffer gevallen is: ook in België en Frankrijk werden dergelijke Duitse acties ondernomen. Het Nederlandse *Spiel* onderscheidt zich daarvan volgens De Jong niet kwalitatief maar louter kwantitatief: door duur en omvang. De boodschap wordt er definitief ingehamerd door De Jongs stelling dat er in het gehele Englandspiel geen enkel element is aan te wijzen dat tot de slotsom 'opzet' zou kunnen leiden⁶⁴ en men de verraadhypothese helemaal niet nodig heeft om het Englandspiel te verklaren.⁶⁵

Het bewijsmateriaal put De Jong in hoofdzaak uit vier bronnen:

- a) het door de Enquêtecommissie verzamelde materiaal,
- b) beperkt eigen onderzoek,
- c) literatuur en
- d) kritiek van deskundige meelezers.

Op het gebruik van die bronnen wordt hier dieper ingegaan dan bij de PEC-studie, omdat het om een historisch, aanvullend onderzoek gaat en vastgesteld kan worden in hoeverre deze studie in de hiervoor geconstateerde lacunes in het Commissie-onderzoek heeft kunnen voorzien.

a) Materiaal Enquêtecommissie

Dat De Jong zich, wat het Englandspiel betreft, in hoofdzaak op het door de Enquêtecommissie verzamelde materiaal gebaseerd heeft, blijkt wel uit de vele voetnoten bij zijn verhaal. Vastgesteld moet worden dat hij op drie punten verder is gegaan dan de Commissie, waar hij:

- zich verdiepte in de overige waarschuwingen die Lauwers, naast de verkeerde *security checks*, Londen deed toekomen;⁶⁶
- een poging deed het *Plan voor Holland* in te passen in de geallieerde planning voor de invasie van het continent vanaf 1942⁶⁷ en
- poogde, onder andere middels een ingezonden *Vragenlijst*, van de Britse regering meer te weten te komen over de geschiedenis, organisatie, procedures, verbindingen en personeel van SOE Dutch Section en met name van het hoofd daarvan, major Blizard.⁶⁸

Wat die overige waarschuwingen van Lauwers betreft, komt De Jong, anders dan de Commissie, tot de conclusie dat Lauwers die waarschuwingen inderdaad verzonden heeft. Maar deze waren volgens hem niet van dien aard dat zij wel de aandacht moesten trekken van de in de ontvangstcentrales van MI6 en SOE werkzame krachten.⁶⁹ Die belangrijke gevolgtrekking maakt de lezer nieuwsgierig naar de precieze informatie waarop zijn kennis van de indertijd – maart 1942 – geldende interne procedures en verhoudingen in die centrales is gebaseerd en de

bron waaraan deze is ontleend. Bij de hierna te behandelen *Vragenlijst* wordt nader op dit punt ingegaan.

Het *Plan voor Holland* knoopt De Jong aan *Sledgehammer*, een geallieerd (nood)plan voor een invasie in Frankrijk in 1942 voor het geval het Russisch front zou dreigen te bezwijken en aan het daarop volgende geallieerde invasieplan *Overlord*. Voor het overige conformeerde hij zich vrijwel aan de bevindingen van de Enquêtecommissie.

Dan leest men verder dat, wat SOE Dutch Section betreft, vier constateringën boven alle twijfel verheven zijn:

- Lauwers verwaarloosde zeven maanden lang zijn security check – het verkeer via die lijn werd anderhalf jaar voortgezet;
- Jordaan, die zijn security check verzwegen had, kreeg de onnozele opdracht: 'Instruct new operator in use of security check'...;
- Van Hemert verzweeg zijn security check, zodat in op zijn minst vier van zijn eerste telegrammen geen security check voorkwam;
- het waarschuwingstelegram van Six* ('Acht parachutisten waaronder Doulin en Arabe weken geleden gearresteerd code bekend') had ertoe moeten leiden dat het verkeer via de lijn van de kort voor Dourlein gedropte W. van der Wilden onmiddellijk gestaakt werd – het werd voortgezet.

Aan deze vier feiten koppelt de auteur de constatering dat duidelijk is dat de Dutch Section van SOE aan de *security check* praktisch geen aandacht heeft besteed. Ter ondersteuning daarvan citeert hij Seymour Bingham, toen plaatsvervangend hoofd van de sectie, die tegenover de voorzitter van de Enquêtecommissie verklaarde dat er in mei 1943 een periode van twijfel geweest is, reden waarom alle relevante telegrammen door een lid van M15** zijn onderzocht; diens oordeel luidde dat alles in orde was. Aan die mededeling knoopt De Jong de suggestie, dat men daaruit zou moeten afleiden dat de betrokken M15-officier óók geen begrip had van de toepassing van vaste *security*-regels. Dat is een onnodig tendentieuze interpretatie van een feit dat serieuzere aandacht verdiende. Volgens De Jong zág SOE Dutch Section:

...deze alarmsignalen niet... Zij zich liet voortslepen door haar irreële visie op wat in bezet Nederland mogelijk was... Zij meende grote successen te behalen, werkte geheel in de ban van haar optimistische verwachtingen en plaatste dus ook de reële waarschuwingen die haar bereikten, in een verkeerd kader.⁷⁰

* Jhr. P. Six, chef-staf van de Ordedienst (OD).

** M15: Security Service, de Britse veiligheidsdienst.

Dit laatste is een nieuwe, nader te bewijzen stelling betreffende de geestesgesteldheid binnen de sectie; aanvullend bewijs voor die bewering ontbreekt.

Dat SOE Dutch Section zo irreal te werk kon gaan, lag volgens De Jong aan door SOE gehanteerde ondeugdelijke *security*-regels. In zijn woorden:

Grondslag van dit alles waren security-regels die, omdat zij niet scherp genoeg waren, niet deugden – regels bovendien die vooral in de periode tot begin '44 niet alleen door de Dutch Section maar ook door andere Sections van SOE met de losse hand toegepast werden.

Dit is een tweede, nader aannemelijk te maken stelling, die slechts steunt op een citaat van de Britse historicus M.R.D. Foot, die schrijft:

It is a fair criticism of SOE (which its security section made for itself, just after the war) that its arrangements were sometimes dangerously faulty. The signals directorate did include, from 1942, a section of its own devoted to signals security. But this body was staffed by signals- and not by security officers, and it was out of touch with country sections at the day-to-day working levels ... An operational security section whose principal task would be to conduct a daily review of the whole of the incoming wireless traffic from the field was perceived, too late, as a main requirement.⁷¹

Met de kennis die De Jong had (of kon hebben) van de feiten dat:

- SOE al sedert juli 1941 over een security section beschikte, die per september 1942 werd aangevuld met een *specialised operational security section*, belast met de controle van verdacht 'verkeer' en teruggekeerde agenten en bemand door veiligheidspersoneel,⁷²
- SOE pas ingaande juni 1942 over een eigen ontvangcentrale beschikte,⁷³
- de secties de codes en *security checks* niet kenden,⁷⁴ en
- het ontbreken of het onjuiste gebruik daarvan primair door Central aan de secties gemeld moest worden,⁷⁵

had hij Foots citaat hier niet zonder commentaar mogen gebruiken ter ondersteuning van zijn bewering betreffende de 'losse hand'-toepassing van *security*-regels door de secties. Die kennis had in samenhang met andere beschikbare informatie op dit vlak eerder aanleiding moeten geven tot het stellen van aanvullende vragen, zoals:

- hoe lagen de verantwoordelijkheden op dit *security*-vlak tussen MI6/MI5 en SOE vóór en ná juni 1942, de maand waarin SOE een eigen radiocentrale in gebruik nam?
- waarom werden de Dutch Section SOE-agenten, in vergelijking met hun MI6-collega's⁷⁶ uit die tijd, met dergelijke eenvoudige, onbetrouwbare *checks* uitgerust en waarom werd pas in 1943 de dagelijkse routine van controle op het inkomend telegramverkeer ingevoerd?

- was het bij SOE inderdaad gebruikelijk de eigen door de Duitsers gepenetreerde verbindingen terug te spelen, zoals Lauwers verteld was?
- nam Blizard alléén of in overleg met anderen, binnen of buiten SOE, de beslissing om Lauwers' signalen te negeren en waarom was hij niet aanwezig bij de oktobergesprekken te Londen?

b) Beperkt eigen onderzoek

In een voetnoot verwijst De Jong naar zijn pogingen de Britse regering ertoe te bewegen hem toegang te verlenen tot resterende archieven van SOE Dutch Section.⁷⁷ Deze pogingen resulteerden uiteindelijk in het verstrekken van inlichtingen aan de hand van een ingediende *Vragenlijst*. Deze werd in behandeling genomen door de reeds eerder genoemde SOE Adviser Boxshall. Met deze had De Jong op 20 november 1978 een gesprek. In dit gesprek werd het bestaan van twee geheime *Histories*⁷⁸ bevestigd, de een betrekking hebbend op SOE's Dutch Section, de andere op SOE in het algemeen. SOE Dutch Section bleek geen behoorlijke *War Diary* bijgehouden te hebben. Later was een algemene geschiedenis van SOE geschreven, maar daarin werd Nederland volgens de SOE Adviser in een voetnoot afgedaan 'the SOE-files on Holland being far from complete.'⁷⁹ De Jong kreeg geen inzage in de beschikbare documenten.

De *Vragenlijst*, de antwoorden uit Londen en een verslag van het gesprek met Boxshall geven weinig inzicht in de in 1942/1943 gevolgde (*security-*)procedures rond de telegrammen. Zeker niet wat de periode vóór juni 1942 betreft, toen de fatale penetratie via Lauwers' radiolijn plaatsvond. Die periode is door De Jong zelfs niet expliciet aan de orde gesteld, noch is gevraagd hoe Blizard zijn fataal gebleken beslissing heeft kunnen nemen, of daar derden bij betrokken waren en naar het 'waarom' van die beslissing. Naar de verdeling van de verantwoordelijkheden tussen MI6/MI5 en SOE op dat vlak in die beslissende periode is evenmin gevraagd.

Die *Vragenlijst*,⁸⁰ met als bijlage een overzicht van de 18 in het Englandspiel door de Duitsers benutte radiolijnen, bevat twaalf vragen, elk verdeeld in een aantal subvragen. In deze lijst komt geen van de hierboven bedoelde kwesties voor. Alleen vraag 4, betreffende SOE-Central, toont enige verwantschap. Die begint met de vraag of vóór 1 juni 1942 inderdaad alle uitgaande en inkomende SOE-telegrammen door MI6 behandeld werden. De vervolgvraag is dan niet, hoe tussen MI6 en SOE precies de gang van zaken geregeld was, hoe de telegrammen tot juni 1942 ontvangen, ge(de)codeerd en verspreid werden, hoewel juist in die periode de fatale Duitse infiltratie plaatsvond. Gevraagd wordt slechts naar de exacte gang van zaken bij SOE Central, dus vanaf juni 1942, met name naar wat er met de *jumbled letters* gebeurde. De toelichting bij die vraag luidt:

...because I want to make it clear that no one can be blamed for not noticing the famous three 'warnings' which Lauwers claims to have included in his codetelegrams whilst he was transmitting under German orders.

In zijn schriftelijke antwoord⁸¹ bevestigt de SOE Adviser, dat vóór 1 juni 1942 het telegramverkeer inderdaad via M16 liep. Verder gaat hij uitgebreid in op een volgende vraag, maar niet op De Jongs specifieke vraag wat er precies met de *jumbled letters* gebeurde. Ook wordt uit zijn antwoord niet duidelijk of de telegrammen 'geschoond' werden van andere toevoegsels – kentekens, kanttekeningen – voordat deze aan de landensecties werden gezonden. De kernvraag of deze secties alleen de 'geschoonde' tekst onder ogen kregen, het uitgangspunt van De Jongs beweringen, bleef dus onbeantwoord. Zijn stelling dat men in Central de tekst niet 'las'⁸² wordt in zekere zin door de SOE Adviser tegengesproken, als deze schrijft, dat als er 'corrupt signals' ontvangen werden:

...experts corrected the erroneous Morse dots and dashes into likely correct letters as to render the text intelligible. The decoders were aware of the agents' security checks, which consisted in changing certain letters in the text into false ones.

Opvallend is, dat het antwoord spreekt van 'changing certain letters' (meervoud); Lauwers hoefde er maar één te veranderen. Het antwoord zegt ook niets definitiefs over de 'plaats' waar die veranderde letters moesten worden aangebracht: in het bericht zelf of juist onder de *jumbled letters*.^{*}

Bij de bespreking met de SOE Adviser te Londen op 20 november 1978 zijn die punten kennelijk opnieuw aan de orde geweest. In het verslag van die bespreking⁸³ vindt men daarover:

...De binnenkomende telegrammen werden door de marconisten genoteerd en vervolgens aan de decodisten doorgegeven die het gedecodeerde telegram controleerden op het in acht nemen van de *security-checks* en het vervolgens met een desbetreffende aantekening doorzonden aan de country sections.

Dat lijkt op een te beperkte weergave, gelet op wat de SOE Adviser daar eerder schriftelijk over te melden had. Die 'vereenvoudigde' samenvatting vormt immers het fundament van De Jongs beweringen met betrekking tot de ontvangst van Lauwers' waarschuwingen.⁸⁴ Dit wordt helemaal duidelijk als men in datzelfde verslag leest hoe De Jong schrijft dat hij de pagina's uit hoofdstuk 12 die betrekking

* Omdat niet duidelijk is of met het (sleutel)woord 'text' hier het hele originele telegram, met alle letters en tekens, of slechts het na decoderen resterende 'leesbare' deel bedoeld wordt.

hebben op de waarschuwingen van Lauwers van begin tot eind in Engelse vertaling aan colonel Boxshall voorgelezen heeft. Het verslag zegt daarover:

...Deze zei mij dat hij de weergegeven gang van zaken wat de betrokken waarschuwingen betreft, niet in bijzonderheden zou kunnen controleren, aangezien alle telegrammen vernietigd zijn, maar zei mij met nadruk dat datgene wat ik geschreven had, op hem als volstrekt plausibel overkwam. Hij zei in het bijzonder dat aan de *jumbled letters* geen aandacht besteed werd.⁸⁵

Was hier misschien onbewust sprake van een verzoek om een *nihil obstat* van Britse zijde? Overigens, '...geen aandacht besteed...' hoeft nog niet te betekenen, dat deze *jumbled letters* in de kopieën die de country sections ontvingen niet voorkwamen.⁸⁶

De enige echt belangrijke mededeling in het verslag is de bevestiging dat de codes en de *security checks* niet bij de landsecties bekend waren; deze zaken werden buiten de secties om met de uit te zenden agenten behandeld door de *security-* en *signal-*afdelingen van SOE.

c) Literatuur

De Enquêtecommissie verwijst in haar Verslag slechts sporadisch naar literatuur. Dat is begrijpelijk, want toen zij eind jaren veertig haar onderzoekingen verrichtte, was op het vlak van het Englandspiel c.q. geheime diensten in de Tweede Wereldoorlog nog weinig relevante literatuur voorhanden. Die informatiestroom kwam pas in de jaren vijftig en zestig op gang. De Jong maakt van de eind jaren zeventig op dit gebied beschikbare literatuur sporadisch gebruik.

Hij putte met name uit Foots *SOE in France*, Sweet-Escotts *Baker Street Irregular*,⁸⁷ Mastermans *The Double-Cross System*⁸⁸ en *Englandspiel* van Jelte Rep. Een aantal belangrijke punten daaruit, relevant voor de hoofdstukken 7 *Plan voor Holland* en 8 *Verbindingen*, zullen hierna de revue passeren.

Uit het eerstgenoemde *SOE in France* vernam hij het belangrijke feit dat tot juni 1942 SOE niet zélf de radiocommunicatie met zijn agenten verzorgde, maar dat die verantwoordelijkheid was van M16. De oorspronkelijke penetratie van het SOE-agentennetwerk vond dus plaats onder M16-radioregie. Volgens De Jong, zoals hij in een voetnoot aangeeft, was dat gegeven niet van belang, omdat de voor SOE bestemde telegrammen louter door SOE werden beoordeeld.⁸⁹ Hoe De Jong aan die zekerheid komt, is uit de betreffende noot niet af te lezen; in de volgende paragraaf komt dit punt opnieuw aan de orde. Een belangrijke aanwijzing hoe gehandeld diende te worden als een SOE-radioagent ervan verdacht werd onder Duitse controle te seinen, vindt men in *Baker Street Irregular* van Sweet-Escott.⁹⁰ In zo'n geval werd de zender door SOE teruggespeeld, maar op de inhoud van dit *fake* radioverkeer had SOE geen invloed; die werd bepaald door een andere afdeling van het hoofdkwartier. In het beschreven geval was dat hoofdkwartier weliswaar

in Cairo gevestigd en niet in Londen, maar dat doet aan het bestaan van zulke praktijken niets af. In ieder geval zou het aanleiding hebben moeten geven tot het stellen van nadere vragen over eventuele Londense praktijken op dit vlak. Dit belangrijke punt is door De Jong niet opgemerkt, hoewel deze Sweet-Escott op andere punten wel citeert.⁹¹ Sweet-Escott merkt nog iets belangrijks op met betrekking tot Lauwers' radioboodschappen, namelijk:

For warning messages were contained in the routine signals which passed between operator and operator before the man at the Dutch end started transmitting the actual coded message. Once the operator at our end had failed to pick up the warning, it was inevitable that we should assume that Ebenezer's messages were genuine.⁹²

Maar Lauwers' enige *security check* maakte nu juist deel uit van de *coded message* en niet van die *routine signals*. De Jong pikte dit belangrijke punt niet op, hoewel de beschreven 'plaatsing' van waarschuwingssignalen in de telegrammen grote overeenkomst vertoont met wat Van 't Sant daarover te melden had, waar het uitgezonden CID-agenten betrof.⁹³

Dat negeren van informatie die niet past in het beeld dat De Jong zich van het probleem gevormd heeft, lijkt routine. Ook het bijzonder interessante boek over het *Double-Cross System* van Masterman, waarin deze voor het eerst melding maakt van het bestaan van deze al vroeg in de oorlog tot wasdom gekomen organisatie, wordt selectief gebruikt. Die organisatie had, onder meer, tot doel de Duitse centrale oorlogsleiding te misleiden, strategische misleiding dus. De Jong verwijst naar Mastermans boek om in brede termen de opzethypothese, wat SOE betreft, van tafel te vegen: alleen het *Double-Cross Committee*, het centrale orgaan van het systeem, was bevoegd dergelijke misleidingsoperaties uit te voeren. In een adem vermeldt hij echter op dezelfde bladzijde ook, maar in een voetnoot, dat MI6 éénmaal in opdracht van dat Committee zo'n operatie in Nederland heeft uitgevoerd.⁹⁴ De voor de hand liggende vraag: 'Waarom MI6 wél en SOE niet?' stelt hij niet. 'Bad security', het standaardantwoord als het SOE betreft, voldoet hier natuurlijk niet; zo'n negatief gegeven zou immers in de schemerige wereld van de misleiding zelfs een voordeel kunnen zijn. In ieder geval is deze belangrijke vraag in het Koninkrijk niet aan de orde gesteld. Ook is nagelaten een belangrijke passage bij Masterman na te trekken. Deze schrijft namelijk ook: 'Earlier in the year' a proposal from MI6 that "blown" sets of their agents should be handed over to the Twenty Committee had opened a new field of work.'⁹⁵ De Jong vraagt zich niet af of dat voorstel mogelijk ook op de radiosets van alle gevangenen SOE-marconisten, Lauwers, Jordaan, enzovoort sloeg; men werkte toen immers onder radioregie van MI6.

⁹¹ Vóór juli 1942.

Reps boek heeft De Jong ertoe gebracht zijn oorspronkelijke conclusies op een aantal punten te wijzigen: hij betwijfelt niet langer dat Lauwers, naast de foute *security checks*, drie extra waarschuwingen heeft doorgegeven.⁹⁶ Op welke andere punten De Jongs mening gewijzigd is wordt niet duidelijk, ook niet of deze stoelen op de door Lauwers verstrekte informatie.⁹⁷

In het Koninkrijk en tijdens een lezing voor de Koninklijke Academie van Wetenschappen⁹⁸ betoogde De Jong dat Lauwers' waarschuwingen in Londen niet begrepen zijn en menselijkerwijs ook niet begrepen hadden kunnen worden. Die 'bewijsvoering' berust niet op 'harde' gegevens, zoals uit eerdere punten duidelijk werd, maar louter op een logische constructie die gebaseerd is op vereenvoudigde interpretaties. In ieder geval had Sweet-Escotts opmerking over de *warning messages* in de *routine signals* hem met betrekking tot informatie uit de Britse hoek kritisch moeten stemmen.

Ten slotte wijs ik nog op een mededeling in Reps boek, waarop De Jong, naar mijn idee, zou hebben moeten reageren. Rep meldt namelijk dat een van de containers die bij de dropping van Jambroes en Bukkens op 26 juni 1942 afgeworpen werden, een ongecodeerde uiteenzetting over het *Plan voor Holland* bevatte.⁹⁹ De Jong zelf schrijft in zijn, later dan Reps boek uitgekomen, Koninkrijk deel 9: 'Er is maar één man geweest die dat alles* aan Giskes en Schreieder heeft kunnen onthullen: Jambroes zelf.'¹⁰⁰ Curieus is dan, dat het fiche dat de basis vormt voor bovenstaande citaat het opschrift draagt: EIND JUNI 1942 INHOUD VAN PLAN-HOLLAND DAT JAMBROES MEENAM.¹⁰¹

d) Kritiek meelezers

De personen die als deskundigen De Jongs concepthoofdstukken II *Geheime Diensten* en II *Het Englandspiel*, van Koninkrijk deel 9 ter beoordeling toegezonden kregen, waren:¹⁰²

- mr. C. Fock, destijds verbonden aan het Bureau Inlichtingen te Londen,
- prof. mr. G. Duisterwinkel, voormalig griffier van de subcommissie II van de Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945, die de geheime diensten en het Englandspiel onderzocht,
- H. Lauwers, voormalig geheim agent SOE, en
- Jelte Rep, auteur van het in 1977 verschenen boek over het Englandspiel.

De reacties van deze deskundigen leveren een verrassing op.¹⁰³ Alleen Fock laat weten geen opmerkingen te hebben. Lauwers en Rep tonen zich verbaasd over de fouten en onnauwkeurigheden in het verhaal. Lauwers verwijst naar zijn *Naschrift* bij het boek van Giskes, *Abwehr III*, en Rep naar zijn eigen boek. Daarop schrijft

* De inhoud van het *Plan voor Holland*.

De Jong inmiddels aanpassingen in zijn conceptteksten gepleegd te hebben, maar een gesprek over de gebleken verschillen van inzicht niet direct nodig te vinden. Wel bevat die brief het verzoek om een spoedige reactie op een bijgevoegde conceptvoordracht over het Englandsiel, die De Jong in januari 1979 wil houden voor de Nederlandse Akademie voor Wetenschappen.¹⁰⁴ Hierop wordt door beide meelezers niet meer gereageerd. Van de kritische toonzetting van de reactie van beide meelezers vindt men onder hoofdstuk 'De kritische lezing der conceptmanuscripten' in deel 13 van het Koninkrijk niets terug. Kennelijk ging De Jong er vanuit dat, omdat op zijn verzoek niet gereageerd werd, betrokkenen het met het nieuwe concept eens waren.

Wat Duisterwinkel betreft, van diens 'meelezen' zijn in het archief zijn reactie op hoofdstuk II en een antwoord op een hem eerder schriftelijk gestelde vraag aanwezig.¹⁰⁵ Dat laatste betrof het ontbreken in het PEC-verslag van een uitspraak over Lauwers' verklaringen omtrent diens, buiten de onjuiste *security checks*, aan Londen gezonden waarschuwingen. Volgens Duisterwinkel was de Commissie wellicht niet overtuigd van de deugdelijkheid van Lauwers' pogingen op dat punt.¹⁰⁶

Of hem een reactie op hoofdstuk 12 *Het Englandsiel* gevraagd is, kon prof. Duisterwinkel, toen ik hem zoveel jaren later sprak, zich niet meer herinneren. Wel dat hij daarover met De Jong een gesprek gevoerd heeft, maar de inhoud daarvan stond hem niet meer voor de geest. Hij bevestigde dat de Nederlandse delegatie bij de oktobergesprekken in Londen in 1949 inderdaad geen aantekeningen had mogen maken; 's avonds na afloop werden die alsnog op papier gezet. Waar die aantekeningen en de uitwerking daarvan gebleven zijn, was hem niet bekend, noch of wat daarvan in de PEC opgenomen is, alle in Londen besproken onderwerpen dekte. Na zoveel jaren was de herinnering te vaag geworden om met zekerheid nog iets te kunnen zeggen over welke punten aan de orde geweest waren en zeker niets over de inhoud van het besprokene. Over, bijvoorbeeld, Blizards motieven om Lauwers' waarschuwingen te negeren, diens afwezigheid bij de gesprekken en Lauwers' tijdens zijn opleiding gegeven instructies hoe te handelen bij arrestatie, kon hij daarom geen uitspraken doen. De politieke geladenheid van het onderwerp Englandsiel kon hij wel onderstrepen door erop te wijzen dat de daarop betrekking hebbende verhoren in principe door de plenaire Commissie werden afgenomen, hoewel de Subcommissie II daarvoor aangewezen was. Bovendien hield de voorzitter een sterke greep op de voortgang, zelfs wat de tactiek van het ondervragen betrof. Men vreesde vooral dat extreem links dit uiterst gevoelige onderwerp voor eigen politiek gewin zou willen exploiteren.

Kanttekeningen

De Jong heeft de vijf hoofdvragen op pagina 47 en 48 aangesneden, maar op zijn beantwoording daarvan bleek meer dan oppervlakkige kritiek mogelijk. Zijn beweringen omtrent de bij SOE Dutch Section aanwezige irreële visie op wat in bezet Nederland mogelijk was, het ondeugdelijke veiligheidssysteem bij SOE en

het louter kwantitatieve onderscheid tussen de diverse Duitse *Spiele* in Nederland en West-Europa zijn onvoldoende onderbouwd; het zijn op zijn best veronderstellingen die nader bewijs behoeven. De waarde van het hele geschiedverhaal ligt meer in de literaire en retorische kwaliteiten, dan dat het iets aan de historische kennis van het gebeuren toevoegt.

Over het geheel genomen kan gezegd worden dat, wat het Englandspiel betreft, de historicus een opmerkelijk gebrek aan inquisitieve nieuwsgierigheid toonde. Lauwers' verwijzingen naar een mogelijk Brits tegenspel, dus *opzet*, nieuwe gegevens over SOE dat tot juni 1942 van M16 Central gebruik moest maken, het bestaan van een Britse organisatie voor strategische misleiding, enzovoort, worden niet geëxploreerd en zelfs vermeden. Wat met name opvalt is dat De Jong heeft nagelaten bij de Britse autoriteiten gerichte informatie op te vragen over de M16/SOE-relatie tot juni 1942 op het vlak van verbindingen en codes en Blizards motieven bij het nemen van de later fataal gebleken beslissing Lauwers' signalen te negeren.

Analyses van de officiële Britse verklaring en de door de Commissie gegeven lezing, als basis voor een gedegen instemming of weerlegging, ontbreken; slechts zijdelings worden bepaalde elementen daaruit onder kritiek gesteld.

Ook het *Plan voor Holland*, naar functie, inhoud en wijze van totstandkoming en duur van uitvoering, speelt in de bewijsvoering bij De Jong maar een marginale rol.

Zoals in het Woord vooraf is gemeld, was ik in de gelegenheid de auteur een aantal schriftelijke vragen voor te leggen over de belangrijkste in dit hoofdstuk behandelde kwesties. Zo vroeg ik hem een nadere toelichting op zijn in 1958 gepubliceerde kwalificatie van het Englandspiel als een '...eenvoudige aangelegenheid, ...een zaak met naar verhouding weinig algemene aspecten. ...een technische zaak, geen staatkundige, ...' en zijn constatering (in een voetnoot) dat het gegeven dat SOE tot 1 juni 1942 gebruik maakte van het uitzend- en ontvangstation van M16 een punt van ondergeschikt belang was. Ook vroeg ik hem of hij het verslag had kunnen inzien dat door de voorzitter van de Enquêtecommissie en de griffier te Londen was opgemaakt van hun gesprekken met voormalige officieren van de Britse inlichtingendiensten in oktober 1949. Verder informeerde ik of hij de passage uit Reys boek had kunnen controleren, die handelde over de door Duitsers in een container aangetroffen kopie van het *Plan voor Holland*, afgeworpen bij de operatie tijdens welke ook de uitvoerders van dat Plan, Jambroes en Bukkens, werden gearachuteerd. Voorts werd hem de vraag voorgelegd of hij het bij Masterman vermelde aanbod van M16 de *blown sets* van hun agenten over te dragen ten behoeve van *double-cross*-werk, als een te zwakke aanwijzing had gezien om te veronderstellen dat Lauwers' en Jordaans 'besmette' radiolijnen onderdeel van dat aanbod geweest zouden kunnen zijn. Ten slotte vroeg ik hem waarom hij de volgende punten niet aan de SOE Adviser, colonel Boxshall heeft voorgelegd:

- Lauwers' verklaring, onder ede afgelegd bij de Enquêtecommissie, dat hem tijdens zijn opleiding werd medegedeeld dat Londen gebruik zou kunnen maken van 'besmette radiolijnen' om met de vijand een spel op te zetten;

- de precieze toedracht van de desastreus gebleken beslissing van Blizard Lauwers' *security check* te negeren, diens afwezigheid bij de oktoberbergesprekken te Londen in 1949 en de door Blizard (mogelijk) afgelegde verklaring bij een M16-intern onderzoek naar aanleiding van het Englandspiel.

Uit het geheel van De Jongs reacties meen ik te mogen opmaken dat hij nog steeds op het standpunt staat, dat de door de Enquêtecommissie en hemzelf vergaarde informatie voldoende grondslag biedt voor een sluitende verklaring van het Englandspiel; een standpunt dat ik respecteer, maar niet onderschrijf. De ontvangen antwoorden leverden enige nieuwe informatie op. Onder andere, dat De Jong het betreffende verslag uit 1949 van de oktoberbergesprekken in Londen niet gelezen heeft en hij niet in de gelegenheid is geweest Reps mededeling op genoemd bijzonder punt te controleren. De Britten hadden natuurlijk van Lauwers' 'besmette radiolijn' gebruik kunnen maken, maar omdat nergens uit gebleken is dat zij deze lijn als besmet zagen, werd deze kwestie niet aan colonel Boxshall voorged. Voor het overige leverden zijn antwoorden geen nieuwe gezichtspunten op.

Gelijkluidende lezingen PEC – Koninkrijk

Dat beide studies tot een gelijk resultaat kwamen, ligt naar mijn mening aan de volgende factoren. Het 'harde' gegevensbestand van deze zaak bleef al die jaren vrijwel ongewijzigd, omdat van officiële Britse zijde nauwelijks nieuwe informatie loskwam. Bovendien werd in beide onderzoeken (mogelijk) rekening gehouden met bepaalde aspecten van staatsveiligheid dan wel staatkundige regels en mores, met name op het vlak van de positie van de koningin en het Koninklijk Huis in ons staatsbestel en de relaties met Groot-Brittannië. Wat de PEC betreft, is dat expliciet erkend.¹⁰⁷ In het Koninkrijk, een historische studie, wordt, als deze veronderstelling juist is, de verantwoording daarvan gemist. Waar die ontbreekt, kunnen de in acht genomen grenzen worden afgeleid uit de met eigen bevindingen en aannamen opgevulde lacunes in het bewijsmateriaal, het niet doorvragen op belangrijke punten en het negeren van relevante informatie. Dat ook in dat laatste onderzoek, al dan niet bij toeval, bepaalde grenzen in acht genomen zijn, is voor de eigen studie relevant; niet de eventueel achterliggende motieven voor het respecteren van deze beperkingen.

Voorlopige conclusies*

Op grond van het voorgaande kan niet anders geconcludeerd worden dan dat de grondslag van de door de Commissie gegeven verklaring van het Englandspiel,

* Na lezing van een conceptversie van dit verslag bleek prof. Duisterwinkel met de belangrijkste in dit hoofdstuk getrokken conclusies met betrekking tot het onderzoek van de Enquêtecommissie akkoord te kunnen gaan, zoals hij 6 januari 2003 mondeling liet weten.

mede door het te beperkt gekozen verklaringskader, te ernstige lacunes en hiaten vertoont om deze te kunnen kwalificeren als een historisch verantwoorde verklaring. Daaraan moet onmiddellijk worden toegevoegd, dat de Enquêtecommissie zelf een dergelijke kwalificatie ook nooit heeft gepretendeerd; maar zich ook niet heeft verzet tegen een interpretatie die men er in den brede wel aan heeft gegeven. In de kern steunt haar verklaring slechts op eenzijdige Britse verklaringen, die niet uit andere bronnen geverifieerd konden worden. Als zodanig heeft de Commissieverklaring slechts de status van een hypothese, een veronderstelling over hoe het Englandspiel heeft kunnen plaatsvinden. Gelet op haar politieke opdracht, het geven van een verklaring van de tragedie om de binnenlandse onrust over het gebeuren en de daaruit voortvloeiende druk op de relaties met Groot-Brittannië weg te nemen, en de vaststelling van de politieke verantwoordelijkheid voor het gebeuren aan Nederlandse zijde, heeft de Commissie met de gegeven verklaring haar opdracht vervuld.

Het voorgaande doet geen afbreuk aan het belangrijke werk dat de Commissie verrichtte. Zij presenteerde een stroom aan gegevens en een uitstekende afgrenzing en analyse van het probleem Englandspiel, als basis voor latere onderzoekers die het probleem in al zijn facetten opnieuw zouden willen bestuderen.

Het Koninkrijk heeft weinig aan het Commissieonderzoek van destijds kunnen toevoegen. De Jongs onderzoek is in wezen een herhaling van zetten, op eigen, meeslepende en gezaghebbende wijze naverteld. Daardoor heeft de auteur, indirect, nog nadrukkelijker meegewerkt aan een brede acceptatie in de Nederlandse maatschappij van de op aangeven van de Britten, maar door de Commissie geherformuleerde, verklaring van het Englandspiel als in hoofdzaak veroorzaakt door 'fouten en soms ernstige fouten' van de Britse dienst SOE. Ook zijn verklaring van het Englandspiel blijkt na grondige analyse geen hogere status te hebben dan de zoveel oudere lezing van de Commissie; het is een veronderstelling, een nader te toetsen hypothese.

Behalve de 'fouten/blunder'-theorie zijn in beide studies ook *verraad* en *opzet* als mogelijke verklaringen voor het Englandspiel onderzocht. Het alternatief *verraad* is slechts ten aanzien van een beperkt aantal personen, die in Londen bij de inlichtingendiensten betrokken waren, onderzocht en, met name door De Jong, op overtuigende wijze afgewezen. De mogelijkheid van *verraad* door anderen blijft uiteraard aanwezig. *Opzet* van Britse zijde als mogelijke verklaring is aan de hand van een beperkt aantal door derden geformuleerde lezingen in de PEC onderzocht en afgewezen. Alleen met betrekking tot SOE heeft de Commissie iedere gedachte aan opzet of kwade trouw bij de geconstateerde (ernstige) fouten van deze dienst verworpen. Het Koninkrijk-onderzoek onderschreef deze conclusies.

Maar in PEC noch het Koninkrijk zijn Lauwers' oorspronkelijke verklaringen – inclusief de elementen die *opzet* indiceerden – ooit expliciet en integraal onderzocht en aan de Britse autoriteiten voorgelegd. In beide onderzoeken zijn uit Lauwers' verklaringen slechts die elementen meegenomen die de aanname onder-

steunden, dat 'fouten en zelfs ernstige fouten van SOE' oorzaak van de tragedie geweest zijn. Een belangrijke Britse getuige, het hoofd van SOE Dutch Section in de periode dat het Englandspiel begon en tot wasdom kwam, blijft in PEC en het Koninkrijk opvallend buiten schot. De PEC negeert hem vrijwel, terwijl in deel 9 van het Koninkrijk betrokkene wel als de eerstverantwoordelijke voor de gemaakte fouten wordt aangewezen, maar verzuimd wordt bij de Britse autoriteiten navraag te doen naar de ontbrekende sleutel informatie over diens precieze rol.

Samenvattend: hoewel de PEC de grondslagen voor het Duitse succes – het seinspel van de Abwehr en de vergaarde kennis van het *Plan voor Holland* – op uitstekende wijze voor het voetlicht heeft gebracht, zijn in beide studies de condities aan Duitse én Britse zijde die dat succes mogelijk maakten in onvoldoende mate blootgelegd.

Overige literatuur

Publicaties

Sedert het einde van de Tweede Wereldoorlog heeft een aantal Nederlandse en buitenlandse auteurs zich over het Englandspiel gebogen. Veel van hun werk is bij het schrijven van dit boek benut.

Meest prominent onder de buitenlandse auteurs zijn de Duitse regisseurs van het Englandspiel, Giskes en Schreieder. Zij hielden het in hun boeken¹, niet toevallig, op een succesvolle misleiding van de Britse tegenstander, hoewel ook in hun teksten verwondering over de lange duur van hun succes doorklinkt.

Ook in diverse Britse publicaties werd het Englandspiel aan de orde gesteld, meestal als onderdeel van een omvangrijker verhaal. Het betreft dan vaak een korte feitelijke weergave in combinatie met speculaties omtrent de mogelijke oorzaak van het debacle, op basis van een of meer geconstateerde afwijkende en/of verwaarloosde feiten. De aangedragen verklaringen wijzen soms naar opzet of verraad als oorzaak van het fatale verloop.

Een uitzondering daarop vormt de studie *Errors in Judgement* van N. Kelso,² die uitsluitend het Englandspiel behandelt. Na gedegen onderzoek komt de schrijver echter niet verder dan de verwerping van de officiële Britse lezing: *errors in judgement*. Een alternatieve verklaring levert het boek niet, wel een uitstekende analyse.

Between Silk and Cyanide, een boek dat in 1998³ verscheen, is op basis van *inside information* geschreven. De auteur, L. Marks, trad in juni 1942 als codedeskundige in dienst van SOE. Een van de hoofdonderwerpen van het boek is het berichtenverkeer met Nederland en Marks' ervaringen met SOE Dutch Section. In de kern is het een beschrijving van de maandenlange worsteling van Marks, zijn meerderen ervan te overtuigen dat de SOE-codes niet deugden en dat het met dat Nederlandse telegramverkeer fout zat.

Dat laatste lukte pas in februari 1943, toen Marks zijn vermoedens kon voorleggen aan generaal-majoor C. Gubbins. Gubbins, die in september 1943 benoemd zou worden tot hoofd SOE, nam de zaak serieus, maar zei niet geheel overtuigd te zijn door Marks' bewijzen. Hij gelastte een intern onderzoek en gebood Marks alleen met zijn directe chef en hemzelf verder over deze zaak te spreken; de leiding van SOE Dutch Section mocht niet worden ingelicht.⁴ Het parachuteren van agenten

en voorraden werd pas eind mei 1943 gestaakt. In een in 1984 vertoonde BBC-documentaire over SOE⁵ suggereerde Marks te weten waarom het zolang duurde eer er op zijn waarschuwingen gereageerd werd en de uitzending van agenten werd gestaakt, maar die suggestie maakt hij in dit boek niet waar. Voor die trage reactie somt hij wel een aantal mogelijke redenen op, om die vervolgens een voor een weer te ontkrachten, zij het niet altijd even overtuigend.

De waarde van dit briljant geschreven boek ligt voor mij dan ook elders. Het schetst indringend, hoe afhankelijk SOE was van MI6 in de eerste twee jaar van haar bestaan, vooral op het vlak van de technische outillage: verbindingen, codes,⁶ valse papieren, enzovoort. Dat noodzaakte Marks wat codes betreft 'het wiel opnieuw uit te vinden'. Het door MI6 aangereikte systeem was absoluut ongeschikt. Al doende ontdekte Marks echter dat zijn 'nieuwe vindingen' elders, buiten SOE, al lang en breed bekend waren.⁷

Een zwak punt van het boek is dat iedere bronverwijzing ontbreekt. Er zijn echter aanwijzingen, dat bij het schrijven gebruik is gemaakt van authentiek materiaal.⁸

In 2000 verscheen, onder de titel *The Secret History of SOE*, de in 1947 afgeronde interne, steeds geheim gehouden historie van de dienst in boekvorm.⁹ Deze studie biedt het meest complete beeld van de ontstaansgeschiedenis en werkzaamheden van SOE. Het is oorspronkelijk in opdracht van het laatste hoofd van de dienst, Gubbins, geschreven door de Britse historicus W. Mackenzie, op basis van originele documenten en interviews met direct betrokkenen; sporen van 'censuur' ontbreken dan ook niet. Redactie, inleiding en notenapparaat zijn verzorgd door de historicus en SOE-specialist M.R.D. Foot. Achter de schermen heeft hij steeds gepleit voor de openbaarmaking van dit belangrijk overheidsdocument.

Maar de gebeurtenissen die ik onder de noemer Englandspiel samenvat, worden ook in dit uiterst gedegen werk slechts feitelijk weergegeven. Er is geen poging gedaan de oorzaken van het debacle bloot te leggen. En hoewel Mackenzie noteerde: 'There have naturally been elaborate inquests into the consequence of events, and lessons have been learnt, marked and digested' komt men over de resultaten van die *inquests* niets te weten. Hij volstaat met: 'It is not necessary to do more here than indicate briefly what happened.' Mackenzie voert de oorzaak van het gebeuren terug op de initieel in Londen gemaakte fout, het negeren van het weglaten door Lauwers van de overeengekomen 'secret identity check', alsof die omissie 'merely an instance of the carelessness natural in agents' was. De vraag waarom dan bij het ontwerpen van de *secret identity check* geen rekening is gehouden met die natuurlijke zorgeloosheid van agenten, wordt niet opgeworpen. Voorts waren, volgens Mackenzie, vakmanschap en geluk aan Duitse zijde belangrijke factoren bij de verklaring van de lange duur van deze misleidingsoperatie.¹⁰

Op algemeen niveau geeft het boek echter veel inzicht in de aard van SOE's handwerk – *subversie* – en haar geschiedenis en ontwikkeling als politiek instrument. Dat levert uitstekende achtergrondinformatie op voor eigen pogingen om,

bij gebrek aan een verklaring van het Englandspiel in dit standaardwerk, deze lacune nader in te vullen.

De reeds genoemde historicus Foot heeft het Englandspiel in zijn eind 2001 uitgegeven *SOE in the Low Countries* diepgaander kunnen behandelen. Hij verdeelt de schuld voor de ramp diplomatiek en evenwichtig over alle betrokkenen: Britten en Nederlanders, Britse en Nederlandse ministers, het SOE-management en de BVT-leiding, MI5 en MI6. Alle(n) zijn voor een deel verantwoordelijk te houden, maar SOE toch wel het meest.¹¹ Dit zeer leesbare, goed gedocumenteerde boek wordt hierna kort behandeld. Getracht wordt de meerwaarde van dit verhaal vast te stellen in relatie tot de Nederlandse bevindingen, opgetekend in PEC en Koninkrijk. Foot heeft kunnen putten uit de inmiddels grotendeels vrijgegeven SOE-archieven; gegevens waartoe de andere onderzoekers vrijwel geen toegang hadden. Verhelderend is dat hij SOE's activiteiten in de Lage Landen plaatst tegen de bredere achtergrond van de strategische betekenis van deze landen vanuit Britse optiek.

Voorzover ik heb kunnen nagaan, is er maar weinig Franse literatuur,¹² waarin uitsluitend het Nederlandse Englandspiel beschreven wordt. Franse boeken op dit terrein zijn met name geconcentreerd op de lotgevallen van de leden van het *Prosper*-netwerk, een groot SOE-circuit onder Britse leiding, dat in het najaar van 1943 door de Duitsers werd opgerold. Een centrale, nog onbegrepen rol daarin speelt de Franse piloot H. Déricourt, die als Air Movement Officer in bezet Frankrijk voor SOE de clandestiene vluchten van en naar Engeland leidde.¹³ Déricourt werd er na de oorlog van verdacht een kwalijke rol gespeeld te hebben. De gebeurtenissen vertonen grote overeenkomst met het Englandspiel. In de loop van mijn verhaal zal nog kort naar zowel *Prosper* als Déricourt verwezen worden.

Van de Nederlandse auteurs worden er hier slechts twee genoemd: J. Rep en P.H. Hoets.¹⁴ Rep omdat hij het Englandspiel in een gedegen en toegankelijk boek aan het grote publiek presenteerde. Door de bewerking van dat boek tot een door de NCRV in 1979 uitgezonden serie tv-documentaires¹⁵ kreeg het tragisch lot van de agenten massale aandacht. In 1980 leidde dat tot de oprichting van een monument ter nagedachtenis van de gevallen agenten te Scheveningen. Minder bekend is dat Reps bevindingen De Jong aanleiding gaven zijn lezing van het gebeuren aan te passen; in hoofdstuk 2 werd daar kort naar verwezen.

Rep komt met betrekking tot het fatale verloop van het Englandspiel niet tot een bepaalde slotsom, al laat hij aan het einde van zijn boek doorschemeren dat een machtsstrijd tussen geheime diensten aan de catastrofe ten grondslag gelegen kan hebben. In de tv-serie neigt hij meer naar de door De Jong gegeven verklaring: blunders van de Britse sabotagedienst SOE. Helaas bevat het boek geen noten en literatuurverwijzingen.

Reps documentaire is, met een geactualiseerd laatste deel, in 1995 opnieuw uitgezonden. Dat deel bevat onder meer een verslag van een bezoek van de eerder genoemde, als chieft cypher officer SOE afgezwaaide Leo Marks aan Lauwers. Marks maakte Lauwers bij die gelegenheid duidelijk dat hem absoluut geen blaam trof: van alle in gevangenschap geraakte SOE-marconisten was Lauwers degene die het langst en het duidelijkst heeft getracht Londen in te seinen, dat hij niet langer in vrijheid werkte. Marks, die toen bezig was met het schrijven van het hiervoor genoemde boek over zijn oorlogsactiviteiten, mocht niet uitleggen waarom het zo lang duurde voordat het SOE-hoofdkwartier op Lauwers' waarschuwingen reageerde. In ieder geval was er volgens hem geen sprake geweest van een misleidingsspel.¹⁶

Dat was wél de in het laatste deel van Reps tv-serie geventileerde mening van P.H. Hoets. Deze schreef een in 1990 verschenen boek over het Englandspiel. Daarin plaatst de auteur het Spiel én SOE binnen een omvangrijk stelsel van Britse misleidingsplannen, die erop gericht waren de Duitsers ver van de invasiefronten (dus reeds twee jaar voor D-Day vóór van Normandië) vandaan te houden en het Russische front te ontlasten.¹⁷ Misleidingstheorieën, die al een aantal buitenlandse auteurs vóór hem in deze of gene variant geopperd hadden. Hoets bracht in zijn boek de in de jaren tachtig beschikbare literatuur over deze zaak logisch en consistent in lijn. Daarmee blies hij de vlak na de oorlog opgedoken veronderstellingen over opzet aan Britse kant als verklaring voor het Englandspiel nieuw leven in. Deze geruchten waren na afwijzing ervan door de Enquêtecommissie verstomd, maar nooit geheel vergeten. Echt aannemelijk maken kan ook Hoets zijn bewering niet. Zo wordt in zijn betoog niet verklaard, hoe het in maart 1942 gestarte Englandspiel paste binnen het Normandiëplan, terwijl dat pas in de tweede helft van 1943 ontworpen werd. Zo'n verband zou immers impliceren dat men eind 1941, begin 1942 al besloten had hoe men de aandacht van de invasiestranden kon afleiden. Hoets' stelling is als hypothese niettemin nadere bestudering waard; ik kom er in hoofdstuk 10 op terug. Als poging de aandacht van het publiek voor deze zaak vast te houden, was het boek een succes.

De door de diverse auteurs aangedragen verklaringen voor het desastreuze verloop van het Englandspiel variëren van *verraad* als het ene uiterste via *opzet* naar (*beoordelings*)*fouten* als de minst ernstige kwalificatie. Hoofdoorzaak van deze variatie in meningen was tot voor kort de ontoegankelijkheid van de Britse bronnen.

SOE in the Low Countries

SOE in the Low Countries van de Britse historicus M.R.D. Foot vormt het sluitstuk van een serie boeken over het werk van de Special Operations Executive in het bezette Noordwest-Europa. In 1966 verscheen van dezelfde auteur *SOE in France*, in 1986 gevolgd door Charles Cruickshanks *SOE in Scandinavia*. Nu, bijna zestig jaar na het gebeuren, verschijnt dan de geschiedenis van SOE's activiteiten in België,

Nederland en Luxemburg. Dat tijdsverloop roept de vraag op waarom het zolang heeft moeten duren eer ook dit laatste deel kon verschijnen. Een tweede algemene opmerking vooraf is, dat dit boek, anders dan *SOE in France*, kennelijk niet onder auspiciën van en met ondersteuning van de Britse regering tot stand is gekomen. Het eerdere boek werd door Her Majesty's Stationery Office in Londen uitgegeven, maar Foots laatste boek verscheen bij een particuliere uitgever. Misschien zijn die verschillen louter het gevolg van ook bij de Britse overheid voortschrijdende privatisering, maar voor de status van het boek zijn ze niet geheel zonder belang. De schrijver heeft in elk geval wel toegang gehad tot nog niet vrijgegeven archieven;¹⁸ het boek is vóór publicatie door de autoriteiten gescreend.¹⁹

Het boek vormt ook de afronding van het traditionele verhaal uit PEC en Koninkrijk, omdat het wel geschreven is op basis van de Britse archiefstukken waartoe de Enquêtecommissie en De Jong indertijd geen toegang hadden, maar geen andere gezichtspunten oplevert. Daarmee lijkt dit boek de juistheid van de eerder gegeven verklaringen te bevestigen. Om de meerwaarde van Foots studie te kunnen toetsen wordt het boek, voorzover het op Nederland betrekking heeft, in de navolgende paragrafen op dezelfde wijze doorgelicht als de PEC en het Koninkrijk in voorgaand hoofdstuk. Die beperkte doelstelling doet natuurlijk niet volledig recht aan het boek als geheel.

Achtergronden en beperkingen

De belangrijkste achtergrondgegevens zijn in voorgaande inleiding al genoemd; de precieze status van het boek blijft onhelder. In mijn studie beschouw ik deze geschiedenis van SOE in de Lage Landen als een door een onafhankelijk historicus voor eigen rekening geschreven studie.

Beperkingen

De auteur geeft in zijn Voorwoord de grenzen van zijn studie in algemene termen duidelijk aan. Het boek is geen geschiedenis van het verzet in de Lage Landen, maar een verslag over een Britse geheime dienst, die probeerde in die landen het actieve verzet in de vorm van sabotage en subversie te stimuleren. Die activiteiten zijn voornamelijk beschreven vanuit de kijk die het SOE-hoofdkwartier te Londen op de gang van zaken had. Het is geschreven op basis van de resterende SOE-documenten, een achtste deel van wat indertijd aan het papier werd toevertrouwd, en interviews met enkele nog levende voormalige agenten en leden van de staf.

Vanwege die redelijk smalle basis heeft de auteur zich voor een deel moeten baseren op zijn eigen inzicht in hoe de geheime oorlog in die tijd gevoerd werd. Over de interviews merkt de schrijver op dat hij ten tijde van het schrijven van *SOE in France* maar een zeer beperkt aantal voormalige leden van de dienst mocht ondervragen. En hoewel hij later een groot aantal ex-SOE-leden sprak, is het door het tijdsverloop niet gelukt van iedere 'soort' agent – organisator, marconist, sabotage-instructeur – voldoende interviews af te nemen. De implicatie voor deze

studie is duidelijk: wat vroeger niet mocht, werd door het verstrijken van de tijd onmogelijk. Zou daar de reden gezocht moeten worden voor deze relatief late publicatie? Foot heeft geen toegang gehad tot de archieven van de andere geheime diensten die hij in de loop van zijn verhaal ter sprake moest brengen. Alles wat daarover gezegd wordt is dan ook alleen gebaseerd op de vermelde openbare bronnen, SOE-archieven en zijn eigen gevolgtrekkingen.

De teneur van Foots lezing van het Englandspiel wordt bij aanvang al gezet als hij schrijft dat hetgeen volgt hopelijk duidelijk zal maken dat het Spiel een simpeler en dommer verhaal was dan sommige commentatoren ervan hebben willen maken.²⁰

Opzet of verraad

Die insteek maakt de analyse van Foots betoog een relatief eenvoudige. Men hoeft slechts de lijn van zijn betoog op hoofdpunten onder de loep te nemen en die argumenten te analyseren waarmee hij opzet of verraad, als alternatieve verklaring van het Englandspiel, afwijst. Want de oorzaken van het desastreuze verloop van de SOE-operaties in Nederland tot 1944 liggen volgens Foot alle op het vlak van toeval en (al te) menselijke fouten;²¹ een iets 'bredere' uitkomst dan waartoe PEC en Koninkrijk vóór hem kwamen. Gelet op de onderlinge tijdsafstand en het verschil in beschikbare gegevens is dat een opmerkelijk resultaat. Wel verdeelt Foot de schuld voor de gebeurtenissen evenwichtiger over de betrokken Britse en Nederlandse autoriteiten en diensten, hoewel ook bij hem SOE Dutch Section het grootste deel daarvan krijgt toegewezen. Dat laatste giet hij echter in mildere termen van 'een sectieleiding die de weg kwijtraakte in de dichte mist van de geheime oorlog'.²² De opzet- en verraadvarianten worden in het boek niet als zodanig onderzocht.

Opzet

De opzetvariant komt slechts zijdelings ter sprake, bijvoorbeeld bij de discussie over de voorgeschiedenis van het *Plan voor Holland* of de mogelijkheid dat het Spiel Britse misleidingsoperaties gediend zou hebben.²³

Foot houdt staande dat het Plan een gezamenlijk Brits-Nederlandse onderneming betrof, maar hij laat na de bewering van anderen dat het Plan de Nederlanders met dubieuze bedoelingen was opgedrongen²⁴ beargumenteerd te weerleggen. De misleidingsoptie veegt Foot simpelweg van tafel met de stelling dat degene die dat beweert óf het *Plan voor Holland* niet begrijpt, óf gewoon niet weet wat *deception* inhoudt.²⁵ De auteur hanteert op belangrijke punten meer van deze discussiemijdende technieken, wat de kracht van zijn verhaal ondermijnt. Ik geef daarvan drie voorbeelden:

- Over Blizards beslissing, als hoofd van SOE Dutch Section, om Lauwers' foute *security check* te negeren, leest men, naast de mededeling dat de Nederlandse en Franse secties die *checks* als 'spitsvondigheden' van MI6 beschouwden en er dus

niet zwaar aan tilden, alleen dat Blizard misschien in maart 1942 zijn aandacht niet voldoende bij zijn werk had; hij was net gescheiden en bezig zijn toekomstige tweede vrouw bij SOE Dutch Section in te werken.²⁶

- Foot stelt dat op aandringen van De Bruijne G. Jambroes, de agent belast met de introductie van het *Plan voor Holland*, niet 'blind' gedropt werd, maar laat na de bron van deze belangrijke informatie te noemen.²⁷ Zestig bladzijden verder komt men die – mogelijke – bron op het spoor: twee schriftelijke verklaringen uit december 1943. Dan is inmiddels het mislukken van de Dutch Section-operaties tot Londen doorgedrongen. Op zoek naar de oorzaken van die mislukking wordt in deze documenten gezegd dat het op dringend advies van de Nederlanders in het algemeen en De Bruijne in het bijzonder was dat de leiders van Dutch Section, eerst Ch. Blizard en later S. Bingham, hun agenten naar receptiecomités zonden, de belangrijkste route waarlangs de Duitsers het SOE-netwerk in Nederland konden opsporen en ontrafelen.²⁸ Maar Foot laat na erop te wijzen dat het zenden van agenten naar receptiecomités bij SOE Dutch Section al in mei 1942 werd ingevoerd, terwijl eerder al de agent *Abor* (Baatsen) in maart 1942 naar een receptiecomité gestuurd werd.²⁹ Dat waren operaties waarmee de Nederlanders en zeker De Bruijne absoluut niets van doen hadden. Foot vermeldt de afzonderlijke operaties wel, maar stelt noch beantwoordt de belangrijke vraag wie binnen SOE de eerdere cruciale beslissing nam agenten niet langer 'blind' te droppen, een praktijk waarop de latere uitzending van Jambroes naadloos aansloot. Bovendien gaat hij niet diep in op de minstens zo belangrijke vraag waarom de opvang van Jambroes' belangrijke missie gearrangeerd werd over de langst functionerende radiolijn, terwijl er tekenen waren dat uitgerekend die lijn niet naar behoren werkte.³⁰ Gelet op deze in de periode vóór de uitzending van Jambroes spelende kwesties in het Britse kamp, waarvan De Bruijne niets wist, én diens relatief zwakke onderhandelingspositie, dient de door Foot geschetste rol van De Bruijne als verklarende factor voor het verloop van de gebeurtenissen sterk te worden gerelativeerd.
- Het gemak, waarmee de auteur over de twee grondoorzaken van de hele catastrofe heen glijdt: namelijk de kennis die de Duitsers in korte tijd konden verzamelen over het bij M16 en SOE gebruikte codesysteem en de inhoud van het *Plan voor Holland*. Kennis die zij verwierven uit de verhoren van gearresteerde M16-agenten en met succes tegen de eerste gearresteerde SOE-marconist, Lauwers, inzetten.³¹ Maar Lauwers' instructies die de van zijn kant gespeelde 'samenwerking' met de Duitsers sterk vergemakkelijkten, brengt Foot helemaal niet ter sprake. Evenmin behandelt hij de verwante kwestie waarom de penetratie van de SOE-circuits wél slaagde, en de Duitse pogingen M16-circuits te infiltreren mislukten, terwijl een en dezelfde M16-centrale verantwoordelijk was voor de afhandeling en de veiligheid van het telegramverkeer van beide diensten.³²

Evenmin is er veel aandacht voor dat tweede belangrijke punt, de vroegtijdige en omvangrijke kennis die de Duitsers verwierven van het *Plan voor Holland*. Zonder enige onderbouwing wordt Jamboes aangewezen als de verantwoorde-

lijke informant. In een adem wordt deze, eveneens zonder bronvermelding, tevens verantwoordelijk gehouden – en dat is nieuw – voor de arrestatie van de nog in vrijheid opererende MI6-agent A. Alblas.³³

Deze drie voorbeelden illustreren bij uitstek het bezwaar dat niet alleen aan Foots studie, maar aan alle tot dusver gepubliceerde, toonaangevende onderzoeken naar het verloop van het Englandspiel kleeft: het gebruik van niet of onvoldoend verklaarde gebeurtenissen uit de periode maart tot en met juli 1942 als opstap voor de verklaring voor de ontwikkeling van het Spiel nadien.

Verraad

De term 'verraad' valt in Foots boek slechts in relatie tot voor de Duitsers werkende Nederlandse infiltranten, zoals de v-Mann Ridderhof. Wat de Londense kant betreft, komt het woord alleen aan de orde in relatie tot zekere beschuldigingen van de agenten Dourlein en Ubbink aan het adres van Bingham, de tweede man van SOE Dutch Section. Foots commentaar is kort: Bingham was er qua persoonlijkheid niet toe in staat en er zijn verder geen geloofwaardige kandidaten die verraad gepleegd zouden kunnen hebben.³⁴

Bewijsvoering

Omdat Foot geen specifieke alternatieve verklaringen onderzocht heeft, zal ik zijn bewijsvoering hier niet behandelen. Zijn analyse van het verloop en de gevolgen van de diverse SOE-missies komt in mijn eigen betoog nog regelmatig aan de orde, en daarmee wordt Foots bewijsvoering indirect toch gewogen. Wel merk ik op dat hij vaak informatie uit PEC en Koninkrijk ter ondersteuning van het eigen betoog opvoert, zonder dat dat voor de eigen bewijsvoering strikt nodig is en zonder dat de toegevoegde waarde, behalve instemming dan, duidelijk wordt.

Meerwaarde

Wat het Englandspiel betreft moet dan ook gezegd worden dat Foots studie, in vergelijking met de in het vorige hoofdstuk behandelde PEC en Koninkrijk, weinig tot geen nieuws brengt. Integendeel: de 'eenstemmigheid' in onderzochte casussen, thema's en deelconclusies is in relatie tot de eerder geconstateerde lacunes eerder opvallend dan overtuigend. Lacunes die ook in de zoveel oudere Nederlandse onderzoeken aan te wijzen zijn, maar die noodzakelijkerwijs voortvloeiden uit een gebrek aan Britse gegevens in combinatie met de minder brede opzet. Foots lezing van het Englandspiel is indirect informatief waar het de zogenaamde 'witte plekken' betreft: de niet aangesneden deelonderwerpen, de niet gestelde vragen en in de wijze waarop bepaalde moeilijke punten worden vermeden en/of worden afgedaan.

Of die terughoudendheid voortvloeide uit de *Official Secrets Act* of uit professionele prudentie bij de behandeling van een zo complexe zaak, dan wel uit een

combinatie van beide, wordt uit het boek niet duidelijk. Wat die complexiteit betreft verwijst Foot met betrekking tot de geschiedenis van het verzet in de Lage Landen en Europa naar een Latijnse tekst, waarvan de Engelse vertaling luidt: 'So large a secret cannot be reached down a single road'.³⁵ Een tekst om op elegante, subtiele wijze afstand te nemen van eerdere monocausale verklaringen van gebeurtenissen op dit vlak.

Voorgaand beperkt commentaar doet het hele boek zeker onrecht. De studie bestrijkt een breder terrein dan alleen het Englandspiel en bevat ook wat Nederland betreft interessante nieuwe feitelijke informatie. Als voorbeeld noemde ik eerder het feit dat *SOE in de Low Countries* geplaatst wordt in een bredere Brits-strategische context; een voorzet voor een nader vergelijkend onderzoek. Ook de nieuwe gegevens over de personeelsbezetting van SOE Dutch Section zijn verrassend, in die zin dat het, voorzover daaruit kwaliteit en ervaring van betrokkenen kan worden afgeleid, nog minder begrijpelijker wordt dat deze bezetting zich zo lang door de Duitse tegenstander heeft laten beetnemen.

Slotconclusie

De slotconclusie van Deel 1 moet dan ook zijn dat de onderzoeken van PEC en Koninkrijk en de onder de overige literatuur behandelde studies, inclusief Foots recente onderzoek, geen afdoende verklaring van het Englandspiel hebben opgeleverd.

De 'ernstige fouten/ blunders'-lezings uit PEC en Koninkrijk blijken een nader te bewijzen hypothese. Beide studies hebben wel het scala aan mogelijke verklaringen enigermate ingeperkt: *verraad* door een aantal met name genoemde bij het geheime werk betrokken Nederlanders in Londen en *opzet* van SOE, gericht op een aantal onderzochte doeleinden, lijken uitgesloten.

Hoets' lezing is dat het Englandspiel deel uitmaakte van een groot Brits strategisch misleidingsproject ter afscherming van de invasiefronten en ontlasting van het Russische front. Die lezing, die opzet impliceert, is een interessante, maar nader te onderzoeken veronderstelling, die tevens nieuwe vragen oproept.

Curieus genoeg zijn het de Britse studies uit de hier behandelde literatuur die ruimte laten voor een nadere exploratie van het door Hoets gewezen spoor. Vooral omdat zij, en dat geldt bij uitstek voor Foots meest recente studie, belangrijke gebeurtenissen uit de eerste fase van het Englandspiel (tot en met de aankomst van Jambroes) onbesproken, onbewezen dan wel onvoldoende verklaard laten, maar wel de lezing van het verdere verloop op die eerste fase baseren. Lacunes, primair geconcentreerd rond Lauwers' verklaringen, onder ede afgelegd voor de Parlementaire Enquêtecommissie.

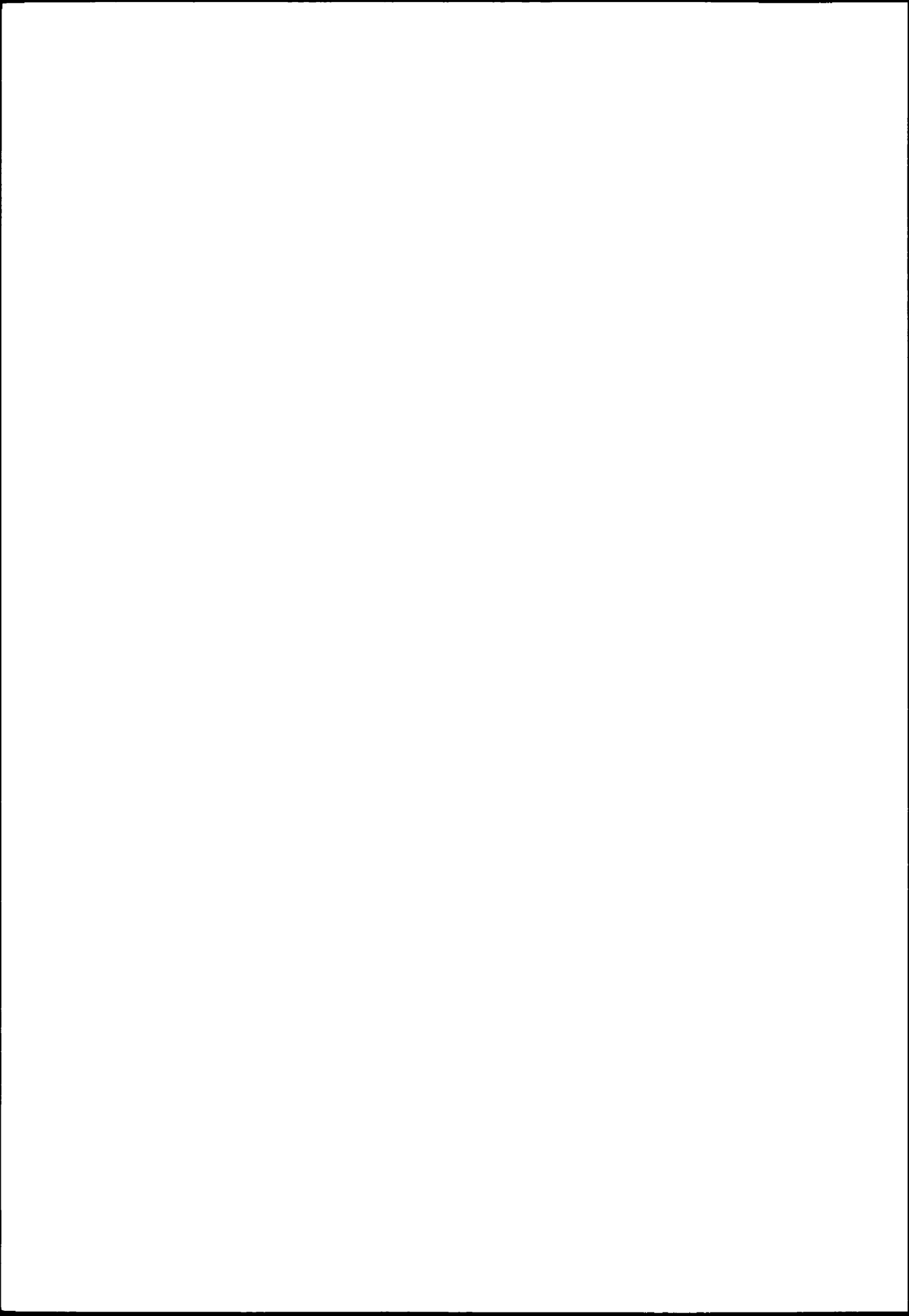
Zoals geconstateerd, in PEC, Koninkrijk noch Foots studie zijn Lauwers' verklaringen – die ook *opzet* aan Britse kant indiceren – integraal onderzocht en getoetst. In Deel 2 wordt daarom met diens verklaringen als richtsnoer op basis

HOOFDSTUK 3

van nieuwe informatie uit Britse archieven nagegaan of deze indicatie mogelijk tot een beter onderbouwde en meer bevredigende verklaring van het Englandspiel leidt.

DEEL 2

Nieuwe informatie

SOE, de Dienst

Inleiding

De volgende hoofdstukken zijn voor een groot gedeelte gebaseerd op sedert 1980 vrijgegeven Britse documenten. Daaronder is ook de in het vorige hoofdstuk vermelde algemene geschiedenis van SOE van W. Mackenzie. Bij zijn voorbereiding van het Koninkrijk had De Jong, die geen inzage in de documenten kreeg, van SOE Adviser Boxshall te horen gekregen dat Nederland daarin met een voetnoot was afgedaan: '...the SOE-files on Holland being far from complete.' Dat blijkt niet juist: Nederland komt bij Mackenzie uitgebreid aan de orde. Wel is het een feit dat de SOE-archieven verre van compleet zijn.

In de navolgende paragrafen wordt een aantal elementen uit deze documenten en andere literatuur geselecteerd en doorgelicht op hun bijdrage aan het imago van SOE als amateuristische, 'blunderende' dienst, met een ondeugdelijk *security*-regime. Gekeken wordt of dat beeld moet worden bijgesteld.

Achtergronden

SOE, een Britse geheime dienst 'in oorlog'

In de eerste fase van de oorlog, toen Japan, Rusland en de Verenigde Staten nog niet daadwerkelijk bij het conflict betrokken waren, was het Britse beleid gericht op de beveiliging van het imperium en de bevoorradingsroutes. Behalve in Noord-Afrika en Griekenland was het leger in het defensief gedrongen. Duitsland leek voorlopig onverslaanbaar: de Britten zouden nooit voldoende mankracht kunnen mobiliseren om de Duitse legers te verslaan. Men kon alleen trachten door bombardementen, blokkades, sabotage en subversie de Duitse samenleving en economie te ontwrichten, om zo op den duur ook het militair potentieel aan te tasten. Pas als Duitsland economisch 'gebroken' was, kon men met kans op succes pogen de bezette Europese gebieden te bevrijden. Daarbij zou steun van de onderdrukte bevolking, dus van binnenuit, onontbeerlijk zijn; die steun moest gemobiliseerd worden.

Binnen dat beleid namen de marine en luchtmacht de blokkades, de route-beveiliging en de bombardementen voor hun rekening, het leger de beveiliging

van het grondgebied.¹ De nieuwe offensieve taak, sabotage, subversie en het mobiliseren van het verzet, was opgedragen aan een in juli 1940 in het leven geroepen speciale dienst, de Special Operations Executive, kortweg SOE.²

De term 'subversie', door de 'Van Dale' omschreven als 'omverwerping van de bestaande orde', vereist enige toelichting. SOE's opdracht in Europa was het creëren van een permanente ondermijning van de As-regimes, met name in bezette gebieden. Propaganda is daarbij een belangrijk middel, zowel in de 'witte' als in de zijn bron verhullende 'zwarte' variant. Wil propaganda echter effect sorteren, dan zijn er ter plekke ondergronds opererende agenten nodig die die propaganda als het ware 'belichamen'. Agenten die het voorbeeld geven door het plegen van tegen de vijand gerichte acties in de vorm van sabotage, het verzamelen van inlichtingen en het organiseren en bewapenen van het plaatselijke verzet; activiteiten met een bij uitstek politieke relevantie. Ondergronds verzet kan tenslotte uitgroeien tot een open guerrillastrijd van verzetsformaties, onder eigen leiding of opererend onder bevel van een extern, buiten de bezette gebieden opererend hoofdkwartier. Al die afzonderlijke activiteiten vormen een complementair geheel van noodzakelijkerwijs samenhangende verbanden; 'subversie' dient dus ook als één, onlosmakelijk geheel te worden aangestuurd.³ Dat was dan ook het leidende idee achter de vorming van SOE in juli 1940: het onder een centrale politieke leiding plaatsen van de in de aanloop naar de oorlog totstandgekomen wildgroei van diverse geheime afdelingen die zich, eerst in theorie en bij het uitbreken van de oorlog ook in de praktijk, met de diverse facetten van de subversieve praktijk waren gaan bezighouden. De leiding en de kern van de nieuw opgerichte dienst SOE werden dan ook gevormd uit personeel dat al vóór de oorlog ervaring had opgedaan in het ondermijnen van de vijand met onorthodoxe middelen. Dat brengt ons definitief in SOE's voorgeschiedenis.

Dat personeel was afkomstig uit Section D van MI6, MI(R) van het War Office, en een geheime propaganda-afdeling van het Foreign Office, Electra House. Vóór de oorlog rechteerde Section D (D voor *Destruction*?) voor MI6 de mogelijkheden om potentiële vijanden met andere dan militaire middelen aan te vallen, terwijl MI(R), de researchafdeling van de generale staf, de irreguliere oorlogvoering vanuit militair gezichtspunt bestudeerde, als steunoperaties aan militaire campagnes. *Electra House* was belast met de 'zwarte' propaganda. De drie afdelingen troffen de nodige voorbereidingen en kwamen bij het uitbreken van de oorlog in actie.⁴

Als gevolg van de gefragmenteerde en ongecoördineerde benadering van *subversie*, de geheime oorlogvoering, waren de onderlinge relaties slecht. Dat had onder andere grote overlappingsen van werkterreinen tot gevolg, hetgeen bij het uitbreken van de oorlog in september 1939 in alle scherppte aan het licht trad. Ik hoef hier niet diep in te gaan op de complexe factoren die verhinderden dat niet toen al de nodige voorzieningen getroffen werden om te komen tot een betere werkverdeling en coördinatie op dit terrein. Een belangrijk struikelblok was de versnipperde (politieke) verantwoordelijkheid en competentie voor de diverse facetten van die ondergrondse strijd. Dat was weer het gevolg van de Britse bestuur-

lijke organisatie, die zich maar moeizaam aan de gewijzigde oorlogsomstandigheden aanpaste.

Zo was bij de aanvang van de oorlog het nieuw opgerichte Ministry of Information verantwoordelijk voor 'witte' propaganda, terwijl de 'zwarte' variant verzorgd werd door Electra House onder het Foreign Office. Laatstgenoemd ministerie was ook politiek verantwoordelijk voor MI6, de dienst belast met het verzamelen van inlichtingen en, via haar Section D, met de sabotage en de inzet van politieke agenten in het buitenland. Voor de door MI(R) te ontketenen guerrilla-oorlog droeg het War Office de verantwoordelijkheid.⁵

Wel werd de discussie over de noodzakelijke coördinatie tussen Section D, MI(R) en Electra House al langer gevoerd, maar het was de onverwacht snelle val van Frankrijk én de daarmee gepaard gaande angst voor Vijfde Colonneactiviteiten in Engeland,⁶ die de doorslag gaven tot de overhaaste formering van SOE in juli 1940. De discussies verstomden even om spoedig weer op te laaien. Want hoewel dus Section D, MI(R) en Electra House die maand, met elk hun eigen voorgeschiedenis, ervaringen en werkmethoden, onder een centrale leiding werden samengesmolten,⁷ werd Electra House in augustus 1941 alweer uit het SOE-verband losgekoppeld en ondergebracht in een nieuwe organisatie, de Political Warfare Executive (PWE).⁸ Dat was voor de geheime oorlogvoering en SOE in het bijzonder een slechte – maar binnen de politieke krachtsverhoudingen op dat moment onvermijdelijke – zaak. Maar omdat de historie van deze nieuwe eenheid voor dit onderzoek niet van direct belang is, zal ik daar hier niet verder op ingaan. De voortwoekerende discussies en competentiegeschillen rond de nieuwe dienst komen nog aan de orde.

Voordat ik nu deze voorgeschiedenis afsluit, wil ik nog wijzen op de werkverdeling die Section D en MI(R) indertijd in acht probeerden te nemen bij het praktiseren van hun onorthodoxe activiteiten en, naar men mag aannemen, in het nieuwe werkverband inbrachten:

- Section D was verantwoordelijk voor activiteiten die niet officieel met de autoriteiten van het betrokken land besproken konden worden en die zonder hun voorkennis en zelfs tegen hun wil met irreguliere middelen dienden te worden uitgevoerd,
- MI(R) was verantwoordelijk voor activiteiten die wél met de autoriteiten van het betrokken land besproken konden worden en met hun voorkennis en medewerking konden worden gepland en uitgevoerd.⁹

Met andere woorden: MI(R) concentreerde zich op acties waarvoor de Britse regering desnoods verantwoordelijkheid kon erkennen, terwijl Section D operaties voor haar rekening nam, waarvan de Britse regering iedere betrokkenheid ten enenmale zou ontkennen; operaties dus met een, soms brisante, politieke lading.¹⁰

Moet men nu aannemen dat mét de samensmelting van Section D en MI(R) ook die dualistische benadering van buitenlandse regeringen, ook toen enkele daarvan in ballingschap in Engeland vertoefden, verdween? Dat is daarom al niet aanne-

melijk, omdat Groot-Brittannië nog nooit zozeer zijn voortbestaan bedreigd zag, als juist in die zomer en herfst van 1940 toen SOE van start ging, en de aanwezigheid van exil-regeringen in Londen eerder een risico en ballast vormde, dan een aanwinst in die strijd tot overleven.

In dat gevecht om het voortbestaan zette SOE de oorlog buiten de Britse Eilanden voort met andere, irreguliere middelen, op neutraal terrein én in de bezette gebieden. SOE kwam daarbij, zoals wij hierna zullen zien, vrijwel onmiddellijk in aanvaring met de officieel erkende en soms zelfbenoemde regeringen in ballingschap in Londen. Die zagen in SOE's oorspronkelijk opzet, het mobiliseren van de bezette volkeren tot verzet, sabotage en subversie – een Section D-activiteit – niet slechts de reële gevaren die dat streven voor de bevolking betekenden, maar ook de gevaren voor de eigen politieke toekomst.¹¹ Pas toen in 1941 door Hitlers aanval op Rusland en het verschijnen van de Amerikanen op het oorlogstoneel het acute gevaar voor Groot-Brittannië geleidelijk week en in de loop van 1942 de hoop daagde dat de geallieerden met militaire middelen de eindoverwinning zouden kunnen behalen, kwam er verandering in die situatie. Binnen die militaire oplossing werd SOE een minder prominente, meer MI(R)-achtige, op ondersteuning van militaire operaties gerichte rol toebedeeld, waartegenover de regeringen in ballingschap, overtuigd door de groeiende kracht van het Brits/Amerikaanse potentieel, zich meer en meer coöperatief opstelden.¹²

De politieke leiding

Politiek verantwoordelijk voor SOE was, vanaf de oprichting tot februari 1942, Hugh Dalton, de socialistische minister voor Economische Oorlogvoering.¹³ Hij maakte geen deel uit van het War Cabinet, waar de strategie bepaald werd.¹⁴ Dat was een groot nadeel, omdat hij daardoor de daar genomen beslissingen niet rechtstreeks kon beïnvloeden.

Zijn sterke persoonlijkheid drukte een zwaar stempel op het te voeren beleid. Naar zijn mening vormden linkse groeperingen en arbeiders in de bezette landen het potentieel waaruit binnenlands verzet gerekruteerd moest worden. Dat verzet moest tenslotte culmineren in een volksopstand. Als dat gebeurde, zou het pad geëffend zijn voor de inzet van reguliere strijdkrachten die de vijand de beslissende slag zouden moeten toebrengen. De bezette landen zouden zich in eerste instantie zelf moeten pogen te bevrijden, maar daarbij militaire steun van buiten krijgen. Dalton presenteerde zijn nieuwe dienst als een vierde zelfstandig wapen naast leger, luchtmacht en marine. Een ambitie die hem, hoe logisch ook, bij de reguliere krijgsmacht, waarvan zijn dienst voor de uitvoering van haar plannen in hoge mate afhankelijk was, niet bepaald geliefd maakte.¹⁵ In februari 1942 werd Dalton opgevolgd door Lord Selborne, lid van de conservatieve partij.¹⁶ Die opvolging had niet met SOE als zodanig van doen, maar was een gevolg van een Britse regeringscrisis.¹⁷

De uitvoering

Direct onder de Engelse minister Dalton was een hoofd van dienst met de dagelijkse leiding belast; diens functie werd aangeduid met de letters CD. Achtereenvolgens waren dat twee burgers, Frank Nelson en Charles Hambro, en een generaal-majoor, Colin Gubbins. Nelson vervulde de CD-functie van juli 1940 tot februari 1942, Hambro tot september 1943 en Gubbins tot februari 1946.¹⁸

Globaal markeren genoemde perioden, volgens mij, ook de verschuivingen in opvatting over de rol van SOE in de oorlogvoering: van 'vierde wapen', via autonome 'dienst met speciale opdracht' tot 'militair uitvoeringsorgaan voor speciale diensten'. Dat had twee oorzaken:

- 1 in de praktijk was gebleken dat er slechts beperkte mogelijkheden waren om de geplande sabotagegroepen en geheime legers te bevoorraden, en
- 2 doordat de Sovjetunie en de Verenigde Staten in 1941 in de oorlog betrokken raakten, verminderde de urgentie van clandestiene oorlogvoering.

Vooraf dat laatste was van groot belang, omdat daardoor in potentie voldoende personeel en materieel beschikbaar kwam voor de opbouw van grote reguliere legers. De opstand in de bezette gebieden, de revolte van binnenuit, was niet langer een noodzakelijke voorwaarde voor de uiteindelijke overwinning. SOE's bijdrage aan de oorlogvoering, die voorheen een dwingende factor was, werd nu gereduceerd tot een bijkomend voordeel.¹⁹

Overigens, historisch is het naoorlogse beeld van SOE hoofdzakelijk vanuit de militaire invalshoek beschreven; de politieke aspecten, zeker wat betreft de periode tot de invasie, bleven onderbelicht; vanwege hun 'unavowable' karakter misschien?

Charter en Richtlijnen

SOE's opdracht was vastgelegd in een *Charter* van het Britse War Cabinet, gedateerd 19 juli 1940.²⁰ Dat geeft, misschien niet zonder betekenis, in de eerste drie alinea's aanvullende bepalingen betreffende een soortgelijk orgaan, de Home Defence Executive (HDE), een in mei 1940 gecreëerd orgaan, speciaal belast met de strijd tegen activiteiten van de Vijfde Colonne op het Britse vasteland.

Het hoofd van dit orgaan kreeg met deze bepalingen speciale bevoegdheden met betrekking tot MI5 en MI6; die wat MI6 betreft echter beperkt waren tot haar activiteiten in Groot-Brittannië en Ierland. HDE heeft niet alleen model gestaan bij de oprichting van SOE. Dezelfde drijfveer, beduchtheid voor de Vijfde Colonne, die tot oprichting van HDE leidde, gaf, naar mijn idee, SOE mede vorm. In die visie vervulde SOE ook een afschermfunctie, vormde de dienst een *cordon sanitaire*, gecreëerd om Britse interessen te vrijwaren van openlijke en heimelijke beïnvloeding door buitenlandse belangen. Een *security*-voorziening, bedoeld om alle niet-diplomatieke pogingen van geallieerde regeringen om de Britse oorlogvoering ter wille van het eigen nationale belang te beïnvloeden te kanaliseren en af te schermen. Het belangrijkste voorbeeld van SOE's afschermfunctie vormt het *Brooke-Memo-*

randum van 2 juni 1942, waarin het verzoek van de betrokken geallieerden tot de vorming van een Geallieerde Generale Staf wordt afgewezen en SOE als zodanig wordt aangewezen.²¹ Mackenzie noemt SOE in dit verband een 'bufferstate'.

Twee praktische overwegingen voorkwamen in laatste instantie dat SOE al tijdens de oorlog werd opgeheven:

- 1 het aloude subversiehandwerk ontwikkelde zich in de loop van de oorlog tot een gespecialiseerde professie met de daarbij behorende uitgekende organisatie voor training, verbindingen en bevoorrading;
- 2 met de aanwezigheid van vele regeringen in ballingschap, die voor alles geïnteresseerd waren in het onderhouden van contacten met het eigen land, was het essentieel dat één enkel departement op de hoogte was van wat deze regeringen uitvoerden, '...whether to help or to hinder.'²²

In de vierde alinea van het Charter volgt de instelling van SOE, in kernwoorden samengevat: '...a new organisation shall be established forthwith to coordinate all action by way of subversion and sabotage against the enemy overseas.'

Bij de uitvoering van die opdracht was SOE in principe autonoom.²³ Die onafhankelijkheid werd op twee belangrijke punten beperkt. Voor operaties waarbij belangen van het Foreign Office of andere ministeries in het geding waren, moest SOE vooraf instemming van de betrokken instanties zien te verwerven. Daarnaast dienden SOE-plannen in lijn te zijn met de algemene militaire strategie, bepaald door de Chefs van Staven. Anderzijds werd SOE's positie versterkt door de bepaling dat de inlichtingendiensten van marine, leger en luchtmacht en MI6, de Secret Intelligence Service, met de nieuwe dienst moesten samenwerken. Voor deze studie is vooral van belang na te gaan hoe deze regeling wat betreft de samenwerking met MI6 in bezet Nederland in de praktijk verliep.

Naarmate de oorlog vorderde werd de speelruimte van SOE steeds verder beknot, met name door het Foreign Office en de Chefs van Staven. Het Foreign Office, dat oorspronkelijk weinig bezwaar had tegen de oprichting van SOE, veroorzaakte gaandeweg veel moeilijkheden.²⁴ De kern van die problemen was dat er nauwelijks één actie van SOE denkbaar was, waarbij geen buitenlandse politieke belangen in het spel waren.²⁵ Het Foreign Office had oorspronkelijk weinig bezwaren, omdat het via zijn vertegenwoordigers binnen SOE, en misschien vooral via MI6, dat immers een verlengstuk van het ministerie was, voldoende greep op SOE dacht te hebben. Die greep bleek in de praktijk echter minder sterk, reden waarom begin 1942 de verhoudingen werden herzien. De onderhandelingen daarover mondden in mei 1942 uit in een *Treaty*, getiteld *Memorandum – Relations between SOE and the Foreign Office*. Dat document werd echter door beide verantwoordelijke ministers nooit formeel bekrachtigd.²⁶

Door de toetreding van de Sovjetunie en de Verenigde Staten tot het geallieerde kamp ontstond in de loop van 1941 uitzicht op een militaire oplossing van de oorlog. In het spoor daarvan werden de door de Chefs van Staven uitgevaardigde

Richtlijnen steeds bepalender voor het SOE-beleid.²⁷ Drie daarvan zijn voor de in deze studie beschouwde periode van belang.

Richtlijnen

De *Eerste Richtlijn* van de Chefs van Staven van 25 november 1940 gaf een nadere precisering en uitwerking van het Charter. Vooral in de bezette landen dienden de sterkte en het moreel van de vijand ondermijnd te worden. Om beslissende militaire operaties tegen Duitsland mogelijk te maken, moest SOE op den duur in de bezette gebieden opstanden en in Duitsland zelf een tegen de nazi-partij gerichte revolte organiseren en coördineren. Waar die beslissende acties zouden plaatsvinden, was nog niet concreet aan te geven. Maar West-Europa en de gebieden rond de Middellandse Zee kwamen daarvoor zeker in aanmerking. In de daar gelegen bezette landen moesten acties worden voorbereid, maar zodanig dat vroegtijdige revoltes voorkomen werden. Tunesië, Sicilië, Sardinië en Zuid-Italië hadden daarbij de hoogste prioriteit, gevolgd door Zuid-Noorwegen, Bretagne en het schiereiland rond Cherbourg alsmede Zuidwest-Frankrijk; België en Nederland kwamen op de derde plaats.

De *Tweede Richtlijn* dateert van 12 mei 1942. De militaire plannen omvatten een serie overvallen op de kusten van Noord-Noorwegen tot de Golf van Biskaje en luchtoffensieven boven Noordwest-Europa. Daarnaast was, om luchtgevechten uit te lokken of een bruggenhoofd in Frankrijk te veroveren, een omvangrijke operatie op het continent voorzien, met in het voorjaar van 1943 een grote invasie van West-Europa. De inzet van het georganiseerd verzet moest door SOE op bovenbedoelde plannen worden afgestemd en de nodige paramilitaire eenheden moesten worden opgebouwd en uitgerust. Acties van deze eenheden zouden zich met name moeten richten tegen vijandelijke weg-, rail- en communicatievoorzieningen.

De *Derde Richtlijn* werd op 20 maart 1943 uitgevaardigd. SOE diende voortaan de militaire strategie maximaal te ondersteunen. Daarom moesten sabotageacties met kracht worden voortgezet, waarbij optimaal gebruik moest worden gemaakt van dekking door gelijktijdig uitgevoerde luchtbombardementen. De lopende activiteiten hadden voorrang boven de opbouw van guerrillaformaties. Het volgende prioriteitenlijstje van operaties werd van kracht:

- 1 *Italiaanse eilanden, Corsica en Griekenland*, met het oog op de uitschakeling van Italië als oorlogvoerende macht in 1943;
- 2 *de Balkan*, om concentratie en consolidatie van Duitse strijdkrachten aan het oostfront te verhinderen;
- 3 *Frankrijk*, waar industriële sabotage, aanvallen op communicatievoorzieningen en de bevoorrading van verzetsgroepen in strategisch belangrijke gebieden voortgezet moesten worden;
- 4 *Polen en Tsjecho-Slowakije*: waar sabotage van Duitse verbindingen naar het Russische front van het grootste belang was; de opbouw van geheime legers moest worden voortgezet;

5 *Noorwegen en de Lage Landen*: waar het aantal sabotageacties en aanslagen diende te worden opgevoerd.²⁸

In de drie Richtlijnen lag, wat West-Europa betrof, het accent van de operaties steeds op Frankrijk. Stonden de inspanningen die SOE zich sedert voorjaar 1942 in Nederland getroostte wel in verhouding tot Nederlands lage plaats op deze militaire prioriteitenlijstjes? Op die vraag kom ik terug bij de behandeling van het *Plan voor Holland* in hoofdstuk 7.

Bij vergelijking van de drie Richtlijnen worden eerder gesignaleerde verschuivingen in SOE's oorlogsrol zichtbaar. In de Tweede Richtlijn is SOE niet langer de wegbereider voor beslissende militaire operaties. De Derde Richtlijn toont de Dienst niet langer als de regisseur van sabotageacties en de opbouw van *Secret Armies*, maar als uitvoerder van ondersteunende acties bij militaire operaties.

De nieuwkomer – het binnenlandse front

Waarom de nieuwe dienst niet bij reeds bestaande organisaties zoals M16, het Foreign Office of het War Office werd ondergebracht, is niet geheel duidelijk. Dat waren toch instituties die, zoals gezegd, al enige ervaring hadden met een onorthodoxe wijze van oorlogvoeren. De Britse historicus M.R.D. Foot geeft als reden dat het Ministry of Defence wegens tijdgebrek en overbelasting de nieuwe dienst niet wilde, en niemand de nieuwkomer aan het Foreign Office toevertrouwde, omdat dan de onder dat ministerie opererende M16 de nieuwe dienst binnen de kortste keren zou vermorzelen. En de strijdkrachten gunden elkaar de zeggenschap over de nieuwe dienst niet.²⁹ Overige literatuur meldt dat bij de beslissing om een zelfstandige dienst op te richten meespeelde dat men, gelet op de aard van de uit te voeren operaties, de voorkeur gaf aan een civiele boven een militaire dienst. Bovendien had de socialistische voorman C. Attlee aan de top van de nieuwe dienst een Labourbenoeming geëist als compensatie voor de overmaat aan invloed die de conservatieve partij had op beide andere geheime diensten, de Secret Intelligence Service M16 en de binnenlandse veiligheidsdienst M15.³⁰

SOE had geen gemakkelijke start en een, zo mogelijk, nog minder gemakkelijk bestaan. De dienst voerde in feite permanent een oorlog op drie fronten: tegen de Britse bureaucratie, de regeringen in ballingschap in wier moederland SOE de ondergrondse strijd trachtte te ontketenen, en tegen de eigenlijke vijand. Veel tijd en energie gingen verloren met het veroveren en consolideren van een eigen plaats binnen de gevestigde Britse hiërarchie van ministeries, strijdkrachten en geheime diensten.

Vooral de relaties met de zusterdienst M16 stonden voortdurend onder spanning. Niet in de laatste plaats, omdat de nieuwe dienst voor M16:

- een extra operationeel risico vormde. De naar hun aard soms luidruchtige, vaak aandacht trekkende acties van SOE op vijandelijk gebied vormden nu niet bepaald een ideale achtergrond voor inlichtingenoperaties;

- een potentiële rivaal was op het vlak van het vergaren van inlichtingen. In het eerste oorlogsjaar had MI6's reputatie op dat punt een geduchte deuk opgelopen. De dienst werd in het voorjaar van 1940 wat betreft tijdstip, richting en kracht van Hitlers offensief in het Westen volstrekt overvallen. Dat werd MI6 door zijn cliënten, de politiek en de strijdkrachten, niet in dank afgenomen. Hier ligt misschien een aanvullende reden waarom indertijd besloten werd SOE als zelfstandig orgaan te creëren. Met een concurrent op eigen terrein werd MI6 onder druk gezet betere prestaties te leveren.
- een concurrent was op het vlak van de altijd schaarse transportmiddelen (vliegtuigen, schepen) voor het afzetten van agenten en voorraden in de bezette gebieden;
- een tegenspeler was wat betreft verbindingsmiddelen: een vierde bron van tegenstellingen.³¹

Sir Stewart Menzies, hoofd MI6 en aangeduid met 'c', had de oprichting van SOE als onafhankelijke dienst moeten accepteren. Hij raakte daarbij zelfs de zeggenschap over zijn eigen sabotagesectie (D) kwijt aan de concurrent. Die bittere pil werd enigszins verguld door de afspraak dat op een aantal hoge posten bij de nieuwe dienst MI6-medewerkers zouden worden benoemd. Zo had het eerste hoofd van SOE, Frank Nelson, voor MI6 gewerkt. Ook hield MI6 zeggenschap over de verspreiding van door SOE verzamelde inlichtingen en de door deze dienst te rekruteren medewerkers. Bovendien beheerde MI6, onder een strak regime, het radioverkeer en de codedienst voor SOE: over dat verkeer behield MI6 een vetorecht.³² Dat alles gaf MI6 een ferme greep op de nieuwe dienst: naar believen kon men de gehele telegramwisseling van SOE lezen. In dat verband sprak SOE van een *arbitrary supervision*.³³

Het is dan ook niet verwonderlijk dat SOE tegen met name deze laatste regeling vanaf het begin oppositie voerde. Met succes, want vanaf 1 juni 1942 werden SOE's radio- en codediensten volledig aan het MI6-beheer onttrokken. Daarmee ging ook de zorg voor de veiligheid van dat zendverkeer (*signal security*) van MI6 over op SOE's Signal Section, later Signals Directorate.³⁴ Dat had ook een praktische reden: naar aard en omvang was het SOE-radioverkeer MI6 volstrekt boven het hoofd gegroeid. Wel stelde MI6 de voorwaarde dat SOE een controleerbaar 'open' systeem van radiofrequenties zou hanteren.³⁵

Die laatste regeling, die op 1 juni 1942 inging, zal in de hoofdstukken 5 en 7 opnieuw aan de orde worden gesteld.

Veiligheid – security

Voordat in hoofdstuk 5 aandacht wordt geschonken aan de strubbelingen op SOE's tweede front, met de Nederlandse autoriteiten in Londen, moet kort worden stilgestaan bij een ander belangrijk onderwerp: de *security* van de nieuwe organisatie. Met MI5, de Security Service, waren er weinig problemen; praktisch was er

een goede samenwerking. Anders dan de verhalen later wilden doen geloven, was SOE wezenlijk in de veiligheid van haar organisatie geïnteresseerd. Dat kwam, zoals ook bij andere departementen, neer op het onderhouden van een goede liaison met MI5. Die liaison werd verzorgd door SOE's Security Section, het latere SOE Security Directorate. Die Section stond vanaf september 1942 onder leiding van commander J. Senter,³⁶ die er al vanaf juli 1941 deel van uitmaakte.³⁷ Senter was op zijn beurt ondergeschikt aan air commodore A. Boyle, die de directeursposten Intelligence, Security en Personnel Services combineerde. Tot juli 1941 was Boyle Director of Intelligence op het Air Ministry geweest.³⁸

Vanaf juli 1942 werd SOE Security Section, vanwege de groei van SOE, sterk uitgebreid, waarbij in principe alle veiligheidszaken, zowel wat de agenten als de eigen organisatie betrof, in wederzijds vertrouwen met MI5 door deze Section werden afgehandeld. In juli 1942 werden met MI5-medewerking vier permanente 'panels' ingesteld, waarin overleg over bepaalde categorieën veiligheidszaken plaatsvond. Het betrof panels ter bespreking van veiligheidsproblemen betreffende:

- a) trainingen;
- b) operaties in bezet en neutraal gebied (*operational security*);
- c) zendverkeer en communicatie (*signal security*);
- d) de uitwisseling van informatie tussen MI5 en landensecties van SOE.

De panels a en c bleken in de praktijk zeer nuttig. Aan panel d bleek geen behoefte, de informatieverstrekking kon op minder formele wijze geregeld worden. Ook panel b werd al gauw overbodig, omdat kort na de instelling een lid van MI5 werd toegevoegd aan de per januari 1943 opgerichte Special Security Section van SOE. Deze sectie was in het bijzonder belast met onderzoek naar penetraties in bezet gebied en de ondervraging van teruggekeerde agenten. Het betrof dus een *operationele* Special Security Section, die, althans in eerste aanleg, niets van doen had met de veiligheid van het zendverkeer en de communicatie (*signal security*).³⁹ Pas in de loop van 1943 kwam er een directe 'koppeling' tussen die *signal security*, verzorgd door de Signal Section, en de SOE Special Security Section tot stand. Voortaan kreeg die laatste sectie een afschrift van alle binnengekomen telegrammen, zodat deze sectie ook zelfstandig kon beoordelen of er iets mis was.⁴⁰ Vóór juli 1942 was *signal security* een zaak van MI6, dat tot dan de radioverbindingen voor SOE verzorgde.⁴¹

Dit alles leidt tot de vraag van wie bij onjuist gebruik van de *security check* door agenten de impuls tot actie moest uitgaan: van de SOE Signal Section, het gecombineerde MI5/SOE Panel c (*signal security*), de SOE Special Security Section of uitsluitend van het hoofd van de SOE landensectie. In hoofdstuk 8 kom ik op dat wezenlijke punt terug.

Behalve met MI5 had SOE op *security*-gebied ook contacten met Section v, de contraspionageafdeling van MI6. Deze was in het buitenland en bepaalde delen van het imperium voor *security* verantwoordelijk. Dat hield onder meer in dat

deze sectie in principe Britse agenten in het buitenland – dus ook SOE-agenten – diende te beveiligen tegen vijandelijke opsporingsorganen. In het neutrale buitenland, zoals in Spanje en Portugal, beschikte zij daartoe over eigen buitenposten. In bezet gebied opereerden, voorzover bekend, geen Section v-agenten. Aangenomen mag worden dat de Sectie haar beveiligingstaak, wat bezet gebied betreft, zo goed mogelijk vanuit Engeland behartigde, op basis van informatie verkregen door het afluisteren van het vijandelijke radioverkeer. Vanaf mei 1941 had Section v het uitsluitende beheer over dat uiterst geheime materiaal, aangeduid met de algemene term ISOS, waarbinnen de ISBA-categorie betrekking had op informatie over Britse agenten.⁴² Van SOE's contacten met Section v, die uit diverse SOE-documenten blijken, is inhoudelijk weinig bekend.⁴³ In een noot van de eerdergenoemde Senter bij een na de oorlog geschreven *History* van SOE's Security Section worden echter enkele opmerkingen gemaakt die voor dit onderzoek van groot belang zijn. In de paragraaf betrekking hebbende op de contacten met Section v van MI6 merkt hij namelijk op, dat:

- de '*fighter protection*' door de Britse contraspionagedienst (lees: Section v, MI6) voor geheime agenten in het veld om allerlei redenen nooit volledig dekkend is geweest;
- er vanaf augustus 1943 een betere samenwerking tot stand kwam tussen Section v and SOE's Security Directorate. Tussen beide organen kwam een volledige uitwisseling van informatie tot stand, waarvoor een belangrijke voorwaarde was, dat beide organen, in onderling overleg, de uit te wisselen informatie naar hun eigen operationele sectoren toe filterden;
- Section v van tijd tot tijd beschikte over informatie van 'a specially delicate character' (lees: ISOS-materiaal) dat altijd aan air commodore Boyle persoonlijk ter beschikking werd gesteld.⁴⁴

Deze mededelingen laten de conclusie toe, dat als er gedurende het Englandspiel informatie over het lot van de Nederlandse agenten zou zijn uitgelekt via Duits radioverkeer, die informatie bij SOE's Boyle terechtgekomen zou zijn. Over Boyles functioneren als SOE's hoofd Intelligence, Security en Personnel Services is vrijwel niets bekend, wél iets over zijn activiteiten in ander verband, als hoofd Air Intelligence, voorafgaand aan zijn aantreden bij SOE in juli 1941. In hoofdstuk 2 is daarover al iets opgemerkt, in hoofdstuk 9 ga ik er uitgebreid op in.

Samenvattend kan gezegd worden dat van beide rivaliserende geheime diensten MI6 en SOE de eerstgenoemde veruit in het voordeel was, als het erop aankwam de eigen belangen bij de opperste oorlogsleiding en te velde veilig te stellen. SOE was, wat inlichtingen en veiligheid betreft, juist te velde in hoge mate van zijn rivaal afhankelijk en daardoor potentieel manipuleerbaar.

De strijd aan het binnenlandse front was tevergeefs gevoerd: in 1946 werd SOE formeel opgeheven;⁴⁵ de kernactiviteiten werden echter door in MI6 overgenomen.⁴⁶

Conclusies

Voorgaande korte schets laat met betrekking tot SOE een aantal conclusies toe die misschien niet het beeld van de dienst als 'amateuristisch' maar wel de kwalificatie als 'onverantwoordelijk en ondeugdelijk' op veiligheidsgebied sterk relativeren.

Sabotage en subversie was een wijze van oorlogvoeren, waarmee Groot-Brittannië nog slechts kort en op beperkte schaal kennis en ervaring had opgedaan. Echte professionals op het vlak van de onorthodoxe wijze van oorlogvoeren-op-groteschaal waartoe in juli 1940 besloten werd, waren er niet. Wat er op dat gebied aan kennis en ervaring aanwezig was, werd in SOE geconcentreerd en moest door deze dienst in de praktijk worden ontwikkeld en uitgebouwd. De nieuwe wijze van oorlogvoeren stelde aan die uitvoering bijzondere eisen, onder andere op het vlak van clandestiene communicatie en beveiliging. Maar eerst in de loop van 1942 kon de dienst zich aan de greep van M16 op die clandestiene communicatie ontworstelen.

Ook bij de professionals van M16 en M15 was de benodigde bijzondere kennis aanvankelijk niet aanwezig en moest die in de praktijk geleerd worden. Maar met de door deze professionals verworven nieuwe kennis werd SOE vaak karig bedeed. De daartoe noodzakelijke uitwisseling van ervaringen tussen SOE en genoemde diensten verliep wat M15 betreft soepel, maar gefilterd. Weinig is bekend over hoe die uitwisseling met M16 inzake de clandestiene radioverbindingen (en de daaraan gekoppelde *signal security*) en de beveiliging in het buitenland, de taak van M16 Section v, verliep.

Wat radioverbindingen en *signal security* betrof, bleef SOE tot juni 1942 van M16 afhankelijk. Aansluitend nam SOE de verbindingen over en werd de *signal security* een gedeelde verantwoordelijkheid tussen SOE en M15. Die verantwoordelijkheid bleef echter gescheiden van de zogenaamde *operationele security* die werd verzorgd door SOE Special Security Section, de afdeling binnen SOE die verantwoordelijk was voor de veiligheid van de operaties in bezet gebied. Eerst als een landensectie de Special Security Section attent maakte op onregelmatigheden in het zendverkeer, kon zij haar kijk op de zaak ventileren. Pas in de loop van 1943 kwam aan die toestand een einde.

Dat roept de vraag op naar de reden van die zolang gehandhaafde scheiding van in wezen ondeelbare veiligheidsfacetten en wat daarvan de invloed geweest kan zijn op de beoordeling door de landensecties van de afwezigheid en/of het onjuiste gebruik van *security checks* door de agenten in het veld.

Wat betreft de beveiliging in het algemeen en, vanaf juli 1942 ook wat de *signal security* aangaat, bleef SOE de gehele oorlog door grotendeels afhankelijk van M15 en M16 Section v.

Bij het onderzoek van de voorzitter van de Enquêtecommissie te Londen, oktober 1949, is van Britse zijde de gang van zaken rond de *signal security* in relatie tot de overige beveiligingsaspecten onvoldoende belicht; ook De Jong kon, later, op dit punt weinig meer opdiepen.

Nog belangrijker is de constatering dat SOE van meet af aan een tweezijdige affaire was. De dienst was oorspronkelijk belast met alle vormen van onorthodoxe oorlogvoering, gericht op de militaire en politieke eindzege. Maar door de toepassing van niet-orthodoxe middelen en methoden was de dienst op het politieke vlak van meet af aan een potentiële splijtzwam, waar het de verwezenlijking van diverse visies op de wenselijke naoorlogse politieke landkaart betrof. Zolang de militaire operaties voortduurden, kon de Britse regering trachten een zo goed mogelijke uitgangspositie voor de latere onderhandelingen over de door haar gewenste politieke wereldkaart te verkrijgen. Waar nodig konden daartoe naast diplomatieke ook onorthodoxe middelen worden aangewend.

Normaliter zouden die middelen door MI6 en haar Section D zijn ingezet. Section D werd echter in juli 1940 aan MI6 onttrokken en met andere onderdelen tot SOE omgevormd. Maar tot juni 1942 vormde de sturing van die *unavowable* activiteiten voor MI6 geen probleem. De dienst had tot die datum een forse greep op de verbindingen van SOE en binnen de dienst zelfs een eigen liaison. Maar toen in de loop van 1941 het uitzicht op een militaire oplossing toenam, werd die sturing meer complex; zeker toen de verzelfstandiging van SOE's radiocommunicatie in juni 1942 een feit werd. Een militaire inzet betekende dat SOE bij haar operaties in bezet gebied meer en meer gebruik ging maken van de daar aanwezige verzetsgroepen. Groepen van divers politiek allooi, die elk hun eigen ideeën hadden over de politieke toekomst van het vaderland.

Dat was ook de permanente zorg van de in Londen aanwezige regeringen in ballingschap, die dus graag via SOE greep hielden op de ontwikkelingen in hun land. Daarbij stond hen een belangrijk instrument ter beschikking in de vorm van de met hun medewerking door SOE aangeworven agenten van de eigen nationaliteit.

Het binnen het gareel van het Britse nationale belang houden van de effecten van die complexe beïnvloedingsrelaties was waarschijnlijk primair een taak van SOE's *intelligence*- en *security*-afdelingen. De operationele afdelingen, de landsecties, hadden waarschijnlijk slechts een algemene notie van de politieke relevantie – en in hoeverre dat aspect op de achtergrond meespeelde – van hun *sabotage*- en *secret army*-activiteiten.

Dat politiek-instrumentele aspect van SOE's operaties in bezet Nederland is tot nu toe in geen enkel onderzoek met enige diepgang onderzocht. In de volgende hoofdstukken wordt het Englandspiel ook vanuit die optiek belicht.

SOE Dutch Section

Van tegenwerking naar samenwerking?

Inleiding

De door SOE bijgehouden *War Diary* en de aan het eind van de oorlog geschreven *History* van SOE Dutch Section¹ geven een belangwekkend en kleurrijk beeld van de contacten die SOE Dutch Section indertijd met de Nederlandse autoriteiten in Londen onderhield. Op basis van beide bronnen wordt in de volgende paragraaf een aantal hoogte- en dieptepunten in die relaties beschreven, zoals die zich in de periode december 1940 tot april 1942 voordeden. Het betreft de *ups* en *downs* die ook in de PEC en het Koninkrijk geschilderd zijn, maar nu vanuit Brits perspectief. Deze beschrijving vanuit Britse optiek vult de Nederlandse voorstelling van zaken op onderdelen aan en plaatst haar in reliëf. De geselecteerde episodens zijn tekenend voor de 'sfeer' waarin SOE Dutch Section haar opdracht in bezet Nederland trachtte realiseren. De sfeerbepalende actoren en factoren treden daarin duidelijk naar voren, waaronder, kort maar scherp afgetekend, de tweede hoofdrolspeler in bezet Nederland, MI6.

Beschreven wordt de periode tot april 1944, omdat die maand het Englandspiel beëindigd werd en de SOE-operaties in Nederland na het debacle weer op gang kwamen. SOE Dutch Section had toen niet langer het Bureau Voorbereiding Terugkeer (BVT) als tegenspeler, maar een nieuw gevormde eenheid, het Bureau Bijzondere Opdrachten (BBO), onder leiding van de generaal-majoor J. Van Oorschot.

In de beschreven ontwikkelingen zijn een drietal omslagpunten te onderkennen, in respectievelijk februari 1942, juni 1942 en voorjaar 1944. Nadat de Nederlandse overheid aanvankelijk SOE-praktijken in bezet gebied had afgewezen, kwam in februari overleg over samenwerking op dat vlak tot stand. Dat resulteerde eind juni 1942 in de uitzending van het agententeam Jambroes/Bukkens ter voorbereiding van de uitvoering van het gezamenlijk uitgewerkte *Plan voor Holland*. Na het fiasco werd in het voorjaar van 1944 in overleg tussen de Britse en Nederlandse autoriteiten aanvankelijk gekozen voor een doorstart mét De Bruijne én het BVT. Ingrijpen van prins Bernhard maakte een doorstart in die opzet onmogelijk. De SOE-aantekeningen over dit ingrijpen vormen de afronding van de beschreven episodens.

Relaties Dutch Section SOE – Nederlandse autoriteiten

Laming versus Van 't Sant: december 1940 – februari 1942

Het is niet de bedoeling de 'Zaak Van 't Sant'² hier opnieuw onder de loep te nemen. Wil men echter de aanloop tot het Englandspiel en, breder, de geheime verbindingen met bezet Nederland, ook maar enigszins in het juiste kader zien, dan kan men niet om Van 't Sant en zijn rol in de geheime oorlogvoering heen. De gehele oorlog door heeft hij op dat vlak zijn invloed doen gelden; wat SOE betreft tot september 1941 in een officiële functie; daarna achter de schermen. Zijn naam zal in wat volgt regelmatig vallen. Ik wil echter bij voorbaat de indruk wegnemen, dat ik Van 't Sant zelf als de al dan niet kwade genius achter de aan de orde zijnde gebeurtenissen zou beschouwen. Naar mijn mening is zijn rol en de invloed van de belangen die hij diende op het verloop van deze zaak in de geschiedschrijving te weinig concreet, te versluierd getekend. Sterker nog, de aandacht voor Van 't Sants persoonlijke doen en laten leidt af van waar het in die geschiedschrijving over zou hebben moeten gaan: een analyse van de politieke krachten die via hem hun invloed deden gelden. Die analyse ontbreekt niet geheel, maar is onvolledig en diffuus, omdat bij grondige analyse onvermijdelijk ook het staatshoofd, ruimer gesteld het koningshuis, en daarmee het staatsbelang in het geding zou komen.³ In deze studie zal dit laatste aspect onvermijdelijk scherper belicht worden. Nieuw materiaal laat zien welke tegenstand SOE onder meer van Nederlandse zijde ondervond en hoe de Britse (geheime) diensten daar tegenaan keken.

Op 20 december 1940 werd bij SOE een zelfstandige Dutch Section geformeerd, onder leiding van R.V. Laming.⁴ Laming, Engelsman van geboorte, had voor de oorlog vele jaren in Nederland gewoond en gewerkt.⁵

SOE Dutch Section werd pas begin september 1941 in bezet Nederland actief. Vóór december 1940 was al wel geprobeerd een agent in Nederland aan land te zetten, maar die poging was mislukt. Over deze operatie, die waarschijnlijk onder auspiciën van een van SOE's voorgangers – Section D of MI(R) – plaatsvond, is niet zoveel bekend.⁶ De trage start van SOE Dutch Section was voornamelijk te wijten aan tegenwerking van de Nederlandse autoriteiten, niet aan gebrek aan initiatief of plannen aan Britse zijde. De belangrijkste opponent was Van 't Sant, het invloedrijke hoofd van de Nederlandse Centrale Inlichtingendienst (CID).⁷ Van 't Sants benoeming was vooral in Nederlandse militaire kringen niet onomstreden. Dat de CID bij het ministerie van Justitie was ondergebracht vormde een ander, verwant pijnpunt;⁸ voordien ressorteerde de inlichtingendienst onder de Generale Staf. Van 't Sant was tevens particulier secretaris van koningin Wilhelmina en genoot haar volste vertrouwen. Dat maakte zijn positie binnen de Nederlandse kringen in Londen vrijwel onaantastbaar. Pogingen van SOE Dutch Section om via het Nederlandse ministerie van Defensie aspirant-agenten onder

militair personeel te werven, stuitten op zijn veto. Hij verzette zich tegen de werving van agenten en blokkeerde de toegang tot inlichtingenbronnen die de Nederlandse regering ter beschikking stonden, en legde daarmee SOE Dutch Section praktisch lam. De Nederlandse regering keurde SOE-activiteiten af uit vrees voor repercussies voor de Nederlandse bevolking. Het gevolg was dat SOE Dutch Section haar operaties, noodgedwongen, buiten de Nederlandse regering om uitvoerde. Sterk gehinderd door die tegenwerking deed SOE pogingen Van 't Sants invloed te beperken én Nederlandse agenten in het buitenland te werven, met name in de Verenigde Staten.⁹ Ondershands stelde de Nederlandse minister van Defensie, A. Dijkhoorn, incidenteel wel kandidaten uit de lagere militaire rangen ter beschikking, maar geen officieren.¹⁰

Uit de PEC blijkt dat op zijn beurt Laming om tweeërlei redenen weigerde met Van 't Sant samen te werken. De Britse inlichtingen- en sabotagediensten waren strikt gescheiden; een scheiding die hij ook wat Nederland betreft wilde handhaven.¹¹ Bovendien, en dat was de belangrijkste reden, wantrouwde Laming Van 't Sant. Deze zou zich in de Eerste Wereldoorlog rijkelijk voor diensten aan de geallieerden hebben laten betalen,¹² kennelijk geen man om geheimen aan toe te vertrouwen.

SOE's pogingen Van 't Sants invloed in te perken leidden begin april 1941, na interventies op diverse niveaus, tot een eerste succes. Laming mocht voortaan rechtstreeks met minister van Defensie Dijkhoorn over werving en andere zaken onderhandelen. Dat leverde 63 kandidaat-agenten op. Tegenzetten van Van 't Sant bleven echter niet uit. Een suggestie van prins Bernhard in mei 1941 om Van 't Sant de namen van Nederlandse SOE-agenten te geven, leek zo'n zet. Naar gezegd werd, was het voorstel ingegeven door vrees voor verwarring in bezet Nederland als men daar met agenten van twee verschillende diensten, SOE en CID, geconfronteerd zou worden. Laming wees de suggestie als niet reëel van de hand. Op 26 mei 1941 kon Laming de SOE-leiding zelfs melden dat Van 't Sant na voortgezette onderhandelingen op een zijspoor was gezet. Zelfs de prins had toegegeven dat SOE-operaties niet tot Van 't Sants domein behoorden.¹³

Op 11 juni 1941 waarschuwde de Assistant Chief M16* SOE schriftelijk voor pogingen van geallieerde geheime diensten M16 en SOE tegen elkaar uit te spelen, om redenen van nationaal belang en het beslechten van rivaliteiten. Dansey wees er met nadruk op dat in contacten met andere nationaliteiten de Engelse belangen altijd dienden te prevaleren; aan die belangen waren eigen voorkeuren voor personen en nationaliteiten volstrekt ondergeschikt.¹⁴

Dezelfde maand trad Dijkhoorn, Lamings steun in het Nederlandse kamp, af als minister van Defensie. Begin juli 1941 vertelde hij Laming dat hij die stap ook

* C. Dansey – Mackenzie, *Secret History*, 383, noot *.

had genomen, omdat hij sterk door Van 't Sant werd tegengewerkt sinds deze zich niet langer met militaire aangelegenheden mocht bemoeien. Op de vraag waarom de Nederlandse regering zich niet van Van 't Sant, die toch een gevaar voor de Nederlandse zaak vormde, ontted, antwoordde Dijkhoorn dat de regering daartoe een duwtje in de rug nodig had van de Britse regering. Voorlopig was de zaak in het voordeel van Van 't Sant beslist. Als resultaat van de samenwerking met Dijkhoorn had SOE Dutch Section nu wel de beschikking over een dertigtal aspirant-agenten van hoge kwaliteit.¹⁵

Volgende ronde

Vlak daarna ontstond in het Nederlandse kamp een crisis rond de nieuwe minister van Defensie a.i., H. van Boeyen,¹⁶ en Van 't Sant. Dat betrof de pas uit bezet gebied gearriveerde majoor W. den Boer, die als afgezant van verzetsorganisaties in Nederland zijn missie wél met de minister besprak, maar weigerde Van 't Sant inlichtingen te geven. Het hoofd van de afdeling Politieke Inlichtingen van het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken bevestigde dit tegenover Laming. De zegsman meende dat nu het moment gekomen was om tegen Van 't Sant op te treden. Hiervoor had hij echter informatie nodig die tegen Van 't Sant gebruikt zou kunnen worden. Laming had daarop een onderhoud met de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken, E. van Kleffens. Hij bracht Van Kleffens een gezamenlijke boodschap van M16 en SOE over. Die hield in dat beide diensten van oordeel waren dat de Brits/Nederlandse samenwerking op het vlak van inlichtingen en sabotage zónder Van 't Sant beter tot zijn recht zou komen. Laming kreeg de indruk dat Van Kleffens niet bepaald op de hand van Van 't Sant was.¹⁷ Op 7 juli bezocht Laming minister van Defensie Van Boeyen met dezelfde boodschap: handhaving van Van 't Sant blokkeerde een bevredigende samenwerking. Hij zei de minister dat van de Nederlandse kant nog steeds obstructie gepleegd werd. Ondanks eerdere beloften had zijn sectie majoor Den Boer nog steeds niet kunnen spreken.¹⁸

Op 12 augustus 1941 kon Laming intern rapporteren dat Van 't Sant op een post bij het ministerie van Binnenlandse Zaken benoemd was. De CID stond nu onder leiding van R. Derksema. Maar deze dienst was tegelijkertijd van Justitie overgeheveld naar Binnenlandse Zaken.¹⁹ SOE zag deze wijzigingen dan ook terecht als een schijnoverwinning: minister Van Boeyen was immers verantwoordelijk voor Binnenlandse Zaken én Oorlog* en in zijn nieuwe positie kon Van 't Sant dus alle voor SOE van belang zijnde activiteiten van de Nederlandse regering controleren. Een uitzondering vormde het ministerie van Marine, maar dat stond onder leiding van vice-admiraal J.Th. Furstner, die volledig onder de duim van

* Op 27 juli 1941 was het ministerie van Defensie opgesplitst in een ministerie van Oorlog onder leiding van Van Boeyen en een ministerie van Marine onder leiding van vice-admiraal Furstner.

prins Bernhard zat. Van 't Sant was duidelijk de *eminence grise* achter de Nederlandse regering; niemand durfde de koningin te weerstaan en Van 't Sant was haar *controller*.²⁰

Secret Army – een Brits voorstel

Die constatering brachten Laming ertoe bij de SOE-leiding het idee te opperen aan minister Van Boeyen volledige Britse medewerking voor te spiegelen bij de start en opbouw van een geheim leger (*Secret Army*) in bezet gebied. Daartoe moest dan een bureau worden opgezet, bemand door generaal Van Oorschot, majoor J. van de Plassche en majoor Den Boer, waar men zich, buiten het zicht van de Nederlandse regering, aan deze taak kon wijden.²¹

Op 18 augustus 1941 werd Lamings kijk op de recente gebeurtenissen onderschreven door een Nederlandse informant. Deze bevestigde Van 't Sants nauwe samenwerking met prins Bernhard. Volgens hem deed de prins er alles aan om tot hoofd van de Nederlandse Militaire Missie benoemd te worden; een functie die op dat moment vervuld werd door Van Oorschot. In die positie zou de prins Van 't Sant van alle militaire informatie kunnen voorzien. Volgens de informant maakten degenen die met de situatie bekend waren zich meer en meer zorgen over de bemoeienissen van Van 't Sant; zij zagen in hem een lid van de vijfde colonne. Feitelijk vormden de koningin, de prins en Van 't Sant een dictatuur. In dat licht moest ook de benoeming van luitenant-kolonel D. van Voorst Evekink tot commandant van het Nederlands legioen gezien worden als passend in een duidelijke opzet de bestaande beïnvloedingskanalen te elimineren.²²

Gevraagd voor het *Secret Army*-project, stemden Van Oorschot en majoor Van de Plassche op 19 augustus toe, onder voorbehoud dat de Nederlandse regering ermee moest instemmen, anders vreesden zij represailles.²³ En die vrees bleek terecht, want Van Oorschot en Van de Plassche werden beiden met ingang van 1 september 1941 op non-actief gezet.²⁴

Secret Army – een nieuw Brits voorstel

Op een volgend verzoek van SOE Dutch Section om nieuwe rekruten reageerde minister Van Boeyen ontwijkend. Naar zijn mening hoorde de opbouw van een geheim leger, anders dan sabotagegroepen, onderwerp te zijn van uitgebreid overleg met de Nederlandse regering. Van Boeyen en Van 't Sant wilden kennelijk een strijdmacht formeren om te kunnen ingrijpen in het geval een door de Nederlandse Unie te vormen (overgangs)regering zich gerechtigd zou voelen zélf de naoorlogse regering te kiezen.²⁵

Laming, die ervan overtuigd was dat er in Nederland buiten de regering en majoor Den Boer om geen geheim leger van de grond te krijgen zou zijn, legde de SOE-leiding op 22 augustus 1941 het volgende compromis voor. SOE zou de Nederlandse regering helpen bij het organiseren en uitrusten van een geheim leger onder Nederlands bevel, op voorwaarde dat de regering Van Oorschot, Van de Plassche en Den Boer toestemming zou geven mee te werken aan de opbouw van

sabotage- en propagandateams en zou beloven de nodige manschappen te leveren. Alle activiteiten zouden met de Nederlandse instanties worden afgestemd en verkregen inlichtingen zouden worden gedeeld, maar de verbindingen en het transport bleven aan SOE voorbehouden.²⁶

Vertrouwen in SOE opgezegd – M16 favoriet

Of dit voorstel de Nederlandse regering bereikt heeft, wordt uit de documenten niet duidelijk. Wel blijkt eruit dat minister Furstner op 9 september liet weten dat de Nederlandse autoriteiten niet langer vertrouwen stelden in SOE. Men wilde alleen nog zaken doen met kolonel Rabagliati, het hoofd van M16 Dutch Section, of met een door de Britse regering benoemde, voor beide diensten verantwoordelijke persoon. Voor het verlies van vertrouwen werd een niet ter zake doende reden aangevoerd: beweerde impertinentie van een SOE-officier, die bij Furstner gegevens opvroeg van een M16-agent in Nederland, waarmee een nog uit te zenden SOE-agent namens M16 contact zou leggen.²⁷

Twee dagen eerder had Laming dit incident al schriftelijk bij de leiding gemeld. Daarbij had hij het vermoeden geuit dat Rabagliati bewust bij Furstner het beeld van een weinig coöperatieve SOE Dutch Section had overgebracht, om op die manier de beslissing van de Nederlandse autoriteiten te bewerkstelligen alleen nog Rabagliati te vertrouwen.²⁸

Gescheiden wegen

Vanaf september 1941 gingen M16 en SOE, wat Nederland betreft, gescheiden wegen. Pas in het voorjaar van 1944 zou het weer tot een hernieuwde samenwerking komen, dan onder de paraplu van de voormalige M16-officier Philip Johns, die naast de Nederlandse SOE-sectie ook de Belgische sectie onder zijn hoede had.

Wat precies de achtergronden waren van die M16-beslissing in Nederland zonder SOE te opereren, is uit de voorliggende documenten niet af te leiden. Het was wel een ironische beslissing, gelet op de eerder vermelde waarschuwing van 11 juni 1941 van de Assistant Chief M16, Dansey, Rabagliati's chef, over pogingen van regeringen in ballingschap M16 en SOE tegen elkaar uit te spelen! Welk Brits belang was ermee gediend dat uitgerekend M16 trachtte SOE Dutch Section van het oorlogstoneel in bezet Nederland weg te spelen? En wat was het belang van de Nederlandse facties die de Britten in dat streven gesteund hebben: greep op de ontwikkelingen van het verzet in bezet Nederland? Het antwoord op die vragen vormt vermoedelijk een deel van de sleutel tot het raadsel Englandspiel. In diezelfde periode ging het 'Contact Holland' van start, de veerdienst tussen Engeland en het strand bij Scheveningen en Katwijk. Dat was een project van M16 Dutch Section en de groep rond E. Hazelhoff Roelfzema, onder het toezien oog van Van 't Sant, prins Bernhard en minister-president Gerbrandy.²⁹ Met deze laatste zijn wij weer terug bij Lamings problemen met de Nederlandse autoriteiten bij de uitvoering van zijn opdracht.

Op 27 september beklaagde SOE Dutch Section zich opnieuw bij de SOE-leiding over het voortdurende gebrek aan medewerking van de Nederlandse regering: er was sprake van een impasse. In die tijd probeerde prins Bernhard bij de Britten plaatsen te reserveren op de SOE-vliegverbinding met Stockholm. Hij wilde langs die weg in Zweden gestrande Nederlanders laten overbrengen. SOE was van mening dat die Nederlanders in het Nederlands Legioen vrijwel nutteloos zouden zijn. Daarom moest aan de overbrenging de voorwaarde gekoppeld worden dat de getransporteerden bij aankomst in Engeland ingelijfd zouden worden bij de 'speciale diensten'. Het hoofd van dienst van SOE, Nelson, was echter van mening dat zo'n 'dreigement' verkeerd kon uitpakken. Het was beter het aantal beschikbare plaatsen te verminderen en de Nederlandse autoriteiten vervolgens voorzichtig te laten weten, dat een passender behandeling van SOE de kansen op toewijzing misschien positief zou beïnvloeden.³⁰

Impasse – sterke mannen gevraagd

Op 6 oktober 1941 had Laming een lang gesprek over de gegroeide situatie met twee hoge functionarissen van het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken; interventie van die kant bleek onmogelijk. De impasse kwam deels voort uit de verantwoordelijkheid van het koningshuis en vloeide deels voort uit een beslissing van de ministerraad. De functionarissen deden Laming de suggestie bij de Nederlandse regering ten sterkste te protesteren en haar verantwoordelijk te stellen voor het uitblijven van resultaten door gebrek aan samenwerking. Maar het enige reële alternatief was, naar hun oordeel, de overkomst uit Nederland van een werkelijk sterke man: dr. Colijn. De eerder vermelde Nederlandse informant liet Laming op 14 oktober weten, dat minister van Oorlog Van Boeyen de zijns inziens fatale beslissing genomen had te pogen de geheime verzetsorganisaties in Nederland tot één geheel samen te smeden. Volgens deze zegsman kwam een groeiend aantal Nederlanders tot de overtuiging dat de 'zwakke' leden uit het Nederlandse kabinet verwijderd moesten worden. De enige kans daarop bood een forse demarche van Churchill bij minister-president Gerbrandy en de overkomst uit Nederland van de drie leiders van de Nederlandse Unie en, zo mogelijk, van Colijn. Met die informatie ging Laming de volgende dag naar het Foreign Office. Daar wilde men niet zelf ingrijpen, maar men was wel bereid Churchill over de zaak te benaderen.³¹

Exit Laming!

Bekend is dat minister-president Gerbrandy in 1941 met de Britse premier Churchill over de inlichtingendiensten gesprekken heeft gevoerd.³² Bij zijn verhoor door de Parlementaire Enquêtecommissie zei hij daarover vrijwel niets. Ook bleef hij vaag over de vraag of hij ter wille van betere verhoudingen bij Churchill heeft aangedrongen op vervanging van Laming. Feit is dat Laming in november 1941 aftrad als hoofd van SOE Dutch Section. Feitelijk op 19 december 1941 en formeel per 1 februari 1942 werd hij opgevolgd door majoor Ch. Blizard, afkomstig uit de Britse militaire inlichtingendienst.³³ De Britse historicus Foot voert voor Lamings ontslag

een ernstig beleidsconflict met zijn directe meerdere Ch. Hambro aan. Deze was op dat moment verantwoordelijk voor SOE-operaties in West-Europa. Laming was er zeker van dat geheim werk in Nederland niet mogelijk was: het land was te druk bevolkt en de mensen kenden elkaar te goed om zulk werk mogelijk te maken. Hambro was daarvan niet overtuigd.³⁴

Deze impasse zou tot februari 1942 duren. Intussen zette SOE Dutch Section de werkzaamheden zo goed mogelijk voort. Men moest toezien hoe de Nederlandse regering ernaar bleef streven alle bestaande geheime organisaties in bezet gebied te centraliseren, hoewel bekend was dat veel leiders gearresteerd waren. Contactpogingen onder dergelijke omstandigheden waren absoluut onverantwoord.³⁵ Majoor Den Boer scheen inmiddels zijn bezwaren tegen Van 't Sant opzij gezet te hebben. Hij werkte nauw samen met Derksema's CID, waarvan in werkelijkheid Van 't Sant het hoofd was. Op het vlak van geheime legers in Nederland viel niets te realiseren voordat SOE Dutch Section weer open met de Nederlandse regering zou kunnen samenwerken. En dat was voorlopig onmogelijk, tenzij men majoor Den Boer, die bij de verschillende geheime militaire organisaties in Nederland betrokken was geweest, aan Van 't Sants invloed zou kunnen onttrekken.³⁶

Begin december 1941 rapporteerde de sectie dat de contacten met de Nederlandse regering nihil waren. De relaties met kolonel Rabagliati (M16) en Derksema (CID) werden warm gehouden; het wachten was op de benoeming van een nieuw hoofd van de sectie.³⁷

Voorstel aan M16 tot samenwerking

Op 1 december 1941 deed de SOE-leiding aan de Assistant Chief M16 Dansey een aantal voorstellen tot samenwerking van de Belgische en Franse landsecties van M16 en SOE. Ook de Nederlandse secties zouden zo'n samenwerking moeten aangaan.³⁸

Tussen de Belgische M16- en SOE-secties kwam inderdaad zo'n overeenkomst tot stand. Deze behelsde afspraken over indienstneming van nieuw personeel, gezamenlijke frontvorming tegen Lepage – Van 't Sants Belgische evenknie – hulpverlening door SOE aan M16-agenten en de verstrekking van informatie over de Gestapo- en Abwehrdiensten in België door M16 aan SOE Belgian Section.³⁹

Of zo'n regeling tussen de Dutch Sections van M16 en SOE tot stand is gekomen, dan wel serieus is overwogen, is niet bekend. Erg aannemelijk is dat niet omdat in de periode dat deze 'Belgische' regeling tot stand kwam, M16 Dutch Section, onder Rabagliati, in samenwerking met de groep Hazelhoff Roelfzema de 'Contact Holland'-operaties uitvoerde.⁴⁰ Het is niet waarschijnlijk dat SOE Dutch Section over deze zaken geïnformeerd werd.

Lamings evaluatie

Dat mag worden afgeleid uit de laatst bekende brief van Laming, een rapport van 26 november 1941, waarin hij de stand van zaken met betrekking tot SOE Dutch Section schetste. Er waren op dat moment twee agenten met een verkenningsoop-

dracht in Nederland, waarvan sinds hun vertrek op 7 september niets meer was gehoord. Twee anderen, onder wie één marconist, waren gedropt op 7 november. Dat laatste team had opdracht sabotagegroepen in Amsterdam en Noord-Holland te organiseren. De verdere vooruitzichten waren niet best: vóór 31 januari 1942 zouden hoogstens nog vier á vijf man kunnen worden overgebracht. Dezen zouden alle tijd nodig hebben om zich te nestelen en te beginnen met de opbouw van de verzetsgroepen. Acties waren dus zeker niet vóór genoemde datum te verwachten. Laming noemde de volgende oorzaken voor de opgelopen vertraging:

- tegenwerking van de Nederlandse regering in combinatie met de desertie van drie van zijn beste kandidaat-agenten en een opvallende serie ongevallen en ziekten onder de overige agenten in opleiding;
- ongunstige weersomstandigheden.

Laming sprak de hoop uit dat SOE Dutch Sections *new facade* zou leiden tot meer hulp van Nederlandse kant, vooral wat de verstrekking van contactadressen in bezet gebied betrof. Door de breuk met de Nederlandse autoriteiten konden de Engelandvaarders, die de voornaamste bron van zulke adressen waren, niet langer benaderd worden, zodra zij door de Britse autoriteiten aan de Nederlandse regering waren overgedragen. Alle aandacht en tijd was voor het moment geconcentreerd op de opbouw van sabotagegroepen. Er waren nog geen voorbereidingen getroffen voor het organiseren van *Secret Armies* in Nederland. Dat had te maken met het geringe aantal beschikbare agenten en het gebrek aan wapens. Bovendien moest over dat project overleg met de Nederlandse regering gepleegd worden en dat kon pas gestart worden als de goede betrekkingen hersteld waren. Verder speelden de beperkt beschikbare verbindingsmogelijkheden en moeilijkheden bij het leggen van contacten in Nederland een rol. Lamings rapport benadrukt het transportprobleem. Bevoorrading door de lucht was slechts mogelijk ten noorden van de lijn Alkmaar, Amsterdam, Harderwijk, Deventer, Rijssen en de Duitse grens bij Rutenbock.⁷ Westelijk van de Zuiderzee waren door het vele water maar enkele plaatsen geschikt voor het droppen van agenten. Het kwam erop neer dat al het personeel en materieel vanuit het noordoosten en noordwesten naar bestemmingen elders getransporteerd moest worden. Door de Duitse controles op het binnenlandse weg- en treinverkeer was dat een risicovolle onderneming.

Voor vervoer over zee waren twee Nederlandse vissersschepen beschikbaar: een voor de noordelijke en een voor de zuidelijke route. Maar voor beide toegangswegen gold dat de routes aan de landzijde nog verkend moesten worden. De noordelijke route zou door het genoemde eerste team verkend worden. De agenten die de zuidelijke route van de landzijde moesten verkennen, waren nog niet in Nederland gearriveerd. Hen wachtte nog een extra complicatie: bezoekers van de Hollandse en Zeeuwse eilanden moesten in bezit zijn van speciale pasjes. Die werden bij

⁷ M.z: 'Rütenbrock', gelegen ten zuidoosten van Ter Apel.

vertrek van de eilanden niet altijd gecontroleerd, maar bij entree wel. Ervaring had verder geleerd, dat landingen per Motor Torpedo Boat (MTB) precair waren en er alleen onder zekere uitzonderlijke weercondities en bij bepaalde maanstanden een landing geprobeerd kon worden.⁴¹

De 'Contact Holland'-pogingen van Hazelhoff Roelfzema, waarbij ook gebruik gemaakt werd van MTB's en die op 20 oktober waren gestart, slaagden pas op 24 november 1941 met het aan land zetten van de agent P. Tazelaar.

Lamings rapport schetst een reëel beeld van de situatie die zijn opvolger aantrof. Dat beeld vormt de achtergrond van de start van nieuwe onderhandelingen met de Nederlandse overheid over de opbouw van een geheim leger in Nederland.

Deze eerste periode wordt afgesloten met de opmerking dat de externe contacten van SOE Dutch Section met de komst van Lamings opvolger, Ch. Blizard, naar een hoger beleidsniveau binnen SOE getild werden. In hoofdstuk 7 *Plan voor Holland*, zal dit punt nader worden beschreven.

Samenwerking Blizard/De Bruijne: tegen de stroom in (1) *februari 1942 – juli 1942*

Intriges én samenwerking

Met de benoeming in februari 1942 van majoor Ch. Blizard tot hoofd van SOE Dutch Section kregen pogingen met de Nederlandse autoriteiten tot overeenstemming te komen een nieuwe impuls. Aan Nederlandse kant werd De Bruijne aangesteld als hoofd van de MID, de Militaire Inlichtingendienst.⁴² De samenwerking met SOE was hartelijk en nauw, maar De Bruijnes positie was een tijd lang onzeker als gevolg van intriges tegen zijn persoon op hoog niveau. Daarin was duidelijk de hand van Van 't Sant zichtbaar. Deze mocht De Bruijne niet; erger nog, hij verafschuwde diens inbreuk op zijn tot dan toe onbetwiste greep op *secret affairs*. Maar ook in militaire kring waren er grote weerstanden tegen een marine-officier in een machtspositie, die, normaal gesproken, niet tot het domein van de zeemacht behoorde. In mei 1942 bereikten deze intriges een hoogtepunt; De Bruijne achtte zijn positie onhoudbaar. Als een open en eerlijk man was hij niet opgewassen tegen de 'paleiskuiperijen' waarin hij verstrikt raakte. Hij wilde slechts

⁴¹ Strikt genomen is die mededeling niet geheel juist. Hoofd van de MID was de kapitein der Mariniers H. Lieftrinck, vanaf februari 1942 als hoofd van de Marine Inlichtings Dienst, onderdeel van de Centrale Inlichtingen Dienst (CID) – tijdelijk – onder leiding van De Bruijne tot juni 1942. Deze was tevens hoofd van het Bureau Voorbereiding Terugkeer (BVT), welk bureau per juli 1942 met een aangepaste taak en naam, Bureau Militaire Voorbereiding Terugkeer (MVT), onder zijn leiding de samenwerking met de SOE voortzette. Lieftrincks MID, nu Militaire Inlichtings Dienst genoemd, ressorteerde met een eveneens aangepaste taak vanaf juli onder het MVT. F.A.C. Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten* ('s-Gravenhage 1993), 102-118.

zijn werk doen en leed onder de ondermijning van zijn positie en gezag door machtige, zelfzuchtige personen. Om De Bruijnes positie te verduidelijken, vonden op hoog niveau onderhandelingen plaats, die uitmondde in een interventie door de prins.* Dat leidde tot een versterking van De Bruijnes positie en een evenredige ervaring van diens enthousiasme. Er werden nu duidelijke stappen ondernomen om SOE van bruikbare rekruten te voorzien en het niveau van de aangeboden kandidaten was, gemiddeld genomen, hoog.⁴²

Eerder, op 3 maart 1942, rapporteerde SOE Dutch Section de bevindingen van de teruggekeerde agent Henning (A. Homburg).** Deze had in Nederland contact gekregen met de Inlichtingendienst (ID), een van de door de Nederlandse CID-agent Lodo van Hamel opgebouwde spionagegroepen in bezet Nederland.⁴³ Bij zijn terugkeer naar Engeland nam Homburg vier door de ID opgestelde inlichtingenrapporten mee. Eerdere rapporten waren via België en Frankrijk naar Engeland gestuurd, andere waren meegegeven met de CID-agent W. Schrage die in oktober 1941 getracht had met Homburgs collega C. Sporre per kano Engeland te bereiken; SOE vermoedde dat beiden bij die poging waren omgekomen.

Hoewel SOE niet kon vaststellen of die eerder verzonden rapporten daadwerkelijk in Engeland aangekomen waren en wie ze in ontvangst genomen had, waren ze naar hun inhoud te oordelen voor de Britse Intelligence Service bestemd, zeker niet voor de Nederlandse regering, gelet op een bepaalde passage in het rapport over de periode 19-26 november 1941.⁴⁴

Plan voor Holland

Op 7 april 1942 verzocht SOE Dutch Section de Nederlandse autoriteiten om een twintigtal rekruten voor een opleiding tot agent, met het oog op een snelle uitbreiding van de voor de komende herfst geplande operaties. Eerdere inzet was mogelijk noch wenselijk, gelet op de noodzakelijk lange opleidingstijd en het gegeven dat het najaar de meest geschikte periode voor het parachuteren van agenten was.

Voor de inschakeling van geselecteerde groepen uit het Nederlands verzet bij die operaties was in april 1942 een samenhangend plan ontworpen.⁴⁵ Dat *Plan for Holland* werd in de daaropvolgende tijd uitgewerkt in nauwe samenwerking met de Nederlanders. Kolonel De Bruijne besteedde veel tijd aan overleg met SOE over dit plan. De samenwerking tussen SOE Dutch Section en De Bruijnes bureau was erg nauw en dat bleef het hele jaar zo, ondanks wisselvalligheden in De Bruijnes carrière.⁴⁶

* Waarschijnlijk wordt hier bedoeld op het gesprek van de prins en Gerbrandy met Lord Selborne, de minister verantwoordelijk voor SOE, op 13 mei 1942; in hoofdstuk 7 kom ik daar op terug.

** Henning: A. Homburg, samen met C. Sporre, in de nacht van 6 op 7 september 1941 met een verkenningsopdracht voor SOE geparachuteerd (Operatie *Glasshouse*). PRO, HS 7/220, 1520.

Op 22 juni kon de sectie rapporteren dat de Nederlandse regering inmiddels zeven kandidaten voor de functie van organisator/instructeur en zes marconisten voor de opbouw van een geheim leger beschikbaar had gesteld. Binnen veertien dagen zouden nog tien manschappen worden overgedragen. Daarmee beschikte de sectie met de al in training zijnde rekruten over voldoende aanwas voor de komende maanden.⁴⁷

SOE en de geallieerde regeringen

In onderhandelingen met de Verenigde Staten werd de positie van SOE in relatie tot de andere geallieerde regeringen definitief vastgelegd. Deze regeringen werden daarover in een brief van 11 juni 1942 van de Chief Imperial General Staff, Sir Alan Brooke, geïnformeerd. Zaken die op subversieve oorlogvoering betrekking hadden dienden de regeringen rechtstreeks met SOE af te handelen. De voor Nederland bestemde brief werd naar minister van Marine admiraal Furstner gezonden.⁴⁸

Samenwerking Blizard/De Bruijne: tegen de stroom in (II) *juli 1942 – voorjaar 1944*

Consolidatie?

Midden juli 1942 rapporteerde het hoofd van SOE Dutch Section majoor Blizard dat het vertrek van het hoofd van MI6 Dutch Section kolonel Rabagliati een hoofdstuk leek af te sluiten; de situatie van De Bruijne leek ten goede gekeerd.

Kort tevoren was er aan Nederlandse kant een ministerie van Algemene Oorlogvoering gecreëerd, een soort *War Cabinet*, met als leden de minister-president en de ministers van Oorlog en Marine met hun adviseurs. Het bureau van De Bruijne, nu Militaire Voorbereiding Terugkeer (MVT) geheten, was direct verantwoordig schuldig aan dat *War Cabinet*. De Bruijnes positie was te vergelijken met die van een Chef Staf. Onder hem stond een afdeling Operatiën, onder leiding van majoor P. de Broeckert, en een afdeling Inlichtingen, onder majoor H. Liefstinck. Operatiën zou pas een actieve rol gaan spelen als het Nederlandse leger weer op vaderlandse bodem vocht. De SOE-zaken werden, zoals gebruikelijk, behandeld door majoor Liefstinck, die aan Nederlandse kant ook voor MI6-operaties verantwoordelijk was.

Van 't Sant had er, als toekomstig Directeur van Politie, op gestaan het verzamelen en behandelen van inlichtingen betreffende de staatsveiligheid in eigen hand te houden, en SOE twijfelde er niet aan dat hij op veel terreinen grote invloed zou blijven uitoefenen. Maar De Bruijne had geweigerd hem inzage te geven in puur militair inlichtingenmateriaal. De Bruijne zat op dat moment vast in het zadel, maar was, naast zijn geworstel met Van 't Sant, voorwerp van jaloezie. Het was voor het leger onverteerbaar dat een marineman de post van Chef Staf bekleedde. De Bruijne vond overigens zelf, dat kolonel Dijkhoorn, de vroegere

minister van Defensie, de meeste aanspraken op deze functie had, maar Dijkhoorn was uit de gratie.

Prins Bernhard was in naam opperbevelhebber van alle Nederlandse strijdkrachten met De Bruijne als zijn Chef Staf, onder directe verantwoordelijkheid van het *War Cabinet*. Het leek er volgens SOE op dat de prins door Van 't Sant en Rabagliati in het spel betrokken was geraakt in een poging De Bruijne hun wil op te leggen. Die poging was mislukt, met als gevolg dat Rabagliati zijn positie had verspeeld. De prins werd echter sterk genoeg geacht en geneigd, om op een gegeven moment de schaal in het voordeel van de andere partij te doen doorslaan. Vanwege De Bruijnes onzekere positie probeerde Lieftinck bij Blizard te peilen welke houding SOE zou aannemen als De Bruijne zich opnieuw gedwongen zou zien aftreden te overwegen. Het antwoord luidde dat SOE alles in het werk zou stellen om De Bruijne voor zijn positie te behouden. Afsproken werd dat Lieftinck Blizard persoonlijk zou waarschuwen als De Bruijnes positie opnieuw onder vuur kwam te liggen. Blizard adviseerde de SOE-leiding om de contacten met de prins, Gerbrandy en de overige leden van het oorlogskabinet niet te laten verslappen.⁴⁹

MI6 Dutch Section op haar beurt gewantrouwd

Ch. Seymour, vroeger 'tweede man' onder Rabagliati en nu zijn opvolger als hoofd MI6 Dutch Section, vertelde Blizard dat zijn aanblijven als hoofd afhing van het resultaat van zijn pogingen met de Nederlanders een goede werkverhouding op te bouwen. Hij zegde SOE alle medewerking toe en liet fijntjes weten dat hij het met het beleid van zijn vroegere chef ook niet altijd eens was geweest.⁵⁰ De Bruijne en Lieftinck hadden echter alle vertrouwen in Seymours sectie verloren. Daarom stelde Blizard, die Seymours meerdere, kolonel J. Cordeaux, vrij goed kende voor, contact met hem op te nemen.* De relaties van SOE Dutch Section met de Nederlanders en met MI6 Dutch Section waren dus goed; die tussen MI6 en de Nederlanders slecht. SOE moest er wel voor waken dat de toegenomen samenwerking tussen SOE Dutch Section en haar MI6-partner bij de Nederlanders geen wantrouwen wekte.⁵¹

Blizards voorstel: twee secties onder één leiding

Aan Nederlandse kant bleven prins Bernhards betrekkingen met MI6 verdacht. Dat gegeven stijfde Blizard in zijn mening dat de Britse toenaderingen tot de Nederlandse autoriteiten op hoog niveau voortgezet moesten worden. Misschien was wel de meest betreuwenswaardige kant van de zaak, dat MI6 noch SOE bij de onderhandelingen al zijn kaarten op tafel kon leggen. Naar Blizards oordeel zou het de voorkeur verdienen de Dutch Sections van MI6 en SOE onder een eenhoofdige leiding te plaatsen. Eerder was het nodig geacht om gescheiden te opereren om het betreden van elkaars werkterrein te vermijden, maar in een klein land als

* Of dat gebeurde en wat de resultaten waren, vermeldt het document niet.

Nederland bleek dat in de praktijk onuitvoerbaar. Gezamenlijk opereren zou dubbel werk voorkomen en samenwerking zou kennis en inzet bevorderen. Brigadier Gubbins, Blizards chef, liet hem echter op 17 juli 1942 weten dat een gecombineerde Dutch SOE/M16 Section op dat moment niet kon worden verwezenlijkt.

Eerder, op 16 juli, meldde Blizard dat hij van Liefinck van het bureau Militaire Voorbereiding Terugkeer gehoord had dat de Nederlandse regering geen personeel meer voor M16 beschikbaar zou stellen als de kwaliteit van de trainingsfaciliteiten van deze dienst niet sterk verbeterde. Vier man hadden recentelijk dienst geweigerd vanwege de slechte voorzieningen.⁵²

Op 26 augustus 1942 zond brigadier Gubbins SOE Dutch Section een overzicht van de situatie in Nederland en richtlijnen voor de periode tot eind november. Met vijf organisatoren bestond er nu contact; elk van hen beschikte over een eigen marconist. Vier van deze koppels hadden inmiddels aanzienlijke voorraden, waaronder wapens, ontvangen.

De door SOE en de Nederlandse regering gezamenlijk naar de Ordedienst (OD) uitgezonden verbindingsofficier voor de opbouw van het geheime leger, de agent G. Jambroes, had over de radio laten weten dat de centrale leiding van de OD door recente arrestaties sterk verzwakt was. Hij had daarom op de lagere OD-niveaus contacten gelegd en handelde naar bevind van zaken. In vijf districten waren inmiddels zulke contacten gelegd en men was daar gereed voorraden in ontvangst te nemen; de nodige afwerpterreinen waren doorgegeven en de toelevering van goederen was geregeld. Gubbins droeg SOE Dutch Section op door te gaan met:

- 1 het uitbreiden van de contacten en verbindingen met de OD om zoveel mogelijk districten van wapens en voorraden te voorzien;
- 2 de opbouw van de sabotageorganisatie en de aflevering van wapens en voorraden, zonder de veiligheid ervan in gevaar te brengen;
- 3 de uitvoering van moeilijk traceerbare sabotage aan alle soorten van transport, behalve aan spoorlijnen, tenzij op specifiek bevel; de geselecteerde doelen moesten aan Gubbins voorgelegd worden.

SOE Dutch Section rapporteerde op 31 augustus 1942 dat het steeds duidelijker werd dat de aanvoer door de lucht van mensen en materiaal nooit voldoende zou kunnen zijn om de plannen volledig uit te voeren. Alles werd dus in het werk gesteld om aanvoerlijnen over zee te organiseren. En hoewel zich daarbij veel moeilijkheden voordeden, had de sectie goede hoop tegen oktober ook op dit vlak de nodige voortgang geboekt te hebben.⁵³

Op 10 januari 1943 werd Blizard door de SOE-leiding gefeliciteerd met de geboekte resultaten. Er was hoofdzakelijk gewerkt aan de voltooiing van de *Secret Army*-organisatie. Wat de sabotagekant betreft werd ervan uitgegaan dat de aan te vallen doelen inmiddels in kaart gebracht waren en dat een groot aantal niet-traceerbare sabotageacties mogelijk zou zijn. Rapporten meldden dat de Duitsers overwogen meer Nederlandse arbeidskrachten in Duitsland in te zetten. Zou men daartoe

overgaan dan schiep dat kansen om de infiltratie van agenten in Duitsland de komende maanden verder uit te bouwen.⁵⁴

Het geheime leger-in-fasen

Fase A van de organisatie van het geheime leger in 1942 was gebaseerd op de richtlijn van de Chiefs of Staff van 12 juni 1942.^{*} Zowel aan de Nederlandse als aan de Britse kant was men van mening dat, nu fase A haar voltooiing naderde, de volgende stap overwogen moest worden. Dat gebeurde aan de hand van twee notities van De Bruijne van het bureau Militaire Voorbereiding Terugkeer. Overleg mondde op 17 februari 1943 uit in overeenstemming over fase B, die de opbouw omvatte van:

- a. kleine eenheden in sleuteldistricten die de kern zouden vormen van grotere formaties, bestemd om de vijand in achterwaartse gebieden te bestoken;
- b. eenheden, bestaande uit speciaal geselecteerde manschappen, die de voor de oprukkende geallieerden belangrijke bruggen moesten zeker stellen en beveiligen;
- c. een strijdmacht voor het veiligstellen van havenfaciliteiten in belangrijke havens, zoals die van Rotterdam;
- d. speciale eenheden, bestaande uit geselecteerde manschappen, voor de bescherming van krachtcentrales van essentiële betekenis.

Al deze groepen zouden pas in actie komen als de geallieerden Nederland zouden naderen.

De Bruijne had eerder als voorwaarde gesteld dat al deze groepen zouden moeten worden samengesteld uit leden van de OD. Omdat de naar de OD gezonden verbindingsofficier nog niet was teruggekeerd, was de feitelijke situatie rond die verzetsorganisatie niet helder. De Britten meenden dat de opleiding van de manschappen voor fase B niet op die terugkeer hoefde te wachten. Mocht bij terugkomst van de verbindingsofficier blijken dat de onder fase A uitgezonden agenten niet met de OD in contact stonden, dan zou in overleg met De Bruijne een nieuw schema voor fase B worden uitgewerkt.⁵⁵

In april 1943 volgden nieuwe overleggronden om fase B verder uit te werken en de planning voor fase C op de rails te zetten. Laatstgenoemde fase omvatte een algemene opstand van verzetsmensen uit de OD, voorzover zij niet waren aangehouden voor de projecten uit de eerdere fasen.

De uitwerking van fase B werd echter gehinderd door:

- het uitblijven van Richtlijnen van de Chefs van Staven;
- de vertraagde terugkeer van de naar de OD uitgezonden verbindingsofficier;

^{*} Die datum moet waarschijnlijk 12 mei 1942 zijn, de datum waarop de Tweede Richtlijn werd uitgevaardigd.

- de Nederlandse regering, die nog slechts twaalf van de gevraagde zestig manschappen ter beschikking had gesteld.

In afwachting van de opheffing van deze belemmeringen werd op 20 april 1943 in overleg met de Nederlanders een aantal voorlopige besluiten genomen, gericht op de voortgang van de voorbereidingen voor de fasen B en C.⁵⁶

Nederlandse Inlichtingendienst meldt:
ineenstorting Duits leger

Eerder, op 18 februari 1943, had Lord Selborne, de voor SOE verantwoordelijke minister, aan Churchill geschreven dat de Nederlandse minister-president Gerbrandy hem die middag op grond van voorspellingen van zijn inlichtingendienst gewaarschuwd had dat er een grote kans bestond dat het Duitse leger binnen zes weken ineen zou storten.

Omdat de onzekere situatie die daardoor kon ontstaan de Nederlandse koningin verontrustte, vroeg Gerbrandy of het niet verstandig zou zijn het beleid met betrekking tot het verzet aan te passen aan de gewijzigde omstandigheden. Moest men niet op voorzichtigheid en geduld bij het volk aandringen om een voortijdige ontlading van gevoelens te voorkomen? Het antwoord op die vraag hing natuurlijk mede af van de (invasie-)plannen van de geallieerden. De Nederlandse regering vroeg daarom dringend op de hoogte gehouden te worden van komende geallieerde acties om de eigen stappen met die van de geallieerden te kunnen coördineren. Selborne beaamde dat de situatie van het Duitse leger ernstig was, en dat de Chefs van Staven en ook SOE ongetwijfeld waar nodig hun plannen daarop zouden aanpassen. Hij beloofde de gevoelens van de Nederlandse regering schriftelijk aan Churchill en Eden voor te leggen, ook omdat deze raakten aan punten die buiten Selbornes sfeer lagen.⁵⁷

Sabotagerichtlijn Gubbins, mei 1943

Op 8 mei 1943 ontving de SOE Dutch Section van Gubbins een richtlijn betreffende de inzet van de sabotage-eenheden in Nederland. De opbouw van de sabotage-organisatie was nu voltooid. Die bestond uit vijf groepen, verdeeld over 62 cellen. De in totaal 420 man waren voorzien van voldoende voorraden. Het voortbestaan van de organisatie als geheel werd echter bedreigd door recente Duitse maatregelen tot de gedwongen inzet van steeds meer Nederlanders in de Duitse oorlogsindustrie, hetgeen onder meer het verlies van waardevolle manschappen tot gevolg had. In het verleden had men, om represailles tegen de bevolking te voorkomen en de opbouw van de organisatie niet in gevaar te brengen, alleen moeilijk te traceren sabotageacties opgedragen. Het werd nu tijd in het offensief te gaan, omdat de vijand bij het ontdekken van sabotage in het algemeen geen drastische maatregelen tegen de bevolking meer nam. SOE Dutch Section moest direct een agressievere koers varen, als men niet het gevaar wilde lopen dat de met zoveel zorg opgebouwde

sabotageorganisatie door de ontwikkelingen zou worden ingehaald en verloren zou gaan, zonder ooit te zijn ingezet.⁵⁸

Blizard / stopzetting vluchten boven Nederland

In februari 1943 had Blizard de leiding van SOE Dutch Section in verband met een zes maanden durende cursus tijdelijk overgedragen aan zijn tweede man, S. Bingham. Begin juli 1943 liet Blizard de SOE-leiding weten graag weer bij SOE te willen terugkeren; die wens werd echter niet gehonoreerd.

Op 4 juli kreeg SOE officieel te horen dat de voor juli 1943 geplande vluchten niet zouden worden uitgevoerd vanwege de zeer zware verliezen boven Nederland in de afgelopen periode.⁵⁹ Op 30 augustus stelde SOE het Britse ministerie voor Luchtvaart voor in te stemmen met een beperkt aantal proefvluchten in september. Die vluchten waren nodig om de minimaal nodige voorraden voor het verzet af te werpen; als dat niet spoedig gebeurde liep men kans dat de organisaties in Nederland uiteen zouden vallen. SOE meende op basis van intern onderzoek te kunnen vaststellen, dat vier groepen niet gefiltreerd waren, hoewel sluitend bewijs daarvoor ontbrak. Bovendien was er nu een agent in Nederland die op het moment dat de Gestapo-activiteiten* bekend werden nog niet in Nederland aangekomen was.⁶⁰

De waarheid dringt langzaam door

Op 29 november rapporteerde SOE Dutch Section dat een door de Duitsers gearresteerde agent erin geslaagd was naar Zwitserland te ontsnappen. Uit zijn verklaringen viel voorlopig op te maken dat de paramilitaire organisatie, opgezet ter uitvoering van taken rond D-Day, compleet was opgerold, waarschijnlijk vanaf voorjaar 1943. Het was nog niet mogelijk vast te stellen of ook in de andere SOE-organisaties arrestaties hadden plaatsgevonden. Tot het tegendeel werd vastgesteld, zouden alle berichten uit die hoek beschouwd worden als komende van de vijand.⁶¹

Een schijnoverwinning voor De Bruijne

Eind 1943 bleek de onenigheid tussen De Bruijne van het bureau Militaire Voorbereiding Terugkeer en de Nederlandse minister van Oorlog te zijn bijgelegd. Voortaan zou De Bruijne de vrije hand gelaten worden; zijn minister zou zich niet langer door diens Nederlandse MI6-adviseur, majoor dr. J.M. Somer, hoofd van het Bureau Inlichtingen, over SOE-zaken laten voorlichten.⁶² In 1943 waren de contacten met de Nederlandse autoriteiten goed te noemen. De Bruijne en

* Die Gestapo-activiteiten waren waarschijnlijk bekend geworden door de telegramwisseling van MI6 met de OD in juni 1943 rond de door de OD gemelde arrestatie van acht parachutisten, onder wie *Doulin* en *Drake*. *Koninkrijk* 9, 993, 994.

Liefinck werkten uitstekend met SOE samen, maar De Bruijne was nooit helemaal gevrijwaard van achterbaks gekonkel tegen zijn persoon.⁶³

Deadlock januari/februari 1944

In de eerste maanden van 1944 was er opnieuw sprake van een impasse. Het was voor de leiding van SOE Dutch Section duidelijk dat als kolonel De Bruijne het volle vertrouwen van zijn Nederlandse collega's van het Bureau Inlichtingen (BI) genoten had, deze hem hadden kunnen voorzien van betrouwbare contacten in Nederland om zijn organisatie, na het recente debacle, opnieuw op te bouwen. Dat gebrek aan samenwerking tussen BI en De Bruijne plaatste nu ook laatstgenoemde bij de SOE-leiding, die de doorstart zag mislukken, in een scheef daglicht. Kolonel De Bruijne was uit de gratie en nam begin februari 1944 ontslag.⁶⁴

De prins grijpt in

De directe aanleiding voor dat ontslag was het ingrijpen van prins Bernhard op een geplande SOE-operatie, waarbij een SOE-agent naar de verzetsgroep Raad van Verzet gezonden zou worden. De prins had tijdens een bezoek aan het Britse ministerie voor Luchtvaart op 2 februari 1944 het hervatten van SOE-operaties in Nederland opnieuw ter discussie gesteld. Tot die hervatting was op hoog Brits én Nederlands niveau besloten, nadat de resultaten van het onderzoek naar de compleet mislukte SOE-operaties in 1942 en 1943 beschikbaar kwamen. Als gevolg van de prinselijke *démarche* ging die hervatting voorlopig niet door.⁶⁵ Aan Britse zijde was men overigens niet zo onder de indruk van het door de prins aangevoerde argument: het gebrek aan veilige contactadressen in bezet gebied. Men noemde dat een schijnargument, een zoveelste blijk van tegenwerking in een lange reeks van soortgelijke incidenten, gericht tegen De Bruijne. In het centrum van deze tegenwerking stond majoor Somer, die aan Nederlandse zijde belast was met MI6-zaken. In dit specifieke geval had SOE het sterke vermoeden dat de werkelijke reden gelegen was in Somers voornemen, in samenwerking met MI6, zelf een agent naar de Raad van Verzet te sturen. Somer was er alles aan gelegen een exclusieve band met deze groep op te bouwen, met uitsluiting van SOE.⁶⁶

Een nieuw begin – de invasie vindt dit jaar echt plaats

De prinselijke ingreep had uiteindelijk tot gevolg dat zowel aan Britse als Nederlandse kant grote veranderingen in de leiding van de organisatie werden doorgevoerd. Commander Philip Johns, een oudgediende van MI6⁶⁷ en regionaal verantwoordelijk voor SOE Belgian Section, kreeg nu ook de beleidszaken met betrekking tot SOE-operaties in Nederland te behartigen. Met ingang van 26 februari 1944 nam luitenant-kolonel R.I. Dobson, onder Johns, het roer over als

⁶³ PEC 4A, 518-522: daartoe was eind 1943 in overleg tussen de Britse en Nederlandse autoriteiten besloten.

hoofd SOE Dutch Section. Op 15 maart nam aan Nederlandse kant generaal-majoor J.W. van Oorschot de leiding over van kolonel De Bruijne. Van Oorschots bureau opereerde voortaan onder de naam Bureau Bijzondere Opdrachten (BBO).⁶⁸

Kanttekeningen en conclusies

Kanttekeningen

De hier op basis van de *War Diary* en *History* beschreven ontwikkelingen vormen de herschreven achtergrond – in termen van weerstreurende krachten aan Britse en Nederlandse zijde – waartegen de in de volgende hoofdstukken aan de orde komende gebeurtenissen en onderwerpen reliëf krijgen.

Het beschreven krachtenveld wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van twee constante en twee variabele factoren, waarvan elk één aan Britse respectievelijk Nederlandse kant.

Aan Britse zijde vormt SOE Dutch Section de *constante factor* in het voortdurende streven in bezet Nederland twee typen verzetsorganisaties van de grond te tillen: sabotagegroepen en een geheim leger, een *Secret Army*. De enige, maar niet oninteressante variatie in dat streven was dat sedert februari 1942 de sectieleiding de meer politieke aspecten en contacten niet langer zelf behartigde, maar overliet aan hogere niveaus binnen SOE.

MI6 Dutch Section vormt hier het *variabele element*. Tot najaar 1941 voeren MI6 en SOE met betrekking tot de Nederlandse autoriteiten een gezamenlijke koers. Vanaf september 1941, de start van *Contact Holland*, werd een divergerende koers gevaren, die pas ná het echeq van het Englandspiel weer werd bijgebogen.

Aan Nederlandse kant vormen de krachten rond de koningin – de prins, Van 't Sant en later Somer van BI – de *constante factor* in hun niet aflatende pogingen greep te krijgen en te houden op de politieke ontwikkelingen in het bezette vaderland. Die kringen poogden elk verzetsinitiatief, van welke kant ook, binnen hun invloedssfeer te trekken.

De Nederlandse ministers, afzonderlijk en gezamenlijk, vormen hier de *variabele factor*, afwisselend in de ban van de pool die op een bepaald moment het sterkste krachtenveld wist te genereren.

Conclusies

Op basis van het voorafgaande zijn hier de volgende verhelderende lijnen te trekken. De in normale tijden al gebruikelijke worsteling om de greep op de inlichtingendiensten en het behoud daarvan, kreeg in Londen een extra sterke impuls door de concentratie van de politieke macht rond de koningin. Deze had er met het oog op een behouden en onbestreden terugkeer direct belang bij via deze diensten de politieke ontwikkelingen in Nederland zo goed mogelijk te volgen en te beïnvloeden. Dat was de Britse overheid natuurlijk ook volstrekt duidelijk,

maar de desperate situatie van het land in de eerste oorlogsjaren maakte het nodig alle middelen te baat te nemen om het eigen land tegen Duitse invloeden te beveiligen én het initiatief te herwinnen. Tot eind 1941 bleef onzeker hoe de politieke toekomst van bezet Europa er zou uitzien. Meer vazalstaten op het continent onder Duitse hegemonie à la Vichy waren lange tijd een reële optie. De positie van de Nederlandse regering in deze bleef, mede door het bezit van Indië, lange tijd onduidelijk. Alleen een beperkte kring rond de koningin was daar ondubbelzinnig over: Duitsland moest verslagen worden. Hoe konden de Britten van deze uiteenlopende stromingen in de boezem van een kleine, maar politiek sterke partner zo goed mogelijk ten eigen nutte gebruik maken?

Beveiliging van de eigen vitale diensten was noodzaak en SOE functioneerde voor dat doel als een frontorganisatie, als een schakel in een keten van selectiemechanismen, die, onder meer, regeringen in ballingschap en hun achterban op veilige afstand hielden. Bovendien vormde SOE een orgaan voor de selectie van die bruikbare krachten die zich, om welke reden dan ook, wilden inzetten om hun land van het Duitse juk te bevrijden. Daarmee waren zij voor de Britten nuttig, welke politieke overtuigingen zij overigens ook aanhingen. De toetreding van de Sovjetunie en vooral de Verenigde Staten tot de oorlog betekende een keerpunt: Duitsland kon op termijn militair verslagen worden.

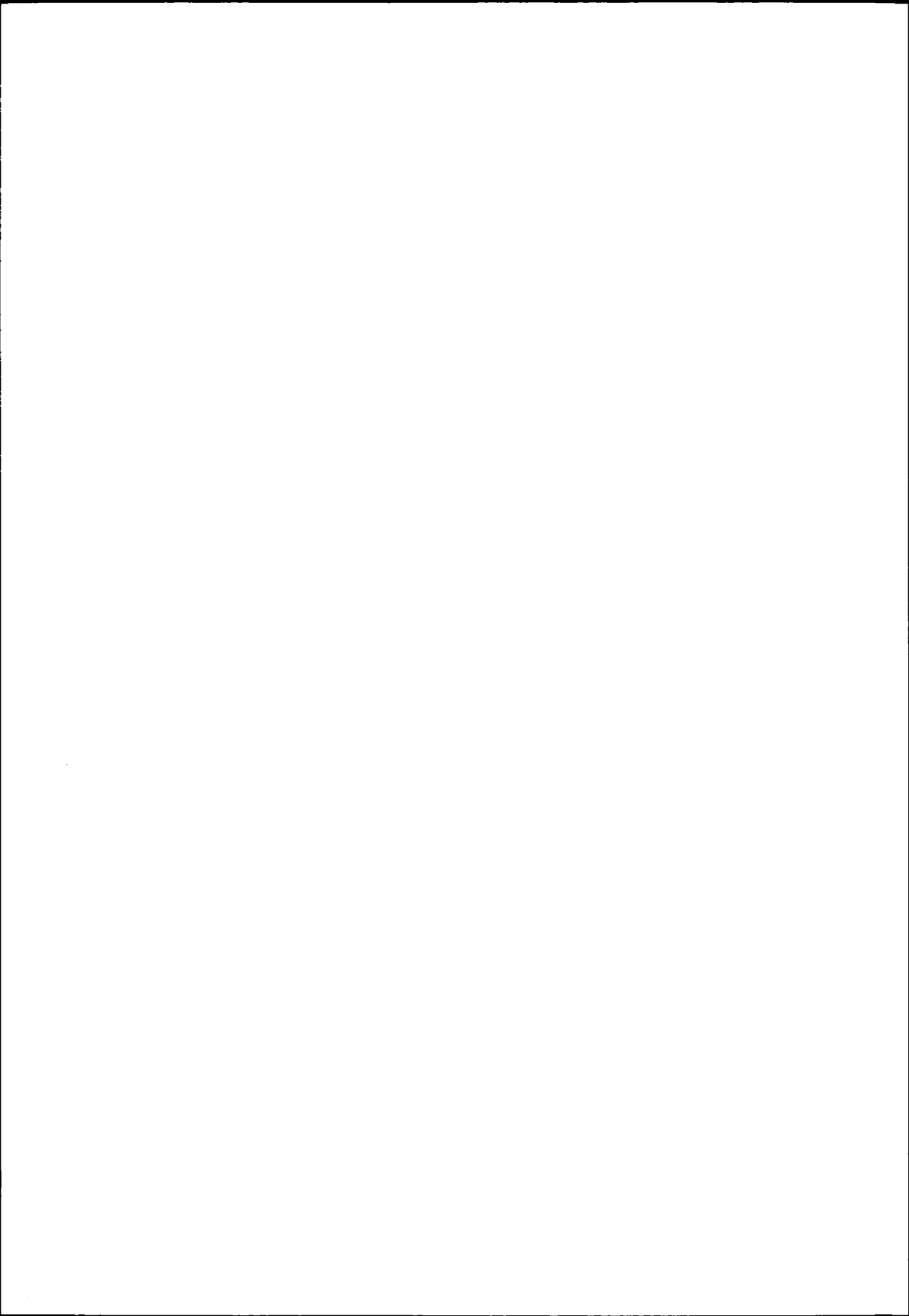
In die theorie blijft het echter vreemd dat MI6 en SOE juist vanaf eind 1941 met betrekking tot Nederland gescheiden wegen gingen en bleven bewandelen, ondanks twee praktische interne SOE-voorstellen tot samenwerking en het feit dat MI6 zo'n samenwerking in België – althans op papier – wél realiseerde. Waren die voorstellen aanvaard, dan zouden onder Britse druk waarschijnlijk ook de geschillen tussen de Nederlandse facties onderling zijn opgelost. De vraag of er wellicht Britse belangen gediend zouden kunnen zijn geweest met voortzetting van de verdeeldheid aan Nederlandse kant, raakt de kern van dit onderzoek.

Het is voorlopig onduidelijk of aan de reorganisatie van SOE Dutch Section eind 1941 en de vervanging van het burgerhoofd door een militair in februari 1942 extra betekenis moet worden toegekend. Feit is dat het algemene beleid vanaf die datum op hoger niveau werd bepaald.

Ook kan geconstateerd worden dat de later zo bekritiseerde centrale uitvoering van het *Plan voor Holland*, een van de pijlers onder het Duitse succes, al in 1941, onder minister van Defensie Van Boeyen, zijn wortels heeft. Het hoofd van SOE Dutch Section Laming was faliekant tegen deze centralistische aanpak gekant. Zou hij daarom – en om zijn sombere, achteraf reëel gebleken visie op wat in Nederland op het vlak van geheim werk mogelijk was – hebben moeten terugtreden?

Het is, tot slot, ironisch in deze Britse documenten de prins beschreven te zien als de 'sterke man', op wiens (over)komst eind 1941, volgens die documenten, door een deel van de Nederlandse gemeenschap in Londen zo werd aangedrongen. De verdeeldheid onder de verschillende machtsfacties in Londen maakte het de

prins kennelijk mogelijk die rol op zich te nemen. Op dat facet van zijn 'bliksem-carrière' kom ik in hoofdstuk 7, waarin het *Plan voor Holland* behandeld wordt, kort terug.

Wat ging er mis tussen maart en juli 1942?

Inleiding – terug naar het begin

De in hoofdstuk 1 beschreven materiaaldropping te Hooghalen had plaats in de nacht van 27 op 28 februari 1942. De 27ste ontving Lauwers nog een telegram (16)¹ uit Londen met de mededeling dat hij het receptiecomité kon vertellen dat, behalve containers, mogelijk ook een agent gearachuteerd zou worden. Op 28 februari (17) volgden gelukwensen met de geslaagde operatie; er was geen agent bij Hooghalen gearachuteerd.² De SOE-agent, *Carrot* (Dessing), was eerder die nacht bij Ermelo uit dezelfde machine afgesprongen; Dessings missie wordt hierna nader beschreven.

Lauwers heeft in zijn getuigenis nooit over de mogelijke komst van een agent bij die eerste dropping, vóór zijn arrestatie, gerept.³ Toch blijkt uit Duitse verhoren dat een lid van dat receptiecomité, Van den Berg, van de komst van een agent op de hoogte was.⁴ In Lauwers' herinnering werd pas ná zijn arrestatie voor het eerst de komst van een agent aangekondigd. Dat gebeurde tijdens het eerste radiocontact met Londen onder Duitse regie op 15 maart 1942, toen hij de drie vóór zijn arrestatie opgestelde telegrammen verzond, waarin voor het laatst de juiste *security checks* waren verwerkt.⁵

Lauwers werd op 6 maart 1942 gearresteerd. Hij werd, zoals bij de opleiding was gezegd, onmiddellijk over zijn code en zendschema verhoord. Al snel werd ook druk op hem uitgeoefend om voor de Duitsers te gaan seinen; ook dat was hem voorspeld. In lijn met de gegeven instructies probeerde hij een verdragend spel te spelen. Maar uiteindelijk gaf hij, overbluft doordat men een van zijn telegrammen al na korte tijd bleek te kunnen ontcijferen, zijn code af. Na enige tijd verklaarde hij zich ook bereid het contact met Londen te hervatten. Zijn *security check*, het afgesproken teken dat, zolang hij in vrijheid kon opereren, in elk telegram verwerkt moest worden, gaf hij niet. Als hij zijn *security check* wegliet, zou men in Londen weten dat hij gepakt was. Dan konden de Britten, zo was hem op de *Security*-school in Beaulieu verteld, de over zijn radiolijn te verwachten Duitse misleidingspogingen eventueel met een tegenspel beantwoorden.

In de mening dat Londen zijn foute *security checks* begrepen had, werd hij onmiddellijk gesterkt, toen de op 15 maart aangekondigde parachutering van een

agent met een telefoniezender én voorraadcontainers kort daarop wegens ziekte van de agent werd afgelast. De materiaaldropping zou echter doorgang vinden, zo liet Londen weten. Toen Lauwers, onder begeleiding van E. May, de Duitse code-expert, dat in elk geval vóór 28 maart 1942 afgeworpen materiaal mocht inspecteren, bleek hem dat de inhoud weinig voorstelde; de telefoniezender ontbrak.⁶ May is door de Enquêtecommissie over dit incident niet ondervraagd;⁷ in het Koninkrijk wordt deze gebeurtenis niet vermeld.

Voorgaande verklaringen van Lauwers vormen de eerst concrete aanwijzing van een mogelijk Brits spel. In hoofdstuk 2 zagen we dat wel speculaties van derden over het doel van zo'n opzettelijk Brits spel in oktober 1949 door de voorzitter van Enquêtecommissie in Londen aan voormalige officieren van SOE en MI6 zijn voorgelegd, maar Lauwers' getuigenis is daar niet integraal besproken; juist die elementen die op een mogelijk Brits spel wezen zijn daar kennelijk niet aan de orde geweest; het Verslag maakt er althans geen melding van.

Met Lauwers' getuigenis als leidraad wordt het nu beschikbare materiaal over het feitelijke verloop van de SOE-operaties van maart tot juli 1942 onderzocht op meer aanwijzingen voor zo'n mogelijk Brits spel. Zijn die er, dan vormen zij een indicatie voor de mate van waarschijnlijkheid dat zo'n spel heeft plaatsgevonden, geen sluitend bewijs. Levert die exercitie het beeld op van een zo zorgvuldig mogelijk werkende geheime dienst, die hardnekkig poogt, ondanks de onvermijdelijke tegenslagen, de diverse missies niet onnodig te compromitteren, dan biedt zo'n resultaat sterke steun aan de traditionele lezingen van het Englandspiel.

In de periode maart tot juli 1942 werd feitelijk het fundament gelegd voor gebeurtenissen die later op een catastrofe bleken te zijn uitgelopen. Toen is door de leiding van SOE Dutch Section een aantal beslissingen genomen die wezenlijk van de reguliere procedures afweken. Gedoeld wordt op de volgende besluiten:

- 1 Lauwers' foute *security checks* en die van de na hem gezonden agenten permanent te negeren en de verbindingen over de aldus gecompromitteerde lijnen voort te zetten;
- 2 Jordaan opdracht te geven twee lokaal aangeworven marconisten te instrueren in het gebruik van *security checks*, nadat deze nieuwelingen in hun eerste telegrammen tijdens een door Londen gevraagde proefuitzending de *security checks* achterwege lieten;
- 3 de zoekacties naar drie 'verdwenen' agenten – Lauwers, Taconis en Dessing – te continueren, ondanks herhaalde berichten uit het veld dat deze niet te vinden waren. Via Lauwers' radio werd Taconis vervolgens opgedragen zich op een bepaald adres te melden;
- 4 het systeem van 'blind droppings' te vervangen door het werken met receptie-comités, gearrangeerd over (mogelijk) gecompromitteerde radiolijnen;
- 5 de parachutering van de agent belast met de centrale opdracht voor de opbouw van een geheim leger volgens het *Plan voor Holland* te arrangeren over de

langstlopende radiolijn van de sabotageorganisatie die van dit Plan volstrekt losstond.

Vijf flagrante overtredingen van de *security*-regels, die de vraag oproepen: was SOE Dutch Section werkelijk zo naïef, of werd de sectieleiding 'gestuurd'?

Vooraf de onder 5 genoemde koppeling maakt het onnodig alle verdere missies op gelijke wijze te onderzoeken, omdat alle latere parachuteringen volgens de tussen maart en juli 1942 ontwikkelde procedures werden uitgevoerd.

Het *Plan voor Holland* voorzag een, over een centraal punt geregelde, opbouw van een geheim leger, een *Secret Army*. Daarmee was een onderlinge verknoping van de afzonderlijke missies binnen dat Plan bij voorbaat gegeven. Bijlage 2 geeft een illustratie van die verknoppingen ná juli 1942 in de vorm van een inventaris van de receptiecomités waarheen de Plan-agenten gezonden werden, inclusief de daarbij benutte radiolijnen, waaronder ook comités en zenders van de sabotageorganisatie van SOE Dutch Section. Het eindresultaat was een web van onderlinge relaties en contacten dat, op zijn zachtst gezegd, bepaald strijdig was met de veiligheid van zowel de sabotage- als de *Secret Army*-opzet in Nederland. Wij zullen zien of de ontwikkelingen in de beschouwde periode SOE Dutch Section misschien dwongen tot het nemen van grote risico's bij het uitvoeren van haar taken.

De in de volgende paragraaf vermelde gegevens over de telegramwisseling tussen Londen en het veld zijn ontleend aan SOE's *War Diary*. Die *Diary* is na de oorlog samengesteld, maar de basisgegevens werden al sinds 1941 verzameld door een los van de landensecties staande stafafdeling. Omdat het originele telegrammateriaal niet beschikbaar is, vormt de *Diary* de meest betrouwbare bron.⁸ Een verdere toetsing van de gegevens aan een andere originele bron, de *Progress Reports*, een tweede voedingsbron van de *Diary*, bleek niet mogelijk, omdat deze documenten indertijd nog niet voor onderzoek waren vrijgegeven.

Beschreven wordt de periode tot juli 1942, maar aanvullend wordt nog een aantal incidenten vermeld die in later telegrammateriaal aan de orde komen, maar verband houden met de in de eerste periode gestarte missies.

Een zo'n missie wordt meer in detail behandeld: Dessings verblijf in bezet Nederland en zijn behouden terugkeer in Engeland. Men zou verwachten dat zijn belevenissen in PEC en Koninkrijk behandeld zouden zijn, want saillante punten⁹ daaruit waren de onderzoekers bekend. Maar de zich bij nadere beschouwing daarvan opdringende vragen werden niet gesteld en Dessing werd als weinig succesvol¹⁰ en niet bijzonder slim¹¹ afgeschilderd. Er is, naar zal blijken, alle aanleiding ook dat beeld in positieve zin bij te stellen.

Telegramwisseling

Niet alle telegrammen komen hierna aan de orde; veel van het materiaal heeft betrekking op procedures en routines rond het afzetten van agenten en voorraden, het vinden van geschikte afwerpterreinen, de op te stellen grondlichten, enz. Geselecteerd zijn die telegrammen die buiten die gebruikelijke routines vielen, die 'verrassende' informatie leveren over uitgestelde droppings, verdwenen agenten, ter plaatse aangeworven marconisten, *crossings of lines* van in principe onafhankelijk opererende agenten en andere opvallende incidenten, zoals het aankondigen en het weer afblazen van de komst van *Abor* in maart 1942.

De beschrijving is per maand geordend, naar de zender waarop de telegrammen betrekking hebben. Om de *Diary* te kunnen 'lezen' is het nodig te weten dat een agent daarin, behalve met zijn echte naam (*Real Name*), soms met een *Training Name*, een *Alias* of een *Code Name* is aangeduid. De afzonderlijke missies kregen een *Operational Name*, waarbij de afzonderlijke leden van zo'n missie op diverse manieren werden aangeduid. Bijvoorbeeld door toevoeging van een letter of cijfer aan de *Operational Name* of het gebruik van zijn *Alias* of *Code Name*. Ook elke zender had een aparte naam, bijvoorbeeld *Trumpet*. Dat was de zender van Han Jordaan, de marconist van de missie-*Lettuce*. Telegrammen bestemd voor Jordaan zelf werden gericht aan *Trumpet Major*. Waren zij bestemd voor zijn teamgenoot Ras, dan kregen zij de aanduiding *Trumpet Minor*. Dat was de opzet, maar de *Diary* houdt er zich niet altijd aan.

Toegedeelde codenamen konden tussentijds gewijzigd worden, een andere bron voor mogelijke verwarring. Bijlagen 3 en 4 geven een overzicht.

Om het geheel toch leesbaar te houden, is er voor gekozen de echte namen van de agenten te vermelden, waarbij echter bedacht moet worden dat de agenten noch de marconisten in gevangenschap, met uitzondering van Lauwers, ooit de inhoud van de berichten onder ogen gehad hebben, behalve in de korte tijd dat enkelen van hen in vrijheid opereerden. Lauwers heeft onder Duitse regie slechts van maart tot november 1942 zelf gezonden. Of Jordaan in gevangenschap ooit zelf achter de sleutel gezeten heeft is onzeker. Er zijn een tweetal aanwijzingen dat meer marconisten in gevangenschap de sleutel bediend hebben. Misschien verkeerden zij in de veronderstelling zelf met Londen in contact te staan; maar in werkelijkheid werkten zij misschien met een *dummy*-verbinding. Het seinen werd afgeluisterd door Duitse marconisten die zich zo met de aanslag en stijl van zenden van de gevangen radioagenten vertrouwd maakten. Om die reden kon tegenover Berlijn ook het vasthouden van de agenten in Nederland verantwoord worden.¹²

*Telegramwisseling maart 1942 – zender
onder Duitse regie*

*Ebenezer – zender Catarrh-team (Lauwers/Taconis)*¹³

Ebenezer was de enige in die maand opererende zender. Het telegramverkeer betrof de gedeeltelijk geslaagde operatie te Hooghalen en de aankondiging van de komst van twee agenten en nieuwe voorraden.

Lauwers was op 6 maart 1942 gearresteerd en werkte op 15 maart voor het eerst onder Duitse controle. Hij verzond toen de drie telegrammen (14, 15, 16) die hij op de dag van zijn arrestatie had willen verzenden. Die telegrammen waren nog van de juiste check voorzien. Zij behelsden, onder meer, informatie over de voor de oorlog gerekruteerde agent *Brandy* (J. Bottema uit Zoutkamp), de zware Duitse kruiser 'Prinz Eugen', die in Schiedam zou liggen, de mededeling dat de tweede Hooghalense container niet geborgen was en een verzoek om toezending van nieuwe voorraden.

Volgens Lauwers werd de komst van *Abor* (Baatsen) die 15de door Londen aangekondigd. Hij zou, volgens Lauwers, met wapens, munitie en een radiotelefoniezender gedropt worden. *Abors* komst werd echter direct na ontvangst van Lauwers' telegram met de onjuiste *security check* uitgesteld. Dat zou dan ná 18 maart 1942 gebeurd moeten zijn, omdat toen het volgende radiocontact met Londen plaatsvond en Lauwers bij die gelegenheid voor het eerst een foute *security check* gebruikte; van dat incident maakt de *War Diary* geen melding.

Volgens Lauwers werd het beloofde materiaal, ondanks het uitstel van de komst van *Abor*, toch afgeworpen. Hij mocht dat materiaal inspecteren; het stelde niet veel voor en de telefoniezender ontbrak. Kort daarop werd *Abor* alsnog gedropt.¹⁴

Volgens de *Diary* werd *Abor* op 17 óf 19 maart 1942 aangekondigd; de tekst is op dat punt onduidelijk ({228} 19 & 21 to Ebenezer of 17 and 19.3.42.)¹⁵. Hij kon, zo staat genoteerd, vanaf 24 maart verwacht worden en zou containers meebrengen. Maar over een radiotelefoniezender, uitstel van de komst van *Abor* en een materiaaldropping vóór 28 maart, de dag waarop *Abor* arriveerde, staat in de *Diary* niets vermeld.¹⁶

In aansluitende telegrammen wordt wel een 'special apparatus' vermeld, maar gekoppeld aan de tweede aangekondigde agent *Pyl* (J. de Haas). De tekst van de aankondiging van diens komst wordt hier letterlijk geciteerd, omdat deze op zich verwarring zaait:

London congratulated EBENEZER (231). They said he might shortly expect an approach from one Pyl for whom he was to act temporarily as w/T operator. Pyl had been delayed for a week or two and they would advise him later when to expect him. They proposed to despatch two containers of weapons, ammunition, devices and special apparatus for Pyl, and EBENEZER was to say

if a new dropping point was necessary. He was asked whether he could eventually also receive two men without stores.

({231} 20, 22 & 23 to Ebenezer of 17 and 31.3.42.)¹⁷

Legt men Lauwers' lezing hiernaast, dan bevestigt de *Diary* toch in zekere zin twee elementen uit diens verhaal, namelijk een 'special apparatus' en het 'uitstel van een aangekondigde komst', in andere bewoordingen en gekoppeld aan een andere agent en aan andere data.

Een materiaalafworp vóór 28 maart 1942 is in de *Operations Record Book* van beide Special Duties Squadrons van de Royal Air Force (RAF), die de clandestiene missies voor MI6 en SOE vlogen, niet te vinden. Maar ook de parachutering van *Abor* in de nacht van 27 op 28 maart staat daarin niet vermeld. Wél de afsprong van vijf volgende agenten, één nacht later.¹⁸

De conclusie zou kunnen zijn dat Lauwers indertijd op grond van een verkeerde combinatie van op zichzelf juiste brokjes informatie, ten onrechte tot de overtuiging kwam dat Londen zijn eerste waarschuwing begrepen had. Hij had tenslotte zijn *check* zestien maal correct vermeld, nu hij dat de zeventiende keer naliet moest dat opvallen. En dat viel ook op, zoals van Britse zijde naderhand is erkend.

Door die Britse erkenning ontbreekt de noodzaak, althans voor deze studie, verder te speculeren over Lauwers' eventuele gelijk en het precieze verloop van de gebeurtenissen in maart. Belangrijk is dát Lauwers' waarschuwing geconstateerd werd. Dat is een praktische keuze, Lauwers' lezing wordt daarmee niet terzijde geschoven.

De van 28 op 29 maart gedropte agenten waren de *Turnip*-agenten Andringa en Molenaar, afgesprongen bij Nijverdal, de MI6-agent W. Niermeyer (*Nash*) die bij Peperga werd gedropt en de *Lettuce*-agenten Ras en Jordaan die bij Rijssen landden. Bij het *Turnip*-team was die nacht ook het *Leek*-koppel Klooss en Sebes aan boord. Zij weigerden die nacht te springen; het doelgebied leek hen te zeer bewoond. Ze sprongen alsnog in de nacht van 5 op 6 april. Op 11/12 april werd *Pyl* (De Haas) aan de kust afgezet; na aankomst werd De Haas niet langer aangeduid met zijn codenaam *Pyl*, maar met zijn operationele naam *Potato*.¹⁹

Uitgezonderd *Abor* (Baatsen) werden allen 'blind' gedropt: hun komst was onaangekondigd en zij werden niet door een receptiecomité opgewacht. Onder hen waren twee marconisten, Jordaan en Molenaar. Laatstgenoemde verongelukte bij de afsprong dodelijk. Twee zenders werden ter plaatse door zijn collega verstoep.²⁰ Spoedig wisten de Duitsers van hun aanwezigheid: door toename van het radioverkeer en het vinden van de verongelukte *Turnip*-agent.

Balans over maart 1942

De *Diary* van maart neemt voor een deel de vraagtekens weg rond het zenden van *Abor* (Baatsen) naar een receptiecomité, terwijl een dag na hem twee teams 'blind'

gedropt werden. Baatsen bracht immers een eigen container mee, die hij zonder hulp niet had kunnen afvoeren. Speculaties over de verdere inhoud van die container blijven hier achterwege; maar vragen over zijn sabotageopdracht blijven. De agent had geen zender,²¹ maar verzond volgens de voormalige chief cypher officer van SOE Leo Marks wel telegrammen.²² Zijn afsprong werd in Engeland kennelijk in de RAF-records niet geregistreerd; zijn verdwijning baarde SOE, zoals nog zal blijken, kennelijk weinig zorgen.

*Telegramwisseling april 1942 – één zender werkt onder
Duitse regie, de andere in vrijheid*

De analyse wordt gecompliceerder, omdat er nu telegramverkeer over twee zenders aan de orde is: de zenders *Ebenezer* (Lauwers) en *Trumpet* (Jordaan). In april 1942 startten de teams *Turnip*, *Lettuce*, *Leek* en *Potato* (De Haas) hun werk. Door het verongelukken van de marconist van het *Turnip*-team Molenaar (zender *Gilgal*) en het falen van De Haas begin april contact te leggen met Lauwers, die, zoals hiervoor beschreven is, tijdelijk berichten voor De Haas zou versturen, liep al het radioverkeer van deze vier missies over de zender van Jordaan. Het *Leek*-team beschikte niet over een eigen zender.²³

Ook Dessing, afgesprongen in de nacht van 27 op 28 februari, zat door de dood van Molenaar zonder verbinding; de *Turnip*-zender was ook voor hem bestemd geweest. Over Radio Oranje ontving Dessing vijf maanden lang codeberichten, telkens op de 10de, 11de en 12de van de maand, waarin hem de komst van een nieuwe marconist werd aangekondigd. Hij wist bij vertrek uit Engeland al van de komst van nieuwe agenten, maar er meldde zich, behalve één keer, nooit iemand op de afgesproken ontmoetingsplaats.²⁴ Verder in dit hoofdstuk wordt deze zaak in breder verband behandeld.

Ook *Abor* (Baatsen) werd geacht via *Ebenezer* contact met Londen te onderhouden.²⁵ Dat zullen de Duitsers ook prompt, zonder medeweten van Lauwers, gedaan hebben. Het waren Baatsens telegrammen die als eerste het wantrouwen wekten van de in juni 1942 bij SOE aangetreden codespecialist Marks.²⁶

*Ebenezer – zender Catarrh-team onder Duitse regie
(Lauwers/Taconis)²⁷*

De *Ebenezer*-telegrammen van april gaan vrijwel alle over de opdracht van De Haas: het zenden van het 'special apparatus' en de komst van De Haas. Op 2 april (24) liet Londen weten dat apparaat te willen zenden, maar bij het volgende telegram (25), waarvan de datum niet vermeld is, bleken de plannen al veranderd. Londen wilde weten hoeveel containers Lauwers in ontvangst kon nemen, waar en wanneer. Het voor De Haas bestemde materiaal zou in een speciale *cell*^{*} worden

* Compartiment van een container.

bijgesloten. De verzenddatum van dit telegram moet tussen 3 en 15 april gelegen hebben, omdat het volgende telegram uit Londen van 16 april is. Op 15 april liet Lauwers weten vanaf 29 april voor ontvangst van de containers gereed te zijn, waarop Londen de 16de met de telegrammen (26 t/m 28) de afworp van zes containers aankondigde; één daarvan zou het speciale apparaat bevatten, de rest onder meer explosieven in de vorm van steenkool. Het volgende contact vond plaats op 19 en 21 april 1942 (29 en 30). Toen liet Londen weten dat De Haas de komende dagen verwacht kon worden; het hoofdkwartier moest onmiddellijk over zijn komst worden ingelicht. Op 22 april (28) meldde Lauwers dat De Haas zich nog niet gemeld had. Diens oversteek zou bij landing wel eens op moeilijkheden kunnen stuiten, omdat sedert 21 april de kuststrook tot verboden terrein was verklaard. Op 25 april (31) liet Londen weten dat De Haas veilig aangekomen was. Lauwers moest van zijn kant contact met De Haas opnemen op het adres waar men indertijd *Ab** had ontmoet. Lauwers meldde op 26 april (29) de ontvangst van zes containers en op 29 april (30) contact gemaakt te hebben met De Haas.

De verdere inhoud, ook van de overige *Ebenezer*-telegrammen van april, is voor deze studie niet van belang, maar voor een bredere geschiedschrijving zeker interessant. Zo zou men uit het gegeven dat Lauwers – de Duitsers dus – Londen op 29 april lieten weten contact met De Haas gemaakt te hebben, kunnen concluderen dat de Duitsers daarmee een groot risico namen: zij wisten immers op grond van het Londense telegram van 25 april (31) dat De Haas over een hun nog onbekende contactmogelijkheid met Londen beschikte. Tenzij men op dat moment die mogelijkheid al kende én onder controle had. Dat brengt ons bij de enige in april nog in vrijheid werkende zender, die van Jordaan, *Trumpet*.

Trumpet – zender *Lettuce-team* (Jordaan/Ras)²⁸

Jordaans zender kwam op 14 april (1) voor het eerst in de lucht en berichtte de goede aankomst van het *Lettuce-team*. Namens Andringa meldde hij de dood van diens marconist Molenaar. Andringa zelf maakte het goed, maar hij vroeg om toezending van een marconist en zender; bovendien wilde hij het adres van Lauwers weten. Londen zond een dag later felicitaties en bevestigde Jordaan dat Andringa nu wist hoe hij met Lauwers in contact kon komen. Dat contact mocht volgens Londen echter alleen via Jordaan plaatsvinden. Andringa moest Dassing met Lauwers in contact brengen, maar vervolgens alle verbindingen met beiden verbreken. Verder informeerde Londen naar de oorzaak van Molenaars dood en beloofde een nieuwe marconist met twee zenders te zullen sturen, maar niet vóór juni.

* *Ab*: de SOE-agent A. Homburg die met zijn collega C. Sporre in september 1941 met een verkenningso opdracht (missie *Glasshouse*) naar Nederland gezonden werd. Homburg had in februari 1942 weer naar Engeland kunnen terugkeren; hij had in Nederland contact met het *Catarrh*-team. Sporre is waarschijnlijk bij een terugkeerpoging over zee in november 1941 omgekomen.

Bij dit Londense telegram van 15 april 1942 past een korte kanttekening. Hoe wist Andringa nu plotseling wél hoe hij met Lauwers in contact kon komen? Was dat via een codeboodschap over Radio Oranje of over een MI6-zender aan hem doorgegeven? Lauwers kreeg immers pas de 25ste opdracht van zijn kant contact met een van de nieuw aangekomen agenten te leggen?

Op 17 april (2) gaf Jordaan Londen een droppingterrein ten noorden van Baarn door. Londen accepteerde de locatie dezelfde dag; vanaf middernacht 25 april kon men zes containers verwachten. Twee *Beetroot*-agenten (H. Parlevliet en A. van Steen) stonden klaar om hen te komen helpen; wanneer kon hun opvang geregeld worden?

Jordaan reageerde met de telegrammen (3 en 4) van 19 april. Hij gaf bijzonderheden over Molenaars verwondingen en merkte op dat de mannen op een volstrekt verkeerde plaats gedropt waren. De twee zenders waren veilig bij de landingsplaats begraven, maar konden voorlopig moeilijk geborgen worden. Jordaan informeerde naar een mogelijkheid om zes leden van de RAF en vijf Nederlanders over zee op te halen. Een operatie, zo liet hij weten, die gecombineerd zou kunnen worden met de plannen die een andere agent in Nederland aan de Nederlandse regering had voorgelegd. Jordaan stelde voor ook zelf terug te keren om te praten over het abominabele RAF-werk en de slechte veiligheidssituatie in bezet gebied. Hun identiteitskaarten hadden geen watermerk en waren door de Gestapo gecontroleerd. Op 27 april (3) liet Londen aan Ras, Jordaan's teamlid (*Trumpet Minor*), weten dat men de ontsnapping van de genoemde groepen niet kon organiseren. Wel wilde Londen graag de legernummers van het RAF-personeel en een adres waar een tussenpersoon Ras kon benaderen. Wat de slechte veiligheidssituatie betrof vertrouwde Londen erop dat hij en zijn medewerkers de situatie het hoofd zouden weten te bieden.

Op 23 april (6) vroeg Jordaan om tien blanco identiteitsbewijzen. Londen (6) liet dezelfde dag weten dat volstrekt ongewenst te vinden. Als één van deze plaatselijk ingevulde papieren in verkeerde handen viel, zou dat de veiligheid van allen in gevaar brengen. Daarop liet Jordaan op de 28ste (8 en 9) weten dat zij er in geslaagd waren de hand te leggen op tien echte bewijzen. Voorwaarde voor de verkrijging was wel dat de ontbrekende nummers zouden worden aangevuld, vandaar opnieuw de vraag om toezending van tien blanco bewijzen. Met het oog op hun veiligheid was de toezending van het gevraagde dringend noodzakelijk. Op de 24ste (7) had Jordaan inmiddels laten weten via Andringa met De Haas contact gekregen te hebben; De Haas was in veiligheid, maar Lauwers hadden zij niet kunnen vinden.

Londen vroeg daarop dezelfde dag (7) aan De Haas te laten weten dat Lauwers/Taconis spoedig contact met hém zou opnemen. De bestaande onderlinge contacten waren slecht voor hun veiligheid en moesten gestopt worden. Alleen Andringa mocht via Jordaan radiocontact met Londen onderhouden, De Haas

en Dessing alleen via Lauwers. Pas op 29 april (10) antwoordde Jordaan op een vraag uit Londens eerste telegram aan hem van 15 april: Andringa zou de volgende maand het contact met Dessing tot stand brengen. Verder vroeg hij 5000 gulden en een complete zenduitrusting en code voor een eigen, plaatselijk geworven marconist.

Over het *Leek*-team (Klooss en Sebes) staat in april slechts vermeld: '*BOB (432) had arrived on April 6th*'; nummer en datum van het telegram waarop deze mededeling is gebaseerd ontbreken; in noot {32} staat slechts: '*Presumably LEEK: see above.*' Verdere telegrammen blijven hier vanwege de opzet van deze studie onbesproken.

Balans over april 1942

Jordaan zond in die maand tien telegrammen en ontving er negen en hij opereerde in vrijheid.

Vanaf half april 1942 ontwikkelde zich een gevaarlijke verknoping van contacten tussen de diverse missies. Een gevolg van tegenslag – de dood van Molenaar – én van overhaasting: te veel missies in een tekort bestek. SOE Dutch Section onderkende dat nadrukkelijk en streefde naar 'ontknoping'; men deed duidelijk aan '*damage control*'.

De balans per 30 april laat verder zien dat er inmiddels twee marconisten en zes andere agenten in het veld waren. De eerst gedropte marconist, Lauwers, had inmiddels 31 telegrammen verzonden, waarvan, sinds 18 maart, vijftien met een onjuiste *security check*. Van de drie sedert eind maart naar hem gezonden agenten, hadden twee (Andringa en De Haas) via een onafhankelijke radiolijn Londen laten weten Lauwers niet te kunnen vinden. De derde, Baatsen, wiens komst via Lauwers gearrangeerd werd, had zijn behouden aankomst over diens radiolijn laten weten op een tijdstip dat over Lauwers' lijn al acht telegrammen met een onjuiste *check* gewisseld waren. Van Baatsen werd sindsdien niets meer vernomen, tenzij Marks' melding klopt. De agent Dessing, die al sedert 28 februari in Nederland was, had nog geen contact met Londen kunnen opnemen, als gevolg van het verongelukken van de naar hem gezonden marconist. De opdracht aan Andringa van 15 april om contact met Dessing op te nemen, was eind april nog niet uitgevoerd. Plaatselijk werd een marconist aangeworven, die door Jordaan in radioprocedures geïnstrueerd werd; of deze voor Andringa of Jordaan bestemd was, is uit de *Diary*-tekst niet duidelijk op te maken.

Dat Londen Lauwers' waarschuwingssignalen niet koppelde aan het gegeven dat zowel De Haas als Andringa Lauwers niet konden vinden, is opmerkelijk. Het hergebruik van het Haarlemse adres, waar Lauwers of Taconis De Haas zou ontmoeten, vormde een groot en onnodig risico. Tegen zo'n hergebruik van dat adres had de agent *Ab* (Homburg) bij terugkeer in Engeland op 17 februari 1942 nadrukkelijk gewaarschuwd.²⁹

Naast zorg om de uit veiligheids- en operationele optiek opgelopen schade zoveel mogelijk te beperken, is er bij SOE Dutch Section ook sprake geweest van het nemen van een aantal onverantwoorde risico's. Het voortzetten van *Ebenezers* radioliijn die al meer dan dubbel 'gebrandmerkt' is, vormt daarvan wel het toppunt.

*Telegramwisseling mei 1942³⁰ – alle zenders onder
Duitse regie*

Jordaan werd op 3 mei 1942 in Rotterdam gearresteerd.³¹ Het telegramverkeer van Jordaan stond dus vanaf die datum, zoals dat van Lauwers vanaf half maart, onder Duitse controle. In de loop van mei vielen de overige agenten met uitzondering van Dessing in Duitse handen.³² Onderzoek naar hoe die arrestaties tot stand kwamen, hoe interessant ook, maakt geen deel uit van deze studie.

Ebenezer – zender Catarrh-team (Lauwers/Taconis)

Ebenezers telegramwisseling met Londen in mei 1942 had betrekking op de missies *Turnip*, *Potato*, *Catarrh* (inclusief *Brandy*), *Abor* en *Beetroot*.

Turnip (Andringa)

Londen deelde Lauwers op 1 mei (36) mee dat met een aantal voorraden ook twee agenten *Pijnacker* en *Vansittard* (H. Parlevliet en A. van Steen – *Beetroot*) gedropt zouden worden. De agenten moesten met Andringa in contact gebracht worden. Op 5 mei werd deze operatie uitgesteld tot 21 mei (38 en 39).

Potato (De Haas)

Een aan Lauwers gestuurd telegram van 1 mei (35) was voor De Haas bestemd. Deze moest op 6 mei tussen 02.00 en 03.30 uur op een door hem te bepalen plaats aan de kust contact opnemen met een schip. Op 1 mei (32) gaf Lauwers de door De Haas gekozen plaats door. Londen bevestigde die keus op 5 mei (38 en 39). Op 7 mei (35) liet Lauwers weten dat De Haas op de afgesproken plaats geweest was, maar geen verbinding had kunnen leggen. Wel had hij op zee zien vuren; was de boot er wel geweest? Londen antwoordde dezelfde dag (40) dat men de afgesproken plaats niet had kunnen bereiken, de poging zou in de ochtenduren van 9 mei herhaald worden. Er werden nog twee pogingen ondernomen, maar steeds raakte het schip in schermutselingen met Duitse schepen verwickeld en kon er geen contact gelegd worden. In Londen vermoedde men dat er sprake was van een lek.³³

Op 26 mei rapporteerde SOE Dutch Section intern dat, hoewel men niet langer van dat vermoeden uitging, de contactpogingen voorlopig moesten worden uitgesteld tot augustus, als de nachten weer langer werden. Dan zou ook gepoogd worden per vliegtuig contact op te nemen. Op 23 mei (51) werd De Haas via

Ebenezer over deze besluiten geïnformeerd; hem werd tevens gemeld dat zijn vriend *Spinach* (J. Buizer) eind juni zou arriveren, mét instructies.

Catarrh

Daaraan voorafgaand had Londen op 8 mei (42) bij Lauwers geïnformeerd naar de situatie van *Brandy*.^{*} Lauwers antwoordde op 15 en 20 mei (38 en 40) dat Bottema 's nachts bij hoog tij vanaf een bepaalde plek mensen en voorraden kon halen en brengen. Op 8 mei (35) gaf Lauwers een overzicht van de inmiddels door zijn team opgebouwde sabotagegroepen: elf in getal met een gemiddelde sterkte van elk acht man. Londen zond op 9 mei (43) gelukwensen. Lauwers liet op 29 mei (44) weten twee man aan het werk te hebben in de Schiess Machinefabriek in Düsseldorf. Op 27 mei (42) gaf Lauwers Bottema's postbusadres door.

Abor (Baatsen)

Op Londens verzoek om nieuws over *Abor* (Baatsen) van 9 mei (43) antwoordde Lauwers op 13 mei (37) geen direct contact met *Abor* te hebben, maar wel op 5 mei gehoord te hebben, dat hij nog steeds o.k. was.

Beetroot - I - (Parlevliet/Van Steen)

Zoals reeds vermeld, liet Londen Lauwers op 1 mei (36) weten dat de agenten *Pijnacker* en *Vansittard* mét hun voorraden gedropt zouden worden. Op 3 mei (37) kreeg hij te horen dat de zaak niet doorging. Op 8 mei (41) volgden verontschuldigen: het slechte weer had de operatie vertraagd; men moest nu vanaf 21 mei gereed staan. Londen meende dat daarvoor een nieuw afwerpterrein gezocht moest worden. Vervolgens werden tussen Londen en Lauwers telegrammen gewisseld over nieuwe terreinen. Daarin werden ook de drie soorten waarschuwingssignalen beschreven, die door Londen uitgezonden zouden worden vanaf het moment dat de nieuwe afwerpplaats zou zijn gevonden en goedgekeurd. Londen kon nog niet zeggen of de agenten via Lauwers of over de andere route gestuurd zouden worden. Lauwers liet op 22 mei (41) weten dat men vanaf de 21ste zou klaarstaan. Daarop werd hem op 26 mei (53) gevraagd of zijn team eventueel drie nachten later op dezelfde plaats opnieuw voorraden in ontvangst kon nemen als de eerste dropping goed zou zijn verlopen. Lauwers meldde op 27 en 29 mei (43 en 44) dat men drie nachten na ontvangst van de eerste zending opnieuw zou klaarstaan.

Londen liet daarop op 30 mei (54) weten vanaf de 31ste het nieuw opgegeven terrein te willen gebruiken. Diezelfde dag liet Lauwers weten (45), dat 'p' en 'v' (*Pijnacker* en *Vansittard*) veilig geland waren. Men had tevens zes containers in ontvangst genomen, maar een zender was zoek. Was die wel meegezonden?

^{*} *Brandy*: Jan Bottema, een al voor het uitbreken van de oorlog door de Britten gerekruteerde agent in Zoutkamp.

Dezelfde dag (55) werd geantwoord dat de set onmiddellijk na de afsprong van de agenten was uitgeworpen. Londen verzocht Lauwers om iedereen, ook Parlevliet, Van Steen, De Haas en Baatsen, te waarschuwen tegen het dragen van Zwitserse 'rotary-horloges',* die bij politiecontroles zouden kunnen opvallen.

Trumpet – zender Lettuce-team (Jordaan/Ras)

De telegrammen naar en van Jordaan betroffen de missies *Beetroot*, *Lettuce*, *Carrot*, *Turnip*, *Leek* en *Potato*. Vanaf 3 mei, de dag van Jordaan's arrestatie, werkte diens zender onder Duitse controle.

Beetroot – II – (Parlevliet/Van Steen)

Op 1 mei 1942 (11) liet Londen Jordaan weten dat de gerekruteerde marconist (10 van 29 april) getest zou worden. In datzelfde telegram meldde Londen het eerder opgegeven terrein (2 van 17 april) niet te kunnen goedkeuren. Dus moest de operatie worden uitgesteld tot een andere plek gevonden was. Door deze vertraging zouden *Pijnacker* en *Vansittard (Beetroot)* nu naar Timmer (*Taconis-Catarrh*) gezonden worden. Op 5 mei (14) zond Jordaan een nieuw opvangpunt en deelde mee dat het receptiecomité vanaf 7 mei voor ontvangst gereed zou staan. Londen antwoordde op 6 mei (15) dat de agenten vertraagd waren; zij kwamen nu misschien wél; daarom moest men vanaf de 21ste klaarstaan. Daarop liet Londen op 14 mei (16) weten dat nieuwe ontwikkelingen het voorgestelde afwerpterrein ongeschikt maakten. Het team moest zijn uiterste best doen om een nieuw terrein te vinden. Jordaan liet op 12 mei (15) weten de instructies te zullen opvolgen.

Vervolgens werd van 15 tot 24 mei tussen Londen en Jordaan een aantal telegrammen (4, 18 en 20) gewisseld over nieuwe afwerpterreinen, waarin ook drie soorten waarschuwingssignalen werden beschreven. Londen kon nog niet zeggen of de agenten via Jordaan of over de andere route gestuurd zouden worden. Lauwers ontving, zoals wij zagen, op 19 mei (49) overeenkomstige telegrammen.

Jordaan liet vervolgens op 24 mei (18) weten, vanaf de 23ste gereed te zijn. Daarop volgde op 25 mei (21) de mededeling dat de agenten door Timmer (*Taconis-Catarrh*) opgevangen zouden worden, om dan via De Haas Andringa te bereiken. Tevens werd gevraagd wanneer Andringa de indertijd bij zijn afsprong verborgen radiosets kon bergen. En of men eventueel, als de eerste dropping op het nieuwe terrein goed zou verlopen, drie nachten later op dezelfde plaats meer voorraden in ontvangst kon nemen. Eenzelfde vraag werd Lauwers op 26 mei (53) gesteld.

Op de 29ste (22) liet Londen Jordaan weten, dat men helaas de 27ste niet had kunnen komen, wél de 28ste. Maar toen had men hen echter niet kunnen vinden. Vanaf de 30ste zou Londen het opnieuw proberen; wat was er aan de hand geweest?

* *Rotary-horloges*: misschien zelf-opwindende horloges?

Jordaan antwoordde op 30 mei (19) dat zij op dezelfde plaats zouden blijven wachten om in een van de komende nachten de voorraden in ontvangst te kunnen nemen. Londen verzocht Jordaan dezelfde dag (23) om Andringa, Klooss en Dessing te waarschuwen geen Zwitserse 'rotary'-horloges te dragen.

Lettuce (Jordaan/Ras), *Carrot* (Dessing), *Turnip* (Andringa),
Leek (Klooss/Sebes) en *Potato* (De Haas)

Op 2 mei (12) ontving Londen van Jordaan bericht dat Ras sedert 30 april verdwenen was en er sindsdien ook geen contact meer was met Andringa. Men was bezig uit te zoeken wat er gebeurd was, maar men vreesde het ergste. *BUHY* probeerde de verloren contacten te herstellen.³⁴ Men hoopte Andringa en Klooss te kunnen bereiken. Jordaan zou dat weekend Ras' taken overnemen. Zijn nieuwe marconist kon op 4 mei met zenden beginnen, maar zou dan op vrijdag in plaats van op donderdag gaan zenden. Londen ging op 2 en 3 mei (12 en 13) akkoord met de wisseling van zenddag. Als Ras werkelijk verloren was, moesten Jordaan en Andringa samen een team vormen in Andringa's gebied; diens sector was van meer belang. In ieder geval moest Jordaan iedere verdere aantasting van de veiligheid van zijn organisatie, die klaarblijkelijk gecompromitteerd was, zien te vermijden. Nadere instructies zouden volgen zodra het contact met Andringa en Klooss weer hersteld was. Op 3 mei (13) liet Jordaan weten dat Ras en Klooss in veiligheid waren; laatstgenoemde zou hij dezelfde dag ontmoeten. Op 6 mei (15) liet Londen hem weten dat zijn marconist geaccepteerd was. De voor Andringa geworven marconist moest nu nog getest worden. Wist Jordaan inmiddels hoe Dessing bereikt kon worden?

Op 14 mei (16) vroeg Londen of de verbinding met Andringa hersteld was en hoe het met Dessing stond. Beide Londense telegrammen werden diezelfde dag met een telegram (16) beantwoord: Andringa's marconist** zou de 17de getest kunnen worden en Andringa kon Dessing niet vinden. Waar moest deze precies gezocht worden? De dag daarop zond Londen (17) de gevraagde aanwijzingen: het trefpunt met Dessing was een bepaald café.

Op 24 mei (18) liet Jordaan weten dat Andringa's nieuwe marconist voortvluchtig was 'account of arrest former officers';*** Andringa zou proberen een nieuwe man te vinden. SOE Dutch Section maakte uit de aangehaalde woorden op dat betrokkene zich als vroegere beroepsofficier aan de terugvoering in krijgsgevangenschap onttrokken had en dus niet inzetbaar was. Dat trof zeer ongelukkig, want nu zat Andringa nog altijd zonder verbinding. Daarom werd Jordaan op 25 mei (21) voorgesteld om, als Andringa er niet in zou slagen een marconist te

* Die poging om contact te leggen was Londen op 29 april in Jordaans telegram (10) toegezegd.

** Gemeld in Jordaans telegram (10) van 29 april 1942.

*** *Koninkrijk* 5, 971: op 15 mei 1942 werd het Nederlandse beroepskader in krijgsgevangenschap weggevoerd.

vinden, in overweging te nemen zijn reserve-marconist aan hem af te staan. Om een voorraad 'speeltjes' op te kunnen bouwen, moest Andringa voortmaken met het organiseren van zijn receptiecomités. Was er al nieuws van Dessing en Klooss? Op 30 mei (19) antwoordde Jordaan te hopen Dessing op 1 juni te ontmoeten.

Balans over mei 1942

In de aprilbalans werd een gevaarlijke verknoping van contacten tussen de teams en een streven bij SOE Dutch Section tot ontknoping daarvan geconstateerd. Van die pogingen tot 'damage control' is vanaf begin mei 1942 geen spoor meer te vinden. Het lijkt er eerder op dat SOE Dutch Section het bestaan van aparte cellen absoluut wilde voorkomen. Het toppunt daarvan is de wijze waarop het afzetten van de *Beetroot*-agenten, Parlevliet en Van Steen, werd voorbereid, uitgesteld en later toch uitgevoerd. Daarmee wordt deze missie gekoppeld aan beide zenders: *Ebenezer* (Lauwers) én *Trumpet* (Jordaan). De waarschuwingen over beide zenders aan alle agenten tegen het dragen van de speciale Zwitserse horloges en het op gelijke wijze aankondigen van volgende droppings, het hergebruik van afwerperreinen, de invoering van soortgelijke waarschuwingssignalen bij komende operaties, enzovoort, zijn andere voorbeelden van onnodig risicovol gedrag. Zeker als Londen kon vermoeden dat een of beide zenders onder Duits toezicht stonden; voor beide zenders waren er eind mei voldoende aanwijzingen in die richting.

Wat Lauwers betreft hoeven die aanwijzingen hier niet herhaald te worden; hij had alweer veertien telegrammen zonder juiste *check* gezonden. Wat Jordaan's zender betrof, waren er eind mei de volgende indicaties:

- sinds 30 april werd Ras vermist en was er geen contact meer met Andringa;
- op 3 mei meldde Jordaan wel dat Ras en Klooss (*Leek*) in veiligheid waren en dat hij laatstgenoemde nog diezelfde dag zou ontmoeten, maar of hij Ras' situatie zelf constateerde en Klooss ook werkelijk ontmoette, blijkt niet uit de telegrammen;
- na 3 mei zond Jordaan (of zijn vervanger, die op 4 mei proefzond en op 6 mei geaccepteerd werd) zonder *security check*, hetgeen direct door Londen gecorrigeerd werd: Jordaan moest betrokkene instrueren in het gebruik van de *security check*.³⁵ Die 'vervanger' was natuurlijk een Duitser. De Londense 'berisping' is in de *Diary* niet vermeld; SOE's voormalige code-expert L. Marks plaatst dit incident in april en noemt de overtreder van de veiligheidsvoorschriften in Londen bij naam;³⁶
- herstel van het contact met Andringa werd op 14 mei gemeld, maar deze had Dessing niet kunnen vinden en vroeg nadere aanwijzingen;
- ondanks die nadere aanwijzingen bleef Dessing onvindbaar;
- de zwijgzaamheid van Baatsen (*Abor*) en het *Leek*-team (Klooss en Sebes).

Verder werd in mei afgeweken van eerder beleid, zonder dat daarvoor uit de stukken goede redenen blijken:

- vanaf mei werden agenten niet langer 'blind' gedropt;
- door Londen werden twee in Nederland gerekruteerde marconisten geaccepteerd. Dat was niet in overeenstemming met een eerdere beslissing van Londen op Lauwers' voorstel uit januari 1942, om een voor hen beschikbare beroepsmarconist direct in Nederland in te zetten. Londen wees dat voorstel van de hand; betrokkene, J. Buizer, moest eerst voor training naar Londen oversteken.³⁷

Telegramwisseling juni 1942 – alle zenders onder Duitse regie

Ebenezer – zender Catarrh-team (Lauwers/Taconis)

Catarrh

Op 3 juni (46) dankte Lauwers Londen voor de ontvangst van zes containers. Op 6 juni (56) liet Londen weten op korte termijn behoefte te hebben aan een volledig, schriftelijk rapport over de inzetbaarheid, expansiemogelijkheden en beschikbare opslagplaatsen van de *Catarrh*-organisatie. Jordaan ontving dezelfde dag een gelijk verzoek (25). Dezelfde dag liet Londen (57) weten dat men vanaf de 20ste weer voorraden en nieuwe agenten kon verwachten. Op 15 juni (61) dankte Londen het *Catarrh*-team voor zijn waardevolle hulp bij de *Beetroot*-operatie en bij andere gelegenheden.

Potato (De Haas)

Potato rapporteerde via Lauwers op 5 juni (47) dat dertien mannen in IJmuiden gearresteerd waren; zij hadden Nederland op dezelfde wijze als destijds *Ab*' willen ontvluchten. Op 9 juni vroeg Londen Lauwers (59) bij De Haas te informeren naar diens mening over het beroep dat zijn oude vriend *Han* in bezet gebied het best als dekmantel zou kunnen gebruiken. Lauwers gaf antwoord op 25 juni (51): het meest geschikt was het beroep van verzekeringsagent of iets dergelijks.

Spinach/Parsnip (Buizer/Van Rietschoten)

Londen instrueerde Lauwers vervolgens op 14 juni (60) De Haas van de komst van J. Buizer (*Spinach*) en J. van Rietschoten (*Parsnip*) op de hoogte te stellen; deze zouden De Haas binnenkort op een bepaald adres opzoeken en De Haas moest laten weten of dit adres nog bruikbaar was. De volgende dag liet Londen Lauwers (62) weten dat Buizer, zodra deze zijn zaken op orde had, het radioverkeer van De Haas zou verzorgen. Londen zou *Potato* (De Haas) nog laten weten wanneer deze *Spinach* kon verwachten. Op 23 juni (64) meldde Londen dat Buizer en Van Rietschoten vertrokken waren en dat De Haas snel moest laten weten of het contactadres nog steeds 'goed' was; een bevestigend bericht werd op 25 juni (50) door Lauwers verzonden.

³⁷ *Ab*: A. Homburg.

Marrow (Jambroes/Bukkens)

Op 14 juni (48) liet Lauwers Londen weten vanaf de 20ste gereed te zijn voor leveringen op een nieuw afwerpsterrein. Londen deelde de volgende dag mee (61) dat men zich pas vanaf de 23ste tussen 00.30 en 2.30 uur gereed moest houden. Op 20 juni werd dit bericht aangevuld (65): men kon zes containers en twee parachutisten, *Jansen* (Jambroes) en *Smit* (Bukkens), verwachten; de agenten zouden op weg geholpen moeten worden. Er was een afzonderlijk pakket voor *Smit* (Bukkens) bij de lading, met daarin een zender en een oplader met accu's voor De Haas. Op 25 juni vroeg Londen (66) Lauwers ervoor te zorgen dat Bukkens nog enige dagen bij zijn team kon blijven, als deze dat zou willen. Lauwers antwoordde diezelfde dag (51) bevestigend.

Terwijl op 27 en 28 juni (67 en 68) nog aanvullende instructies werden gestuurd, liet Lauwers de 27ste (52), onder dankzegging voor de nieuwe voorraden, weten dat alles in orde was en dat Bukkens voor enige tijd bij hen zou blijven.

Operatie-Feather – aanslag op de zender Kootwijk

Op 5 juni had Lauwers (47) laten weten, dat zijn team zo spoedig mogelijk informatie zou sturen over mogelijkheden *Feather*, een aanslag op het zendstation Kootwijk, te kunnen uitvoeren. Op de vraag uit Londen van 15 juni (62) hoe het daarmee stond, liet Lauwers de 24ste (50) weten dat zij de zaak hadden verkend en gereed waren *Feather* uit te voeren. Zij zouden drie pylonen attaqueren zodra zij daartoe het signaal kregen.

Londen liet op 27 juni (67) weten, dat de actie enkele weken was uitgesteld;³⁸ Londen zou hen tijdig waarschuwen. De eerste waarschuwing kwam op 21 juli 1942 (77); Lauwers kreeg te horen dat de actie voorlopig op zeventien dagen na zijn verjaardag* was gepland, maar alleen als hij daartoe een dag eerder een speciale boodschap ontving. Nadat Lauwers op 22 juli (61) had laten weten de opzet te begrijpen, liet Londen op de 29ste weten (82), dat *Feather* misschien eerder moest worden uitgevoerd. Daarom moest hij vanaf drie dagen voor de oorspronkelijk geplande datum uitluisteren naar het speciale signaal. Op 3 augustus liet Londen echter weten (83) dat de actie voor enige tijd was uitgesteld. Drie dagen later, op 6 augustus, kwam dan toch het signaal (86) om de actie bij de eerste de beste gelegenheid, en hoe eerder hoe liever, uit te voeren. Op de 12de liet Lauwers weten (67) dat de actie in de nacht van 9 augustus had plaatsgevonden, maar op een complete mislukking was uitgelopen.

Trumpet – zender *Lettuce-team* (Jordaan/Ras)

Carrot (Dessing)³⁹

Op 4 juni (22) liet Jordaan weten geen contact met Dessing te hebben. Op 26 juni (26) droeg Londen hem op zijn contactpogingen voort te zetten: het *Beet-*

* 19 juli.

root-team (Parlevliet/Van Steen) beschikte over alle nodige informatie (zie vervolgens onder *Gilgal*).

Lettuce

Op 1 juni (20) dankte Jordaan voor zes containers. Op 28 mei hadden zij geen verbinding kunnen krijgen en dus Londens signaal niet gehoord. Zij bleven *stand by* voor verdere zendingen. Londen (24) feliciteerde hen dezelfde dag met de geleverde prestatie. Men zou vanaf 2 juni meer zendingen sturen. Jordaan antwoordde op 4 juni (21) dat de nieuwe voorraden geborgen waren. Londen liet vervolgens op 6 juni (26) weten dat de nieuwe *stand by*-periode op de 20ste zou beginnen en men een nieuwe afwerpplaats moest zoeken die voldeed aan de aan Parlevliet en Van Steen meegegeven richtlijnen. Verder bevatte het telegram ook instructies over het doorgeven van kaartcoördinaten.

Op 11 juni (2)⁴⁰ liet Jordaan weten na moeizame voorbereidingen klaar te zijn voor het in ontvangst nemen van voorraden. Londen was blij dat te horen (5 aan Ras, van 16 juni). Als het mogelijk was moesten zij bij Ras informeren naar beschikbare terreinen en zo snel mogelijk een keuze bekend maken. Op 14 juni liet Jordaan weten (5) een betere plek gevonden te hebben en gaf de coördinaten door. Londen kon die gegevens niet ontcijferen en vroeg 15 juni om herhaling (28). Als het terrein geaccepteerd werd, moest men vanaf de 20ste tussen 00.30 en 02.30 uur gereed staan om zes containers en twee agenten, *Jan* en *Piet* (Buizer en Van Rietschoten), op te vangen; de mannen moesten op weg geholpen worden.

Jordaan gaf de gevraagde herhaling op 18 juni (3) en vroeg wanneer de zending te verwachten was. Londen accepteerde het opgegeven terrein op 20 juni (30); het speciale signaal zou vanaf de 21ste, 17.30 uur, te horen zijn. Op 21 juni (31) zond Jordaan nog een correctie van het afwerppunt, dat door Londen niet begrepen werd. Daarop gaf Jordaan nogmaals op 22 juni (27) de positie door, waarop Londen op de 23ste (32) antwoordde dat zij op zijn signaal wachtte dat alles gereed was. Londen stelde tevens voor de volgende lading eveneens naar dit terrein te zenden. Vanaf de 28ste konden zes containers en de beide agenten verwacht worden. De agenten moesten nader bericht afwachten, alvorens verder te reizen.

Op de 24ste (27) liet Jordaan weten dat de zes containers met moeite geborgen waren. Buizer en Van Rietschoten hadden de afsprong overleefd, maar Buizer had zijn enkel gekwetst; verder was alles in orde. Londen antwoordde op 25 juni (34) met excuses.

Turnip (Andringa)

Op 4 juni had Jordaan (22) laten weten dat Andringa's 'gevluchte' marconist weer was opgedoken en op de 7de zou zenden, zodat Londen hem kon testen. Londen vroeg op 6 juni (61) of Andringa de eerder begraven zenders had kunnen

⁴⁰ Jordaan's telegram van 24 mei 1942 (18); zie aldaar.

bergen. Daarop legde Jordaan op 9 juni (23) uit dat Andringa's marconist Molenaars zender (*Gilgal*) gebruikte. Hij had op de 7de vergeefs geprobeerd contact te maken en zou het opnieuw proberen. Op 9 juni (27) liet Londen Jordaan weten dat Andringa's marconist de 7de niet gezonden had, zodat hij niet getest had kunnen worden (zie hierna *Gilgal*). Op de 17de volgde een telegram (29) aan Jordaan, waarin hem werd opgedragen Andringa's nieuwe marconist, wiens prestaties overigens uitstekend waren, te instrueren in het gebruik van de *identity check*.

Vanaf half juni 1942 had Andringa dus een eigen marconist *Gilgal*.

Leek (Klooss/Sebes)

Londen vroeg op 6 juni (26) aan *Trumpet* (Jordaan) of deze wist waarom Klooss niet reageerde. Hij antwoordde op 9 juni (23) dat met Klooss alles in orde was; die zou spoedig met zijn voorbereidingen klaar zijn en rapporteren. Op 20 juni werd Jordaan (30) door Londen meegedeeld dat Klooss de voor hem bestemde telegrammen uit Londen niet kon ontcijferen; ook moest hij hem informeren dat hij spoedig een zending kon verwachten.⁴¹ De plaats die Klooss had doorgegeven leek over de grens te liggen of te ver oostelijk;^{*} Klooss werd gevraagd een ander terrein op te geven. Jordaan beloofde op 22 juni (27) aanvullende gegevens te zullen sturen.

Beetroot (Parlevliet/Van Steen)

Op 4 juni 1942 had Jordaan (22) Londen laten weten dat Andringa contact had met Parlevliet en Van Steen. Londen vroeg Andringa via *Gilgal* (1) op 15 juni het *Beetroot*-team te feliciteren met hun uitstekende werk.⁴²

Gilgal – zender *Turnip* (Andringa)

Gilgal – de zender van de verongelukte Molenaar – kwam op 14 juni 1942 in de lucht (1) en liet weten getracht te hebben vanaf de 7de contact te maken; men vroeg of Londen tevreden was met de prestaties. Londen antwoordde op 15 juni (1) dat men de nieuwe marconist heel goed vond. Op de 14de liet Andringa via *Gilgal* (1) ook weten dat hij de 'photographs (of instructions)' voor zijn zoektocht naar Dessing van *Beetroot* (Parlevliet/Van Steen) gekregen had, maar nog steeds Dessing niet had kunnen vinden; hij vroeg nadere instructies. Londen liet op 15 juni (1) aan *Gilgal* weten, dat zij kort geleden voor Dessing hadden laten omroepen**

* Misschien betrof het hier een waarschuwingsspoging van Klooss: 'over de grens', de verwijzing naar Duitsland/Duitsers ligt voor de hand; was dat het geval dan heeft Londen de hint kennelijk niet begrepen.

** Via de BBC of Radio Oranje, waarschijnlijk.

dat Andringa hem bij de 'dame' zou zoeken; met deze dame moest hij in contact blijven. Gevraagd werd uit te zoeken, of de betreffende 'dame' Dessing ooit al een keer ontmoet had. Andringa moest ook de cafés opnieuw proberen.

Londen liet in hetzelfde telegram (1) van 15 juni ook weten, gehoord te hebben dat *Catarrh* (Taconis) Andringa voorraden gaf. Maar Andringa moest proberen om zelf zo spoedig mogelijk eigen voorraden uit Londen in ontvangst te nemen. Op 16 juni (2) liet *Gilgal* weten, snel explosieven te willen ontvangen; hij gaf kaartcoördinaten door, in de hoop dat Londen deze zou accepteren. Londen moest ook geld sturen, evenals sigaretten en thee. Londen accepteerde op 18 juni (2) het opgegeven terrein; men moest vanaf de 23ste, tussen 00.30 en 02.30 uur klaarstaan. Het verzoek om geld wekte in Londen verbazing; Andringa had toch nog voor een paar maanden geld? Was dat niet het geval, dan moest het minimaal benodigde bedrag aan Londen doorgegeven worden.

Andringa liet via *Gilgal* op 21 juni (3) weten dat hij de door Londen teruggelezen kaartcoördinaten niet begreep. Zij zouden vanaf 16.00 u. naar het speciale signaal luisteren. Londen liet de 23ste (3) weten dat de lading voedsel zou bevatten en enveloppen in een speciaal gemerkte container. Als deze operatie goed verliep, hoe snel zou men dan een nieuwe operatie kunnen laten volgen? Londen zou dan tevens een speciaal apparaat⁴³ meezenden, waarvan *Pijnacker* en *Vansittard* (*Beetroot* – Parlevliet en Van Steen) alles wisten. Met *Gilgal* (4) liet Andringa op 25 juni weten Jordaan gesproken te hebben; zij waren het eens over de landingsterreinen. Met *Pijnacker* en *Vansittard* had hij zijn geldprobleem opgelost.

Op de 24ste liet Andringa (5) weten dat zijn helpers tevergeefs gewacht hadden. Zij hadden tussen 01.00 en 02.15 u. op grote hoogte een vliegtuig gehoord; de lichten hadden permanent gebrand. Zij zouden opnieuw op dezelfde plaats wachten, zodra zij het speciale signaal hoorden; de daarop volgende zending kon echter niet eerder dan drie nachten na de vorige gedropt worden.

Op de 27ste meldde Andringa (7) dat de zes containers geborgen waren en dat zij vanaf de 29ste het volgende 'bezoek' verwachtten. Londen feliciteerde hem op 27 juni (4). Hij kon vanaf de 30ste zes nieuwe containers verwachten, plus een pakket met een apparaat, waarvan het gebruik bij zijn helpers (Parlevliet en Van Steen) bekend was. Dat apparaat mocht beslist niet in verkeerde handen vallen; hij moest maatregelen nemen om het pakket zonodig te vernietigen.

In de telegrammen (5 en 6) van 28 en 29 juni werden nog aanvullende instructies gezonden. Andringa antwoordde op 20 juni (8) dat hij Londens aanwijzingen begreep en vanaf 30 juni *stand by* was.

⁴³ Die opdracht bracht met zich dat Andringa zich bij de 'dame' zou moeten kunnen legitimeren middels de meegebrachte 'photographs (of instructions)'. Deze 'photographs', plus de zoektocht naar Dessing, komen in de volgende paragraaf uitgebreid aan de orde.

Balans over juni 1942

De eerder vermelde vervlechting van missies en verbindingen ging ook in juni 1942 door. Het hoogtepunt – of liever dieptepunt – werd bereikt toen op 15 juni de missie-*Marrow* via *Ebenezer* werd aangekondigd en voorbereid: een heel nieuw project, de opbouw van een geheim leger bestemd voor acties rond de invasie van West-Europa, werd daarmee geknoot aan een reeds langer bestaand sabotage-circuit. En wel een circuit dat vanwege die lange duur potentieel ‘verdacht’ diende te zijn, als mogelijk door de Duitse veiligheidsdiensten gepenetreerd.

Met name voor deze laatste verknoping is, hoe men het ook wendt of keert, geen zinnig argument te vinden: noch de schaarste aan vliegtuigen noch de wenselijkheid voorraden mee te zenden woog op tegen de noodzaak zo’n belangrijke nieuwe operatie af te schermen en te beveiligen tegen een mogelijke ‘besmetting’ door de al langer bestaande organisatie. Ook al omdat ook in de maand juni verontrustende signalen niet ontbraken:

- het onvindbaar blijven van Dessing ondanks de door het *Beetroot*-team meegebrachte nieuwe informatie, kennelijk een vertragingsactie van Andringa;
- de ‘afwezigheid’ van Baatsen (*Abor*);
- de ‘zwijgzaamheid’ van Klooss (*Leek*);
- de ‘bizarre’ procedures rond de aanslag op de zender Kootwijk; de aanslag werd niet bevolen, men moest handelen als de goede gelegenheid zich voordeed, maar wel hoe eerder hoe liever!
- de moeilijkheden bij het vinden en het correct opgeven van de coördinaten van afwerpterreinen door Jordaan, Andringa en Klooss;
- het plaatselijk werven van twee marconisten, waarvan er een, na een korte verdwijning, plotseling weer opdook, terwijl de genoemde reden voor zijn verdwijning, het afvoeren van de Nederlandse beroepsofficieren in krijgsgevangenschap naar Duitsland, nog steeds gold. Ook deze marconist, werkend voor Andringa, bleek niet op de hoogte van het bestaan en gebruik van de *identity/security check*. Via Jordaan moest hem deze kennis alsnog bijgebracht worden: een tweede kapitale inbreuk van dit soort op de veiligheid van de verbindingen.⁴⁴
- het volkomen onnodig informeren van Andringa dat Parlevliet en Van Steen alles wisten van een nieuw te zenden apparaat.

En dit zijn alleen nog maar de in de *Diary* vermelde incidenten tot juli 1942. Een inspectie van de rest van de *Diary* laat een voortzetting van de reeks incidenten zien. Het zoeken in de SOE-archieven bracht een document aan het licht dat het voorgaande navenant onderstreept en aanvult. Het betreft een notitie van eind juni 1942, waarin vermeld wordt dat de agenten Van Rietschoten en Buizer bij hun vertrek de opdracht kregen *Lettuce* (Ras) mondeling te informeren over de moeilijkheden die Londen had met het ontcijferen van de door Ras opgegeven kaartcoördinaten. Moeilijkheden die Londen ook had bij het ontcijferen van berichten van *Bob* (Klooss) en *Leo* (Andringa). Daarom moest Ras contact met

beiden opnemen en hun zeggen dat als zij hun *conventional numbers*⁴⁵ vergeten waren, zij Londen simpelweg moesten seinen: 'I have forgotten.' Bij ontvangst van dat bericht zou Londen hen dan hun *conventional numbers* opnieuw in versleutelde vorm laten weten, door er op Chinese wijze '33333' bij op te tellen.*

Het document meldt verder dat Buizer voor Jordaan een verzegelde enveloppe meenam, waarin kopieën van diens code en gemaakte afspraken zaten en een papiertje waarop stond 'NIET VERGETEN 27866';⁴⁶ dat berichtje betrof ongetwijfeld Jordaan's *conventional number*. Het gebruik dat de vijand van die informatie kon maken, mocht die in zijn handen vallen, laat zich raden.

Het *conventional number* was immers, als het ware, het 'personeelsnummer' van de agent, dat hij uit het hoofd had moeten leren en waarmee hij in gecijferde vorm Londen de sleutel voor de ontcijfering van ieder bericht toespeelde. Gebruik van het juiste *conventional number* maakte dus het bericht leesbaar én identificeerde de bron! Onjuist gebruik was, naast een foute of onjuiste *security check*, een tweede methode om alarm te slaan!⁴⁷

Ten slotte staat in de *Diary* een laatste incident in deze reeks vermeld. Op 8 september 1942 rapporteerde een zekere captain Killick van SOE Dutch Section aan Gubbins de stand van zaken betreffende de *Catarrh*-organisatie. Met betrekking tot de marconist van die organisatie (Lauwers) meldde hij: '...EBENEZER apparently decoded his own messages but had transmission and reception carried out by a third party whom he had recruited locally...'⁴⁸ Afgezien van de mogelijke tegenspraak met Lauwers' verklaringen, die zegt in die periode zelf nog geseind te hebben, is het interessante van dit bericht dat Gubbins zelf begin september 1942 over deze afwijking van de regels zonder toestemming van Londen werd ingelicht.

De toestemming voor vervanging van *Ebenezer* als marconist door een plaatselijk geworven vervanger werd pas op 21 oktober 1942 (99) door de Duitsers gevraagd en door Londen, na het testen van de kandidaat (een Duitse beroepsmarconist, aangeduid als 'TOM'), op 29 oktober afgewezen (135). De motivering van die afwijzing luidde als volgt:

...his message had been understood but the reception was very difficult as the morse was bad and the repetition of groups quite different from the original. They could not therefore accept Tom at present. Could he get some practice and try again later?⁴⁹

Maar vanaf november zat Lauwers toch niet meer zelf achter de sleutel; die werd voortaan door 'TOM' gehanteerd; Londen protesteerde kennelijk niet.

* Meer uitleg over het gebruik van deze nummers en de Chinese wijze van optellen vindt de lezer in hoofdstuk 8.

George Dessing – Operatie-*Carrot*

Dessings aankomst in Nederland werd al op de eerste bladzijden van dit boek beschreven. Hij sprong in de nacht van 27 op 28 februari 1942 uit het vliegtuig, dat later bij Hooghalen de eerste door de Duitsers geobserveerde wapendropping zou uitvoeren.

Dessing landde veilig, maar op een verkeerde plek. Hij kwam terecht op een voor particulieren verboden terrein achter de Jan van Schaffelaar-kazerne te Ermelo, waarin ss-troepen gelegerd waren, en werd bij het verlaten van het terrein door Duitse militairen gezien. Nonchalant een groet mompelend wist hij zijn eerste hindernis te omzeilen; er zouden nog vele volgen.⁵⁰

Dessings marconist had vanwege het slechte weer niet willen springen, maar hijzelf, veertien dagen eerder ook al boven Nederland, wilde niet opnieuw terugkeren. De marconist zou nu later komen; zijn komst zou met een bericht in code over Radio Oranje gemeld worden. Men kon elkaar dan op de afgesproken plaats en tijd treffen.⁵¹

In het begin verliep alles voorspoedig. In Amsterdam kreeg Dessing, via een hem in Londen verstrekt adres van de dames Lelie, vlot contact met de gezochte L. van Looi. Als legitimatie toonde hij een foto van het dochtertje van Meyer Sluysen, een in Londen wonende collega-journalist van Van Looi. Volledig geaccepteerd werd hij pas toen er kort na zijn aankomst een brief van Sluysen uit Londen arriveerde met aanvullende gegevens.

In afwachting van de komst van zijn marconist begon Dessing aan de uitvoering van zijn viervoudige opdracht:

- 1 de verkenning van de mogelijkheden een zeeroute naar Engeland te openen vanaf de Zuid-Hollandse of Zeeuwse eilanden;
- 2 het organiseren van de overkomst van een aantal belangrijke Nederlanders naar Engeland, zoals dr. Colijn en minister Van Dijk;^{*}
- 3 het leggen van contacten in sociaal-democratische en vakbondskringen met hulp van de in die kringen ingevoerde Van Looi;
- 4 het organiseren van sabotagekernen in de regio's Rotterdam en Dordrecht, vooral in de scheepsbouw en scheepvaartsector.⁵²

Al spoedig liep dat werk ernstige vertraging op. De Zuid-Hollandse eilanden en Zeeland, waar Dessings sabotageteams en de aanlanding van de zeeweg gepland waren, bleken zonder speciale papieren volstrekt ontoegankelijk. Dat was het probleem dat Laming in zijn eindrapport van november 1941 voorzien had.^{**} Het zou tijd vergen dergelijke documenten te bemachtigen; intussen begon hij met het aanwerven van manschappen en het verkennen van afwerperterreinen. Drie

* Oud-minister van Oorlog J.J.C. van Dijk.

** Besproken in hoofdstuk 5.

terreinen werden geschikt bevonden, maar de coördinaten konden niet aan Londen doorgegeven worden, omdat de radioverbinding ontbrak. De in maart over de radio aangekondigde marconist was niet op de afgesproken plaats komen opdagen. Ook in de weken daarna verscheen er niemand op de afgesproken tijd en plaats. Via de illegaliteit kreeg Dessing ten slotte te horen dat de verwachte man waarschijnlijk bij zijn afsprong verongelukt was; er was in Overijssel een dode parachutist gevonden. Hij zat dus zonder radiocontact en kon met zijn werk geen voortgang maken. Wel leerde hij in de tussentijd Koos Vorrink kennen, die hem uitgebreid over de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in bezet gebied informeerde.⁵³ Vorrink zegde Dessing steun toe bij de uitvoering van zijn opdrachten, maar ging niet in op Dessings uitnodiging naar Engeland uit te wijken. Opmerkelijk is dat Vorrink, die in die tijd contact had met de CID-agent De Jonge, Dessings penibele situatie niet via De Jonges radioverbinding aan Londen heeft laten doorgeven.

Dessing had de basis voor een vruchtbare samenwerking gelegd, maar door het ontbreken van een radioverbinding kon deze niet verder tot ontwikkeling gebracht worden; Dessing wist wél van de geplande komst van nieuwe SOE-agenten naar Nederland, maar hij wist niet waar en hoe deze te bereiken.

Half april kondigde Radio Oranje opnieuw de komst van een marconist aan, maar ook deze verscheen niet. Dat spel herhaalde zich in mei, maar ditmaal zag Dessing op de afgesproken plaats en tijd de agent Leo Andringa, die hij kende van de opleiding. Maar omdat deze in gezelschap van een onbekende was én Dessing hem niet verwachtte – Andringa was geen marconist – gaf hij geen blijk van herkenning; ook Andringa reageerde niet. Na enige tijd vertrokken beiden, om na een kwartier weer terug te keren. Een poging van Dessing om Andringa zonder zijn begeleider te spreken te krijgen mislukte, maar Andringa slaagde er wel in Dessing in het voorbijgaan een waarschuwing toe te sissen: 'Ga weg, Gestapo!'⁵⁴

Na dit incident werd nog tweemaal over de radio de komst van een marconist aangekondigd; maar nooit kwam iemand opdagen. Ten slotte besloot Dessing, in overleg met Van Looi en Vorrink, naar Engeland terug te keren om rapport uit te brengen en om van daaruit de verbinding te herstellen. Op de terugweg nam hij voor de Nederlandse regering bestemde, gemicrofotografeerde documenten van Vorrink mee. Hij vertrok begin augustus 1942, kwam in september nog een keer in Nederland terug, vertrok opnieuw en kwam een jaar later in Londen aan.

De achtergronden en totstandkoming van Dessings missie en zijn verblijf in Nederland zijn bij de Enquêtecommissie uitgebreid voor het voetlicht gebracht.⁵⁵ Ik zal die geschiedenis hier niet in detail herhalen, maar mijn verhaal toespitsen op:

- de Londense kant van de radioboodschappen die Dessing tot augustus in Nederland hielden. Als zijstap zal daarbij ook kort aandacht besteed worden aan het fotootje waarmee Dessing zich legitimeerde en waarvan een kopie door de

Duitsers gebruikt werd om eind 1942 de kringen rond Vorrink te infiltreren; die kopie was niet van Dessing afkomstig. Die infiltratie en de daarop volgende arrestatie van Vorrink en anderen kreeg bijzonder veel aandacht van de Enquê-tecommissie;⁵⁶

- Dessings terugreis, die gekenmerkt werd door lange wachttijden. Die werden primair veroorzaakt doordat het Belgisch verzet, waarbij hij aanklopte, zijn verhaal per radio in Londen wilde controleren, omdat Dessing zich niet voldoende kon legitimeren. In Londen reageerde men uiterst traag op de herhaalde verzoeken van het Belgische verzet om uitsluitel over Dessings bonafides. Gaandeweg werd de agent door zijn Belgische gastheren dan ook meer en meer gewantrouwd.

Dessings terugreis wordt in dit hoofdstuk niet meer behandeld. Die draad wordt weer opgepakt en uitgewerkt bij de beschrijving in hoofdstuk 8 van de activiteiten van de SOE-afdeling Clandestine Communications, verantwoordelijk voor ontspappingslijnen voor SOE-agenten in West-Europa.

De radioboodschappen

In een bijdrage van Van Looi aan een in 1948 verschenen pamflet over Vorrink leest men in de beschrijving over de contacten met Dessing, alias *Gerrit van den Broek*, dat deze steeds op de 10de, 11de en 12de van de maand over Radio Oranje in codebericht de komst van een marconist kreeg aangekondigd. Dat gebeurde in totaal vijf keer; voor het eerst in maart en voor het laatst in juli 1942.⁵⁷

Het eerder vermelde, geparafraseerde telegrammateriaal geeft aan wat er vanuit Nederland in het tijdvak maart – juni 1942 over Dessing tot Londen doordrong.⁵⁸ Die gegevens worden hier nog eens, aangevuld met in Londen bekende informatie, samengevat en vergeleken met de omroepberichten zoals ze door Van Looi zijn beschreven. Dat levert het volgende beeld op:

- *maart 1942*: de *War Diary* maakt melding van de succesvol verlopen dropping van George Dessing op 27 februari; twee dagen eerder heeft men het in Londen zo geregeld dat Dessing een beperkt aantal berichten zal kunnen versturen via de zender van Molenaar, de marconist van Andringa;⁵⁹
- *april 1942*: het verslag meldt op de 14de de ontvangst van een telegram van Jordaan, waarin de dood van de op 28 maart met Andringa afgesprongen marconist Molenaar gemeld wordt. Op de 15de geeft Londen aan Andringa instructie Dessing op te zoeken en hem met de marconist Lauwers in contact te brengen; Andringa moet daarna het contact met Dessing verbreken. De 24ste, respectievelijk de 29ste laat Jordaan weten dat zij Lauwers niet hebben kunnen vinden, maar dat Andringa de volgende maand zal proberen Dessing te ontmoeten. Het verslag meldt verder de geplande uitzending van de agent Van Rietschoten en de marconist Van Hemert naar Dessing, in juni 1942. Mocht Dessing verloren zijn, dan moest Van Rietschoten diens taak overnemen;

- *mei 1942*: de *Diary* meldt dat Jordaan op de 14de laat weten dat Andringa Dessing niet heeft kunnen vinden en instructies vraagt, die Londen dezelfde dag zendt: 'zoek in een bepaald café.' De 25ste informeert Londen opnieuw naar Dessing, waarop Andringa op de 30ste via Jordaans zender antwoordt dat hij hem op 1 juni hoopt te treffen.
- *juni 1942*: in de *Diary* staat dat Jordaan op de 4de laat weten, dat men nog steeds geen contact met Dessing heeft. Londen antwoordt dan op de 6de dat het zoeken moet doorgaan en dat de binnenkort te zenden *Beetroot*-agenten de nodige informatie mee zullen brengen. Andringa laat dan op de 14e weten, dat:

'... he had received the photographs (of instructions) from Beetroot but still could not find Carrot and he asked what he should do'. Londen antwoordt de 15de dat, '... they had recently broadcast in order to tell Carrot that he (Andringa) was seeking him with the 'lady' with whom he was to keep in touch. It was asked whether this lady had never met Carrot. Turnip (Andringa) was to try the cafés again.'

- *juli 1942*: het verslag meldt slechts Londens telegram van 4 juli bestemd voor Andringa, waarin deze opnieuw verzocht wordt Dessing bij de 'lady' op te zoeken;⁶⁰ een reactie op dat telegram wordt niet vermeld.

De naam Dessing (*Carrot*) zal nog regelmatig in de latere telegrammen opduiken, voor het eerst weer in september 1942. In hoofdstuk 8, waar ik Dessings terugreis naar Londen analyseer, kom ik op dat materiaal terug.

Op basis van het voorgaande kunnen de herhaalde boodschappen aan Dessing inderdaad begrepen worden als pogingen van SOE Dutch Section om de agent via Andringa in contact te brengen met een andere marconist, nu de eigen man was verongelukt.

Een tweede conclusie betreft de eerder aangekondigde zijstap. Op basis van de hierboven aangehaalde telegramtekst van 14/15 juni stel ik vast, dat de tweede foto van Meyer Sluysers dochtertje – waarmee de collaborateur Van der Waals erin slaagde eind 1942 tot Vorrink door te dringen, met diens arrestatie in april 1943 als gevolg⁶¹ – meegebracht is door de twee *Beetroot*-agenten, Parlevliet en Van Steen. Die *photographs (of instructions)* waren bedoeld voor Andringa, die steeds liet weten Dessing maar niet te kunnen vinden. Dat leid ik af uit het woord *photographs* in combinatie met de instructies aan Andringa Dessing bij de 'lady' te zoeken; bedoeld zal zijn 'ladies'. Zo wordt die boodschap ook door Van Looi weergegeven: 'Wij zullen u bij de dames zoeken', waarmee de dames Lelie in Amsterdam bedoeld waren.⁶² Andringa moest zich met die *photographs* bij de

⁶⁰ Jordaan en Andringa waren inmiddels gearresteerd.

dames Lelie op dezelfde wijze legitimeren als Dessing indertijd: met een fotootje van Marijke Sluysen.

Conclusies

Op basis van het voorgaande zou men op het eerste gezicht kunnen stellen dat de vermelde incidenten temeer het gelijk bevestigen van degenen die menen dat het Englandspeel het gevolg is geweest van ernstige fouten, zelfs blunders van SOE. Maar de gesignaleerde, tussen maart en juli 1942 toenemende samenhang binnen de reeks beschreven incidenten lijkt aan een dergelijke interpretatie meer en meer de realistische grondslag te ontnemen.

Want waar sprake is van een dergelijke absurde en ongeloofwaardige vervlechting van voorvallen, met een duidelijk omslagpunt in de ontwikkelingen in mei 1942, resteren maar twee mogelijke oorzaken:

- het *toeval* in de vorm van een ongelooflijke keten van toevalligheden, waarbij ook alles mis ging wat er mis kon gaan; of
- een gestuurde actie op hoog niveau.

De 'ernstige fouten/blunders'-hypothese is met geen van beide mogelijkheden in tegenspraak.

Een tweede conclusie is dat de hier besproken Nederlandse agenten waarschijnlijk niet slechts hun *security check* niet hebben prijsgegeven, maar in hun benarde positie óók hebben getracht Londen bij voortdurende van hun werkelijke positie op de hoogte te stellen. Met name Andringa springt hier in het oog met zijn voortdurende weigering Dessing te 'vinden'.

Ten derde kan worden vastgesteld dat het na de oorlog gepresenteerde beeld van de agent Dessing herwaardering behoeft; de man is duidelijk door de Radio Oranje-telegrammen in Nederland vastgehouden; er was geen sprake van gebrek aan initiatief of ondernemingslust. We zullen zien of in de analyse van zijn terugreis naar Engeland in hoofdstuk 8 dat positieve beeld van de agent wordt bevestigd.

Ten slotte: één stukje van de puzzel gevormd door Van der Waals' infiltratie van de kringen rond Vorrink/Nationaal Comité in 1942/1943⁶³ ligt op zijn plaats: de kopie van het fotootje waarmee Van der Waals zich bij Vorrink als agent 'bewees' werd meegebracht door de leden van het *Beetroot*-team, Parlevliet en Van Steen, en was bestemd voor Andringa, als middel om zich bij zijn speurtocht naar Dessing op diens oorspronkelijke aanloopadres in Amsterdam te kunnen legitimeren.

Plan voor Holland

Inleiding

Winston Churchill en zijn hoogste militaire adviseur, generaal Sir Alan Brooke,¹ waren voorstander van 'the classical strategy whereby the power superior at sea uses its mobility to compel the enemy superior on the major landfront to disperse his forces in order to meet attacks at points favourable to the assailant'.¹ De hele oorlog door zou deze op omsingeling en verrassing gerichte strategie het Britse denken blijven beheersen. Vanaf het voorjaar van 1942 stond dit denken echter toenemend onder invloed van Amerikaanse ideeën over een efficiënte, bedrijfsmatig geplande oorlogvoering. Beide grootmachten slaagden er in de loop van de oorlog niet in deze doctrines geheel in lijn te brengen. Gelet op het verschil in politieke belangen was dat ook een vrijwel onmogelijke opgave.² Wel bleef het een bron van veel misverstanden en ongenoegens bij de respectieve achterbanen.

De PEC en het Koninkrijk relateren het *Plan voor Holland* aan de geallieerde militaire plannen. Inhoud, doel, tijdstip en tempo van invoering van het Plan zouden door de geallieerde plannen voor de jaren 1942/1943 zijn bepaald. Om vast te stellen of die relatie inderdaad gelegd kan worden, zullen hierna de achtergronden van deze geallieerde plannen in grote lijnen geschetst worden.³

Politieke en militaire ontwikkelingen – strategie

Groot-Brittannië en de Verenigde Staten

De strategisch belangrijkste ontwikkelingen in 1941 waren de toetreding van de Russen en Amerikanen tot het geallieerde kamp én het vastlopen in december 1941 van de *Blitzkrieg* in het oosten, het echec vóór Moskou. In mentaal opzicht betekenden deze gebeurtenissen, ondanks succesvolle Japanse offensieven diezelfde maand in het Verre Oosten, een keerpunt in de oorlog. Engeland vocht niet langer alleen. Amerika's rijkdommen aan mensen en materieel kwamen op grote schaal

¹ A.F. Brooke 1883-1963, Sir Alan Brooke sedert 1940, Chief of The Imperial General Staff van 1941-1946, Viscount Alanbrooke in 1946.

voor de oorlogsvoering beschikbaar. Bovendien waren de alsmar voortrollende Duitse legers voor het eerst afgestopt. Het geloof in de Duitse onoverwinnelijkheid was gebroken; een invasie van Engeland niet langer een reële bedreiging. In het Britse kamp werd weer over het hernemen van het initiatief in het westen gedacht. Dat voorzichtige optimisme werd zeker gestimuleerd door de Britse successen in dezelfde maand in Libië – toen Cyrenaica – waar de Italianen praktisch werden verdreven. Dat dwong Hitler de Italianen met Rommels Afrikakorps te hulp te komen. 1942 zou voor de geallieerden overigens nog heel wat tegenslagen in petto hebben.⁴

Door de toetreding van de vs tot het geallieerde kamp kwamen grote personele en materiele hulpbronnen ter beschikking. Maar dat betekende ook dat de Britten op den duur hun regie van de oorlogsvoering met de Amerikanen zouden moeten delen. Dat zou ongetwijfeld van invloed zijn op de te volgen strategie en consequenties hebben voor de toekomstige positie van het Britse imperium in de wereld. Het lag dus voor de hand dat de Britten alles zouden doen om de Amerikanen van de juistheid van hun strategische visies te overtuigen en om het Amerikaanse streven naar invloed op het beleid zoveel mogelijk naar Britse behoeften te kanaliseren. De onvermijdelijke botsingen kwamen eerder dan verwacht. In de periode april tot juli 1942 werd een eerste confrontatie over de te volgen strategie tussen beide wereldmachten uitgevochten. Voor beide landen was Duitsland de primair uit te schakelen vijand. Op grond van de hierboven beschreven strategische principes wilden de Britten dat land door blokkades, bombardementen, subversie en hulp aan Rusland zó verzwakken, dat de finale afrekening kans op succes bood. Met die benadering hadden de Amerikanen zich overigens nog in december 1941 akkoord verklaard.⁵ Bij nadere bestudering van het probleem vonden zij echter een geconcentreerde, massale aanval in West-Europa, met Groot-Brittannië als uitvalsbasis, de betere optie. Twee belangrijke factoren waren daarbij voor de vs doorslaggevend. Ten eerste was er de politieke noodzaak snel troepen in Europa in te zetten, omdat deze anders vrijwel zeker onder druk van de publieke opinie in de Verenigde Staten tegen Japan gebruikt zouden moeten worden. Ten tweede bood een Tweede Front in Europa Rusland de meest effectieve hulp. Rusland moest kost wat kost voor het geallieerde kamp behouden blijven; daarover waren de Britten en Amerikanen het eens. Ruslands aanwezigheid in het Verre Oosten was voor Amerika in de strijd tegen Japan van groot belang. Voor de Britten, bij wie Ruslands uitval in de vorige oorlog nog vers in het geheugen lag, was Ruslands westfront strategisch van meer belang: niet alleen met het oog op het behoud van de Kaukasus vanwege de daar gelegen olievelden, maar meer nog als grendel op de mogelijk Duitse uitvalspoort naar het voor de Britten strategisch zo belangrijke Midden-Oosten. De Middellandse Zee en het Suezkanaal vormden immers de onmisbare schakel van dat gebied met het moederland. In eigen kring lanceerden de Britten al op 2 januari 1942 een 'outline plan for landing a force on the Continent in the final fase'. Met die laatste fase werd de uitzichtloze situatie bedoeld, waarin Duitsland zou proberen een totale nederlaag te voorkomen. Het plan hield een

snelle opmars naar het Roergebied in, met een legermacht van ruim twaalf divisies. Maar naar zich liet aanzien, zou die slotfase pas tegen de vroege zomer van 1943 intreden. Tijdens de bespreking door de Chiefs of Staff van dit als 'nuttig' beoordeelde plan, plaatste Brooke de opmerkelijke kanttekening: 'We should be prepared to act on an earlier date ...even though such an opportunity might now seem remote.' Besloten werd het plan derhalve doorlopend aan te passen en periodiek bij te stellen. Vervolgens concentreerden de Britse stafdiscussies zich vanaf februari 1942 op grond van aanhoudende Russische successen meer en meer op een eventuele Britse invasie van het continent, als beste steun aan de Russen. Want de ontwikkelingen aan het Duits-Russische front zouden in de komende zomer wel eens beslissend kunnen zijn.⁶

Juist op het moment dat de Britse Chiefs of Staff op 8 april die discussie hadden afgesloten⁷ met de conclusie dat zo'n invasie in 1942 niet haalbaar was, arriveerden de Amerikaanse generaal G. Marshall en de afgezant van president Roosevelt, Harry Hopkins, in Londen.⁸ Zij brachten plannen mee voor een geconcentreerde landing in Frankrijk in 1943, in combinatie met een invasie op kleinere schaal in 1942. Die laatste operatie zou uitgevoerd moeten worden als:

- het uitvallen van Rusland dreigde, óf
- de Duitse troepenmacht in West-Europa als gevolg van Russische successen sterk gereduceerd werd.⁹

Frankrijk was als doel gekozen, omdat alleen dáár de voor de invasie onmisbare luchtdekking vanuit Engeland gegeven kon worden. In deze plannen werd de opbouw van een Amerikaanse troepenmacht in Engeland aangeduid met de code-naam *Bolero*, de invasie in 1943 met *Round Up* en de eventuele 'noodgreep' in 1942 met *Sledgehammer*.

Bij een invasie in 1942 zouden echter voornamelijk Britse troepen het spits moeten afbijten, want er zouden dan nog te weinig Amerikaanse troepen in Engeland zijn. Voor de Britten, met de slachtvelden uit de vorige wereldoorlog, die de meeste Britse oorlogsleiders uit eigen ervaring kenden, voor ogen, was dat onaanvaardbaar. De Britse Chefs van Staven accepteerden wél *Round Up* in 1943, maar voor *Sledgehammer* stelden zij zulke stringente voorwaarden, dat er eigenlijk sprake was van een beleefde, maar duidelijke weigering. De verovering van een bruggenhoofd op het continent in de zomer van 1942 zou alleen dan worden uitgevoerd als én de gelegenheid gunstig was én er voldoende zee- en luchtdekking gegeven konden worden.¹⁰ Op 29 april 1942 ging het Britse kabinet met deze voorstellen akkoord. Twee weken later ontving SOE zijn Tweede Aanwijzing van de Britse Chiefs of Staff.¹¹ Over die sterk geclausuleerde uitvoering van *Sledgehammer* zouden van mei tot augustus 1942 nog heel wat misverstanden ontstaan, dan wel gecreëerd worden. De directe aanleiding was het bezoek van de Russische minister van Buitenlandse Zaken V. Molotov aan Londen en Washington in mei 1942. Hij deed een uiterste oproep aan de geallieerden om nog datzelfde jaar een

Tweede Front op het continent te openen. In Londen werd hem op 20 mei meegedeeld dat dat in 1942 niet mogelijk was, wél in 1943. In Washington vond Molotov meer gehoor voor zijn pleidooi, met name bij president Roosevelt, aan wie er veel aan gelegen was de Russen in de strijd te houden. Ondanks het advies van generaal Marshall om geen jaartal te noemen, liet Roosevelt over deze besprekingen toch melden, dat: 'In the course of the conversations full understanding was reached with regard to the urgent task of creating a Second Front in 1942.' Over de inhoud was met de Britten geen overleg gepleegd. Molotov had dus, toen hij op zijn terugreis Londen weer aandeed, een sterke troef in handen, waarmee hij Churchill voor het blok zette. Deze antwoordde echter diplomatiek dat hij blij zou zijn als in 1942 gedaan kan worden wat voor 1943 gepland was, als de omstandigheden dat toelieten. Roosevelts 'toezegging' is door de Russen publicitair bekwaam uitgebuit. Britse pogingen deze zaak voor Moskou in een juister perspectief te plaatsen, liepen op niets uit.¹² In wezen werd er in die periode een principieel verschil van mening tussen de Britten en Amerikanen uitgevochten over de wijze waarop de As-mogendheden ten val gebracht moesten worden. Zoals gezegd poogden de Britten met een flexibele strategie van uitputting, ondermijning, demoralisering en misschien met hulp van binnenuit (zoals in 1918 was gebeurd), de condities voor de beslissende slag te creëren. De zich van hun kracht bewuste Amerikanen 'fabriceerden' zélf de voorwaarden voor hun succes en baseerden die op een rigoureuze planning van benodigde mankracht en materieel voor die slag, binnen een strak tijdschema. Dat was, volgens hen, de enige juiste aanpak omdat het pleit uiteindelijk toch door massale landlegers moest worden beslecht.

Wat beide grootmachten daarnaast meer en meer verdeeld hield, waren de achterliggende bedoelingen met Duitsland en Europa na afloop van de oorlog. Die verschillen van inzicht werden in laatste instantie gevoed door nationale ambities met betrekking tot de eigen positie in de naoorlogse wereldorde.¹³

Van 18 tot 27 juli 1942 vonden opnieuw uitgebreide besprekingen plaats tussen de Amerikanen en Britten over de te voeren strategie. Het resultaat viel voorlopig uit in het voordeel van de Britten. Op 24 juli werd het Britse plan voor de invasie in Noord-Afrika in het najaar van 1942, *Torch*, geaccepteerd. Dáár zou het beloofde Tweede Front gevormd worden. Daarmee werd in principe tevens gekozen voor een 'defensive encircling line of action for the Continental European Theatre'. In dat gebied werden alleen blokkades en bombardementen uitgevoerd. De Amerikanen concludeerden direct dat die keuze ook betekende dat *Round Up* niet meer in 1943 uitgevoerd zou kunnen worden.¹⁴ Churchill verzette zich tegen dat idee. Hoewel *Torch* de troepenopbouw in Groot-Brittannië, *Bolero*, ongetwijfeld zou vertragen, was er volgens hem geen sprake van het ten gunste van *Torch* opgeven van *Round Up* in 1943. Die troepenopbouw moest gewoon doorgaan om zo snel mogelijk een Tweede Front in Europa te kunnen vestigen. De voortgaande concentratie van Amerikaanse troepen in Engeland zou tevens veel Duitse troepen in het westen binden, als *Torch* van start ging. Op 27 juli 1942 zond hij Roosevelt een telegram van die strekking:

We must establish a second front this year and attack at the earliest moment. As I see it this second front consists of a main body holding the enemy pinned opposite 'Sledgehammer' and a wide flanking movement called Torch.¹⁵

Maar aan zijn eigen Chiefs of Staff had Churchill op 23 juli al laten weten dat hij de mogelijkheid dat de flankaanval (*Torch*) de hoofdaanval zou worden niet uitsloot.¹⁶ De kritiek van het Britse kabinet, op 24 juli, dat niet duidelijk was of nu tot de uitvoering van *Torch* dan wel van *Round Up* werd besloten, pareerde hij met:

both the British and the United States Chiefs of Staff believed that it was unlikely that 'Round Up' would be carried out in 1943, and that unless this expectation was falsified by events later in the present year 'Torch' held the field.¹⁷

Lang werd de schijn opgehouden dat het mogelijk zou zijn beide operaties, *Torch* en *Round Up*, gelijktijdig of kort na elkaar uit te voeren.¹⁸ Op 31 december 1942 werd de Amerikaans-Britse strategie met betrekking tot Duitsland in een War Cabinet Report nog eens kort als volgt samengevat:

op dit moment kan Noordwest-Europa als een machtig fort worden beschouwd, dat alleen na passende voorbereidingen te bestormen is. Daarop de aanval openen, voordat de situatie rijp is, is zinloos en rampzalig, vernietigt het moreel in bezet Europa en helpt Rusland niet. Wij kunnen nog niet genoeg strijdkrachten inzetten om het Duitse leger in Frankrijk en de Lage Landen te verslaan; de vijand kan snel een overmacht achter de sterke kustverdediging tegen ons samentrekken.¹⁹

Op basis van het voorgaande kan in ieder geval geconcludeerd worden dat het een te eenvoudige voorstelling van zaken is om in de jaren 1942 en 1943 te spreken van één geallieerd militair beleid. Elke partner poogde de aan de buitenwereld gepresenteerde afspraken zoveel mogelijk naar eigen ambitie in te vullen. Wat de Britten betreft, werd na juli 1942, althans op het hoogste niveau, meer en meer duidelijk dat de noodzaak om in 1942 en 1943 in West-Europa *Secret Armies* voor werkelijke militaire acties in te zetten met de dag afnam. Tenzij er misschien andere, politiek getinte opties waren; een revolutie in Duitsland, bijvoorbeeld. Ná augustus 1942 kunnen *Secret Army*-operaties in West-Europa beschouwd worden als bijdragen aan militaire schijnmanoeuvres ter binding van Duitse troepen in het westen. Pas met de benoeming van het opperbevel voor het invasieplan *Overlord*, eind december 1943, wordt de kans op daadwerkelijke inschakeling van deze verzetseenheden weer reëel. Onduidelijk blijft in hoeverre het SOE-kader van de schijninzet van haar *Secret Army*-organisatie op de hoogte was. Haar sabotage-acties waren wel degelijk gericht op het toebrengen van zoveel mogelijk schade.

Nederland

Ook de diverse regeringen in ballingschap poogden bij de toetreding van de Verenigde Staten tot de oorlog hun invloed op de te voeren strategie en de komende invasie te vergroten. Op 13 april 1942 pleitte de Poolse generaal W. Sikorski bij Churchill voor de oprichting van een Geallieerde Generale Staf die de komende operaties diende te plannen en te sturen. Churchill verwees deze zaak door naar de Britse Chiefs of Staff. Deze machtigden hun voorzitter, generaal Brooke, op 6 mei 1942 Sikorski's voorstel in een memorandum af te wijzen. Als officiële reden werd vermeld dat SOE al deed wat de voorgestelde 'geallieerde staf' zou kunnen doen. Brookes memorandum werd aan alle betrokken regeringen ter hand gesteld. Een afschrift werd op 2 juni 1942 aan minister van Marine Furstner gezonden.²⁰ Op grond van dit document protesteerde Furstner later schriftelijk bij de Enquête-commissie tegen de zijns inziens voorbarige conclusies in het Vierde Commissieverslag.²¹ Daarin werd vastgesteld dat kolonel De Bruijne niet die steun van de Nederlandse regering zou hebben gekregen, die hij had mogen verwachten en dat het memorandum in kwestie bij de uiteindelijke beslissing om met SOE in zee te gaan geen rol gespeeld zou hebben.²²

Uit die protestbrief en een bijgevoegd 'Amice'-briefje aan minister-president Gerbrandy blijkt tevens dat Brookes memorandum ook diende om een via Lord Selborne door Gerbrandy en Furstner overgebrachte wens van de Nederlandse regering om gezamenlijk de voorgenomen agentendroppings enz. uit te voeren, af te wijzen.²³ Blijkens die stukken werd De Bruijne bij de onderhandelingen op regeringsniveau niet eens betrokken.

Furstner schreef de Commissie dat hij dat memorandum eerst op 29 maart 1950, dus ná de verhoren van Gerbrandy, De Bruijne en hemzelf, had kunnen toesturen. Nu daaruit duidelijk bleek dat in juni 1942, niet alleen bij de SOE, maar ook bij de hoogste Britse oorlogsleiding niets viel te bereiken op het vlak van samenwerking bij uitzending van agenten naar Nederland, had de Commissie bedoelde conclusies nooit alleen mogen baseren op het oordeel van De Bruijne; men had Gerbrandy en hem opnieuw moeten oproepen.

Inderdaad, waarom heeft de Commissie dat overleg op regeringsniveau met Selborne in tweede instantie niet grondiger uitgezocht?

Duitsland

Het vastlopen van de Blitzkrieg voor Moskou en de oorlogsverklaring van Hitler aan de Verenigde Staten schiepen weer kansen voor het militair en burgerlijk verzet in Duitsland,²⁴ kortweg aangeduid met de term *Widerstand* of *Schwarze Kapelle*.²⁵ Door de succesvolle veldtocht in het westen en de oorspronkelijk goed verlopende aanval op Rusland vond deze verzetsbeweging in 1940/1941 nauwelijks gehoor voor haar opvatting dat Hitler en de nazi's Duitslands ondergang betekenden. Toen echter eind 1941 de Duitse zegekar, althans voorlopig, tot stilstand

was gebracht, werden bepaalde kringen weer ontvankelijk voor kritische geluiden. Begin 1942 begon in ieder geval de militaire vleugel van deze *Widerstand* opnieuw het uitschakelen van Hitler en de nazi-top voor te bereiden; een heropleving van pogingen die al in 1938 waren begonnen.²⁶ De commandant van het territoriale leger in Duitsland, het reserveleger, kreeg opdracht de bestaande plannen voor het mobiliseren van reserves ter aanvulling van de fronttroepen zo aan te passen dat die eenheden ook ingezet zouden kunnen worden om eventuele woelingen of opstanden onder de ongeveer vier miljoen buitenlandse (dwang)arbeiders in het land de kop in te kunnen drukken, om zo het *Reich* binnenlands te beveiligen. Deze plannen, onder de codenaam *Walküre*, waren in oktober 1942 gereed. Onder die officiële benaming werden die plannen echter door leden van het militaire verzet zodanig uitgewerkt, dat daarmee tevens Hitlers machtsbasis in Duitsland kon worden uitgeschakeld. In die opzet kreeg de oppositie tegen Hitler door middel van eenheden van het thuisleger de macht om in een overgangsfase de Duitse maatschappij effectief te controleren en gezag af te dwingen. Deze speciale gevechtseenheden, ter grootte van een regiment, waren getraind, bewapend en zodanig op sleutelposities binnen het *Reich* gestationeerd, dat zij zelfs waren opgewassen tegen de ss, de Schutz Staffel van de Partij.²⁷

Men mag aannemen dat de Britten redelijk van de plannen van de Duitse *Widerstand* op de hoogte waren.²⁸ Dr. C. Goerdeler, hoofd van het burgerlijk verzet tegen Hitler, heeft in april 1942 de plannen van zijn organisatie in Stockholm besproken met Jacob en Marcus Wallenberg, de Zweedse internationale bankiers die voor zaken vaak naar zowel Duitsland als Engeland reisden. Dat was bekend zowel bij Churchill als bij Stewart Menzies, het hoofd van MI6.²⁹ Of de Britten ook van de *Walküre*-plannen en het voorgenomen gebruik daarvan door het Duitse verzet op de hoogte waren, is niet bekend. In de officiële Britse en Duitse literatuur valt slechts sporadisch iets over de zaak te lezen en 1942 vormt, wat dat betreft, een blanco bladzijde. De *Walküre*-plannen in hun driedubbele rol worden meestal in terugblik vanaf de mislukte aanslag op Hitler van juli 1944 tot 1943 beschreven. Vast staat wel dat het gebruik van eenheden van het thuisleger voor het neerslaan van binnenlandse verstoringen inderdaad al in 1942 besproken werd.³⁰ Door de eenzijdige aandacht voor Stauffenbergs aanslag in 1944 is er relatief weinig bekend over pogingen Hitler al eerder, in 1942/1943, uit te schakelen, de mogelijke inzet van het reserveleger daarbij en in hoeverre de geallieerden daarvan op de hoogte waren.³¹

In 1942 waren er meer contactpogingen tussen het Duitse verzet en Groot-Brittannië. Het meest bekend zijn de contacten gelegd door dr. W. Visser 't Hooft, secretaris-generaal van de Wereldraad van Kerken te Genève, en de bisschop van Chichester, G. Bell. Visser 't Hooft bezocht in mei 1942 Londen en overhandigde Sir Stafford Crips, Lord Privy Seal in Churchills regering, een memorandum namens het Duitse burgerlijk verzet. Bell sprak die maand in Stockholm leden van het kerkelijke verzet. Bekend is dat het memorandum en de uitkomst van Bells gesprekken door Churchill en Eden positief ontvangen werden. Maar de

Britten weigerden de door het Duitse verzet gevraagde garanties te geven. Op 4 augustus liet Eden Bell in dat verband weten dat zolang de Duitse oppositie geen actieve stappen nam om het nazi-regime ten val te brengen, Duitsland niet méér beloofd kon worden dan 'een plaats in het toekomstige Europa na de oorlog'.³² Het Britse belang was primair gediend met instandhouding van de anti-Hitler-coalitie; de Britse afhankelijkheid van de Verenigde Staten, nu en in de toekomst, speelde daarin een grote rol.³³ Voor de Amerikanen lag het accent bij het instandhouden van de coalitie meer op behoud van de Russische partner. Zou Rusland eruit stappen, dan zou vrijwel de totale last van de oorlogvoering op Amerikaanse schouders komen te rusten. Op de Jalta-conferentie^{*} in februari 1945 verzocht Roosevelt de Russen dringend zo snel mogelijk na afloop van de oorlog in Europa deel te nemen aan de strijd tegen Japan.³⁴

Geen formele bemoediging dus voor het Duitse verzet, hoewel dat de oorlog misschien aanzienlijk had kunnen bekorten. Bovendien zou de politieke kaart van Europa er na de oorlog anders hebben uitgezien. Zeker als het Westen, na het keerpunt in de Duitse oorlog, het verlies van Stalingrad en het Zesde Leger in januari 1943, een vredesgebaar gemaakt zou hebben. Maar Roosevelt en Churchill eisten op 23 januari 1943, op de slotbijeenkomst te Casablanca, de onvoorwaardelijke overgave van de vijand, zo luidt de officiële lezing.³⁵ Churchill verklaarde later in het Britse parlement door Roosevelt's 'unconditional surrender'-verklaring te zijn overvallen.³⁶

Was Roosevelt's 'unconditional surrender' misschien ook bedoeld als schot voor de Britse boeg? Vermoedde Roosevelt een subtiel Brits spel dat de Duitse oppositie tot zo'n coup tegen het nazi-regime had moeten aanzetten, waardoor de geallieerden met een geheel nieuwe politieke situatie zouden zijn geconfronteerd? Een fait accompli, dat als de staatsgreep slaagde een massale invasie overbodig maakte en de weg naar onderhandelingen met het nieuwe regime opende? Zou deze greep naar de macht uitlopen op binnenlandse woelingen (denk aan 1918!) of een burgeroorlog, dan zou zo'n situatie mogelijk kansen bieden voor militair ingrijpen met een snelle interventiemacht, om de balans in het voordeel van de opstand én de geallieerden te doen doorslaan.

Roosevelt's verdenking zou niet uit de lucht gegrepen zijn: een dergelijk scenario paste in het Britse strategische denken en een begin van uitvoering was aanwijsbaar in de vorm van de zogenaamde *Rankin-plannen*, een Brits initiatief.

Rankin-plannen

Hoezeer dat omsingelings- en verrassingsconcept het Britse strategisch denken de hele oorlog door heeft bepaald, blijkt wel uit het feit dat in alle Britse bijdragen

* Een van de periodiek gehouden topconferenties van de geallieerden; zo ook de nog te noemen topconferentie in Casablanca, januari 1943.

aan geallieerde plannen om Duitsland te verslaan steeds het voorbehoud werd gemaakt dat deze pas zouden worden uitgevoerd als de Duitse oorlogsmachine voldoende zou zijn ontregeld om met enige kans op succes te worden verslagen. Een eerste concept langs deze lijnen werd al op 4 september 1940 aan de Britse oorlogsleiding voorgelegd.³⁷

Op de Casablanca-conferentie in januari 1943 werd duidelijk vastgelegd dat pas in het voorjaar van 1944 een grootschalige oversteek van Het Kanaal mogelijk zou zijn. Het leek echter niet ondenkbaar dat het Duitse leger eerder zou dreigen te bezwijken onder de voortdurende bombardementen en de gevechten aan de Russische en Middellandse-Zeefronten. Om op die mogelijkheid voorbereid te zijn werd besloten door te gaan met de opbouw van een zo groot mogelijke legermacht in Groot-Brittannië. Een gemengd Amerikaans/Britse staf (COSSAC) werd opgezet om plannen te ontwerpen voor een eventueel versnelde terugkeer naar het continent. Het belangrijkste nevendoeel was het in stand houden van de dreiging van een invasie in 1943, om de overige fronten te ontlasten. De vijand moest voortdurend in onzekerheid verkeren over plaats en datum van de komende aanval uit het westen. Bedoelde plannen droegen de codenaam *Rankin*. Het basisplan voorzag in offensieve actie bij desintegratie van het Duitse leger in de volgende drie situaties:

- 1 de Duitse verdedigingslijnes zijn van de Pyreneeën tot de Noordkaap intact, maar sterk uitgedund. In dat geval zou de landing in Frankrijk plaatsvinden, maar door gebrek aan voldoende strijdkrachten was dat niet mogelijk vóór januari 1944;
- 2 de Duitse Wehrmacht wordt onder invloed van ontwikkelingen elders gedwongen zich uit bepaalde delen van zijn verdedigingslinie (bijvoorbeeld uit Frankrijk of Noorwegen) terug te trekken, maar zijn hoofdmacht blijft intact. In dat geval zouden in de ontruimde landen bruggenhoofden gevestigd worden, om van daaruit de Duitse legers te verslaan;
- 3 de totale ineenstorting van Duitsland langs lijnen zoals die zich indertijd in november 1918 aftekenden en die toen leidden tot een snelle overgave. In dat laatste geval zouden Jutland en delen van Noord-Duitsland worden bezet om vanaf die uitvalsbases Duitslands overgave af te dwingen.

De drie varianten werden respectievelijk met *Rankin-A*, -B en -C aangeduid. Half december 1943 bijvoorbeeld werden plannen besproken voor inzet van de 54ste Divisie in Nederland, ingeval *Rankin-C* zich zou voordoen.³⁸

Rankin-A werd later uitgewerkt tot het invasieplan *Overlord*. Maar op aandringen van de Britten bleven ook daarna de overige *Rankin*-varianten van kracht en werden ze op basis van de ontwikkelingen voortdurend bijgewerkt.³⁹ De Amerikanen ergerden zich grenzeloos aan deze, in hun ogen, totaal nutteloze exercities aan de zijlijn. Het versterkte hun toch al aanwezige wantrouwen, dat de Britten alsnog zouden proberen zich aan de tegenover hen en de Russen aangegeane verplichtingen met betrekking tot *Overlord* te onttrekken.⁴⁰ Hadden zij daar

gegronde redenen voor? In ieder geval is uit het voorgaande duidelijk geworden dat de Britten van meet af aan rekening hielden met de mogelijkheid dat zich in Duitsland op enig moment een ineenstorting van het regime zou voordoen, analoog aan de gebeurtenissen die zich aan het eind van de Eerste Wereldoorlog hadden afgespeeld, toen een binnenlandse revolutie het keizerlijk regime wegvaagde. Zou men misschien van Britse zijde een herhaling van de geschiedenis actief hebben willen bevorderen? Roosevelt's eis tot 'unconditional surrender' zou daarop een forse reactie hebben kunnen zijn. De Britse geschiedschrijving biedt voor die veronderstellingen echter geen aanknopingspunten.⁴¹

Duidelijk is wel dat de Britten vóór 1944 nooit serieus de bedoeling gehad hebben een invasieplan in het westen uit te voeren, tenzij de Duitse strijdkrachten in West-Europa aanzienlijk verzwakt waren. Met name Churchills woorden in zijn telegram van 27 juli 1942 aan Roosevelt maken duidelijk dat alle landmacht-activiteiten in Groot-Brittannië in 1942 (en later) in belangrijke mate gericht waren op het vastpinnen van de Duitse aandacht op het westen, op een mogelijke aanval uit die richting. Men mikte op een verkeerde spreiding van troepen en middelen over de fronten door de vijand: strategische misleiding. Speelden de SOE-operaties in West-Europa in 1942/1943, en in het bijzonder het *Plan voor Holland*, daarin ook een rol?

Politieke en militaire ontwikkelingen – SOE-planning

Inleiding

Uit het voorgaande blijkt ook dat de Grote Mogendheden in hun pogingen elkaar bij het wereldconflict te betrekken en betrokken te houden dubbele agenda's hanteerden. Zij schuwden niet hun partners onder druk te zetten dan wel met (on)gepaste middelen voor hun doel te winnen, ook de Britten. In het voorjaar van 1942, toen de vorming van een Tweede Front in Europa in 1943 of eventueel in 1942, nog de officiële Britse politiek was, ontving SOE op 8 mei reeds de order acties in Frans Noord-Afrika voor te bereiden met het oog op een invasie daar.⁴² Die invasie volgde dan ook in november 1942.

Zoals hiervoor vermeld, ontving SOE kort na de beslissing van 29 april 1942 tot de vorming van een Tweede Front op het continent in 1943 haar Tweede Richtlijn van de Chefs van Staven. De relatie tussen het *Plan voor Holland* en die Richtlijn is in de SOE-documenten niet zo duidelijk nawijsbaar. De officiële SOE-geschiedenis zegt over dat Plan alleen dat het was opgesteld naar de 'gebruikelijke regels', en verwijst daarbij in een voetnoot naar de *Outline of Planning for 1942* in de *Dutch Section History*. In dat laatste document wordt de Tweede Richtlijn niet genoemd.⁴³ Om het verband toch te kunnen leggen, is het nodig een stap terug te doen, om de hierboven bedoelde 'gebruikelijke regels' te verduidelijken.

SOE-planning

De terugblik start met een document getiteld *Outline plan of SOE operations from September 1941 till October 1942*. Dat plan werd op 14 en 15 augustus 1941 door de Chiefs of Staff besproken.⁴⁴ Het betrof de jaarbegroting aan mankracht, materiaal en transport, voor de opbouw in de bezette Europese landen van sabotageteams, en *Secret Armies* voor de guerrillastrijd.

Met de formering van de sabotagegroepen ging men akkoord, maar de opbouw van *Secret Armies* moest beperkt blijven tot Noord-Frankrijk, België, Nederland en Noorwegen, in die prioriteitsvolgorde. Dat waren de gebieden waar later daadwerkelijk offensieven ontplooid zouden kunnen worden. Die beperking was mede een gevolg van de noodzaak bij landingsoperaties luchtdekking te kunnen verlenen. Een noodzaak die drastische grenzen stelde aan de uitvoering van de eerder aangehaalde klassieke omsingelingsstrategie.

De Chiefs of Staff bepaalden tevens dat sabotageacties onder de dekmantel van bombardementen, dus daarmee gecoördineerd, moesten worden uitgevoerd en *Secret Army*-plannen op de algemene militaire strategie afgestemd.

Die strategie werd voor 1942/1943 omschreven in de Tweede Richtlijn van de Chiefs of Staff, die SOE in mei 1942 ontving. Het Brits-Amerikaanse offensief in West-Europa zou in fasen op gang gebracht worden, startend in 1942 met een serie overvallen op de kusten van Noorwegen tot de Golf van Biskaje, luchtoffensieven boven Noordwest-Europa en een grote raid op Frankrijk, om luchtgevechten te provoceren dan wel daar een permanent bruggenhoofd te vestigen, dat voorjaar 1943 moest culmineren in een grote invasie.

Voor SOE hield dat concreet in dat in gebieden waar de operaties zouden plaatsvinden met hulp van het plaatselijk verzet paramilitaire eenheden georganiseerd en uitgerust moesten worden, die in het bijzonder tegen de (spoor)wegen en communicatienetwerken van de vijand zouden worden ingezet.⁴⁵ Het *Plan voor Holland* vertoont duidelijk trekken van de in de bedoelde Richtlijn geschetste contouren.

Eerder, in 1941 en begin 1942, kreeg het SOE-beleid mede vorm onder het toen van kracht zijnde Claribel-schema. Dat was het Britse plan om een Duitse aanval op Engeland (*Seelöwe*) al op het vasteland te attaqueren en te ontregelen. In dat schema vervulde ook SOE een rol. Daarom ontwikkelde de dienst een aantal Claribel-actieplannen, A t/m F, die betrekking hadden op respectievelijk Noorwegen, Denemarken, Nederland, België, Frankrijk en Ierland.⁴⁶ Een interne evaluatie van 17 juni 1941 laat zien dat alleen in Frankrijk de voorbereidingen bevredigend verliepen. In de andere landen, behalve Noorwegen, waren op dat moment nog geen agenten of organisaties voor uitvoering van de plannen beschikbaar.⁴⁷ Op 22 juni 1941 viel Hitler de Sovjetunie binnen, maar het Claribel-schema werd pas in maart 1942 herroepen.⁴⁸ Aangenomen mag worden dat de tot april 1942 aan de sabotageagenten verstrekte opdrachten mede door dat Claribel-schema zijn bepaald.⁴⁹

Hoe SOE Dutch Section, en bij wijze van contrast ook de Belgian Section van die dienst, voorgaande richtlijnen concreet hebben ingevuld, wordt hierna kort beschreven.

SOE Dutch Section

In een notitie van 12 juni 1941 legde het hoofd van de SOE Dutch Section, Laming, de grondslagen van beide organisaties in Nederland vast. Hij verdeelde het land in drie districten:

Noord Friesland, Groningen, Overijssel en Gelderland,

Zuid Limburg en Brabant,

West Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Noord- en Zuid-Holland en Utrecht.

In dit schema wordt Zeeland niet genoemd. Op het eerste oog een opvallende lacune, omdat daarmee de Schelde, de toegang tot de Antwerpse haven, in de sabotageplannen niet was afgedekt. Mogelijk vormde de moeilijke bevoorradings-situatie in Nederland, waarvan Laming in zijn evaluatie (hoofdstuk 5) gewag maakte, daarvoor een verklaring, Zeeland lag zo geïsoleerd ten opzichte van de droppingzones, dat hij operaties daar niet mogelijk achtte. Bovendien had Antwerpen in 1941 voor de Britse planning nog niet die betekenis die haven en stad naderhand zouden krijgen. Lamings schema voorzag in dat stadium nog een Duitse invasie van Engeland en een eventueel uit Zeeland vertrekkende invasievloot lag binnen het bereik van de Britse RAF. Mogelijk speelde ook een rol dat de gebieden benoorden de Schelde tot het gezagsgebied van de Duitse bevelhebber van de Wehrmacht in België en Noord-Frankrijk behoorden.⁵⁰

De sabotagedistricten dienden als onafhankelijke, 'waterdichte' compartimenten te worden opgezet, voorzien van eigen verbindingen en transportfaciliteiten. Mocht de organisatie in het ene district worden opgerold, dan konden de overige districten ongehinderd blijven functioneren.

Binnen elk van de drie sabotagedistricten zou één man speciaal belast worden met de opbouw van de *Secret Armies*. De betrokken 'organisator' en zijn opdracht zouden alleen aan de chef van het sabotagedistrict bekend zijn; hij bracht via die districtschef aan Londen rapport uit. Ook de *Secret Armies* waren dus gecompartmenteerd van opzet, met de 'organisator' hoofdzakelijk in de rol van liaison met SOE Londen. Wel moest hij in het begin de juiste mensen voor het opzetten van de nieuwe organisatie zien te selecteren en adviseren bij de uitbouw. In een later stadium regelde hij dan de aanvoer van voorraden en hield hij Londen van de voortgang op de hoogte. De eerste maanden was zijn werk dus voornamelijk verkennend van aard, zoekend naar geschikte medewerkers binnen het eigen gebied. Omdat de kans op verraad met de omvang van een geheime organisatie toenam, moest hij zorgvuldig te werk gaan en maar een beperkt aantal mensen benaderen. In deze opzet zijn de sabotage- en *Secret Army*-organisaties per district in de persoon van het districtshoofd gekoppeld.

Legt men deze 'goede voornemens' tegen de in 1942 gevolgde praktijk, dan valt, naast de tempoversnelling bij de opbouw, de verwaarlozing van genoemde *security*-regels op.

SOE was bereid de opbouw van deze *Secret Armies* te stimuleren en te ondersteunen, maar het was de bedoeling dat, als ze eenmaal functioneerden, het beheer en de controle tot het moment van de operationele inzet aan het binnenlands verzet zélf over te laten. Zoals in hoofdstuk 5 bleek, was dat laatste een belangrijk knelpunt in de onderhandelingen met de Nederlandse regering, zoals Laming merkte. Door tegenwerking van de Nederlandse autoriteiten c.q. Van 't Sant, de moeilijke verbindingen met bezet gebied én pure pech, kon Laming slechts twee agenten met een verkenningsoopdracht en één sabotageteam, waaronder een marconist, in Nederland afzetten, voordat hij zelf eind november 1941 het veld moest ruimen.

SOE Belgian Section

De Belgische sectie kampte bij de uitvoering van haar opdracht met soortgelijke problemen. Terwijl in Nederland de samenwerking tussen Laming en Van 't Sant niet van de grond kwam, werkte het hoofd van SOE Belgian Section, E. Dadson, aanvankelijk wél samen met Van 't Sants Belgische evenknie, het hoofd van de Staatsveiligheid, F. Lepage. Totdat eind 1941 de bewijzen zich opstapelden dat Lepage die samenwerking voornamelijk gebruikte om de opbouw van de sabotage- en *Secret Army*-organisaties in België te dwarsbomen, omdat sabotage tot represailles tegen de bevolking en dus tot vijandige gevoelens tegen de Belgische regering in ballingschap zouden kunnen leiden. Bovendien betekende de opbouw van *Secret Armies* in feite het bewapenen van potentiële (politieke) tegenstanders.

Op basis van een *outline plan* van mei 1941 slaagde Dadson er toch in, nog dezelfde maand een agent belast met een politieke missie en een sabotageteam van twee agenten naar België te sturen. Dat *outline plan* voorzag verder in het afzetten van een 'organisator' met marconist in elk van de negen Belgische provincies. Deze moesten met hulp van plaatselijk geworven mankracht in hun provincie een 'ondergrondse' opbouwen.

Eind 1941 waren er zestien agenten gedropt en vijf radiolijnen operationeel; er was slechts één arrestatie gemeld. Ook Dadson werd eind november 1941 vervangen door een militair, major C. Knight. Om hier kort op de geschiedenis vooruit te lopen: evenals in Nederland vielen begin 1942 twee radioagenten in Duitse handen. Hun zenders werden meer dan zes maanden lang met succes teruggespeeld. Dat had desastreuze gevolgen voor de hele opzet. SOE doorzag eind 1942 het bedrog en stopte de infiltratie af.⁵¹

SOE Dutch Section bleek minder veine te hebben. Hoewel dat uit hoofdstuk 5 niet zo expliciet blijkt, is het aannemelijk dat Laming om soortgelijke redenen als

⁵¹ Slechts één agent werd in mei 1941 gedropt: *Cesarevitch* (E. Tromme).

zijn Belgische collega Dadson door de Nederlandse autoriteiten werd dwarsgezet. De vervanging van Laming en Dadson door militairen kan gezien worden als teken van de verschuiving in SOE's takenpakket: van subversief naar paramilitair.

Een opmerkelijk verschil is dat SOE Belgian Section eind 1942 zélf de Duitse penetratie van haar radiolijnen ontdekte, waar dat SOE Dutch Section niet lukte. Waarom werd Dutch Section niet getipt? Het was de RAF die wegens de buitenproportionele verliezen bij vluchten voor SOE boven Nederland aan die operaties halverwege 1943 een einde maakte.

In hoofdstuk 8 kom ik terug op de reden waarom SOE Dutch Section de Duitse infiltratie indertijd niet zelf ontdekte en hoe dat gegeven, samen met andere, past in een nog in hoofdstuk II te beschrijven Britse geheime strategie: de dubbele agenda.

Politieke en militaire ontwikkelingen – Plan voor Holland

Tot december 1941 hing de mogelijke vestiging van een Tweede Front in Europa sterk af van de ontwikkelingen in Duitsland, in de bezette landen en aan het verloop van de oorlog aan de fronten. Maar vanaf begin 1942 zochten de geallieerden het offensief. Een duidelijk teken daarvan was het afgelasten van de Claribelplannen in maart 1942.⁵² In het voetspoor van die beleidsomslag werden ook de SOE-plannen aangepast en sterker in de militaire planning ingekaderd. Dat werd mede gestimuleerd door het aantreden in november 1941 van Sir Alan Brooke als nieuwe chef van de Britse Imperiale Generale Staf. Brooke zag beter dan zijn voorganger de mogelijkheden van SOE. Over die mogelijkheden sprak hij op 6 januari 1942 met Dalton, de voor SOE verantwoordelijke minister, en noemde daarbij als doelstelling: 'raising local forces in Europe to be armed at the last moment'.⁵³

Het is mogelijk dat naar aanleiding van dit gesprek SOE, in de personen van brigadier Gubbins en major D. Keswick, eind januari 1942 opnieuw contact met de Nederlandse autoriteiten zocht, om de samenwerking te hervatten en te verbeteren.⁵⁴ In hoofdstuk 3 werd al geschetst hoe die samenwerking bij het vertrek van Laming op een laag pitje was gezet, in afwachting van de benoeming van een nieuw hoofd. Die was inmiddels aangetreden en kon nu, gecoacht door Laming,⁵⁵ eind januari 1941 de oude draad weer opnemen.

Bij SOE Belgian Section gebeurde iets vergelijkbaars, toen daar een nieuw hoofd aantrad. Ook daar namen Gubbins en Keswick in februari 1942 contact op met de Belgische premier en zijn minister van Defensie. Het resultaat was, dat SOE zich wat België betreft gedwongen zag Lepage, het hoofd van de Staatsveiligheid – vrijwel vergelijkbaar met de Nederlandse CID –, de controle over de SOE-operaties in België te geven. Die afgedwongen instemming werd later de bron van veel problemen.⁵⁶

Wat Nederland aangaat, kon SOE de zaken in eigen hand houden. Toch was er sprake van een niet onbelangrijk verschil met de oude situatie. Laming legde, als

hoofd van SOE Dutch Section, steeds zélf contact met de aan Nederlandse zijde politiek verantwoordelijken. Vanaf 1942 lag dat anders: voortaan werden die politieke contacten onderhouden door het hoofd van de regio Noordwest-Europa, Keswick, of hoger in de hiërarchie, door Gubbins.

Hernieuwde contacten

De uitnodiging voor hernieuwd contact kwam van Rabagliati, het hoofd M16 Dutch Section, dezelfde man die er eind 1941 door Laming van verdacht werd het eerdere verlies van vertrouwen door de Nederlandse autoriteiten in SOE geësceneerd te hebben. Rabagliati had opdracht Blizard en Keswick van SOE met de Nederlanders in contact te brengen. Wie hem die opdracht gaf is niet bekend. Lord Selborne, de sedert maart 1942 voor SOE politiek verantwoordelijke minister, benaderde de Nederlandse regering langs diplomatieke weg. Hij bracht de boodschap over dat het Britse War Cabinet ontevreden was over het ontbreken in Nederland van verzetsorganisaties die bij een invasie hulp zouden kunnen bieden.

Bij het gesprek dat Blizard en Keswick met de Nederlanders hadden, waren naast De Bruijne, ook de minister-president, de minister van Marine admiraal Furstner en Van 't Sant aanwezig. Van 't Sant had officieel al sedert augustus 1941 geen bemoeienis meer met inlichtingenwerk. Kort daarop volgde een bespreking in beperktere kring: van De Bruijne met het hoofd van SOE Sir Charles Hambro en generaal-majoor Gubbins, hoofd van SOE's afdelingen Operaties en Opleidingen.

Volgens De Bruijne wilden de Britten in Nederland een door hen geleide verzetsorganisatie opbouwen, waarvoor zij Nederlands personeel nodig hadden; ook wilden zij manschappen voor hun sabotagedienst aanwerven. Dat laatste onderwerp was snel van tafel, want De Bruijne mocht zich in opdracht van de Nederlandse regering niet met sabotage inlaten.⁵⁷ Uit een door De Bruijne opge maakt gespreksverslag blijkt dat het eerstgenoemde onderhoud op 26 januari 1942 plaatsvond en dat er toen geen overeenstemming bereikt werd. De Nederlandse instanties wensten de zeggenschap over de op te bouwen organisatie, maar daarover viel niet te onderhandelen, omdat de Britse gesprekspartners onwrikbaar aan hun opdracht vasthielden. De suggestie van De Bruijne de beoogde verzetskernen uit onder Nederlandse leiding staande verzetsorganisaties op te bouwen, werd dan ook van de hand gewezen. De Britten wilden niet met bestaande organisaties in zee gaan, omdat die vaak amateuristisch van opzet en dus kwetsbaar voor infiltratie waren. Dat laatste, beweerden zij, kon men zelfs bewijzen.⁵⁸ Een week later vond het tweede gesprek plaats, waarin de Britten al iets toeschietelijker werden, maar pas tijdens een derde gesprek bleek men tot enige concessies bereid. De Bruijne kreeg een zekere zeggenschap in het geheel, die erop neerkwam dat hij mocht meepraten over de organisatie en de inzet van de agenten. Claims van De Bruijne op het vlak van verbindingen en transport maakten geen enkele kans, die zaken bleven geheel in Britse handen.⁵⁹

Een belangrijke vraag is: wanneer heeft dat derde gesprek, waarin de Britten concessies deden, plaatsgevonden, vóór of ná de ontvangst van het eerste concept van het *Plan voor Holland* op 25 april 1942?⁶⁰ Het antwoord op die vraag is van belang in verband met de *opzet*-kwestie, als men tracht na te gaan hoe de Britten – in een rap tempo – ertoe kwamen hun (veiligheids)principes en niet geringe bezwaren tegen het werken met bestaande verzetsorganisaties aan de kant te zetten. Om nog maar te zwijgen van de latere beslissingen dat Plan vanuit een centraal punt te introduceren en de agent met die centrale opdracht niet ‘blind’ te droppen, maar te sturen naar een receptiecomité, dat werd gearrangeerd over de langstlopende radiolijn van de sabotageorganisatie die met de opbouw van *Secret Armies* niets van doen had. Welke argumenten van Nederlandse kant trokken de Britten over de streep, door wie werden ze ingebracht en op welk niveau? Of stelden juist de Britten de gekozen opzet voor?

De informatie in de PEC over dergelijke punten is hoofdzakelijk van De Bruijne afkomstig. Wat van regeringswege over dit onderwerp met de Britten besproken is, door wie, wanneer en langs welke kanalen, komt men niet te weten. Geen van de verantwoordelijke ministers, Gerbrandy noch Furstner, hebben volop de verantwoording genomen voor het besluit onder deze risicovolle condities met de Britten in zee te gaan. Een besluit dat niet eens formeel is vastgelegd, maar mondeling is genomen.⁶¹ Wie in het voorjaar 1942 op regeringsniveau met het *Plan voor Holland* heeft ingestemd bleef voor de Commissie tamelijk duister. In ieder geval Gerbrandy, maar ook Furstner, de chef van De Bruijne. Maar Furstner ontkende verantwoordelijk te zijn. Gerbrandy zwakte zijn aandeel in deze zaak af door Furstner als de eerstverantwoordelijke aan te wijzen.⁶²

De historicus Stafford meldt dat Lord Selborne op 15 mei 1942 de zaken besprak met dr. Gerbrandy en prins Bernhard.⁶³ Waarom de Parlementaire Enquêtecommissie heeft nagelaten de besluitvorming rond de totstandkoming van het *Plan voor Holland* aan de Nederlandse zijde tot de bodem uit te zoeken, is niet bekend. De Commissie heeft zelfs niet uitgezocht of het ontwerp-Plan eventueel besproken is in de daarvoor in aanmerking komende ministeriële commissies-Oorlogvoering of -Voorbereiding Terugkeer. De Commissie-Oorlogvoering ontsnapt in dit verband volstrekt aan de aandacht van de Enquêtecommissie!⁶⁴ De voormalig secretaris van die Commissie, kapitein-ter-zee J. Nuboer, bleek aardig wat van het *Plan voor Holland* te weten,⁶⁵ maar zijn kennis over dat onderwerp werd maar oppervlakkig aangeboord. Informatie over de totstandkoming van een voor het feitelijk verloop van het Englandspiel zo wezenlijk element had in het eindoordeel van de Commissie en haar verklaring van het verloop daarvan natuurlijk niet mogen ontbreken.

Ook het Koninkrijk maakt de lezer over bovenstaande vraagpunten maar weinig wijzer. Waar de Commissie het *Plan voor Holland* impliciet koppelt aan het in 1942 uit te voeren geallieerde invasieplan *Sledgehammer*, legt het Koninkrijk dat verband expliciet. Die invasie, waartoe begin april in beginsel besloten werd, werd tot eind juli 1942 serieus overwogen. Om de daaraan verbonden grote risico's

enigermate te beperken, moesten gelijktijdig de Duitse achterwaartse verbindingen door verzetsstrijders volledig ontregeld worden. De voorbereiding van de organisatie en uitvoering van die taak werd aan SOE toevertrouwd.

Met die expliciete koppeling, die niet door De Bruijne maar wél door Nuboer onderschreven werd,⁶⁶ verklaart het Koninkrijk ook de haast waarmee dat Plan plots tot stand kwam en de grote risico's die met de gekozen opzet van uitvoering verbonden waren. Die mate van spoed zou echter des te opvallender zijn als zou blijken dat de besluitvorming rond dat Plan pas op gang kwam ná de overhandiging van het eerste concept op 25 april en niet al eerder zoals de betreffende tekst in het Koninkrijk suggereert.⁶⁷

De aanvankelijke benadering van De Bruijne door Gubbins c.s. was zeker in lijn met Lamings nota van 12 juni 1941 en zijn eindrapport van 26 november 1941. Het doel was toen de organisatie van een *Secret Army* in Nederland, onder Britse leiding en in beheer bij het Nederlandse verzet, maar met uitsluiting van de bestaande verzetsorganisaties en zonder inmenging van de Nederlandse overheid. In april golden die voorwaarden plotseling niet meer. Dat is een drastische en verrassende omslag in het Britse denken. Zeker als men bedenkt dat de Britse Chefs van Staven, zoals beschreven, al op 8 april 1942 tot de conclusie gekomen waren dat een invasie van Europa pas tegen de zomer van 1943 mogelijk zou zijn, een standpunt dat zij ondanks grote druk van de Amerikanen en Russen handhaafden.

Op zoek naar meer precieze gegevens omtrent de geconstateerde omslag aan Britse zijde en het tempo waarin die omslag zich voltrok, worden in de volgende subparagrafen een aantal in de SOE-archieven aanwezige documenten betreffende het *Plan voor Holland* geanalyseerd. Die analyse begint met een vergelijking van de inhoud van het eerste concept-Plan en de definitieve versie.

Plan voor Holland

Eerste versie

Het eerste concept van het Plan dateert van 25 april 1942. De doelstelling ervan staat als volgt omschreven:

So to organise, instruct and equip selected bodies from the patriot forces in HOLLAND that they will be in a position to create maximum disorganisation in the rear of the enemy and prevent the movement of re-inforcements and reserves, when called upon to do so. Direct armed support for any Allied forces which may be landing is not envisaged in this paper.

Het plan behelst verder een prioriteitenlijstje van te attaqueren doelen:

- transport – rail, weg en waterwegen,

- telecommunicatie – versterkerstations, ondergrondse en bovengrondse leidingen,
- vliegvelden en brandstoffendepots.

Per onderdeel wordt een schatting gegeven van het benodigde personeel, de bewapening en de voorraden: in totaal 1250 man plus voorraden, te transporteren in dertig vluchten. In algemene termen wordt bovendien aangegeven hoe en waar de diverse doelen aan te vallen. Paragraaf 4 van het Plan gaat over de te verwachten geallieerde luchtsteun op het moment van actie, die nodig wordt geacht om zich van steun door de bevolking te verzekeren. Die steun, in de vorm van aanvallen op vliegvelden, knooppunten, enz. gedurende 24 uur, zal uiterst beperkt zijn en is tevens bedoeld om gelijktijdig uitgevoerde sabotageaanlagen te camoufleren.⁶⁸

Dit eerste concept speelde een belangrijke rol in de onderhandelingen met de Nederlandse autoriteiten, die uiteindelijk het *Plan voor Holland* opleverden zoals wij dat in de eindversie van 12 juni 1942 kennen.⁶⁹ Een aantal punten uit het advies bij het eerste Plan, dat De Bruijne als hoofd van Bureau Voorbereiding Terugkeer op 27 april voor de Nederlandse regering schreef, zijn in dit verband interessant.

Hoewel de doelstelling dat niet vermeldde, bleek uit een mondelinge toelichting van Gubbins dat het plan verband hield met een mogelijk zeer grote invasie op het vasteland. Die zou niet direct plaatsvinden, maar de voorbereidingen moesten wél met spoed ter hand genomen te worden. De Nederlandse minister-president zou binnenkort door Lord Selborne uitgebreid over de plannen geïnformeerd worden. Gubbins maakte in die toelichting verder duidelijk dat de beschreven guerrilla-opzet misschien zou moeten uitmonden in een volksrevolutie en dat de geallieerde bevelhebber, Sir Alan Brooke, te zijner tijd graag stafbesprekingen over deze aangelegenheid zou willen voeren.⁷⁰

In zijn advies oordeelde De Bruijne, verwijzend naar de vermoedelijk te verwaarlozen steun die van de geallieerden kon worden verwacht, dat nu het moment gekomen was voor een (politiek) antwoord op de vraag:

Moet hier een (klein) gedeelte van het Nederlandsche Volk op de gevraagde wijze worden ingezet en vermoedelijk opgeofferd tot het verleenen van die Nederlandsche steun welke de geallieerde oorlogsleiding bij haar grootsche invasiepoeging nodig acht?

Hij meende van wél, ook omdat bij weigering de geallieerden niet zouden aarzelen het Plan toch uit te voeren.

Omdat de gevraagde reactie op het Plan onmogelijk kon worden gegeven vóórdát contact met de in Nederland opererende verzetsorganisatie, de Ordedienst (OD), was gelegd en daar de meningen en mogelijkheden waren gepeild, wilde hij:

- op de kortst mogelijke termijn een contactman naar de OD sturen, en
- een staf vormen om de plannen te bestuderen.⁷¹

De Bruijne had in een eerdere notitie bij zijn minister al met klem gepleit voor het leggen van contacten met bezet Nederland. Volgens hem zou dat moeten gebeuren door een Nederlandse dienst onder deskundige leiding, die zou moeten kunnen beschikken over eigen radio-, vlieg- en zeeverbindingen.⁷²

Op 4 mei 1942 zond De Bruijne Gubbins al een *Appreciation of the Plan for Holland*.⁷³ De aanbevelingen daarin waren overeenkomstig zijn advies van 27 april; de OD werd echter niet met name genoemd. De *Appreciation* behelsde, evenals De Bruijnes advies aan de Nederlandse regering, alleen een verkenningsoopdracht, uit te voeren door een naar bezet gebied te sturen agent. Pas na diens terugkomst kon op grond van zijn bevindingen en de in Engeland inmiddels verrichte studies besloten worden in welke vorm het *Plan voor Holland* zou worden uitgevoerd. Hierna zal blijken dat de uiteindelijk uitgezonden agent, Jambroes, met een veel ruimere opdracht uitgestuurd werd. Hoe die ruimere opdracht precies met de Britten uitonderhandeld werd en wie daar aan Nederlandse zijde bij waren betrokken, bleef in de Nederlandse studies redelijk vaag. Enkele Britse stukken scheppen enige helderheid, zeker als het gaat om de redenen voor die latere vaagheid aan Nederlandse kant.

Het eerste document, van 6 mei 1942, is van de hand van Gubbins en was gericht aan Hambro, sedert april 1942 het nieuwe hoofd van SOE.⁷⁴ Het draagt de titel *Our progress with the Dutch* en behandelt zowel het *Plan voor Holland* als De Bruijnes *Appreciation* van 4 mei. Het was bestemd voor minister Selborne, ten behoeve van diens gesprek met Gerbrandy op 13 mei 1942. Dat stuk maakt duidelijk, dat het Plan van 25 april geen serieus plan was, maar een provocatie, bedoeld om eindelijk concrete toezeggingen van de Nederlanders los te peuteren. Gubbins meldde dat De Bruijne hem verteld had over diens herhaalde maar vergeefse pogingen zijn regering ertoe te brengen een goed contact met bezet Nederland tot stand te brengen; zo'n contact was er nog steeds niet. Gubbins merkte bij dat laatste op: 'This is a pretty good confession to begin with.' Het Plan had volgens De Bruijne in Nederlandse regeringskringen nogal opzien gebaard; hij had het ook met de koningin moeten bespreken.

De meeste kanttekeningen van De Bruijne, zoals de vraag of het doel de te verwachten 'bloody reprisals' tegen de bevolking wel heiligde, waren, naar Gubbins idee, politiek geïnspireerd. Het meest positieve element vormde De Bruijnes voorstel zo snel mogelijk een Nederlandse officier uit te zenden om de eerste contacten te leggen. Dat zou, meende Gubbins, snel kunnen gebeuren, want SOE had enkele Nederlandse officieren in opleiding. In Gubbins nota wordt niet aangedrongen op een ruimere opdracht voor de naar Nederland te sturen agent noch op een tempoverhoging in verband met enig geallieerd of Brits plan.

Het tweede document is Selbornes gespreksverslag van zijn onderhoud op 13 mei met Gerbrandy, die vergezeld werd door prins Bernhard.⁷⁵ Selbornes gespreksdossier behelsde het concept-*Plan voor Holland* en Gubbins' notitie *Our progress with the Dutch*.⁷⁶ Selborne vertelde zijn bezoekers dat SOE inmiddels over de

benodigde wapens, transport- en verbindingsmiddelen beschikte om haar opdracht daadwerkelijk te kunnen uitvoeren. Daarom waren kort geleden besprekingen met de geallieerde regeringen begonnen over de opbouw van ondergrondse strijdkrachten in alle bezette Europese landen. Die taak zou soe ook op eigen kracht kunnen klaren, maar samenwerking had de voorkeur. Tegen die achtergrond verzocht hij de Nederlandse regering om volledige medewerking bij de uitvoering van dit project in Nederland. Zijn verzoek kwam in concreto neer op de vraag of De Bruijne in dat kader met Gubbins kon samenwerken. Selborne zei te weten dat er aan Nederlandse zijde bepaalde problemen geweest waren. Moeilijkheden die hij overigens niet precies kende. Dit gesprek moest dan ook mede gezien worden als een poging helderheid in deze kwestie te verkrijgen.

Prins Bernhard nam daarop, volgens Selbornes verslag, het woord en bevestigde dat er in het verleden zekere zaken gespeeld hadden. De daaraan gekoppelde bezwaren waren nu echter met een nieuwe regeling uit de weg geruimd. Die regeling hield in, zei de prins, dat hij 'was placed in command of the entire s.o.e. and s.i.s. work on the Dutch side. Col. de Bruyne would work under him.' In deze had hij alle vertrouwen, dus stond niets een samenwerking tussen generaal Gubbins en De Bruijne in de weg. De contacten met MI6 zouden echter niet langer via De Bruijne lopen; daarmee was voortaan een andere officier belast, die met de Bruijne zou samenwerken. Beiden rapporteerden aan de prins en deze zou, naar hij mededeelde, mogelijke meningsverschillen tussen beiden beslechten.

Selborne uitte zijn tevredenheid over de getroffen regeling, in het bijzonder wat de nieuwe positie van De Bruijne betrof. Hij verzekerde zijn bezoekers dat soe's enige doel was in Nederland een gedisciplineerde ondergrondse strijdmacht op te bouwen en zeker niet uit was op 'zinloze explosies'. Integendeel, de ondergrondse strijdmacht moest juist zo 'geruisloos' mogelijk én op tijd tot stand gebracht worden.

Prins Bernhard antwoordde dat men blij was met Selbornes verklaring; deze was geheel in overeenstemming met de visie van de Nederlandse regering op deze zaak. De prins vroeg zekere garanties, voor het geval de Duitsers bij het in actie komen van het ondergrondse leger met represailles zouden dreigen, zoals het platbombarderen van Amsterdam. Selborne zei de gevraagde garantie te kunnen geven, in de vorm van een Britse dreiging met een soortgelijke vergelding tegen Duitse steden. Daarop betuigden de prins en Gerbrandy beiden hun dank voor deze toezegging, waaraan zij zeer veel waarde hechtten.

Selborne zei verder dat iedere actie in Nederland afgestemd zou worden met de plannen van de geallieerde generale staven. Als de geallieerden, bijvoorbeeld, in Bretagne zouden landen, was het misschien niet nodig of zelfs onwenselijk om de Nederlandse ondergrondse op dat moment te activeren. Landde men echter bij Duinkerken, dan was onmiddellijke actie misschien geboden. Discipline bij de ondergrondse én onder het Nederlandse volk was van groot belang, wilde men

gebeurtenissen, zoals kort geleden in St. Nazaire,* voorkomen. Daarom, meende Selborne, moest soe de beste Nederlandse manschappen toegewezen krijgen. Hij beloofde dat iedere geaccepteerde kandidaat grondig zou worden opgeleid.

Afgesproken werd dat Gubbins zo snel mogelijk De Bruijne zou benaderen. Mocht een van de partijen dat nodig vinden, dan kon altijd een nieuw gesprek tussen Selborne en de prins gearrangeerd worden.⁷⁷

Een derde document geeft inzicht hoe er op hoog niveau binnen soe tegen de Nederlandse verhoudingen werd aangekeken. Het is een begeleidend briefje bij het gespreksverslag van Selborne van diens personal private secretary H. Sporborg (AD/S) aan het soe-hoofd Hambro.⁷⁸ Sporborg liet Hambro hierin weten dat Gubbins, met inachtneming van Selbornes kanttekening op de nota *Our progress with the Dutch*, meteen contact met De Bruijne moest opnemen. Mocht blijken dat de zaken toch niet zo eenvoudig lagen als Gerbrandy en prins Bernhard voorgaven, dan moest er een nieuw gesprek plaatsvinden.

Interessant is voorts de handgeschreven notitie van Hambro aan Gubbins (M) op dit briefje:

M In action – I need not remind you that Prince B is the mouthpiece of Van 't Sant. I think however that you will be able to get on with de Bruijne and in any event you will only be attempting 'insaisissable' sabotage** during the organising period, so you wont worry van 't. S.

Voor Sporborg, ter attentie van Selborne, noteerde Hambro op hetzelfde briefje: 'ADS I think s.o. should inform the F.O. by letter of his undertaking about Amsterdam. (Copy to Ismay).''''

's.o.' is de codeaanduiding voor Selborne, 'F.O.' staat voor Foreign Office en met 'Ismay' wordt Churchills secretaris voor militaire zaken, tevens secretaris van het War Cabinet, H. Ismay bedoeld.

Deze kanttekening slaat kennelijk op Selbornes toegezegde represailles voor het geval de Duitsers met terreurbombardementen zouden dreigen bij het in actie komen van het ondergrondse leger in Nederland. Het document bevat geen aanwijzing dat aan 'Amsterdam' in dit verband een andere betekenis gehecht zou moet worden. Bijvoorbeeld, dat 'his undertaking about Amsterdam' zou slaan op het *Plan voor Holland*-project, omdat de agent belast met de centrale opdracht ter uitvoering van het *Plan voor Holland*, Jambroes, vanuit Amsterdam zou gaan opereren.⁷⁹

* De raid op St. Nazaire van 27 maart 1942 had tot doel het vernietigen van het daar aanwezige droogdok, door de Duitsers gebruikt voor het onderhoud van het slagschip *Tirpitz*. De plaatselijke bevolking die meende dat de invasie plaatsvond, kwam voor een deel in opstand en werd daarvoor genadeloos gestraft.

** Moeilijk te traceren en te bewijzen vormen van sabotage.

'''' Onderstrepingen door Hambro.

Een vierde geschrift is Gubbins' verslag van zijn gesprek met De Bruijne op 19 mei 1942 over het gesprek van Selborne met de prins en Gerbrandy.⁸⁰ De Bruijne lijkt, vindt Gubbins, iets meer tevreden. Zijn twijfels zijn nog niet geheel verdwenen, maar er kan begonnen worden. Zo vlug mogelijk zullen twee of drie Nederlandse agenten, waaronder een marconist, in Nederland worden afgezet, om daar contact te leggen met het geheime leger.*

Geen van de hier vermelde documenten bevat enige indicatie dat er gestreefd wordt naar uitbreiding van de taak van de uit te zenden agent, noch dat er behoefte bestaat aan een verhoogd tempo bij de uitvoering van de hele operatie.

De in de stukken gelegde nadruk op een zo geruisloos mogelijk opbouw, de noodzaak van discipline bij het verzet en de bevolking, en de opdracht tijdens die opbouwfase slechts 'insaisissable' sabotage te plegen, werpt een scheef licht op de eerder vermelde opdracht tot het oplazen van de Kootwijkzender en de hierna te bespreken interventie van Sir Alan Brooke bij De Bruijne in het najaar van 1942.

Definitieve versie

Achtergronden

De officiële geschiedenis van SOE zegt, onder verwijzing naar de paragraaf *Outline of Planning for the field 1942* in de *Dutch Section History*, over het *Plan voor Holland* alleen dat het was opgesteld naar de gebruikelijke regels.⁸¹ De *Outline of Planning* is vaag; het betreft een aan het eind van de oorlog gemaakte reconstructie, opgesteld door officieren die in 1942 nog niet aan de sectie verbonden waren.⁸² Het eerste kwartaal 1942 is gereconstrueerd uit de opdrachten van de in die tijd in bezet gebied opererende agenten, voor de overige kwartalen zijn de hoofdlijnen van het *Plan voor Holland* en een uitvoeringsinstructie van Gubbins maatgevend geweest.

Opvallend is dat tussen die opdrachten uit het eerste kwartaal en dat Plan een hechte samenhang gesuggereerd wordt. Er staat namelijk dat de betreffende agenten poogden:

establishing in HOLLAND a nucleus of men who could undertake preparatory work for future operations on a large scale, to follow a concerted plan... All this programme was designed gradually to lead up to the introduction of much more ambitious and far-reaching schemes to be eventually worked out in conjunction with plans of the Allied High Command ...In april the first draft of the 'Plan for Holland' was drawn up...

Maar de opdrachten voor de betreffende agenten *Catarrh*, *Carrot*, *Watercress*, *Turnip* en *Leek* zijn, volgens de *War Diary*, al in 1941 geschreven. In die periode

* Met dat geheime leger wordt hier de OD bedoeld, waarover de Britten door de overkomst van G. Dogger en P. Tazelaar in april 1942 goed geïnformeerd raakten.

was, weliswaar, in principe besloten in West-Europa *Secret Armies* op te bouwen, maar de definitieve stoot daartoe werd pas gegeven ná de voorjaarsgesprekken over de strategie met de Amerikanen, die wat SOE betreft resulteerden in de Tweede Richtlijn van de Chiefs of Staff. Bovendien geven de opdrachten als verwoord in de *Dutch Section History* zélf ook geen aanknopingspunten voor het gelegde verband. De uitzending van deze agenten was gepland kort voor of vlak na de jaarwisseling 1941/1942. Dat ze later dan gepland gearachuteerd werden was te wijten aan de weersomstandigheden en het vertraagde radiocontact met de eerst uitgezonden marconist Lauwers (*Ebenezer*).

De *Outline of Planning* geeft over de opbouw van een *Secret Army* niet meer informatie dan in grote lijnen al uit het onderzoek van de Enquêtecommissie bekend was. Kolonel De Bruijne noemde daar het *Plan voor Holland* Fase A van een omvangrijkere opzet die met SOE besproken was. Fase B had betrekking op de vorming van een veel grotere organisatie, die van wapens en middelen zou worden voorzien op het moment dat de strijd in volle gang was. Deze fase is nooit uitgevoerd. De Bruijne vermeldde ook een Fase C, die voorzag in verzet door het hele volk. Dat zou geen gewapend verzet zijn, maar sabotage, burgerlijke ongehoorzaamheid, het opzetten van bruggen en dergelijke dingen meer.⁸³

Plantaken Jambroes

Als we nu kijken naar het *Plan voor Holland* zoals wij dat kennen uit de instructies van Jambroes,⁸⁴ dan waren diens primaire taken:

- 1 het zoeken van contact met de leiders van de OD-organisatie 'Oom Alexander', ter sondering van mogelijkheden en moeilijkheden bij de uitvoering van het Plan;
- 2 het via de centrale leiding, in overleg met de regionale leiders, starten met de rekrutering van personeel en de opbouw van districten;
- 3 het zo snel mogelijk formeren van drie à vier receptiecomités voor de opvang van personeel en voorraden. Het eerste receptiecomité moest binnen enkele weken voor de opvang van instructeurs en voorraden gereed zijn. Waar deze comités gevormd moesten worden was vooraf bepaald.

Hier was sprake van een meer gecompliceerde opdracht – verkenning, voorbereiding en uitvoering –, omvangrijker en tijdrovender dan De Bruijne oorspronkelijk in zijn advies aan de Nederlandse regering van 27 april 1942 voor ogen stond.⁸⁵

Achter dit *Plan voor Holland* en de uitzending van Jambroes en Bukkens zijn dan ook veel vraagtekens te plaatsen. Het staat wel vast dat de risico's aanzienlijk beperkter zouden zijn geweest, als men zich tot de oorspronkelijke verkenningsoopdracht had beperkt en de beide agenten 'blind' waren gedropt. Bovendien: Jambroes was niet de juiste man voor de uitvoering van de laatste twee taken. Hij was pas eind maart 1942 in Engeland aangekomen en daarom minder goed getraind dan zijn opvolger. Die kreeg een volledige agentenopleiding en had meer tijd om zich in de *ins* en *outs* van het plan te verdiepen. Vreemd is ook dat Jambroes naar

de OD-groep 'Oom Alexander' gestuurd werd. Rabagliati, hoofd MI6 Dutch Section, had G. Dogger, op wiens verslag over de OD-organisatie het Plan gebaseerd zou zijn, al in mei 1942 verteld dat in die organisatie arrestaties hadden plaatsgevonden.⁸⁶ Doggers relaas over hoe zijn kennis van die organisatie bij het beveiligen van de voorgenomen contactopneming werd genegeerd, is onthutsend. Het gegeven dat MI6 kort na half april 1942, eerder dan SOE, op de hoogte was van Doggers kennis van de OD, vormt misschien een aanwijzing. Het was Rabagliati, en niet De Bruijne, die Gubbins als eerste van Doggers informatie op de hoogte bracht.⁸⁷

Ook De Jong toont zich verbaasd dat het risico om met de OD in zee te gaan genomen werd. In Londen was bekend dat talrijke OD'ers waren gearresteerd, bijna honderd waren er geëxecuteerd, zoals de Duitsers officieel bekend hadden gemaakt. Bekend was bovendien dat de Nederlandse beroepsofficieren op 15 mei 1942 in krijgsgevangenschap waren afgevoerd.⁸⁸

Zoals eerder gezegd, er is weinig bekend over hoe de onderhandelingen over de vormgeving van het Plan tussen april en juni 1942 verlopen zijn en wie daar aan beide zijden bij betrokken waren. Het ziet er naar uit dat de Britten in hun ijver in Nederland een *Secret Army* op te bouwen een aantal principes, die zij zeker in februari 1942 nog 'koesterden', tussen april en juni 1942 overboord zetten. Uitgangspunten die de opbouw van geheime organisaties in decentrale, onafhankelijke, volstrekt gescheiden districten met eigen verbindingen en transportfaciliteiten voorschreven. Regels die bovendien het enten van nieuwe organisaties op bestaande, amateuristische en dus voor infiltratie kwetsbare verzetsgroepen volstrekt van de hand wezen en een geleidelijke en voorzichtige uitbouw in een aangepast tempo voorstonden.

Een aantal van bedoelde principes zijn in het Plan-bestek wel terug te vinden. Maar ze worden volstrekt ondermijnd door de uitvoering aan een centraal punt – de groep 'Oom Alexander' – te binden, de agent een ruimere taakopdracht te geven dan voor een eerste contact nodig was en hem bovendien, met voorraden voor derden, naar een bestaand receptiecomité te zenden. Dat receptiecomité werd bovendien gearrangeerd over de langst functionerende radiolijn van een sabotage-team, dat met deze missie niets te maken had. Door deze opeenstapeling van op zichzelf vermijdbare risico's werd de *security* van de hele operatie een volstrekte aanfluiting.

Waren er zwaarwegende argumenten die tot het nemen van zulke op het eerste gezicht volstrekt onverantwoorde risico's noopten? Een op korte termijn te beginnen invasie in het westen, *Sledgehammer*? Of slechts het wekken van de schijn van zo'n aanval? Hoe het ook zij, in de Britse noch Nederlandse literatuur, PEC en het Koninkrijk inbegrepen, zijn voor deze opeenstapeling van risico's ooit steekhoudende redenen aangevoerd.

Voordat aan het eind van dit hoofdstuk getracht wordt een begin van een antwoord op deze kernvraag te formuleren, zal eerst nog worden nagegaan of het

oorspronkelijke concept en het definitieve Plan op essentiële punten verschillen. En of er nog iets wezenlijks te zeggen valt over het tempo waarin getracht is het Plan in praktijk te brengen.

Vergelijking

De definitieve versie van het Plan kent acht paragrafen en een bijlage. Dat aangesel is een opgave van de zeventien te creëren districten, de codenamen van deze districten en het minimum aantal manschappen en voorraden per district. Het oorspronkelijke concept telt vier paragrafen en heeft geen bijlage.

De paragrafen over de doelstelling, aan te vallen doelen, benodigde mankracht, voorraden en transport zijn in beide versies, op enkele kleine aanpassingen na, vrijwel gelijk. Ook de laatste paragrafen, over de te geven geallieerde (lucht)steun zijn gelijk, behalve dat in de definitieve versie een belangrijke zinsnede is toegevoegd, namelijk: '...in Nederland zelf de invasie plaatsvindt'. Nederland werd in de eerste versie niet als invasiedoel genoemd.

Het belangrijkste verschil vormen de paragrafen 1 en 4 t/m 7 van het Plan, die in het oorspronkelijk concept niet voorkomen. Het is daarom nodig kort stil te staan bij de inhoud van die paragrafen.

Paragraaf 1 koppelt het Plan aan de geallieerde invasie van West-Europa. In hoofdlijnen wordt aangegeven, hoe in Nederland een klein aantal geselecteerde verzetsstrijders daaraan steun kan verlenen. Speciaal voor dit doel georganiseerde en uitgeruste strijders dienen een aantal naar tijd, plaats en omvang met het invasieleger afgestemde acties uit te voeren. Die hoofdlijnen moeten nader worden ingevuld naar gelang de plaatselijke omstandigheden en lokaal beschikbare informatie. De leiders wordt alle ruimte en vrijheid van handelen gelaten, op voorwaarde dat het primaire doel verwezenlijkt wordt. Het Plan houdt geen verband met acties van andere verzetsgroepen die op eigen gezag in het gebied opereren, of met gewapende steun aan de invasiestrijdmacht zelf.

Paragraaf 4 geeft de reden waarom nu al wapens en voorraden gedropt moeten worden en men receptiecomités zal moeten organiseren. Een surplus aan voorraden is nodig om materiaal dat verloren gaat of in handen van de vijand valt tijdig te kunnen compenseren. Zijn er dus op het moment van de aanval voldoende voorraden beschikbaar, dan kunnen de transporttoestellen voor andere opdrachten worden ingezet.

Paragraaf 5 bevat, onder verwijzing naar een bijlage, de hoofdlijnen van de te creëren organisatie in zeventien districten, met per district het streefminimum aan personeel en voorraden.

Paragraaf 6 geeft een aantal *security*-regels. Buiten de direct betrokkenen mag niemand van het Plan en de voorbereidingen weten. Kennis van details is alleen op basis van de regel *need to know*, en dan nog slechts in beperkte kring, toelaatbaar. Om niet op te vallen, mogen de geselecteerde manschappen absoluut niet aan andere ondergrondse activiteiten deelnemen. Zij mogen ook niet met de opvang, het transport en de bewaking van voorraden belast worden.

Paragraaf 7, ten slotte, behandelt de zogenaamde *Warning for action*, het sein tot actie. Het nieuws over een invasie, waar die ook plaatsvindt, zal zich binnen een paar uur in Nederland verspreiden. Om te voorkomen dat men ten onrechte in actie komt, bijvoorbeeld omdat het om een commandoraid gaat of omdat de Duitsers zo'n reactie ook met valse berichten kunnen uitlokken, zal toch een duidelijk signaal gegeven moeten worden als de invasie werkelijk plaatsvindt. Op welke manier de opdracht tot handelen gegeven zal worden en met welk signaal zal nog nader bekend gemaakt worden.

Met de aanvullende paragrafen vormt het oorspronkelijke concept in feite een 'blauwdruk' op hoofdpunten, die de uitvoerders veel armslag en ruimte bij uitvoering laat. De vraag blijft waarom Jambroes zoveel concrete, op de uitvoering betrekking hebbende informatie te lezen kreeg. Voor zijn hoofdopdracht, contact met de centrale OD-leiding, en via deze met regionale leiders, had hij veel van deze gegevens niet nodig. Kennis van die gegevens vormde bij eventuele gevangenneming zelfs een gevaarlijke extra belasting.

Die 'blauwdruk' bond anderzijds ook SOE Dutch Section aan een in de praktijk moeilijk te controleren opdracht, juist vanwege de ruimte die het Plan de uitvoerders in het veld gaf.

Tempo van opbouw

Wat dat tempo van opbouw betreft, gaat het om de vraag of de specifieke SOE-activiteiten in Nederland in 1942, qua tempo en voortgang, al dan niet gestuurd werden door de meer algemene krijgsplannen voor dat jaar. De Enquêtecommissie en De Jong hebben zo'n directe relatie aangenomen. De Jong heeft in 1979 de eertijds bij de Commissie nog noodgedwongen vage noties over die concrete ontwikkelingen van de algemene krijgsplannen concreet ingevuld: tempo en voortgang werden volgens hem bepaald door het in maart genomen besluit *Sledgehammer* in 1942 uit te voeren; een besluit dat tot eind juli 1942 serieus werd overwogen.⁸⁹

Kolonel De Bruijne heeft zo'n directe relatie ontkend. Hij was van mening dat er min of meer sprake was geweest van een autonome ontwikkeling in de SOE-plannen. Hij gelooft ook niet dat het in 1942 genomen besluit niet Europa maar Noord-Afrika binnen te vallen met het tempo van opbouw te maken heeft gehad; het was een normale wijze van doorwerken. Wel moest hij toegeven in het najaar van 1942 onder zware druk gezet te zijn om het tempo van de uitzendingen te versnellen in verband met goede kansen in begin 1943. De Bruijne zei daarover:

In het najaar, in elk geval in de tweede helft van 1942, is van Engelse zijde een grote pressie uitgeoefend. Ik ben nog ontboden geweest bij Alan Brook (sic), de chef-staf van de Imperial Staff, om ons tot spoed aan te zetten, omdat men in begin 1943 een grote mogelijkheid zag van een overeenkomst met Duitsland, een terugtrekken althans van de troepen uit Holland. Dat is in die periode naar voren gebracht en het heeft aanleiding gegeven tot een wat geforceerd

tempo. U zult zien, dat in het begin van de uitzendingsperiode grote hiaten zitten. Na Jambroes duurde het drie maanden, maar dan krijgen wij: Kamp-horst – 21 oktober; Koolstra – 24 oktober; Hofstede – 25 oktober. Dit was allemaal onder de pressie van de gedachte: dan moeten zij er zitten.⁹⁰

Hoewel de voorzitter van de Enquêtecommissie dit nieuwe feit een 'volmaakt novum' noemde, heeft de Commissie deze uiterst belangwekkende interventie niet nader onderzocht. Daarover is ook bij de Britten geen navraag gedaan; althans daarover zijn geen gegevens beschikbaar. In de slotconclusies van de Commissie speelt dit 'novum' geen enkele rol; ook in het Koninkrijk wordt deze zaak niet vermeld.

Een van De Bruijnes verhaal afwijkende lezing gaf de kapitein-ter-zee J. Nuboer.⁹¹ Deze was tot januari 1942 adjudant van admiraal Furstner en tevens secretaris van de Commissie Oorlogsvoering. Tot oktober 1942 vervulde hij een functie in Washington en trad daarna tot het einde van de oorlog in Londen op als Gerbrandy's adviseur voor militaire aangelegenheden. Na de oorlog verrichtte hij voor de zogenaamde Commissie Onnen⁹² enig speurwerk in de archieven, onder andere ter ontraadseling van het Englandspiel. Hij stelde dat de uitvoering van fase A van het *Plan voor Holland* urgent was, omdat toen plannen bestonden voor een invasie in Europa. Toen die plannen in 1942 gewijzigd werden en de invasie van Europa naar een later tijdstip verschoven werd, kwam er tijd voor verdergaande plannen, de vorming van een ondergronds leger, fase B. Nuboer gaf daarmee aan dat SOE-plannen, zoals ook het *Plan voor Holland*, beïnvloed werden door de algemene krijgsvaarrichtingen en krijgspunnen, een mening die in PEC en in het Koninkrijk werd bevestigd.

Dat is echter een mening die uitsluitend op de SOE-planning in relatie tot de militaire voornemens let én geen oog heeft voor de hiervoor beschreven:

- taakverzwaren en tempoverhoging rond het definitieve *Plan voor Holland* en
- Sir Alan Brookes interventie.

Op het moment dat die interventie plaatsvond, wist Brooke als geen ander dat er weinig kans bestond dat SOE's *Secret Army* in Nederland in 1942 en 1943 in actie zou komen. Tenzij er aanwijzingen waren dat in Duitsland een *Umsturz* stond te gebeuren, of dat zijn interventie een ander doel diende. Een strategisch doel dat paste in de Tweede Richtlijn van de Chiefs of Staff aan SOE en de militaire doelstellingen voor 1942: het binden van Duitse troepen in het westen.

Op 7 juli 1942 had Rauter Himmler van de inhoud van het *Plan voor Holland* op de hoogte gesteld.⁹³ Deze informatie en de (versnelde) inzet van agenten in Nederland in het najaar van 1942 kon, in samenhang met andere informatie, bij de Duitsers de indruk wekken dat er aan de Kanaalkust iets stond te gebeuren. Een *Führerbefehl* van 9 juli 1942 sprak van 'hohen Wahrscheinlichkeit' van een vijandelijke landing in het westen. Uit voorzorg werden reserve-eenheden (Walküre-Verbände) van Duitsland naar Zuidwest-Nederland en de Belgische

kust verplaatst. De voornaamste spoor- en wegverbindingen naar en van dat gebied, de overige Kanaalkust, Normandië en Bretagne werden extra tegen verstoringen en sabotageacties beveiligd.⁹⁴ De missie-Jambroes had de Duitse oorlogsleiding kennelijk aan het denken gezet.

Op twee fronten was een afleidingsmanoeuvre in het westen, najaar 1942, bijzonder welkom: aan het Russische front, waar rond Stalingrad fel gevochten werd, en aan het binnen afzienbare tijd te openen Tweede Front in Noord-Afrika (*Torch*). De Chiefs of Staff besloten op 5 augustus 1942 om ten behoeve van *Torch* een aantal misleidingsplannen te laten uitwerken. De belangrijkste daarvan droegen de codenamen *Overthrow*, *Solo One* en *Solo Two*. De laatste twee plannen waren specifiek gericht op het verheimelijken van *Torch*. Plan *Overthrow* mikte op het in het najaar van 1942 vastpinnen van zoveel mogelijk Duitse troepen tegenover Engeland, ter ontlasting van het Russische front en het te verwachten front in Noord-Afrika.

Door middel van legeroefeningen, troepenverplaatsingen, concentratie van schepen in Zuidoost-Engeland, luchtverkenningen boven Noord-Frankrijk en het verspreiden van valse informatie werd gesuggereerd dat er een aanval op de kust bij Calais op handen was om daar een permanent bruggenhoofd te vestigen.⁹⁵ Die misleidingsplannen werden opgesteld door een speciaal voor strategische misleidingsacties in het leven geroepen orgaan, de London Controlling Section (LCS). Dit maakte sedert 9 oktober 1941 deel uit van de organisatie van de Britse Chiefs of Staff. De LCS ontwierp en begeleidde de uitvoering van strategische misleidingsplannen en coördineerde tevens soortgelijke in andere Britse oorlogsgebieden ontworpen plannen. Al deze plannen moesten in laatste instantie door de Britse Chiefs of Staff worden goedgekeurd. Voor de uitvoering van dergelijke plannen werden eenheden ingezet van de Britse strijdkrachten, de inlichtingen- en veiligheidsdiensten inclusief SOE, en van het Political Warfare Executive (PWE), dat de 'zwarte propaganda' verzorgde. Deze eenheden werden natuurlijk niet op de hoogte gesteld van het werkelijke doel van de acties. Het verkeerd informeren van het eigen personeel over werkelijk doel en reden van hun inzet vormde een vast onderdeel in zulke plannen. Dat was noodzakelijk om de veiligheid van de operaties te waarborgen en om het waarheidsgehalte van het aan de vijand voor te spiegelen beeld zo hoog mogelijk op te vijzelen.⁹⁶

De LCS/SOE-contacten liepen sedert 15/17 september 1942 via SOE Security Section. Het hoofd daarvan, Senter, was LCS' algemene aanspreekpunt bij SOE. Een ander lid van de sectie was speciaal verantwoordelijk voor het functioneren van SOE als kanaal voor het verspreiden van misinformatie ten behoeve LCS. In een interne notitie van begin 1943 noemt hij de sabotageorganisatie in Nederland, onderdeel van SOE's *rumour organisation*, een geschikt kanaal om per radio binnen 24 uur valse berichten in Nederland te kunnen verspreiden.⁹⁷ SOE Security Section werd op haar beurt aangestuurd door Air Commodore A.R. Boyle, Assistant Chief of SOE en Director of Personnel Services, Intelligence, Security en Liaison.⁹⁸

Hoe past Brookes interventie in voorgaand patroon? In elk geval in het misleidingsplan *Overthrow*. Dat plan liep op een mislukking uit, wat hoofdzakelijk te wijten was aan de verschuiving van de oorspronkelijk voor oktober geplande operatie *Torch* naar november 1942. Het tijdstip van de door *Overthrow* voorgespiegelde oversteek van Het Kanaal door de geallieerde troepen kwam hierdoor te laat in het seizoen te liggen om nog geloofwaardig te zijn.⁹⁹ Brookes interventie, met in dat spoor de (versnelde) inzet van SOE-agenten in Nederland, zou dus gediend kunnen hebben als aanvulling op, of als surrogaat voor *Overthrow*. Troepenbewegingen in Zuidoost-Engeland konden wijzen op een mogelijke invasie op de Belgisch-Franse kanaalkust. Toenemende ondergrondse activiteiten in Nederland zouden dat Duitse vermoeden versterken of het wegebben daarvan afremmen, naarmate de herfst vorderde en er niets gebeurde.¹⁰⁰

Het tijdstip van Brookes interventie is niet precies bekend. Baseert men zich op De Bruijnes verklaring dan ligt de interventie ergens tussen september en half oktober 1942. Volgens de *War Diary* werd de eerste agentendropping in oktober 1942 op 3 oktober voor het eerst aangekondigd.¹⁰¹ Brookes interventie zou dan voor 3 oktober hebben moeten plaatsvinden. Op 21 september daaraan voorafgaand werd de *Torch*-datum definitief op 8 november vastgesteld; eerder werd 7 oktober als aanvalsdatum genoemd.¹⁰²

Was Brookes gesprek met De Bruijne bedoeld als poging nog iets van *Overthrow* te redden, nu die operatie als afleidingsmanoeuvre voor *Torch* dreigde te mislukken? De inhoud van Brookes boodschap, bedoeld om de Nederlanders tot spoed aan te zetten, was aantrekkelijk genoeg. Dat zou dan een misleiding van een bondgenoot omwille van een nog omvangrijker misleiding van de vijand geweest kunnen zijn. Dat Brooke werkelijk naar een mogelijke Duitse revolutie verwezen zou hebben, is niet erg waarschijnlijk: daarover zou hij niet zo open en met De Bruijne alléén gesproken hebben.

Rest nog te verklaren hoe de Duitsers door de opbouw van de *Secret Armies* in Nederland en elders gealarmeerd zouden kunnen worden, als die opbouw, zoals bevolen, in het diepste geheim plaatsvond en de sabotageteams alleen maar 'ongrijpbare' vormen van sabotage mochten uitvoeren. Van een toenemend aantal vluchten van een enkele eenzame Britse bommenwerper boven nachtelijk Nederland zou de vijand niet al te zeer onder de indruk raken; daarvoor was meer nodig.

Nieuwe interpretatie van het Plan voor Holland

Hiervoor werd beschreven hoe de Brits-Amerikaanse strategie met betrekking tot de vestiging van een Tweede Front eind juli 1942 een drastische koerswijziging onderging met het besluit dat front niet in Europa maar in Noord-Afrika te openen. Dat besluit van de opperste oorlogsleiding zal zeker, al was het maar om veiligheidsredenen, niet lager in de eigen hiërarchie bekendgemaakt zijn. De Tweede Richtlijn van de Chiefs of Staff van 12 mei 1942 gaf al duidelijk aan dat de invasie niet in 1942 zou plaatsvinden. Na het besluit van juli om in 1942 in

Noord-Afrika te landen werd meer en meer duidelijk dat ook in 1943 geen invasie in West-Europa mogelijk zou zijn. Een lange termijn om de verzetsorganisatie die pas bij een invasie in actie moest komen, ongeschonden door te loodsen. Zou het *Plan voor Holland*, tegen die achtergrond, nog voor een ander dan het oorspronkelijke doel geschreven kunnen zijn? Voor een doel dat paste in Churchills bedoelingen, omschreven in zijn telegram van 27 juli aan Roosevelt, om met de voortgaande opbouw van Amerikaanse troepen in Engeland de Duitse troepen in het westen te binden? Een opzet om de dreiging die van een dergelijke opbouw op Hitlers westflank omgetwijfeld zou uitgaan te versterken en geloofwaardiger te maken? Toenemende ondergrondse activiteiten in de bezette gebieden zouden in zo'n opzet passen; zeker als er aanwijzingen waren die op een zekere coördinatie tussen de activiteiten in Engeland en op het continent wezen. Maar een onopgemerkte, geruisloze opbouw van een *Secret Army* volgens het *Plan voor Holland* zou daar nauwelijks toe kunnen dienen. En ook voor de sabotageorganisatie in Nederland was immers verordonneerd dat alleen *insaisissable* sabotage geoorloofd was. Het toenemende radioverkeer en het groeiend aantal vliegbewegingen boven Nederland zouden wel enige indruk maken, maar binnen het geheel van de aldoor rondzingerende geruchtenstroom weinig opvallen.

Dat zou natuurlijk heel anders zijn als de Duitsers kennis van de inhoud van het *Plan voor Holland* zouden krijgen. Want anders dan het eerste concept, dat alleen de hoofdlijnen van een voornemen bevatte, nodig voor een eerste contactopname met het Nederlandse verzet, bevatte de definitieve versie zoveel concrete gegevens dat daaruit de serieuze opzet van de voorbereidingen voor een groot-scheepse aanval kon worden afgelezen. Die gegevens waren vooral te vinden in de hiervoor samengevatte paragrafen 1 en 4 t/m 7 van het Plan. Vooral de in paragraaf 7 aangekondigde 'Warning for action' zou het geloof in een invasie versterken.

En dat is precies wat er gebeurde, zoals wij zagen. De Duitsers raakten snel op de hoogte van het Plan. Hoe dat kon gebeuren is door de Enquêtecommissie niet precies uitgezocht. Indirect valt uit PEC af te lezen dat de Duitsers de inhoud bij de gevangenneming van Jambroes, de agent belast met de centrale opdracht ter uitvoering van het *Plan voor Holland*, te weten kwamen. In het Koninkrijk wordt hardop 'verondersteld' dat Jambroes de bron was. In de loop van de tijd doken er echter steeds weer geruchten op dat die geschiedenis zich misschien toch iets anders had afgespeeld. In een in 1966 verschenen, nogal omstreden boek van de journalist E. Cookridge werd al verteld dat het *Plan voor Holland* verpakt zat in een van de met Jambroes meegedropte containers.¹⁰³ Rep vermeldt datzelfde in zijn boek en in de naar dat boek vervaardigde tv-serie. Daarin wordt dat verhaal aangesneden in een namens Giskes (die kort voor de opnames van de tv-serie overleed) voorgelezen verklaring over de arrestatie van Jambroes. Letterlijk wordt gezegd: 'hij (Jambroes) bracht gedetailleerd uitgewerkte plannen mee om met hulp van de Ordedienst 17 sabotage en verzetsgroepen, ieder ter sterkte van 100 man op te bouwen ...' Giskes' lezing, een bijdrage aan een boek van G. Buchheit

over de Abwehr, is teruggevonden in zijn persoonlijk archief.¹⁰⁴ In 1981 viel hetzelfde te lezen in een boek van de voormalige SOE-officier J.G. Beavor:

SOE agents continued to be parachuted to German reception committees, including in June 1942 Professor Jambroes, briefed to be chief organiser of a secret army and adviser to the leaders of the resistance movement. Jambroes brought with him detailed written instructions, all of which fell into the hands of the Abwehr or SIPO, including plans for cooperation by the Orde Dienst, the military network of resistance groups, with a possible future invasion force.¹⁰⁵

Als die informatie juist is, zou in ieder geval Jambroes niets hebben hoeven prijsgeven. Dat hadden anderen al voor hem gedaan, door hem die instructies mee te geven, in welke vorm dan ook. Vastgesteld moet worden dat de Britse historicus Foot die met voorgaande beweringen bekend is, er in zijn recente *SOE in de Low Countries* geen woord aan wijdt; verwerpen doet hij die mogelijkheid echter ook niet.¹⁰⁶

De veronderstelling dat het *Plan voor Holland* mogelijk bedoeld was om Duitse troepen in het westen te binden vindt zijdelings steun in de merkwaardige beslissing van SOE om, zonder De Bruijne (en de Nederlandse regering?) daarin te kennen, in te stemmen met het via de radiolijn van Jambroes (door de Duitsers dus) geopperde voorstel om geen OD-personeel te rekruteren voor de opbouw van de nieuwe organisatie en zelfs elk contact met de OD te vermijden, omdat deze organisatie qua doelstelling en mentaliteit niet geschikt zou zijn voor sabotagewerk.¹⁰⁷ Had die informatie De Bruijne bereikt, dan was de kans op nieuwe vertraging groot geweest: aan een belangrijke Nederlandse voorwaarde voor deelname aan deze operatie zou dan niet zijn voldaan. De Britten zwegen wijselijk en gingen hun gang.

Aangenomen mag worden dat als er sprake is geweest van een opzet zoals hiervoor bedoeld, SOE Dutch Section daar onkundig van was en dus niet bewust aan de uitvoering ervan heeft meegewerkt. In zoverre hadden de PEC en het Koninkrijk gelijk met hun conclusie dat SOE geen opzet gepleegd heeft, althans niet wat het operationele onderdeel Dutch Section betreft. In de laatste aflevering van de in 1995 opnieuw uitgezonden tv-serie van Jelte Rep laat Leo Marks, voormalig chief cypher officer SOE, zich in gelijke bewoordingen uit, al beweerde hij dat er geen sprake geweest zou zijn van 'misleiding'.¹⁰⁸

Conclusies

Het voorgaande maakt duidelijk dat de SOE-activiteiten in West-Europa in 1942, en een groot deel van 1943, inderdaad voortvloeiden uit de geallieerde militaire strategie, zoals in PEC en Koninkrijk betoogd, maar gericht waren op een ander doel dan in deze studies werd aangenomen. Bedoelde activiteiten droegen bij aan het vasthouden van Duitse strijdkrachten in het westen als steun aan Rusland én

als afleidingsmanoeuvre voor acties elders. Dat was voor de Britten het primaire strategische doel van de opbouw van de sabotage- en *Secret Army*-organisaties in het westen in die periode. Zouden deze organisaties op het moment van de invasie nog intact zijn en kunnen ageren, dan zou ook het oorspronkelijke militaire doel bereikt zijn: paramilitaire steun van het binnenlands verzet aan de reguliere invasielegers.

In feite werden dan dubbele agenda's gehanteerd. Eén door de opperste Britse oorlogsleiding en de andere door de uitvoerende echelons, die de eerste agenda niet kenden en vol vertrouwen doorwerkten aan de oorspronkelijke opdracht, de opbouw van sabotageorganisaties en geheime legers in bezet Europa.

Tegen die achtergrond is de in PEC en het Koninkrijk veronderstelde relatie tussen de SOE-plannen voor Nederland enerzijds en de geallieerde militaire plannen anderzijds te direct op de in 1942 of 1943 uitvoerbare militaire plannen gericht. Halverwege 1942 werden die plannen door de Britten en Amerikanen al niet meer als uitvoerbaar beschouwd, ook niet in 1943, als gevolg van de keuze het Tweede Front in Noord-Afrika te vestigen. Maar de dan resterende mogelijkheid van een 'schijn'-uitvoering van de SOE-plannen in 1942 en 1943 werd in beide studies wegens het ontbreken van een feitelijke basis voor deze veronderstelling afgewezen. Zoals ik in hoofdstuk 2 heb aangegeven, berust dat manco echter niet uitsluitend op een gebrek aan informatie maar is de door de onderzoekers gekozen benadering daaraan mede debet: bepaalde facetten werden niet grondig uitgezocht en bekende feiten en gegevens zijn genegeerd.

Gelet op de algemene Britse terughoudendheid in de relaties met de regeringen in ballingschap, zeker wat *unavowable* activiteiten betreft, is het niet aannemelijk dat de Nederlandse regering van zo'n mogelijke 'schijn'-uitvoering wist. Om dezelfde reden geldt dat waarschijnlijk voor alle indertijd onder haar gezag en verantwoording functionerende personen.

In dit verband zijn helaas twee interessante beslissingen van de Nederlandse regering in PEC en Koninkrijk sterk onderbelicht gebleven. De eerste betreft de in het najaar 1941 gestarte samenwerking met MI6 in het Contact Holland-project, onder de gelijktijdige verbreking van de relaties met SOE Dutch Section. De tweede beslissing betreft de herstart van de onderhandelingen met SOE Dutch Section in februari 1942, die uitmondde in een innige samenwerking met die dienst in het *Plan voor Holland*-project in juni 1942, waarbij de contacten met MI6 op hun beurt na mei 1942 op een laag pitje kwamen te staan. De contacten met MI6 werden pas bij de oprichting van het Bureau Inlichtingen in het najaar van 1942 weer op het oude niveau hersteld.

De *ins en outs* van die Nederlandse ommezwaai zijn nooit goed voor het voetlicht gebracht, zodat niet is na te gaan welke overwegingen de Nederlandse regering ertoe brachten de oorspronkelijke bezwaren tegen samenwerking met SOE (zo snel) te laten varen. Ongetwijfeld speelden politieke overwegingen daarbij de hoofdrol, met name het streven naar de politiek 'ongeschonden' terugkeer van koningin en regering naar Nederland.

Verbindingen

Inleiding

Eerder werd beschreven hoe de geallieerden eind 1942 bezet Noordwest-Europa beschouwden als een zwaar verdedigde vesting, die pas na langdurige en grondige voorbereiding bestormd kon worden. Een bestorming die de Britten, met de slachtevelden uit de Eerste Wereldoorlog in herinnering, in 1942 en 1943 nog wisten uit te stellen. Maar zij verloren nooit uit het oog dat de politieke werkelijkheid hen ooit tot een invasie zou kunnen dwingen.

Vandaar dat men bij de planvoorbereiding van meet af aan veel aandacht had voor het verrassingsmoment: voor manieren om de vijand te misleiden omtrent tijdstip, plaats, kracht en richting van zo'n aanval. De doctrine leert dat verrassing aan de basis ligt van iedere militaire operatie.¹ Maar de bestorming uit zee van Fort Europa was dermate riskant, dat voor het slagen van deze operatie verrassing een volstrekt noodzakelijke voorwaarde was. Nuchter bezien lagen alle voordelen aan de kant van de verdedigende partij. Die kon de voor een landing geschikte gebieden ruwweg inschatten op basis van twee factoren: de aan de vereiste luchtdekking uit Engeland gestelde grenzen én de behoefte aan een diepstekende haven voor de bevoorradings van de invasiemacht. Het aantal in aanmerking komende gebieden was echter te groot om het geheel afdoende te beveiligen. Sterke reserves moesten achter de hand gehouden worden, om te kunnen inzetten als vaststond waar de geallieerden voet aan land zetten. De noodzaak reserves achter de hand te houden en het idee dat het bezit van een haven dwingend was, boden de geallieerden kansen om de vijand op het verkeerde been te zetten. Die moest ertoe gebracht worden zijn reserves zo te positioneren dat ze voor de aanval en de ontplooiing daarvan het minste gevaar opleverden. Daarom werden geruchten verspreid dat de leiding van de invasiemacht aarzelde over de keuze welke haven te veroveren; buiten het zicht van de vijand werden intussen kunstmatige havens geconstrueerd. Misleiding van het Duitse opperbevel, strategische misleiding, was het uitgangspunt. Deze vorm van misleiding gold onder de experts als een zo moeilijke opgave, dat het in het verleden zelden geprobeerd was.

Volgens de Britse historicus Howard, op wiens studie² veel van het voorgaande en wat volgt gebaseerd is, slaagden de geallieerden er in 1944 toch in de vijand te misleiden dankzij twee uitzonderlijk gunstige omstandigheden:

- 1 men beschikte over uitstekende inlichtingen, vooral verworven door het afluisteren en 'kraken' van de belangrijkste geheime verbindingen van de Duitse regering en het opperbevel;
- 2 het hoge *security*-niveau in Groot-Brittannië, waar men een vrijwel volledige greep had op de communicatie en verbindingen. Daardoor kreeg men onder andere vat op de naar Engeland gezonden vijandelijke agenten, die gevangengenomen werden en voor een deel tegen hun vroegere meesters werden ingezet.

Inlichtingen (*intelligence*) en beveiliging (*security*) vormen de twee peilers waarop iedere misleidingsoperatie rust. Dat geldt voor iedere geheime operatie, van welke aard dan ook.

Deze studie onderzoekt of het Englandspiel mogelijk tot de categorie 'geheime operaties' behoort, met SOE Dutch Section als onkundig – vermomd als ondeskundig? – werktuig. De sectie werd mogelijk niet over het geheime karakter van haar operaties geïnformeerd. In hoofdstuk 4 beschreef ik een aantal interne structuren en *security*-procedures rond het SOE-radioverkeer na juni 1942, die het mogelijk maakten een operationele sectie, in dit geval SOE Dutch Section, onder het mom van *security* permanent over de werkelijke situatie in Nederland in het ongewisse te laten. Onderdeel daarvan was dat SOE geen directe toegang had tot afgeluisterd en gedecodeerd Duits radioverkeer – *special intelligence* –³ waaruit misschien de werkelijke toestand in Nederland had kunnen worden afgeleid. Wat deze *special intelligence* betreft was men volstrekt afhankelijk van M16 Section v. In hoofdstuk 4 schreef ik ook dat er één man binnen SOE was die dat materiaal wél, maar dan op strikt persoonlijke titel, ontving: Boyle, het hoofd van SOE's afdelingen Intelligence, Security en Personnel Services. Enkele andere leden van de SOE-top werden van tijd tot tijd door de secretaris van het War Cabinet over dat topgeheime materiaal, aangeduid met de algemene term ISOS, bijgepraat als daarin zaken opdoken die voor SOE van belang waren.⁴

SOE had overigens ook geen directe toegang tot andere onderdelen van het overheidsapparaat, wat het effectief functioneren van de dienst soms ernstig belemmerde. SOE kon, bijvoorbeeld, niet rechtstreeks gebruik maken van de diensten van de Government Code and Cypher School (GC and CS), het cryptografisch zenuwcentrum, of van de daarmee nauw verbonden afluisterdiensten – de Y-Service –, die ook de peilfaciliteiten beheerden. Controles op de zenders en de plaatsen in bezet gebied vanwaar de marconisten zonden kon SOE niet zelf uitvoeren, daartoe moest een beroep op de Y-Service gedaan worden. Na juni 1942 verbeterde die situatie geleidelijk, toen SOE over eigen radiofaciliteiten ging beschikken.⁵

Ongetwijfeld waren er goede administratieve redenen en vooral *security*-argumenten om de nieuwe geheime dienst SOE van dergelijke hoogst geheime staatsdiensten af te schermen en afgeschermd te houden. Daarbij kwam, zoals major general Sir Colin Gubbins na de oorlog opmerkte, dat er pas in de Tweede Wereldoorlog sprake was van verzet van enige omvang in de bezette gebieden dat

van buiten werd georganiseerd, opgebouwd, geleid en bevoorrad. Dat werd mogelijk door speciaal voor dit type oorlogvoering ontwikkelde toepassingen van vliegtuig en radiotelegrafie.⁶ Toepassingen die in de harde praktijk van alle dag, in een continu proces van *trial and error*, ontwikkeld moesten worden. Beproefde procedures en ervaringen waren voor deze volslagen nieuwe onderneming niet voorhanden. Het werk stelde bijzondere eisen aan voorzieningen, regels en procedures. Dat gold bij uitstek voor de seinverbindingen, het 'centrale zenuwstelsel' van SOE, en voor de clandestiene aan- en afvoerroutes van agenten naar en van hun bestemmingen in bezet gebied, de *clandestine communications*.

In de volgende paragrafen zal ik nagaan of er met betrekking tot de radioverbindingen, inclusief codes, van SOE Dutch Section en de clandestiene verbindingen iets op te merken valt dat zou kunnen wijzen op sturing van de ontwikkelingen op dat vlak door derden buiten SOE, met onder andere Dessings terugreis naar Engeland als voorbeeld. De lijn van Dessings verhaal neem ik op waar ik die in hoofdstuk 6, losliet.

Radioverbindingen

Tot juni 1942 had SOE voor de radiocontacten met zijn agenten in bezet Europa geen eigen verbindingsnet; die radiocontacten werden door MI6 onderhouden. SOE verzette zich vanaf het begin tegen de machtspositie die deze regeling MI6 gaf. Al snel bleek bovendien dat MI6 nooit aan de verbindingsbehoeften van de snelgroeiende nieuwe dienst zou kunnen voldoen. Begin 1942 startte SOE dan ook met de opbouw van een eigen radiodienst met zenderpark, personeel, opleidingen, enzovoort. De eerste fase van opbouw werd in juni 1942 afgerond met de overname van het door MI6 beheerde radionet met de SOE-agenten in bezet en neutraal Europa. MI6 ging overigens pas op 26 maart 1942 formeel met deze regeling akkoord, onder voorwaarde dat 'SOE should not "pirate" frequencies', maar van een open frequentiesysteem gebruik zou maken, onder controle van de W/T Board.⁷ Kennelijk had MI6 er blijvend belang bij te kunnen nagaan welke informatie er binnen de SOE-netwerken werd uitgewisseld.

In deze paragraaf wordt voornamelijk aandacht besteed aan het seinverkeer met Nederland in het tijdvak januari tot juli 1942. Slechts een enkele keer wordt, waar dat in het betoog van pas komt, aan later seinverkeer gerefereerd. Specifiek op dat latere verkeer gericht onderzoek is niet nodig, omdat de condities waaronder dat tot eind 1943 plaatsvond in de eerste helft van 1942 werden bepaald. Opnieuw ligt het accent op Lauwers' getuigenis. Hij is de enige uit die belangrijke periode die uit eigen ervaring over de SOE sein- en codeopleiding, de afgesproken instructies en procedures, het seinverkeer, en dergelijke, kan getuigen. Zijn verklaringen worden afgezet tegen relevante Britse en andere documenten en uitspraken van derden die betrekking hebben op het seinverkeer in die periode.

Lauwers' getuigenis

Lauwers' verhaal is bijzonder goed gedocumenteerd. De Enquêtecommissie beschikte bij zijn verhoor al over een uitgebreid rapport van zijn hand, gedateerd 12 februari 1946.⁸ Een aantal punten daaruit is in hoofdstuk 1 al aan de orde geweest, maar die worden hier opnieuw in breder verband behandeld.

Lauwers ontving zijn sein-, code- en veiligheidsopleiding op twee scholen, te Beaulieu en Grendon Underwood. Op de 'Finishing School for Secret Agents' in Beaulieu⁹ verbleef hij in de tweede helft van juli 1941; daar lag het accent vooral op onderricht in codes en veiligheidsinstructies. In Grendon volgde hij aansluitend de marconistenopleiding; ook daar stonden cryptografie en *security* op het programma.¹⁰ Vandaar vertrok Lauwers eind oktober 1941 naar Londen om zijn inzet voor te bereiden.

Op beide scholen werd verteld dat: 'het hem als agent-radiotelegrafist toegestaan was, in geval van arrestatie, zijn code af te geven en voor den vijand berichten door te zenden, op voorwaarde, dat hij zijn *security-check* niet bekend maakte,'¹¹ CID-agent Van der Reyden kreeg dezelfde instructies.¹²

Dit deel van Lauwers' getuigenis wordt bevestigd in een schriftelijke beantwoording op 11 april 1946 door SOE van een aantal door de Belgische Sûreté (Veiligheidsdienst) gestelde vragen over soortgelijke in België spelende gebeurtenissen. Die dienst vroeg bij SOE informatie op ter voorbereiding van processen tegen agenten die ervan werden beschuldigd tijdens hun gevangenschap met de Duitsers te hebben samengewerkt. De strekking van de ontvangen antwoorden was dat de agenten niets te verwijten viel als zij de vijand maar niet hun *security check* onthuld hadden. Men geloofde in Londen indertijd – 1941/1942 –, dat het mogelijk zou zijn die 'True Check' uit de telegramtekst te isoleren, maar dat bleek in de praktijk niet mogelijk. De telegramteksten kwamen vaak verminkt over en in die tijd functioneerde het ontvangstation in Londen nog absoluut niet zo als het moest. Het personeel van die centrale was nog niet in staat de marconist aan zijn 'handschrift' te herkennen. Pas in de loop van 1943 werd overgegaan tot het registreren van de 'handschriften' van de SOE-marconisten, zodat men hun identiteit later met zekerheid kon vaststellen.¹³

Naar aanleiding van de antwoorden van SOE rijst dan de vraag of men echt moet aannemen dat de MI6-centrale, want daar gaat het hier om, indertijd nog zo 'onderontwikkeld' was.

Lauwers getuigde verder dat in Grendon in het bijzonder benadrukt werd dat de *security check* voor de marconist het enige middel was om een arrestatie aan Londen kenbaar te maken, een mededeling die eveneens in het hiervoor aangehaalde document wordt bevestigd.¹⁴ De consequentie daarvan was, naar Lauwers' idee, dat dan aan de Londense kant een perfecte controle van elk ontvangen telegram op het juiste gebruik van die *check* geboden was. Hij had daarom de officier die hem naar het vliegveld begeleidde nadrukkelijk verzekerd dat men, als er onregelmatigheden in zijn *check* geconstateerd zouden worden, daaruit moest

concluderen dat hij gevangengenomen was. Situaties zoals die ooit in Grendon met hem besproken waren, waarin een agent in Frankrijk zijn *security check* weglief en SOE besloot de radioverbinding met de agent toch voort te zetten omdat alle andere tekenen wél klopten, wilde hij nadrukkelijk voorkomen. Overigens werd Lauwers bij die gelegenheid verteld dat er nog nauwelijks arrestaties hadden plaatsgevonden. In dat verband werd hem ook herhaaldelijk verzekerd dat het gevaar van uitpeilen niet groot was, omdat de te gebruiken ultrakortegolfzenders vrijwel niet te traceren waren. Deze laatste mededeling wordt in een andere intern document van de Belgische Sûreté bevestigd.¹⁵

Lauwers' uiterst informatieve rapport bevat nog een aantal punten die in het vervolg van dit betoog opnieuw aan de orde komen. Dat zijn de aanvankelijk aangekondigde, maar later uitgestelde dropping van de agent *Abor* (Baatsen), Lauwers' *security check* en het gebruik van 'betekenisloze' (*jumbled*) letters in codetelegrammen.¹⁶ Lauwers heeft zijn rapport in twee verhoren door de Enquête-commissie nader aangevuld en toegelicht.¹⁷ Bij het laatste verhoor waren ook deskundigen op het gebied van verbindingen en cryptografie aanwezig. De Commissie heeft in haar eindverslag voornamelijk de gegevens uit dat laatste verhoor verwerkt.¹⁸ Daardoor is een aantal interessante gegevens uit de eerste ondervraging uit het zicht geraakt. Twee daarvan zijn in dit verband van bijzonder belang. Lauwers verklaarde onder ede:

- de instructeurs in Grendon noemden als belangrijkste argument voor de bij arrestatie te volgen tactiek: 'wanneer wij door jullie *security check* weten, dat je gearresteerd bent, is het voor ons mogelijk, met de vijand een spel te spelen'. Men legde er speciaal de nadruk op, dat het in oorlogstijd van het grootste gewicht is om over een onverdachte verbinding met de vijand te beschikken, waardoor men hem op een dwaalspoor zou kunnen brengen;¹⁹
- De mensen van deze (separate Radio-)dienst schijnen tegen Bingham* gezegd te hebben: Och, een man in het veld, daarvan is het best mogelijk, dat hij zijn *security-check* verandert; het behoeft niets te betekenen.²⁰

Met die verklaringen geeft Lauwers de richting aan waarin de redenen voor het besluit van SOE Dutch Section om, ondanks het ontbreken van de juiste *security check*, de radioverbinding toch voort te zetten gezocht moeten worden.

De eerder aangehaalde Belgische documenten geven geen uitsluitsel over het eerste door Lauwers genoemde punt: de mogelijkheid om via de radioverbinding van een gevangengenomen agent een spel met de vijand op te zetten; een dergelijke vraag is niet aan SOE voorgelegd.

* S. Bingham, plaatsvervangend hoofd SOE Dutch Section.

Hoe men het ook wendt of keert, Lauwers' getuigenis, met als kern voorgaande verklaringen, vormt een voldoende feitelijke grondslag voor een vermoeden dat de aanvankelijke Britse poging van Lauwers' nood een deugd te maken, het begin van een breder geregisseerd tegenspel geweest kan zijn. Van opzet dus, vermoedelijk gericht op benadeling van de vijand in een of andere vorm en het vergroten van de overlevingskansen van de betrokken agenten. Dat tegenspel impliceerde mogelijk ook het zenden van agenten en materieel over 'besmette' radiolijnen, waarbij ook de betrokken vliegtuigbemanningen aan extra grote risico's werden blootgesteld, omdat de vijand immers vooraf op de hoogte was van data, plaatsen en tijdstippen van de geplande parachuteringen. Die latere gebeurtenissen, vooral het zenden van mensen over 'besmette' lijnen, deden 'boos' opzet vermoeden. Na de oorlog leidden deze gebeurtenissen tot allerlei speculaties omtrent het mogelijke doel van deze operaties: wat had men willen bereiken?

In hoofdstuk 2 zagen wij dat de Enquêtecommissie een beperkt aantal speculatieve antwoorden op voorgaande vraag in oktober 1949 in Londen heeft voorgelegd. Daarbij is het onderwerp 'opzet' slechts in algemene termen aangeroerd en is Lauwers' concrete getuigenis betreffende een mogelijk Brits spel niet integraal aan de orde gesteld. Blizard, die vermoedelijk verantwoordelijk was voor de beslissing om de operaties ondanks foute of ontbrekende *security checks* voort te zetten, is niet gehoord. Zijn overwegingen voor dat gewraakte besluit zijn in Londen door anderen, met name door R. Brook,* 'ingevuld'. Naar een 'separate Radiodienst' die de leiding van SOE Dutch Section bij die beslissing geadviseerd zou hebben, is niet geïnformeerd. Althans, uit wat de Commissie daarover in haar Verslag heeft vermeld, is over deze zaken niets op te maken.

Lauwers' getuigenis is door de Commissie indertijd wel gebruikt om een eigen theorie over het gebeuren te formuleren. Het Koninkrijk onderschreef de PEC-conclusie.

Agent Abor (Baatsen)

Volgens Lauwers werd de komst van de agent *Abor* (Baatsen) tegelijk met materiaaldropping aangekondigd in een van de eerste berichten die hij onder Duitse controle ontving. *Abor* zou een speciaal apparaat meebrengen dat de vijand nooit in handen mocht vallen. Onmiddellijk nadat Lauwers zijn *security check* veranderd had, werd *Abors* komst uitgesteld, maar de materiaaldropping vond wél plaats. Lauwers heeft die zending mogen inspecteren: het speciale apparaat zat er niet bij. Voor Lauwers waren deze gebeurtenissen hét teken dat Londen zijn veranderde

* R. Brook, hoofd van het SOE's directoraat *Noordwest Europa*, verantwoordelijk voor de operaties in genoemd gebied sedert november 1942; eerder vervulde hij bij SOE een hoge staffunctie.

security check begrepen had. Totdat later die maand, op 28 maart, toch een agent arriveerde, wiens 'veilige' aankomst hij aan Londen moest melden. In de gevangenis herkende Lauwers betrokkene aan een door deze gezongen lied: de amateur-zanger Baatsen, met wie hij een deel van de SOE-opleiding doorlopen had. Lauwers besloot daarop Londen, behalve door het permanent verkeerd gebruiken van zijn *security check*, nog op andere manieren te waarschuwen. Hij maakte daarbij herhaaldelijk gebruik van een combinatie twee vaste lettergroepen met een seintechische betekenis die, indien samen gelezen, het woord *caught* opleverden. Eenmaal slaagde hij erin *caught* driemaal in één bericht te vervlechten. Ook zond hij, gebruikmakend van de tien tot maximaal vijftien 'betekenisloze letters' die ter beveiliging aan elke gecodeerde telegramtekst moesten worden toegevoegd, de zinsnede 'worked by Jerry since'. Het tweede deel van die boodschap 'March six Jeffers May third' kon door omstandigheden niet meer gezonden worden.²¹

In hoofdstuk 6 werd al aangegeven dat Lauwers' lezing maar voor een deel door SOE's *War Diary* wordt bevestigd. Lauwers is er nog steeds van overtuigd dat de gebeurtenissen rond Baatsens komst zich volgens zijn lezing hebben afgespeeld.²² Daarom heb ik gepoogd in de vluchtgegevens van beide betrokken RAF-squadrons, het 138ste en het 161ste, na te gaan op welke datum en welk tijdstip Baatsen precies gedropt is en of er kort voordien nog een materiaaldropping heeft plaatsgevonden. Tussen 15 maart en 1 april 1942 is echter geen afsprong van een agent noch een materiaaldropping boven Nederland geregistreerd.²³ In bedoelde *Records* zijn de overige Englandspiel-vluchten overigens wel nauwkeurig na te lezen.

Baatsen volgde de agentenopleiding gelijktijdig met Lauwers, Ras, Andringa, Klooss en Taconis; hij kreeg geen marconistenopleiding.²⁴ Vergeleken met andere missies wordt zijn opdracht relatief laat, namelijk pas op 24 februari 1942, in SOE's *War Diary* genoemd. Zijn missie kreeg toen de codenaam *Watercress* toebedeeld,²⁵ een naam die eerder al op 8 januari 1942 aan *Gerald Roelofs*, de agent Ras, gegeven was, die samen met Jordaan – het *Lettuce*-team – in Amsterdam en Utrecht zou gaan opereren.²⁶ Dit gegeven wijst op een plotselinge verandering van de plannen.

Curieus is dat hoewel Baatsen voorzover bekend geen marconist was, Leo Marks, ex-chief cypher officer van SOE, weet te melden dat (in de tweede helft van 1942) de telegrammen van Baatsen als eerste zijn aandacht trokken. Die berichten waren vlekkeloos gecodeerd, maar droegen alle het opschrift 'SECURITY CHECKS OMITTED'. Marks kaartte deze zaak aan bij SOE Dutch Section, maar werd gerustgesteld met de woorden: 'The whole thing has been looked into; the agent's all right.'²⁷ Marks zegt verder dat Baatsen twee *security checks* had: hij moest in iedere achttiende letter van elk telegram een spelfout maken en bovendien aan het eind van het bericht steeds drie 'betekenisloze letters' toevoegen; maar hij heeft geen van beide *checks* ooit gebruikt. Lauwers heeft echter in de tijd dat hij, van maart tot november 1942, onder Duitse controle telegrammen codeerde en decodeerde, nooit telegrammen van of voor Baatsen verzonden of onder ogen gehad.

Ook Lauwers had volgens Marks twee *security checks*: een spelfout in iedere zestiende letter en drie 'betekenisloze letters' aan het eind van ieder bericht. Lauwers had beide *checks* tot april 1942 op de juiste wijze toegepast, daarna gebruikte hij eigen variaties op het woord 'stop', maar nooit in de zestiende letter of in veelvouden daarvan; zijn tweede check gebruikte hij helemaal niet meer.²⁸

Twéé *checks*, één in het bericht, de ander in de 'betekenisloze letters', was kennelijk het systeem dat SOE hanteerde om te controleren of men wel met de juiste man in verbinding stond.

Security check en 'betekenisloze letters'

Twee security checks

Marks had met zijn bewering in één opzicht gelijk: Lauwers beschikte inderdaad over twee *checks*: één formele en een, op particuliere afspraken berustende, uiterst 'onrechtmatige' tweede *security check*.

De formele check, een fout in de zestiende letter of een veelvoud daarvan, heeft Lauwers bij zijn verhoren en in zijn rapporten ook steeds vermeld. Dat Lauwers maar over één check beschikte spoot met informatie uit de al eerder genoemde schriftelijke beantwoording door SOE van een aantal door de Belgische Sûreté gestelde vragen. Daaruit blijkt dat in het algemeen een agent beschikte over een *True Check* en een *Bluff Check*, de laatste bedoeld om af te geven onder Duitse druk. Beide *checks* bestonden uit het opzettelijk verkeerd spellen van een letter in de telegramtekst op tevoren overeengekomen plaatsen. Maar voor bepaalde agenten bestond de *Bluff Check* simpelweg uit ofwel het weglaten van de *True Check* of het veranderen van een letter op een andere dan de voor de *Bluff Check* overeengekomen plaats. Helaas geeft het document niet aan voor welke soort agenten die laatste regeling gold.

Lauwers, kennelijk een agent uit laatstbedoelde categorie, kende het gebruik van een *Bluff Check* niet eens. Zijn tweede, informele, *check* berustte louter op een particuliere afspraak, die hij tegenover de autoriteiten nooit ter sprake heeft willen brengen om de betrokken officier niet alsnog in de problemen te brengen. Lauwers was tijdens de voortgezette telegrafioopleiding te Grendon bevriend geraakt met de radio-instructeur, een luitenant, en diens verloofde, die op de decodeerafdeling van de dienst werkte. Welke dienst dat precies was en tot welk onderdeel de luitenant behoorde, heeft Lauwers tot na de oorlog niet geweten: hij heeft er niet naar gevraagd en hij was er bovendien niet nieuwsgierig naar. Toen eenmaal vaststond dat hij uitgezonden zou worden, heeft Lauwers met het bevriende stel, uiteraard tegen alle *security*-regels in, afgesproken dat hij, als alles goed ging, in de 'betekenisloze letters' van tijd tot tijd een groet zou overbrengen in de vorm van de voornamen van beiden: 'JIM/PAM' en 'PAM/JIM'.

Pam zou op de decodeerafdeling de telegrammen onder ogen krijgen, en het ontbreken van de *security check* of het voor langere tijd uitblijven van die 'groeten' zou haar opvallen. Jim, die regelmatig als marconist dienst deed op het ontvang-

station, zou dat niet opvallen; hij noteerde immers slechts voor hem betekenisloze lettergroepen.

In de jaren vijftig kreeg Lauwers bezoek van het inmiddels getrouwde stel. Hij kreeg toen te horen dat hun afspraak gewerkt had. Toen na zijn arrestatie in zijn telegrammen behalve de *security check* ook de 'groeten' ontbraken, hebben beiden dat aan hun superieuren gemeld en daarbij de gemaakte irreguliere afspraken opgebiecht. Zij waren ervan overtuigd dat Lauwers door de Duitsers gearresteerd was, maar men verbood hen verder nog over de zaak te spreken. Als 'juniors' bleef hen niets anders over dan zich daarbij neer te leggen.²⁹ Dit verhaal kreeg nog meer reliëf toen, in overleg met Lauwers, de toenmalige hoogleraar A. Korthals Altes in de jaren tachtig pogingen deed het echtpaar op te sporen, om meer over deze zaak aan de weet te komen. Lauwers zelf had het contact met beiden verloren. Korthals Altes slaagde erin het stel op te sporen. Ook zij waren door een in 1984 uitgezonden BBC-serie over SOE weer met de zaak geconfronteerd. Jim stemde erin toe nadere bijzonderheden in een brief uiteen te zetten.³⁰

Lauwers, als direct betrokkene, ontving van Jim een kopie van deze brief. In een begeleitend schrijven vermeldde hij nog een aantal bijzonderheden die het vermoeden van Lauwers dat de Britten bewust een spel gespeeld hadden, nog meer versterkten.

Uit beide brieven³¹ kwam het volgende naar voren:

- 1 Lauwers ontving zijn training als *radio-operator* van voor M16 werkend personeel. Ten tijde van Lauwers training stonden radiotraining, verbindingen en *decoding* onder M16-controle;
- 2 Jim was verbonden aan het voor M16 werkende radiostation, waarmee Lauwers op dat moment in verbinding stond;
- 3 Jim beging inderdaad de *security crime* Lauwers aan zijn verloofde voor te stellen. Deze werkte voor de M16-decodeerafdeling; de gecodeerde berichten werden van hieruit naar SOE gezonden;
- 4 Op een gegeven moment, de juiste datum wist hij niet meer, merkte Jim dat Lauwers niet op de normale wijze seinde, aangevend dat hij onder dwang seinde. (Het zou interessant zijn om te weten hoe Jim dat constateerde: hij kon de telegrammen immers niet lezen. Met andere woorden, deed hij dat louter op het gehoor, of met behulp van bepaalde instrumenten?);
- 5 Opnieuw tegen de regels, informeerde Jim bij zijn verloofde of die iets vreemds aan Lauwers' zendverkeer had geconstateerd. Zij antwoordde bevestigend: niet alleen ontbrak Lauwers' *security check*, maar ook ontbrak in de *jumbled letters* het gebruikelijke JIM/PAM;
- 6 Beiden rapporteerden hun bevindingen op de gebruikelijke wijze: Pam vermeldde het ontbreken van de *security check* op het gedecodeerde bericht; Jim noteerde op het radioberichtenformulier en in het logboek van het radiostation dat Lauwers niet op de normale manier werkte;
- 7 Maar beiden rapporteerden ook de feiten nog eens apart bij hun superieuren en werden prompt berispt;

- 8 Jim meende na dit gebeuren nog een of twee keer met Lauwers gewerkt te hebben, maar hij was daar niet zeker van;
- 9 Volgens de standaardprocedure zou het contact met Lauwers, volgens Jim, op de gebruikelijke wijze zijn voortgezet: dat was de normale praktijk. Men hoopte gevangengenomen marconisten op deze wijze in leven te houden. Ten tijde van Lauwers' arrestatie gebeurde dat wél met verscheidene marconisten in Frankrijk. Gebruikelijk was in dergelijke gevallen dat de Abwehr probeerde hen een vervangende marconist te laten accepteren, maar dat werd, zover Jim wist, nooit geaccepteerd. Misschien dat de Duitsers er in Lauwers' geval wel in slaagden vanwege de in die tijd heersende rivaliteit tussen SOE en SIS (MI6);
- 10 In de aan Lauwers gerichte begeleidende brief vulde Jim deze veronderstelling nog wat aan. Hij schrijft: 'I learnt one thing from Pam yesterday (25 maart 1986) that I had not known before and that is that after your messages which she decoded and reported without security check, no further messages went through the normal decoding circuit. God knows if they were sent undecoded to SOE or to another SIS office. We were much too junior to know about these things.'

Het onder 1. genoemde punt dat Lauwers als marconist door SIS/MI6-personeel werd opgeleid, wordt in SOE-documenten bevestigd.³² Daaruit valt af te lezen dat, hoewel Grendon formeel een SOE-opleiding was, de marconisten door voor MI6 werkend personeel werden opgeleid. MI6 beschikte al lange tijd over compleet uitgeruste radionetwerken en een cryptografische dienst met de beste experts.³³ Toen de instructie later door eigen SOE-personeel werd gegeven, werden de agentmarconisten na voltooiing van de opleiding aan MI6 overgedragen.³⁴ Lauwers behoorde, evenals Jordaan en Molenaar,³⁵ tot de eerste categorie. Hij ontving dus zijn code- en radio-instructie onder MI6-supervisie. Dat hield tevens in dat MI6 tot juni 1942 de door de marconisten te hanteren *security checks* verstrekke.³⁶ Andere consequenties uit de gegevens bij dit punt worden in het tweede deel van deze paragraaf besproken. De punten 9 en 10 komen in de daaropvolgende paragraaf aan de orde; de overige behoeven geen commentaar.

Voorgaande tekst illustreert overigens op fraaie wijze de Britse zwijgzaamheid rond veiligheidszaken en de strikte wijze waarop het daarmee nauw verbonden *need to know*-principe als vanzelfsprekend, ook als het om naaste familie en goede vrienden ging, werd aanvaard. Men kan zich overigens afvragen of Jims *security*

* JIM/PAM's adres in Zuid-Frankrijk uit 1986 was bekend, brieven kwamen echter steeds retour. Na een bevestiging van de Franse politie najaar 1996 dat het adres nog klopte, bracht een bezoek voorjaar 1997 geen uitkomst: volgens de conciërge waren de betrokkenen zonder achterlating van adres vertrokken. Een aansluitende rondgang langs de plaatselijke politie en het Britse consulaat leverde niets op. Latere naspeuringen in Parijs en Londen waren evenmin succesvol. Op een verzoek tot inzage in het archief van de inmiddels overleden A. Korthals Altes werd om redenen van privacy negatief beschikt.

crime wel op een louter particulier initiatief beruiste. De mogelijkheid is niet denkbeeldig dat Lauwers op deze 'vertrouwenwekkende' wijze een tweede *security check* in handen werd gespeeld. Hij bestrijdt dat laatste overigens; volgens hem ging het initiatief op dat punt van hemzelf uit.

Na de oorlog drongen soortgelijke ervaringen als die van Jim en Pam tot de buitenwereld door. In het *Nieuwsblad van het Zuiden* van 13.1.1979, bijvoorbeeld, werd een ingezonden brief afgedrukt waarin, in reactie op een publicatie over het Englandspeel, de schrijver mededeling doet van zijn ontmoeting in Engeland, begin jaren zeventig, met een voormalige medewerkster van de Britse inlichtingendienst die soortgelijke ervaringen als hiervoor beschreven had. Ook zij sprak van frustraties bij de Britse marconistes, omdat men van hogerhand geen geloof wilde hechten aan duidelijke signalen dat niet de eigen agenten aan de seinsleutel zaten.³⁷

Betekenisloze letters – 'ware' check op verkeerde plaats

In hoofdstuk 2 werd er al op gewezen dat Lauwers slechts over één *security check* beschikte en geen andere middelen had om alarm te slaan. Zijn in dezelfde tijd uitgezonden MI6-collega Van der Reyden had er drie, aangevuld met een *test question*. Die vooraf overeengekomen *question* zou door het hoofdkwartier worden gesteld zodra het vermoeden bestond dat hij niet langer in vrijheid opereerde.³⁸ Op zijn beurt moest Van der Reyden dan het afgesproken, niet logische antwoord geven, anders zou worden aangenomen dat hij niet langer in vrijheid was.

In datzelfde hoofdstuk werd ook de voormalige SOE-officier Bickham Sweet-Escott aangehaald, die beweerde dat *warning messages* niet in het gecodeerde bericht zélf waren opgenomen maar in de 'routine signals which passed between operator and operator before ... transmitting the actual coded message'. Lauwers' enige *check* bevond zich nu juist wél in het gecodeerde bericht. Dat is opmerkelijk, omdat de – voor de hand liggende – grondregel is dat een *security check* nooit in de gecodeerde tekst zelf mag staan, als met in principe 'breekbare' vertijfermethoden wordt gewerkt. Dat werd pas anders, toen SOE later de in principe niet te 'kraken' *one-time pad* invoerde.³⁹

Lauwers had het coderen in de zogeheten *double transposition* geleerd, een zeker te breken codesysteem, zoals zijn instructeurs ook hadden toegegeven. Jordaan gebruikte hetzelfde systeem en had dezelfde soort *check*. Zoals uit Britse documenten blijkt, maakten beiden gebruik van de zogenaamde L.M.T. 2-code, gebaseerd op een uit het hoofd geleerd gedicht. Om aan te geven op welke sleutelzin uit het gedicht een concreet bericht gebaseerd was, maakte men gebruik van een vijfcijferige *indicator*-groep, waarin ook het *personal number** van de agent verwerkt

* Ook wel aangeduid als: *secret number*.

werd.⁴⁰ De optelsom van de cijfers van dat *personal number* – of een veelvoud van die som – gaf de plaats in de telegramtekst aan waar de *security check*, de spelfout, moest worden aangebracht. Lauwers' *personal number* was 1672, samengeteld levert dat het getal '16' op. Jordaan had 1218 als *personal number*, diens *security check* bestond dus uit het maken van een spelfout in de twaalfde letter of een veelvoud daarvan: 24, 36, enzovoort. Beiden waren tevens uitgerust met een 'noodcode'. Die *emergency phrase* bestond bij Jordaan uit de woorden 'Thomas vaer en pieternel' en die van Lauwers zou hebben bestaan uit de bekende stervenswoorden van Willem van Oranje: 'Mon Dieu, mon Dieu, ayez pitié de moi et de ces pauvres peuples.'⁴⁰ Lauwers herinnert zich niet ooit een noodcode gehad te hebben, en zeker niet in die bewoordingen.⁴¹

Hun MI6/CID-collega Van der Reyden had dezelfde code-uitrusting en werkte ook met het *double transposition*-systeem, maar zijn code was degelijker beveiligd. Als basis voor het te coderen bericht moest hij, bijvoorbeeld, steeds twee sleutelzinnen uit twee verschillende liedjes hanteren. Ook kon hij de plaats van de in te voegen *security checks* – hij had er drie – per bericht variëren: de gekozen plaats gaf hij op een bepaalde manier aan in het vijfde of zevende woord van het bericht.⁴²

Veel achtergrondkennis van het te hanteren codesysteem en de beveiligingsmethoden werd Lauwers in elk geval niet bijgebracht.⁴³ Opvallend is ook, dat hij niet op de hoogte bleek van een aantal bij het gebruik van het *double transposition*-systeem in acht te nemen veiligheidsvoorzieningen. Bijvoorbeeld, dat een telegram uit minimaal 100 en maximaal 400 tot 500 letters mag bestaan en dat de te gebruiken sleutels een verschillende lengte dienen te hebben. Dat waren regels die bij SOE pas vanaf begin 1942, dus na Lauwers' vertrek, werden onderwezen.⁴⁴

Een fundamentele nalatigheid?

Voordat in de volgende paragraaf geprobeerd zal worden aan te geven op wiens rekening deze, inderdaad op 'amateurisme' duidende, fundamentele nalatigheid geschreven moet worden, zal eerst aangegeven worden hoe bij gebruik van een codesysteem dat niet volstrekt veilig is, zoals *double transposition*, de *security check* verantwoord in een telegram verwerkt had moeten worden.

Het principe gaat uit van een op bepaalde af te spreken wijze te versleutelen *security check* bestaand uit bijvoorbeeld de drie letters HGM, en die versleutelde letters dan te vermelden in de groep onmiddellijk voorafgaand aan het echte bericht, in de 'betekenisloze letters'. Die *check* wordt vervolgens herhaald in de laatste lettergroep, ook weer in de 'betekenisloze letters', maar op een andere wijze

⁴⁰ Het begin van die sleutelzin lag, bijvoorbeeld, in het dertigste woord (30), bij de derde letter (3) en de sleutelzin was tweeënveertig letters lang (42): 30342 + 1672 (*personal number*) levert op 'Chinese wijze', zonder transport van tientallen, enzovoort, opgeteld de *indicator*-groep op: 31914; in Londen ging men 'omgekeerd' te werk om 30342 terug te vinden.

gecodeerd. De letters HGM worden de eerste keer bijvoorbeeld 'vertaald' door de tweede opvolgende letter van het alfabet, dus: JIO. De tweede maal worden ze vervangen door de vijfde volgende letter: MLS. De zo versleutelde *checks* worden vervolgens met twee willekeurig gekozen letters aangevuld tot 'vijfletter'-groepen, bijvoorbeeld: JIOCK en MLSKT. De *security check* maakt op die manier 'gecamoufleerd' deel uit van de aan de eigenlijke telegramtekst toegevoegde 'betekenisloze letters'. Vanzelfsprekend dient een dergelijke *check*, in dit voorbeeld HGM, frequent op een tevoren afgesproken wijze te worden gewijzigd omdat anders bij langdurig gebruik het 'patroon' te zeer gaat opvallen. Het systeem werd verder beveiligd met zogenaamde *test questions*, waarop van te voren afgesproken 'onzin'-antwoorden gegeven moesten worden zolang de agent in vrijheid opereerde. Werd men gepakt, dan gaf men een eveneens vooraf afgesproken zinnig antwoord.⁴⁵

De beschrijving van een tweede manier om de *security check* op een verantwoorde manier in een bericht te verhullen trof ik aan in het NIOD-archief. In het daar gevonden voorbeeld was de afspraak, dat de derde stomme letter* na het einde van het bericht, dus in de toegevoegde 'betekenisloze letters', dezelfde zou zijn als de onder het cijfer 8 van de sleutelzinning geschreven stomme letter uit de te coderen tekst.⁴⁶

Lauwers' *check* veranderde nooit, wel kreeg hij één keer een nieuw codegedicht toegezonden.⁴⁷ Zijn *security check*, een spelfout in de zestiende letter of een veelvoud daarvan, kon uiteraard in de hiervoor beschreven systematiek niet als de 'ware' *check* gebruikt worden. Wél kon hij dienen als *bluff check*, bestemd om, zoals het woord al zegt, bij arrestatie af te geven om de 'ware' *check* te verbergen.

Beziet men na dit technisch uitstapje Lauwers' informele en formele *check* opnieuw, dan lijkt het informele 'JIM/PAM - PAM/JIM' op de 'ware' *check* en de formele *check* op de *bluff check* uit het hiervoor beschreven systeem, zelfs wat de plaatsing in de telegrammen betreft: 'JIM/PAM' etc. in de 'betekenisloze letters', de ander in de tekst zelf.

Schreves onderzoek

G. Zembsch Schreve, een Nederlandse agent die voor SOE in Frankrijk werkzaam geweest was, is de enige voor de Enquêtecommissie verschenen getuige die het oorspronkelijke op het Englandspeel betrekking hebbende Britse telegrammateriaal heeft kunnen inzien. Volgens een mede door hem geschreven boek kwam hij na die inspectie tot de conclusie dat:

Lauwers de letters van zijn security-check en de testvraag had verwisseld. In latere uitzendingen zond hij meermalen de eerste letters (...) als CAU en GHT uit. (...) Het eerste falen van de Nederlandse 'N'-sectie** ligt in het feit dat er

* Bedoeld is: medeklinker.

** 'N-sectie' staat voor 'Netherlands Section', vaak aangeduid als SOE Dutch Section.

absoluut geen aandacht aan de waarschuwing werd geschonken. Zo begon het Englandspiel.⁴⁸

Schreve interpreteerde kennelijk de lettercombinatie 'JIM/PAM – PAM/JIM' als Lauwers' antwoord op een *test question*, die hij, als waarschuwing dat hij gevangen zat, vervangen had door de combinatie CAU-GHT in de 'betekenisloze letters'. Normaal zou het antwoord op een testvraag in het bericht zelf gestaan hebben. Verder had Lauwers zijn 'ware' *security check* weggelaten. Die ommissie, de 'verwisseling' van het 'JIM/PAM' plus de lettercombinatie CAU-GHT zou dan een 'driedubbele' waarschuwing opgeleverd hebben.

Schreve zag zowel de originele telegrammen als de gedecodeerde telegramteksten die aan SOE Dutch Section doorgegeven werden. Op die gedecodeerde exemplaren stond vermeld "“True check absent, Bluff check absent”, maar de letters CAU-GHT ontbraken, aangezien zij niet belangrijk waren.”⁴⁹ Met dat laatste zal bedoeld zijn dat de letters CAU-GHT in de aan SOE Dutch Section gezonden kopieën ontbraken, omdat zij in de 'betekenisloze letters' vermeld waren en dus voor het bericht zélf niet van betekenis waren. Het is niet bekend of Schreve zijn interpretatie van het Britse telegrammateriaal aan andere gegevens getoetst heeft; in ieder geval heeft hij er met Lauwers niet over gesproken.

Opdracht De Graaf

De hiervoor vermelde informatie was het resultaat van een kort na de oorlog door Schreve uitgevoerd onderzoek in opdracht van K. de Graaf, het toenmalige hoofd van het Bureau Bijzondere Opdrachten (BBO) te Utrecht. Of hij die opdracht kreeg omdat hij al eerder voor SOE Londen een met het Englandspiel verband houdende bijzondere missie had uitgevoerd, is niet bekend.⁵⁰ Die missie wordt later nog kort besproken.

Bij zijn terugkeer uit Engeland in augustus 1945 legde Lauwers een aantal verklaringen af. Om die te controleren werd Schreve naar Londen gezonden, in het bijzonder om een onderzoek in te stellen naar voor de oplossing van het Englandspiel-raadsel zo belangrijke telegrammen: de in 1942-1943 verzonden morseberichten, gewisseld tussen SOE Dutch Section in Londen en haar agenten in Holland. De resultaten van dat onderzoek legde Schreve bij terugkeer vast in een rapport, zoals hij voor de Enquêtecommissie verklaarde.⁵¹

In een in 1996 in Engeland verschenen boek van zijn hand vult Schreve zijn eerder gepubliceerde informatie verder aan.⁵² Hij had het betreffende telegrammateriaal mogen inzien dankzij zijn goede relatie met het hoofd van SOE, generaal Gubbins. Verder concludeert hij in dit nieuwe boek, op basis van dat onderzoek, dat de oorzaak van het Englandspiel-debacle gezocht moest worden in menselijke fouten aan Engelse kant. Hij stelde vast dat een complex van elkaar versterkende factoren, geboren uit routine en overmatige zelfverzekerdheid, de oorzaak van het falen was geweest. Die factoren waren:

- 1 De decoders in Londen hadden, vanwege de vaak door atmosferische storingen verminkte telegrammen, de gewoonte ontwikkeld alleen de actuele, van betekenis zijnde tekst te decoderen; zij wisten immers waar die begon. Maar daarmee veronachtzaamden zij de lettergroepen waarin de *security checks* verwerkt waren;
- 2 Wat aan die gewoonte bijdroeg was dat het personeel dat belast was met het opnemen van de boodschappen zo goed was in het herkennen van de speciale 'aanslag' – *fingerprint* – van iedere marconist, dat ze hen op het gehoor konden identificeren;
- 3 De regel dat de aan de landensecties te zenden afschriften van de telegrammen voorzien dienden te worden van een aantekening dat de *security check* gecontroleerd was, werd vaak geschonden en dat had ernstige gevolgen.

Vergelijkt men deze nieuwe informatie met Schreves eerdere uitspraken, dan constateert men een tweetal verschuivingen. Was er eerst sprake van een enkelvoudige oorzaak, in 1996 levert een complex van factoren de verklaring voor het debacle. En waar vroeger SOE Dutch Section de schuld kreeg toegeschoven omdat men daar geen acht sloeg op het ontbreken van de *security check* in Lauwers' telegrammen – het begin van de keten die onontkoombaar tot de catastrofe leidde – wordt nu verwezen naar een aantal, achteraf desastreus gebleken gewoonten bij de dienst die verantwoordelijk was voor het ontvangen en decoderen van de telegrammen.

En dat was, zoals wij eerder zagen, tot juni 1942 de verantwoordelijkheid van MI6. Maar dat roept dan de vraag op of die gewraakte gewoonten later door SOE's eigen ontvangstcentrale zijn voortgezet. Het antwoord daarop is niet bekend, mede omdat de Enquêtecommissie bij het verhoor van Schreves aan het originele, vlak na de oorlog uitgebrachte rapport geen aandacht geschonken heeft.

Een feit is dat SOE Dutch Section ook na juni 1942 foute *security checks* bleef negeren.

SOE-opdracht

Schreves eerdergenoemde bijzondere missie hield verband met twijfel bij SOE Londen, in juli 1943, over het verzet in Holland, dat kennelijk door de Duitsers gepenetreerd was.⁵³ Daarom kreeg Schreve opdracht naar Zwitserland en Nederland te gaan. Welke hoofdtaken hij daar moest uitvoeren komt men niet te weten; wél dat hij, als neventaak, een smokkellijn voor strategische goederen van Zwitserland naar Engeland moest opzetten en een nieuwe ontsnappings- en infiltratieroute van Delfzijl naar de Pyreneeën voor SOE-personeel in Denemarken, Nederland, België en Frankrijk, los van iedere bestaande organisatie. Ook omdat er in Londen verdenkingen waren gerezen tegen de verzetsorganisaties in de streek rond Bordeaux en de teams die in Frankrijk het luchtvervoer van agenten en goederen regelden. Dat laatste had voornamelijk betrekking op de persoon van de Fransman Henri Déricourt (*Gilbert*), die voor SOE French Section werkte, en die, zo was gebleken, contacten had met de Gestapo in Parijs.⁵⁴ Om die reden kreeg Schreve

ook opdracht in Frankrijk goede afwerpplaatsen en landingsterreinen te zoeken, waarbij hij contacten met Déricourts netwerk volstrekt diende te vermijden.

In november 1943 kreeg Schreve tevens de opdracht naar de Britse legatie in Bern te gaan, om daar de verklaringen van de inmiddels gearriveerde agenten Ubbink en Dourlein te verifiëren en de bonafides vast te stellen van de organisatie die hen had helpen ontsnappen. Dat laatste onderzoek liet hij uitvoeren door een medewerker in België. Op grond van die resultaten kon hij Londen in januari 1944 per radio laten weten, dat hij beide agenten volstrekt betrouwbaar achtte.⁵⁵

Bezig met de uitbouw van het laatste traject van zijn vluchtlijn Nederland-Pyreneeën liep Schreve in een Duitse val bij het uitvoeren van een nevenopdracht, het helpen ontsnappen van een 'aangebrande' collega.⁵⁶

Schreve noemde zijn arrestatie tegenover de Enquêtecommissie 'een Nordpol-Spiel in het klein'. Giskes, in Nederland, bleek vroegtijdig op de hoogte te zijn van de komst van een agent naar Frankrijk wiens opdracht was een ontsnappingslijn Nederland-Pyreneeën te organiseren, informatie die hij zijn collega's in België en Frankrijk niet heeft onthouden.⁵⁷

Schreve heeft dit punt en de door De Graaf gegeven opdracht, in een breder kader, bij de Enquêtecommissie voorzichtig maar duidelijk ter sprake gebracht. Hij heeft gemeld dat hij het telegrammateriaal in Londen heeft gezien en daarover rapport heeft uitgebracht. Maar die informatie is door de Commissie niet echt opgepakt: een gemiste kans.⁵⁸ Ook is hij door de rapporteurs-deskundigen inzake de cryptografische en verbindingstechnische problemen van het Englandspiel niet in persoon gehoord. Een drietal punten uit zijn verhoor door de Enquêtecommissie is wel in het deskundigenrapport verwerkt, maar niet zijn onderzoek in Londen van het oorspronkelijke telegrammateriaal.⁵⁹

Telegramwisseling

Procedures

Lauwers' telegrammen werden door een voor MI6 werkend radiostation opgevangen en gedecodeerd in de MI6-codeercentrale (*Bletchley Park*), vanwaar zij met een aantekening of de *security check* wel of niet in acht genomen was, naar SOE werden gezonden.⁶⁰ Wie of welk bureau bij SOE die telegrammen ontving en intern verspreide en tot wanneer die regeling, althans voor de Dutch Section-telegrammen, van kracht bleef, is onbekend; de precieze gang van zaken in de eerste helft van 1942 kreeg in PEC en Koninkrijk wel aandacht, maar weinig diepgravend.

In ieder geval kwam vanaf juni 1942 SOE's radiocentrale te Grendon Underwood in bedrijf.⁶¹ Het coderen en decoderen gebeurde voortaan door het codebureau van SOE Signal Section in Londen. In augustus 1942 werd dat bureau naar Grendon verplaatst.⁶²

SOE Signal Section beoordeelde het gebruik van de *security check* en moest de landensecties op leemten daarin wijzen. Was de landensectie dan van oordeel dat er iets mis was, dan kon deze het probleem vanaf september 1942 voorleggen aan

een speciale afdeling van SOE's Security Section, die belast was met het onderzoeken van verdacht telegramverkeer en de ondervraging van teruggekeerde SOE-agenten. Pas in 1943 kreeg deze *specialized operational security section* eigen afschriften van het telegramverkeer. Vanaf dat moment was zij in staat zelfstandig een onderzoek naar verdacht verkeer in te stellen, onafhankelijk van een eventuele melding daarvan door de betreffende landensecties. Onduidelijk blijft in die structuur de rol van het in september 1942 gevormde Panel C (*signal security*), bestaande uit experts van MI5 en de SOE Security Section, verantwoordelijk voor de veiligheid van het zendverkeer en de verbindingen.⁶³

Senter, nota bene hoofd van SOE Security Section, verklaarde tegenover de voorzitter van de Enquêtecommissie, dat hem tot mei 1943 nooit gemeld is dat er met de verbindingen met Nederland iets mis was;⁶⁴ ook Bingham, de tweede man van SOE Dutch Section, zei nooit geweten te hebben dat er met de telegrammen van Lauwers iets niet in orde was.⁶⁵

De Signal Sections van MI6 en van SOE waren achtereenvolgens verantwoordelijk voor de aan de agenten te verstrekken codes en *security checks*. De instructies hoe te handelen in geval van arrestatie werden op de diverse marconistenopleidingen onderwezen. De landensecties waren van deze zaken niet, of alleen bij toeval op de hoogte.⁶⁶ Die secties ontvingen slechts de ontcijferde telegrammen; nooit de originelen. Toen De Bruijne in het kader van het *Plan voor Holland* met SOE ging samenwerken, kreeg zijn bureau BVT, later MVT,^{*} van die telegrammen slechts parafrasen; daarop stond nooit aangegeven of de *security check* correct vermeld was.⁶⁷

In welke vorm de landensecties van SOE die gedecodeerde telegrammen precies kregen is uit geen enkel onderzoek duidelijk geworden. Maar dat is wel van belang om te kunnen vaststellen of landensecties, los van eventuele meldingen van de Signal Sections van MI6 of SOE, wel in staat waren uit de hen voorgelegde telegramteksten af te leiden of een agent al dan niet onder Duitse regie zond.

Een aantal kopieën van telegrammen die rond de jaarwisseling 1941/1942 gewisseld werden tussen een tweetal Belgische SOE-agenten en hun – toen nog – MI6-home station geven daar enig zicht op.⁶⁸ De daarop geplaatste kanttekeningen *Note by codes* geven aan dat:

- 1 het met het decoderen belaste personeel wel degelijk het hele telegram, inclusief de *jumbled letters* – de 'betekenisloze letters' – in beschouwing nam en de teksten mét de inherente fouten in de boodschap zélf doorgaf;
- 2 de 'betekenisloze letters' en technische indicaties, zoals een frequentiewissel-teken, enz., niet vermeld werden, 'stop' daarentegen wél;

* BVT: Bureau Voorbereiding Terugkeer, halverwege 1942 omgedoopt tot MVT: Militaire Voorbereiding Terugkeer.

3 de berichten per teleprinter werden doorgegeven en bij zich voordoende problemen contact werd opgenomen met de Night Duty Officer (NDO)* om te overleggen of er actie ondernomen moest worden. Vaak komt de aantekening: 'NDO contacted, no action taken' voor, hoewel op de betreffende telegrammen dikwijls 'Identity check not given' vermeld staat.

Onder andere de volgende kanttekeningen werden op het materiaal aangetroffen:

- identity check given; security measure used;
- message received via Cesarevitch in Lacquers code. No way of distinguishing if it was from Dery** or Lacquer; message very mutilated, above is a suggested version;
- identity check given; Lacquers emergency plan – The Lords Pr.;
- identity check not given unless in mutilated parts of message;
- identity check not given unless in meaningless letters in capitals;
- decyphering delayed as check of indicator group had to be requested.

De vraag is dus of deze kanttekeningen nog op het afschrift stonden dat uiteindelijk de hoofden van de landensecties onder ogen kwam.

In deze kanttekeningen wordt steeds gesproken van *identity check* en nooit van *security check*. De betreffende decoders werkten in *Bletchley Park*, het cryptografisch centrum; misschien hadden beide termen dezelfde betekenis. Helemaal zeker is dat echter niet, dat punt is nooit uitgezocht.⁶⁹

Omdat Lauwers' telegrammen, en die van zijn collega's, tot juni 1942 via dezelfde kanalen liepen als het Belgische verkeer, ligt de veronderstelling voor de hand dat die telegrammen ook volgens dezelfde procedures zijn afgehandeld.

De regel was dat bij M16 binnengekomen informatie die voor SOE van belang was, verstrekt werd aan het hoofd van de *intelligence-* en *security-*afdeling van SOE, air commodore Boyle. De landensecties van M16 en SOE hadden onderling wel contact, maar belangrijke berichten liepen via Boyle.⁷⁰ Die onderhield relaties met M15, M16 en de inlichtingendiensten van de strijdkrachten. Door zijn ervaring als voormalig Director Air Intelligence genoot hij veel aanzien.⁷¹

Wat er moest gebeuren wanneer een landensectie de indruk had dat een agent onder toezicht van de vijand zond, werd in hoofdstuk 2 vermeld. Daar werd een voormalig SOE-officier aangehaald, die schreef: 'Playing back a set was not our concern but that of another section in GHQ.'⁷² Dat geval speelde zich echter in Bulgarije af, dat niet onder het Londense hoofdkwartier, maar onder Cairo viel, maar dat doet aan de praktijk van het terugspelen van 'besmette' zenders niets af. Wat West-Europa betreft, worden in de literatuur twee voorbeelden daarvan genoemd. De Britse historicus Foot meldt een geval van 'triple cross' in Frankrijk,

* Van M16 in die periode, naar verondersteld mag worden.

** Dery: pseudoniem van Cesarevitch.

waarbij het radioverkeer ‘...passed from the hands of SOE into those of other descendants of MIR, where we must leave it...’.⁷³ Waarschijnlijk doelde Foot hier op de Inter-Service Security Board (ISRB), een bureau dat een grote rol speelde bij de uitvoering van de (latere) misleidingsplannen en dat was voortgekomen uit een van de voorlopers van SOE, MI(R).⁷⁴

De auteur West zegt in een commentaar op de door Brook tegenover de voorzitter van de Enquêtecommissie in Londen afgelegde verklaring van het Englandspiel, dat deze verklaring andere opties die SOE had, niet uitwerkt: ‘If, for example, N Section suspected that it was in contact with an enemy-controlled circuit, SOE was under an obligation to hand over the entire case to SIS.’⁷⁵ Hij meldt aansluitend dat Blizard, hoofd van N (Dutch) Section, tijdens een intern onderzoek van MI6 naar het Englandspiel een verklaring had afgelegd. Dat onderzoek stond onder leiding van colonel John Cordeaux, die na de oorlog als parlementariër een van de belangrijkste verdedigers was van het principe dat over SOE-operaties nooit iets naar buiten gebracht mocht worden.⁷⁶

West's bewering dat SOE Dutch Section verplicht was om de zaak aan MI6 over te dragen als men vermoedde met de vijand in contact te staan, wordt bevestigd in een Belgisch document van 16 oktober 1945, waarin de Belgische Sûreté informatie verstrekt aan de Substitut de l'Auditeur Militaire te Charleroi. De exacte vragen zijn mij niet bekend en MI6 wordt in het document weliswaar niet specifiek genoemd, maar gemeld wordt:

Lorsque l'on se rendait compte à Londres de ce que le poste émettait sous contrôle ennemi. Jamais la liaison n'a été coupée. Londres a continué à répondre aux émissions avant tout pour sauver la tête de l'agent... La direction de ces réponses et l'exploitation des communications avec l'ennemi étaient entre les mains d'un service britannique entièrement distinct des services de renseignement et d'action.⁷⁷

Deze onafhankelijke bron bevestigt een praktijk, die spoort met de aangehaalde voorbeelden en ook met de mededeling van de auteur Masterman dat MI6 in de eerste helft van 1942 haar *blown* sets aan het ‘Double-Cross Committee’ ter beschikking stelde.⁷⁸ En, niet te vergeten, met de tegenover Lauwers geuite argumenten om de toe te passen tactiek in geval van arrestatie te verklaren.⁷⁹ Het interne MI6/SIS-onderzoek waarvan West spreekt, heeft inderdaad plaatsgevonden. Dat bleek uit een voor de Enquêtecommissie afgelegde getuigenverklaring, al werd daar het optreden van Blizard niet genoemd.⁸⁰

Op basis van het voorgaande mag men ervan uitgaan dat in bepaalde Britse kringen het voortzetten van ‘besmette’ radioverbindingen praktijk was, met het dubbele doel de levens van de agenten te redden en (misleidings)spelen met de vijand op te zetten. Zoals men dat ook met succes deed over de radioverbindingen van de in Groot-Brittannië afgezette en gearresteerde vijandelijke agenten met hun Duitse hoofdkwartieren.

Lauwers' waarschuwingen

Lauwers' *security check* moet, als men hetgeen hiervoor is gezegd over de *Procedures* volgt, via SOE afkomstig zijn geweest van MI6 Signal Section. Meer aanwijzingen daarvoor vindt men in het boek van de voormalige chieft cypher officer Marks.⁸¹ Ook het afwijkende karakter van die *check*, de plaatsing in het bericht zelf, en het feit dat Lauwers maar één *check* kreeg, komt dan uiteindelijk voor rekening van deze Signal Section, die in dezelfde tijd de Nederlandse inlichtingenagent Van der Reyden uitrustte met drie, veel beter beveiligde *checks* dan Lauwers ontving.⁸² Of de bijzondere manier waarop Lauwers zijn tweede *check* toegespeeld kreeg ook op rekening van MI6 geschreven moet worden, zal wel altijd een vraag blijven.*

Maar Lauwers' verkeerd gebruikte *check*, althans de aantekening daarvan op de telegramafschriften, gaf het hoofd van SOE Dutch Section, Blizard, reden tot bezorgdheid.

Men kan ervan uitgaan dat telegrammen die Blizard onder ogen kreeg, dezelfde vorm hadden, als het hiervoor omschreven Belgische telegrammateriaal, tenzij een andere instantie bij MI6 of SOE die aantekeningen verwijderde. Dat hield in, dat:

- 1 de telegrammen de aantekening droegen 'identity check not given' of andere aanduidingen van gelijke strekking;
- 2 Blizard in de tekst Lauwers' foute *check* in de vorm van 'stip' of 'stap' enz. wel zag, maar deze, omdat hij Lauwers' juiste *check* niet kende, niet kon interpreteren als de reden voor de kanttekening van MI6 Signal Section dat de *identity check* ontbrak. Zonder kennis van Lauwers' *check* kon Blizard de fouten in het woord 'stop' ook interpreteren als afwijkingen veroorzaakt door atmosferische storingen;
- 3 Blizard Lauwers' overige waarschuwingen, op één na, nooit heeft kunnen zien, omdat de 'betekenisloze letters' niet op de aan Blizard verstrekte versie vermeld werden.

En Blizard heeft die ene waarschuwing, waarbij Lauwers erin slaagde driemaal 'caugh t' in het bericht zelf te verwerken,⁸³ misschien ook helemaal niet gezien. De reden daarvoor geeft Lauwers zelf in zijn *Naschrift* bij Giskes' boek *Abwehr III*.⁸⁴ Hij schrijft daar dat hij de codegroep 'crag's' driemaal overseinde als 'caugh' gevolgd door een 't', waarna hij steeds een vergissingsteken zond. Zo'n vergissingsteken werd niet genoteerd; de marconist haalde alleen de vorige lettergroep 'caugh t' door. Juist vanwege die doorhalingen zijn die groepen hoogstwaarschijnlijk niet aan de codeafdeling doorgegeven. En als dat wel gebeurd is, heeft de decodeerder die drie groepen hoogstwaarschijnlijk niet meegenomen: het waren immers vergissingen.

Maar Lauwers heeft gelijk dat in Londen in ieder geval één marconist driemaal de lettercombinatie 'caugh t' onder ogen heeft gehad die, na ontvangst van her-

* Lauwers is van mening dat het initiatief tot deze afspraak van hem uitging.

haalde vergissingstekens, een totaal afwijkende lettergroep bleek te zijn. Voor alle zekerheid vroeg de betreffende marconist na ontvangst van het hele bericht dan ook om herhaling van die lettergroep. De ontvangst daarvan werd 'beantwoord met een ononderbroken reeks 'begrepen'-tekens', zoals Lauwers schrijft, voor hem het teken, dat zijn waarschuwing begrepen was.⁸⁵

Lauwers' interpretatie van deze gebeurtenis steunt met name op het onderricht over de werkwijze van de ontvangcentrale in Londen die hij in Grendon had gekregen: omdat de *security check* het enige middel was waaraan het hoofdkwartier kon zien of iemand nog in vrijheid opereerde, werden de telegrammen altijd door twee marconisten 'uitgeluisterd', een van beide bediende de seinsleutel, de ander noteerde. Alle gegevens werden opgeschreven en doorgegeven. Lauwers voert nog een andere reden aan waarom hij geloofde dat Londen zijn 'caught'-waarschuwing begrepen had. Kort nadat het telegram in kwestie verzonden was veranderde Londen de opdracht voor het opblazen van de zendmasten in Kootwijk. Die aanval zou pas moeten worden uitgevoerd 'op een daarvoor nader aan te geven tijdstip', nu werd gezegd de aanval uit te voeren op 'een ogenblik dat het de agenten het meest geschikt leek.' En dat komt overeen met de strekking van wat daarover in de *War Diary* is opgetekend en samengevat is in hoofdstuk 6.

In eerdere onderzoeken is Lauwers' interpretatie van dit incident genegeerd of afgewezen op grond van de aanname dat marconist noch decoder aan Britse zijde de lettergroepen in een telegram 'lazen' en dus tot betekenisvolle 'woorden' samenvoegden; bovendien berustte de verantwoording een radiocontact al dan niet voort te zetten bij het hoofd van de landensectie.

Na wat daarover in het voorgaande al is opgemerkt, lijkt het evengoed mogelijk dat de Britse marconist Lauwers indertijd wél nadrukkelijk heeft willen laten weten dat hij diens 'waarschuwing' gezien en begrepen had. Op hoger niveau kan men dan, zoals bij 'JIM/PAM' het geval was, ingegrepen hebben en verhinderd hebben dat Blizard deze duidelijke waarschuwing in het bericht zélf onder ogen kreeg.

Het voorgaande illustreert wel duidelijk hoe afhankelijk Blizard was van de aantekeningen van de Signal Section op de gedecodeerde telegrammen. Dat maakt ook aannemelijk dat hij, toen hij het sein kreeg dat Lauwers' *check* niet langer klopte, elders zijn licht is gaan opsteken, zoals Lauwers eerder al aangaf.⁸⁶ Die weg volgde ook Blizards latere chef Brook in november 1942, toen hij de telegrammen van de Nederlandse marconisten onder ogen kreeg die niet voorzien waren van de vereiste *security checks*.

Wij weten niet wat Blizard ertoe bewogen heeft Lauwers' waarschuwingen te negeren en de operaties voort te zetten. Bij de gesprekken van de voorzitter van de Enquêtecommissie met vertegenwoordigers van MI6 en SOE te Londen in oktober 1949 was hij niet aanwezig; de reden voor die afwezigheid is niet bekend. De resultaten van het interne MI6-onderzoek, waarin Blizard een verklaring zou hebben afgelegd, zijn nooit openbaar gemaakt, tenzij Brook, namens Blizard, de kern van diens verweer bij de Londense oktobergesprekken met de Commissievoorzitter verwoord heeft. Brook gaf toen aan dat een afwijkende *security check*

alleen niet doorslaggevend was omdat ook andere elementen werden meegewogen bij een beslissing om de operaties voort te zetten.⁸⁷

In een BBC-documentaire over SOE uit 1984 beschreef (inmiddels Sir Robin) Brook hoe hij, toe hij in november 1942 werd belast met de leiding van het directoraat Noordwest-Europa, geconfronteerd werd met het feit dat de Nederlandse marconisten, met als belangrijkste *Ebenezer* (Lauwers), seinden zonder de juiste *security check* te gebruiken. Hij deed navraag, maar ontving geruststellende antwoorden: deze regeling berustte op een in het verleden gemaakte fout, die nu niet meer te herstellen was. De Nederlanders en ook Signal Security waren ervan overtuigd dat Lauwers een man was die nooit voor de Duitsers zou seinen. 'Daarom kreeg hij "clearance" om zonder juiste check te seinen. Dat was de afspraak en wat die ook waard was, die "clearance" gold ook voor zijn collega-agenten.'⁸⁸

Gelet op het belang van deze uitspraak, in het bijzonder omdat Brooks verhaal de situatie schildert waarmee hoogstwaarschijnlijk acht maanden eerder Blizard geconfronteerd werd, heb ik deze uitspraak voor commentaar voorgelegd aan de SOE Adviser van het Britse Foreign Office. Deze raadpleegde zowel Foot als Marks. Beiden zeiden zich niet te herinneren dat Brook dat ooit gezegd had.^{*} Maar toen de Adviser hen vervolgens met de door mij toegezonden letterlijke tekst van Brooks verklaring confronteerde, lieten zij weten niet te kunnen verklaren waarom Brook dat had kunnen zeggen; zij waren het er ook niet mee eens.⁸⁹

De beweringen van beide deskundigen zijn in die zin curieus, dat Brook de strekking van zijn uitspraken herhaalde tijdens een discussie op een conferentie over Brits-Nederlandse relaties die in 1989 in Londen gehouden werd; aan die conferentie namen ook Foot en Marks deel.⁹⁰ Het enige element dat in Sir Robin Brooks latere betoog ontbrak was dat Lauwers' *clearance* ook voor zijn collega-agenten gold. Maar Brook vulde het oorspronkelijke betoog ook aan met twee nieuwe elementen:

- 'A comparable situation developed in Belgium early in my time of office (...); in Belgium it was checked right at the start and never got going, (...) It's a great sadness that it was allowed to flourish so in the case of Holland.'
- 'And there is one other clue (...) too good a ground reception to be in itself sinister. (...) but it is the sort of clue we picked up in Belgium and failed to pick up in Holland and I think it was a tragedy for Holland and for the RAF.'⁹¹

Marks meldde in die BBC-serie uit 1984 over SOE, dat hij kort na zijn aantreden bij SOE's codesectie in juni 1942 vragen ging stellen over het fenomeen, dat de uit Holland ontvangen telegrammen steeds geaccepteerd werden zonder de vereiste *security check*.

^{*} Wel herinnerde Foot zich dat Sir Robin Brook hem enige jaren na de uitzending vertelde eens een telegram van Lauwers gezien te hebben waarop genoteerd stond dat de *security check* ontbrak. Toen hij daar naar informeerde werd hem gezegd dat dit niet belangrijk was, omdat Lauwers de *security check* nooit gebruikte.

Hij kreeg geruststellende antwoorden: men wist ervan. Zijn aandacht was echter getrokken en in januari 1943 concludeerde hij op zuiver codetechnische gronden dat vrijwel het gehele agentennet onder Duitse controle moest staan. Hij rapporteerde schriftelijk, maar werd gevraagd zijn stelling met harde bewijzen te onderbouwen. Dat deed hij, naar eigen zeggen, op een zeer onorthodoxe wijze, die hij echter niet nader beschreef. Op basis daarvan kon hij de SOE-leiding, in de persoon van Gubbins die toen nog plaatsvervangend hoofd SOE was, ervan overtuigen dat de zaak in Nederland volstrekt fout zat. Zijn gesprek met Gubbins vond plaats in februari 1943; Gubbins was op dat moment nog Chief Operations. Toch werden er tussen 16 februari en 21 mei 1943 nog zestien Nederlandse agenten rechtstreeks in Duitse handen gedropt.⁹²

Moet men na dit alles nog steeds aannemen dat blunders van SOE Dutch Section de oorzaak waren van deze tragedie? Of is er op hoog niveau tot een risicovolle actie in bezet Nederland besloten, die de desnoods hoge kosten aan eigen mensen en materieel waard was? Als SOE Dutch Section in zo'n opzet van hogerhand echter 'onwetend' een rol gespeeld zou hebben, moet eerst nog worden vastgesteld hoe voorkomen werd dat de sectie langs andere wegen van de werkelijke stand van zaken in bezet gebied op de hoogte raakte.

Clandestiene verbindingen

Deze paragraaf beschrijft een aantal wegen waarlangs de berichtenstroom uit bezet gebied Engeland bereikte en de maatregelen die genomen werden die te kanaliseren en de interne verspreiding van die informatie te controleren. Eén stroom vormde de post via neutrale landen; de Britse censuur hield deze onder observatie. De in Engeland binnenkomende vreemdelingen en de uit bezet gebied terugkerende agenten en gevluchte militairen vormden andere belangrijke bronnen van informatie. Dat gold ook voor het radioverkeer met de in bezet gebied opererende agenten, hoewel dat verkeer afgegrensd was door de *security-procedures* die voor die laatste informatiestroom van kracht waren. De kans dat SOE Dutch Section langs die weg van de werkelijke stand van zaken op de hoogte zou raken, was miniem. Hoe de afgrenzing van dat radioverkeer in de praktijk werkte zal hierna geïllustreerd worden aan de hand van de verhalen van vier SOE-agenten: Dessing en de gezamenlijk uit Haaren ontsnapte agenten J. van Rietschoten, A. van der Giessen en K. Wegner.

Eerst worden de voorzieningen beschreven die de Britten in staat stelden de door vreemdelingen, agenten en militairen verschaft informatie centraal te registreren en te controleren.

London Reception Center (LRC)

Praktisch alle vreemdelingen die tijdens de oorlog Engeland binnenkwamen werden opgevangen en ondervraagd in het London Reception Centre (LRC), gevestigd in de Royal Victoria Patriotic School (RVPS) in Wandsworth. Het LRC was een belangrijke bron van inlichtingen over de toestand in bezet Europa en tevens dé 'jachtgrond' voor het werven van nieuwe agenten. SOE had er contacten.

Over die contacten schrijft Foot dat de contraspionageafdeling van MI6, Section v, in de beginperiode probeerde te voorkomen dat SOE over nieuwe aankomsten werd geïnformeerd. Nadat SOE had geklaagd werd Section v tot de orde geroepen: op 14 mei 1942 kreeg SOE de verzekering dat het LRC SOE voortaan op dezelfde manier zou behandelen als MI6.⁹³ Over de reden voor Section v's obstructie doet Foot geen uitspraak.

Uit de geschiedenis van SOE's Security Section blijkt dat SOE per november 1941, met instemming van MI5 en MI6, eigen mensen bij het LRC plaatste. Dat was een *Field Security*-eenheid, die geïnterneerden ondervroeg over voor SOE van belang zijnde onderwerpen. SOE's aanwezigheid binnen het LRC was echter geen lang leven beschoren. Al in juli 1942 werd het SOE-detachement wegens 'gebrek aan succes' opgeheven. Bij SOE werd nu een officier speciaal belast met het onderhouden van de LRC-contacten. Zijn hoofdtaak was het vergaren van kopieën van de ondervragingsrapporten van de *Security Service*, MI5.⁹⁴

Het lijkt erop dat SOE per juli 1942 op afstand gezet werd van een voor haar functioneren belangrijke inlichtingenbron. Vormde 'het gebrek aan succes' de ware reden of speelde de eerdere obstructie van Section v een rol? Of was het gegeven dat MI6 per gelijke datum niet langer greep had op SOE's radiocommunicatie de aanleiding?

Naar Engeland terugkerende agenten en militairen konden, soms, rekenen op hulp en steun van twee ontsnappingsdiensten: MI9 en DF Section SOE. Bij aankomst in Engeland werden deze agenten en militairen niet in het LRC, maar door speciale *security*-afdelingen opgevangen en ondervraagd. Ook sommige uitgeweken verzetslieden werd een verblijf in het LRC bespaard. Omdat hun werk al in Londen bekend was, werden zij als 'geaccrediteerde agenten' beschouwd. Onder hen waren de Nederlanders L. Pot en G. de Jong. Hun berichten over de toestand in bezet gebied hebben SOE in elk geval niet via het LRC bereikt. Hoewel De Jong voor MI6 werkte, zijn in SOE-documenten sporen van zijn aanwezigheid in Portugal, op weg naar Engeland, te vinden.⁹⁵

Pot werd na vele maanden verzetswerk samen met MI6/CID-agent jhr. E. de Jonge in mei 1942 gearresteerd. Hij kon ontvluchten, dook onder en zette zijn verzetswerk voort. Uiteindelijk wist hij via de 'Zweedse weg' in augustus 1943 Engeland te bereiken. Zijn mededeling aan MVT-medewerkers dat hij 'wist dat er met de verbindingen iets mis was en zeer zeker ...met de sabotage...', werd hem

door het bureau van De Bruijne niet in dank afgenomen.⁹⁶ Er werd niets mee gedaan.

Dat was achteraf niet zo vreemd, want er liep op dat moment al een intern onderzoek naar mogelijke penetraties van de SOE-circuits, de uitzending van agenten naar Nederland was gestopt en controlemaatregelen waren in voorbereiding.⁹⁷ Men wilde deze informatie kennelijk voor Pot verborgen houden.

Minder bekend is dat bijna een jaar eerder, in september 1942, de KMA-cadet Gijs de Jong met soortgelijke waarschuwingen in Londen aankwam. Deze is er nog steeds van overtuigd dat zijn in oktober met Gerbrandy en prins Bernhard over zijn ervaringen gevoerde gesprekken de stoot hebben gegeven tot de oprichting van het Bureau Inlichtingen en het aantrekken van Somer als toekomstig hoofd van dat bureau.⁹⁸ De kern van De Jongs informatie vindt men in een met zijn medewerking geschreven boek *De Bezetter Bespied*. Dat boek meldt onder meer dat de oorzaken van de bij de Nederlandse regering sinds najaar 1942 bekende mislukte CID-missies niet alleen lagen in onervarenheid en fouten van de betrokken agenten; 'er klopte iets niet met de gewenste gang van zaken tussen de agenten in bezet gebied en de mensen in de Londense SIS-centrale.' Uit andere passages blijkt dat Gerbrandy het tegenover De Jong niet uitgesloten achtte 'dat de Engelse Code Section de actieve "security checks" (...) niet interpreteerde als "ik ben in handen van de Duitsers", laat staan dat zo'n alarm door de Code Section aan de verantwoordelijke C.I.D.-chefs zou zijn doorgegeven'.⁹⁹

De Jong interpreteert de oprichting van BI dan ook als een poging van de Nederlandse regering een zo veel mogelijk aan de Britse greep onttrokken inlichtingendienst op te bouwen; voor transport en verbindingen bleef men echter van hen afhankelijk. Bijzondere maatregelen op codegebied maakten het BI echter mogelijk een slordige of manipulatieve behandeling van het radioverkeer met de eigen agenten te voorkomen; dat verkeer liep over de voor M16 werkende radio-centrale. Wrang is te constateren dat Gerbrandy's argwaan kennelijk niet heeft kunnen leiden tot soortgelijke maatregelen bij BI's zusterdienst MVT. Juist dat najaar startte de massale inzet van Nederlandse SOE-agenten in het kader van het *Plan voor Holland*.

De Jongs getuigenis is in de officiële studies niet te vinden. Toen de verhoren van de Enquêtecommissie plaatsvonden, verbleef De Jong in Nederlands-Indië. Direct na afloop van de vijandelijkheden werd hij daar in persoonlijke opdracht van de prins heen gestuurd om de komst van Nederlandse troepen naar Insulinde voor te bereiden.¹⁰⁰

Escape services

M19

M19, de escape-service, die wat West-Europa betreft onder controle stond van M16,¹⁰¹ was belast met het wegsluizen uit vijandelijk gebied van inlichtingenagen-

ten, gestrande vliegtuigbemanningen en andere militairen. En hoewel M16's greep op M19 mede diende om SOE-escapers buiten de deur te houden, werkte de escapedienst van SOE onder L. Humphreys (zie hierna) nauw samen met M19, zonder de hogere echelons bij M16 en SOE daarover te informeren.¹⁰² M19 deed pas begin 1943 pogingen een ontsnappingslijn naar Nederland op te bouwen. Dat was laat: nogal wat vliegtuigen werden boven Nederland neergehaald of crashten door andere oorzaken. Op 13 februari 1943 vertrok de M19-agente B. Terwindt naar Nederland met de opdracht een pilotenlijn naar België op te bouwen; M16's Assistant Chief Dansey had daar uiteindelijk met grote tegenzin toestemming voor gegeven.¹⁰³ SOE werd met haar overbrenging belast en zond de agente naar een door de dienst georganiseerd receptiecomité. Zij werd (op)gevangen door de Duitsers, maar overleefde de oorlog.

Over de werkelijke toestand van de SOE-missies in Nederland werd via het M19-kanaal, voorzover wij weten, in Engeland niet veel bekend. Volgens de officiële lezingen rezen daarover in de loop van 1943 bij M16 en SOE wel vermoedens.¹⁰⁴ Zekerheid kwam er pas toen Ubbink en Dourlein november 1943 in Bern en in februari 1944 in Londen arriveerden.

DF Section SOE

In zijn boeken over SOE benadrukt Foot terecht de geïsoleerde ligging van Nederland en de problemen die dat voor het inlichtingen- en sabotagewerk met zich meebracht.¹⁰⁵ In die context beschrijft hij ook het werk van SOE's escape-service, DF-Secton. De sectie werd geleid door L. Humphreys, een voormalig lid van M16, D-Section. Anders dan de Franse, Belgische en Nederlandse operationele SOE-secties werkte Humphreys '... at a more leisurely tempo and on a longer-term view ...'. Een verklaring voor dit belangrijke verschil in tempo en horizon geeft Foot niet.¹⁰⁶ Een parallel lopende op- en uitbouw van DF zou immers meer voor de hand hebben gelegen. De beschikbaarheid van betrouwbare ontsnappingslijnen op het moment van uitzending zou voor de agenten van groot praktisch nut geweest zijn en een morele steun betekend hebben. Bovendien zou het Londense hoofdkwartier op basis van de door zo'n netwerk gegenereerde informatie veel sneller en adequater hebben kunnen reageren op de ontwikkelingen in het veld. Foots formulering doet vermoeden dat een te vroege beschikbaarheid van deze 'vlucht'dienst niet in de plannen paste.

DF startte in Frankrijk in de lente van 1942. Vandaar zouden lijnen naar Nederland, België en Zwitserland worden doorgetrokken. De lijn naar Brussel kwam echter pas in de zomer van 1943 tot stand.¹⁰⁷ Vóór 1944 zijn maar twee pogingen door DF ondernomen om een verbinding met Nederland tot stand te brengen. Een daarvan, midden 1942, was bedoeld om problemen van SOE Dutch Section bij het exfiltreren van een van haar agenten te verhelpen. Die actie mislukte, maar dat werd pas veel later in Londen bekend. Dat had tot gevolg dat SOE Dutch Section al haar verdere eigen pogingen om een agent uit Nederland terug te halen

zag mislukken. Voor een van die pogingen leverde DF een aanloopadres van haar 'Vic'-lijn in Parijs. De lijn werd prompt door de Duitsers geïnfiltrerd, een 'Vic'-contact met het Prosper-netwerk van SOE's French Section werd 'besmet', met ernstige gevolgen voor zowel de 'Vic'-lijn als het Prosper-circuit.

In juli 1943 deed DF samen met SOE French Section de tweede poging een vluchtroute Nederland-Pyreneeën op te bouwen. Die opdracht werd aan Zembsch Schreve toevertrouwd, wiens missie ik hiervoor besprak. Zoals vermeld werd de afronding van de vluchtlijn door Schreves arrestatie verhinderd; de inmiddels tot in België uitgebouwde route kon niet meer naar Delfzijl worden doorgetrokken. Een arrestatie waaraan een naar luchtje kleefde, omdat Giskes, naar later bleek, in die tijd op de hoogte was van de komst van een agent met de opdracht een ontsnappingslijn vanuit Nederland op te bouwen. Dat SOE zélf een of meer circuits in Nederland – en dus de Duitsers – over Schreves komst heeft ingelicht, is niet aannemelijk. De dienst was op dat moment al gewaarschuwd voor Duitse penetraties van haar circuits. Dat alarm was juist een belangrijke reden voor Schreves uitzending geweest.

Foot beschrijft Schreves missie en zijn arrestatie, zonder op voorgaande feiten in te gaan; het Enquêtémateriaal waarin deze feiten staan vermeld was hem bekend.¹⁰⁸

Histories

De twee hierna te behandelen geschiedenissen demonstreren hoe strikte toepassing van *security*-regels het desastreuze verloop van het Englandspiel in hoge mate hebben bepaald. Met name de regels, toegepast bij de doorgifte van voor SOE bestemde informatie afkomstig van MI6-agenten in bezet gebied. Soms werd maar een deel van de informatie doorgespeeld, soms traden bij doorgifte zodanige vertragingen op dat het voor SOE Dutch Section vaak te laat was om in te grijpen.

Dessings terugreis

Dessings missie in Nederland was, zoals in hoofdstuk 6 beschreven, in de zomer van 1942 op een dood punt beland. Na de aanvankelijk succesvolle contactopneming met de kringen rond Vorrink, in de persoon van Van Looi, werden de mogelijkheden die contacten succesvol te exploiteren steeds meer gefrustreerd door het uitblijven van de komst van de door Londen maand na maand beloofde marconist. Deze moest de onmisbare radiocontacten met de thuisbasis verzorgen. Daarom besloot Dessing in overleg met Vorrink en Van Looi naar Engeland terug te keren.

Brussel 1

Van Looi verzorgde de eerste etappe van Dessings reis tot Brussel.¹⁰⁹ Deze vertrok begin augustus 1942 maar was een maand later weer in Amsterdam terug, omdat

de Brusselse contacten kennelijk niet over de juiste verbindingen beschikten. Hij had over hun verbindingen geprobeerd een telegram naar Engeland te zenden. Dat telegram werd inderdaad per koerier over de demarcatielijn gebracht om vanuit Vichy-Frankrijk te worden verzonden. De koerier ging herhaaldelijk heen en weer, maar kwam telkens terug met de boodschap dat er geen nieuws was. Omdat Dessing niet werkeloos wilde blijven toezien, was hij teruggekomen, zoals hij van Looi vertelde, in de hoop dat de door Londen beloofde marconist inmiddels gearriveerd zou zijn. Van Looi kon niet zeggen of in dat via Vichy verzonden telegram door Dessing ook melding was gemaakt van zijn ontmoeting met Andringa en diens waarschuwing. Wel dat Dessing Londen verzocht had hem terug te halen of te instrueren over de te benutten vluchtweg.¹¹⁰

In Dessings privé-verslag is over dat telegram niets te vinden; van een kortstondige terugkeer naar Nederland wordt niet gerept. In een op 27 mei 1946 opgemaakt proces-verbaal meent Dessing dat dit telegram omstreeks Kerstmis 1942 verzonden is en dat hij daarin niet alleen de arrestatie van Andringa heeft gemeld, maar ook 'dat het met de andere parachutisten fout was', dat hij in Brussel verbleef en dat hij probeerde naar Engeland te komen.¹¹¹ In een ander, op 13 mei 1946 opgemaakt document verklaart Dessing dat hij bij terugkeer in Engeland van major Bingham hoorde dat zijn bericht zes maanden door de Belgische afdeling te Londen was achtergehouden.¹¹²

Toch vindt men in de SOE *War Diaries* van september 1942 op de 28ste de melding dat Dessing er via M16 in geslaagd is contact te leggen. Men wist nog niet waar hij verbleef en wat hij deed, maar men zou trachten hem naar Nederland te laten terugkeren en in te zetten voor het *Secret Army*-programma.¹¹³ Er is geen andere conclusie mogelijk, dan dat zijn eerste poging om via de Belgische ondergrondse Londen te informeren toch geslaagd is. Ook de Enquêtecommissie kan dat geweten hebben: in haar archieven trof ik drie telegramafschriften uit Belgische bron aan, gedateerd respectievelijk 16/25 september en 31 oktober 1942.¹¹⁴ Die telegrammen geven geen uitsluitsel of Dessing Londen toen al zijn ontmoeting met Andringa gemeld had. Wel blijkt uit het eerste telegram dat de Belgische inlichtingendienst aan Londen (dus via de centrale van M16) gevraagd heeft Dessing te identificeren. Men wilde hem inzetten voor de nieuwe Dienst Rinus/WIM, een inlichtingendienst onder Belgische regie die in Nederland zou werken, op verzoek van de Nederlandse koningin.¹¹⁵ Dessing, zo bleek uit dat telegram, kon geen andere referentie opgeven dan: 'Major Ross de l'école de parachutage de Cambridge.'

Toch bleek dat voor Londen voldoende: men antwoordde dat Dessing deel uitmaakte van de 'autre service', SOE dus. Londen ging met inschakeling van Dessing niet akkoord, men wilde wel weten wie van Dessings diensten gebruik had willen maken en waar de agent zich ophield. Op zichzelf was die negatieve reactie, vanuit de inlichtingendiensten gezien, begrijpelijk. M16, dus ook de Belgische inlichtingendienst, wilde om veiligheidsredenen contacten met SOE in bezet gebied

vermijden. De vraag naar Dessings verblijfplaats lijkt namens SOE te zijn gesteld; die dienst wilde weten waar Dessing verbleef.

Een reactie op die laatste vraag kwam pas op 31 oktober; gemeld werd dat Londen Dessing via *Boris* kon bereiken; *Boris* was Max Londot van het Belgische inlichtingennet *Luc-Marc*.¹¹⁶ Dat vertraagde antwoord was kennelijk het gevolg van Dessings tussentijdse terugkeer naar Nederland; maar blijkbaar was de agent voor 31 oktober weer terug in Brussel. Wat met deze informatie gedaan is, kan uit het navolgende worden afgeleid.

Brussel II

Dessing, die in België de schuilnaam *Dirksen* gebruikte, is die tweede keer in contact geweest met de Belgische 'dienst Jean', een onafhankelijke inlichtingengroep die haar informatie naar Londen zond via het net *Luc-Marc*.¹¹⁷ Omdat Dessing zich niet als SOE-agent kon legitimeren, wantrouwde men hem.

Een van zijn gastheren in Brussel heeft op 6 juni 1946 ten overstaan van twee Nederlandse opsporingsambtenaren een verklaring over Dessings tweede verblijf afgelegd. Dessing werd in december 1942 aan zijn zorgen toevertrouwd met de mededeling dat er reeds een telegram met een verzoek om inlichtingen naar Londen gezonden was. In dat telegram was tevens een bericht in Dessings code opgenomen. Omdat er maar geen antwoord kwam, heeft men zeker tien weken lang tweemaal per week in de eigen diensttelegrammen over Dessing gesproken en om inlichtingen gevraagd. Ook werd (opnieuw) Dessings referentie: 'Major Ross de l'école de parachutage de Cambridge' naar Londen gezonden, alsmede telegrammen in Dessings eigen code naar zowel de Belgische als de Engelse inlichtingendienst in Londen.

Londen reageerde steeds op die telegrammen, maar ging alleen in op eigen dienstzaken, nooit op de vragen over Dessing. Dat versterkte het al bestaande wantrouwen enorm, waardoor de groep weigerde de eerder aan Dessing gedane belofte hem verder te zullen helpen gestand te doen. Dat zou op dat moment ook moeilijk geweest zijn omdat de vluchtwegen naar Spanje juist in die tijd verbroken waren, doordat de Duitsers Vichy-Frankrijk bezet hadden.¹¹⁸ Zijn gastheer bleef Dessing echter wel vertrouwen en hielp hem uiteindelijk op eigen initiatief naar Zwitserland.¹¹⁹

Pikant detail in dit verbaal is dat Dessings gastheer pertinent diens bewering tegenspreekt dat Londen op het eerste telegram wél gereageerd zou hebben. Had de Enquêtecommissie indertijd deze zaak verder uitgezocht, dan zou ook dit punt waarschijnlijk zijn opgelost: Dessing refereerde aan de Londense reactie tijdens zijn eerste verblijf in Brussel, zijn gastheer aan het tweede; van het eerdere verblijf was deze blijkbaar niet op de hoogte.

De Belgische instantie die de Enquêtecommissie indertijd de drie eerdergenoemde telegrammen deed toekomen, liet de Commissie tevens weten dat zich in Belgische archieven verder geen documenten over Dessings connecties met de 'dienst Jean' bevonden. Wel voegde men nog een kopie bij van een telegram uit

Londen, gedateerd '26/1/1943', waaruit blijkt dat Londen wist dat een Belgisch inlichtingennet in bezet gebied met Dessing in contact stond; men moest dat contact verbreken. Dat telegram bevestigt de oprichting van de hiervoor genoemde Dienst Rinus/WIM die in Londen bekend stond onder de naam 'Orange'.¹²⁰

Hoewel Londen Brussel over de Nederlandse agent in het ongewisse liet, vindt men over Dessing in de *Diary*, oktober 1942, de aantekening dat de agent *Carrot* (Dessing) ten slotte gelokaliseerd was; hij zou in Amsterdam verblijven en de agent *Parsnip* (Van Rietschoten) kreeg 31 oktober de opdracht contact met Dessing te leggen via een tussenpersoon. Op 7 november liet *Parsnip* vragen of het bericht van 31 oktober in de code van zijn marconist *Spinach* (Buizer) herhaald kon worden, omdat hij het eerdere bericht niet had kunnen ontcijferen. Londen herhaalde het bericht, als gevraagd, op 12 november in *Spinach's* code. Op de 21ste liet *Spinach* weten dat *Parsnip* op het genoemde adres geweest was, maar daar vernomen had dat Dessing alweer drie weken in Brussel verbleef; men zou pogen hem terug te halen.

Op Schreieders aanwijzingen deed de collaborateur Van der Waals inderdaad een poging daartoe. Dessing vertrouwde de zaak echter niet en ging niet in op de Amsterdamse uitnodiging – de door Dessing verwachte persoon zou inmiddels gearriveerd zijn – terug te keren.¹²¹

Volgens de *War Diary* liet *Parsnip* op 12 december aan Londen weten vernomen te hebben dat Dessing Brussel verlaten had en waarschijnlijk in Frankrijk was. Londen droeg *Parsnip* op zijn speurtocht naar Dessing voort te zetten. Op 17 december kwam bericht van *Spinach* dat Vorrink gehoord had dat Dessing in Brussel in problemen gekomen was; Vorrink zelf vond Dessing nogal onbetrouwbaar. De lezer moet zich wel realiseren dat de informatie uit Nederland over Dessing van de Duitsers afkomstig was!

Uit het voorgaande kan worden afgeleid dat M16 in Londen SOE niet prompt alle informatie over Dessings reilen en zeilen verstrekke die deze dienst direct of via haar Belgische inlichtingennetten te weten kwam.

Zwitserland

Een eerste teken van Dessings aankomst in Zwitserland is een in de *Diary* vermeld telegram van de SOE-vertegenwoordiger in Bern van 13 april 1943. Daarin liet hij weten van de M16-collega gehoord te hebben dat deze zijn hoofdkwartier had ingelicht over Dessings aankomst. Deze was op 10 april uit Brussel vertrokken en de volgende dag in Zwitserland aangekomen. SOE Londen droeg zijn vertegenwoordiger op Dessings bonafides vast te stellen, rapport uit te brengen en de man, als hij inderdaad *Carrot* bleek te zijn, onder zijn hoede te nemen. Dat rapport van 20 april bevestigde dat inderdaad *Carrot* aangekomen was. Op zijn vlucht was hij geholpen door een socialistische organisatie en de Belgische *Marc*-groep; een van de leidende figuren uit die groep had Dessing naar Zwitserland vergezeld en verbleef nu in Basel. Deze man werd voorshands door de Britten gewantrouwd, omdat Londen liet weten dat de Nederlandse noch de Belgische organisaties daar

de begeleider van Dessing of de *Marc*-organisatie kenden. Bovendien had Dessings compagnon een tijdelijke verblijfsvergunning gekregen, wat niets anders kon betekenen dan dat hij er in toegestemd had ook voor de Zwitsers te willen werken. Dat wantrouwen in Londen wierp natuurlijk ook zijn schaduw op Dessing zelf. Het rapport vermeldt verder Dessings verhaal zoals hiervoor verteld, inclusief zijn 'verdachte' ontmoeting met Andringa. Het meldt verder dat Dessing gemicrofilmde documenten van Vorrink ('chief of the Dutch provisional government') bij zich had, bestemd voor de Nederlandse regering. Of die direct naar Londen doorgezonden zijn, zoals Dessing meldde, komt men uit het rapport niet te weten.¹²²

Dessing zelf wilde snel naar Londen terugkeren, om van daaruit opnieuw in Nederland te worden ingezet. Hij had een aantal terreinen voor het parachuteren van personeel en materiaal verkend en de nodige opvangfaciliteiten, inclusief een *safe house*, voorbereid.

De laatste meldingen over Dessing die men in de *Diary* aantreft, betreffen een telegramwisseling in mei 1943 tussen SOE-Londen en Bern over te nemen maatregelen om Dessing vóór 17 mei 1943 per vliegtuig uit Frankrijk te laten ophalen. Als eerste stap daartoe moest Dessing zich in Lyon op een bepaald adres bij een zeker persoon melden. Voorzien van valse papieren slaagde Dessing erin onder begeleiding van een Franse politie-inspecteur, die voor een MI6-ontsnappingslijn werkte, Lyon te bereiken. Maar het adres noch de opgegeven persoon bleken te bestaan. Op uitdrukkelijk verzoek van de SOE-vertegenwoordiger was de inspecteur Dessings contactpogingen blijven observeren. Toen die bleken te mislukken probeerden beiden Zwitserland weer te bereiken, maar aan de grens bij Saint Julien werden zij gearresteerd en ingesloten. De politie-inspecteur kon binnen 24 uur ontsnappen en meldde zijn opdrachtgevers het mislukken van de operatie. Dessing, op wie de valse papieren waren aangetroffen, bleef in afwachting van zijn proces in de gevangenis opgesloten.

Terwijl de MI6-vertegenwoordiger in Bern maatregelen nam om Dessings terugreis naar Zwitserland te regelen, zodra deze de te verwachten straf van drie maanden uitgezeten zou hebben, volgde er opnieuw een telegramwisseling tussen SOE-Bern en SOE-Londen over een te regelen ontsnapping uit de gevangenis. Gepoogd moest worden Dessing eerder vrij te krijgen met hulp van de *escape organisation* in Frankrijk. SOE-Londen vond zijn terugkeer naar Zwitserland niet nodig. Een beter plan was Dessing per vliegtuig uit Frankrijk terug te halen; de *escape*-organisatie kon zo'n *pick up*-operatie organiseren of Dessing via Spanje exfiltreren. SOE-Bern moest dan bij de MI6-vertegenwoordiger te Bern nagaan of er bezwaren waren tegen dit plan en zo niet, de door deze MI6-vertegenwoordiger te verstrekken nodige details aan Londen doorgeven.

Bij deze laatste zin past de belangrijke tussenvraag: welke dienst, SOE of MI6, was verantwoordelijk te houden voor het verstrekken van het niet bestaand adres, van een niet bestaand persoon in Lyon bij de eerste poging Dessing naar Engeland teug te halen? Mijn antwoord, op grond van die laatste zin, luidt: MI6. Het was

immers de vertegenwoordiger van die dienst in Bern, die SOE Bern de nodige gegevens moest verstrekken voor de tweede poging Dessing uit Zwitserland naar Frankrijk te sluizen.

Op 31 mei liet SOE-Bern weten dat iedereen met het voorstel akkoord ging en dat inmiddels via de Prefectuur te Annecy de nodige stappen gedaan waren om Dessing vervroegd vrij te krijgen. Daar was men van Dessings zaak op de hoogte en ingelicht over de details van de voorgenomen ontsnapping. Die kon elk moment plaatsvinden, zodra Dessing naar een andere gevangenis zou worden overgebracht. De *Diary* geeft geen informatie over het al dan niet lukken van het plan en de verdere afloop.¹²³

Terugkeer in Engeland

Voorgaande aantekeningen in de *SOE War Diary* leggen wij vervolgens naast Dessings kijk op het gebeuren.

Direct na zijn aankomst in Zwitserland, begin april 1943, was Dessing al door de Britse vice-consul in Bern in contact gebracht met Louis Guillaume, een leider van het Franse verzet die, gezocht door de Gestapo, naar Genève gevlucht was, en van daaruit zijn verzetsgroepen in Frankrijk leidde. Dessing verbleef bij Guillaume te Genève, totdat hij zijn eerste poging deed Frankrijk te bereiken.

Die poging mislukte, als gevolg waarvan Dessing veertien dagen gevangen zat. Hij zou naar een concentratiekamp worden overgebracht, maar wist met een medegevangene te ontvluchten en beiden bereikten twee nachten later opnieuw Zwitserland. Daar bleek men van zijn gevangenneming op de hoogte. Guillaume bood onmiddellijk aan hem van geld en papieren te voorzien en naar Genève terug te brengen. Maar de Britse Intelligence verzette zich daartegen en beweerde dat Dessing al over voldoende geld beschikte en dat ook verder alles voor hem geregeld was; iets dat Dessing pertinent tegenspreekt.¹²⁴

In juli 1943 deed hij samen met een Belgische parachutist een tweede poging die ditmaal door de Franse ondergrondse georganiseerd was. Dessing merkt in zijn verslag op: 'officieel ging het uit van de Engelsche Intelligence'. Via Lyon en Perpignan bereikten zij Spanje, waar ze in Figueras gearresteerd werden en in de gevangenis van Gerona opgesloten werden. Door toedoen van de Britse Intelligence te Madrid werden zij na drie weken uit de gevangenis ontslagen, waarna zij via Barcelona, Saragossa, Alama en Madrid Gibraltar bereikten. Vandaar werden zij per vliegtuig naar Bristol gebracht waar zij begin september 1943 arriveerden. Dezelfde dag werd door SOE rapport over hun belevenissen opgemaakt.

De ontvangst in Londen later was bijzonder koel. Van Bingham vernam Dessing dat zijn uit Brussel verzonden telegram, waarvan hij Dessing een kopie liet zien, door de Belgische dienst zes maanden was achtergehouden. Men wilde Dessing niet zeggen of de uit Bern verzonden documenten van Vorrink de Nederlandse regering ook bereikt hadden. Men verweet hem 'aan politiek gedaan' te hebben.¹²⁵

Samenvattend kunnen op basis van voorgaande informatie twee punten duidelijk vastgesteld worden:

- de MI6-vertegenwoordiger te Bern had een stevige greep op de *escape*-voorzieningen, ook als het SOE-personeel betrof;
- Dessing is na de oorlog volkomen ten onrechte als een 'non valeur' afgeschilderd.

Door het ontbreken van aanvullend Brits materiaal en het achterwege blijven van een grondig Nederlands onderzoek van Dessings zaak destijds is het niet mogelijk vast te stellen of en in hoeverre Dessings verslag van zijn terugreis samenvalt met de Britse informatie daarover, of daarvan op belangrijke punten afwijkt. Zo is onduidelijk of Dessings geslaagde ontsnapping uit Franse gevangenschap mogelijk werd door Brits ingrijpen achter de schermen; hij zelf had in ieder geval de indruk dat die ontsnapping louter aan eigen initiatief te danken was. Ook blijft onhelder of Guillaumes organisatie bij beide pogingen betrokken was of alleen bij de laatste. Dat is een niet opgehelderd punt, belangrijk voor de vraag of de schijn van manipulatie, gewekt door het zenden van Dessing naar een niet bestaand adres in Lyon, door het antwoord op die vraag ontkracht dan wel versterkt wordt. Dessing meldde immers dat hij vrijwel direct met Guillaume in contact gebracht werd met het oog op een terugreis via Spanje.¹²⁶ De wens hem via een *pick up* uit Frankrijk, dus sneller, op te halen ging ongetwijfeld van SOE uit, de keuze langs welke ontsnappingslijn mogelijk niet. Had MI6 er misschien belang bij Dessings terugkeer te vertragen? Het enkele feit dat MI6-Madrid hem later uit Spaanse gevangenschap wist los te krijgen en hem vervolgens naar Engeland terugbracht is niet voldoende om bedoelde schijn te ontzenuwen. In Engeland lagen de kaarten inmiddels volstrekt anders dan in april 1943, zoals wij nog zullen zien. In Londen lag SOE vanaf mei onder vuur van MI6 en andere diensten: de SOE-circuits in West-Europa zouden in ernstige mate door de Duitsers gepenetreerd zijn en Dessing zou bij terugkeer in Engeland als getuige à décharge door SOE kunnen worden opgevoerd.

Parsnip (Van Rietschoten), *Cabbage* (Van der Giessen),
Lacrosse (Wegner)

Dit drietal deed in de nacht van 21 op 22 november 1943 een geslaagde uitbraakpoging uit Haaren. Wegner bleef tot eind december op vrije voeten; hij werd op weg naar het zuiden in de buurt van Luik gearresteerd en naar Assen afgevoerd. Daar verbleven inmiddels de in Haaren achtergebleven collega's. De toedracht van zijn arrestatie is nooit geheel duidelijk geworden. Algemeen wordt aangenomen dat hij gebruikt maakte van een door de Duitsers gepenetreerde ontsnappingslijn en daarbij in de val liep.

Van Rietschoten en Van der Giessen slaagden erin tot mei 1944 uit handen van de Duitsers te blijven. Op 5 mei werden zij in de trein naar Zeeland gearresteerd, verraden door King Kong, de voorjaar 1944 naar de Duitsers overgelopen verzets-

man Ch. Lindemans. Op basis van oude contacten, die van Lindemans frontwisseling geen vermoeden hadden, had Lindemans de ontsnapping van beide agenten naar Engeland via Zeeland geregeld over de radioverbinding van de eerste SOE/BBO-missie in Nederland, onder leiding van Bob Celosse (missie *Faro*). Beide agenten werden naar Haaren teruggevoerd; op 10 juni 1944 werden zij zonder vorm van proces gefusilleerd.¹²⁷

Ook van deze zaak zijn nooit alle feiten boven water gekomen, vooral niet hoe die terugreis precies was georganiseerd en in welke mate Londen daarbij betrokken was. De *Diary* van april-juni 1944 maakt melding van twee telegrammen op 8 mei van *Faro* (Celosse). In het eerste werd melding gemaakt van de ontsnapping in november 1943 van de drie agenten in kwestie. Het tweede telegram gaf details voor een rendez-vous aan de kust. In het antwoordtelegram van dezelfde dag van Londen werd gezegd dat de twee telegrammen nogal verminkt waren, maar op de kern van die boodschappen, de vraag de agenten te helpen ontvluchten, werd niet gereageerd; wel werd gezegd dat Celosse zich op zijn eigen opdracht diende te concentreren.¹²⁸ Een op 2 juni 1944 opgemaakt rapport van Kas de Graaf, werkzaam bij het Bureau Bijzondere Opdrachten (BBO), vult voorgaande gegevens op enkele punten aan. Bedoeld telegram van 8 mei 1944 bevatte ook het verzoek beide agenten af te halen; als afhaalplaats werd de haven *Baarland* genoemd. De Graaf tekende bij die mededeling aan dat het bericht over de ontsnapping met eerder binnengekomen informatie overeenstemde. Het feit dat daarin ook de naam van *De Wilde** genoemd werd (als leider van het receptiecomité dat de agenten indertijd opving) gaf de zaak naar de mening van De Graaf een verdacht tintje; hij dacht aan verraad. Dat werd Celosse door Londen in een telegram van 13 mei ook meegedeeld. Bovendien bevatte dit telegram de mededeling dat Celosses bericht over de haven Baarland niet duidelijk was. De Graaf komt later in dit rapport niet meer op deze zaak terug.¹²⁹

Wat wist het SOE-hoofdkwartier inmiddels van deze ontsnapping uit Haaren, die eind november 1943 had plaatsgevonden? En als men ervan wist, waren er dan maatregelen genomen om de gevluchte agenten naar Engeland terug te halen?

Een Brits document van 12 april 1944 geeft aan dat M16 op 10 december 1943 over een van zijn Belgische radiolijnen bericht kreeg dat de agent *Lacrosse*, de operationele naam van Wegner, in België was. Over dezelfde verbinding had M16 daarop een volledige beschrijving van Wegner gezonden en instructies hoe deze zijn reis moest vervolgen. Volgens M16 zou de betrokken M16-agent in België vervolgens, toen hem duidelijk werd om wie het ging, de 'zenuwen gekregen' hebben; hij vond deze zaak blijkbaar te 'heet' en deed verder niets meer. M16 had SOE over deze zaak geïnformeerd, zonder overigens het telegram uit België te laten zien.

De opsteller van bedoeld document had verder niets meer over deze zaak vernomen, maar nu kon hij bevestigen dat het bericht van 10 december 1943 klopte

* *De Wilde* was een pseudoniem van de provocateur A. van der Waals.

met een op 5 januari 1944 door MI6 ontvangen bericht over 'Wezener (sic), van der Giessen en Rietveld'. SOE Dutch Section had de genoemden geïdentificeerd als haar agenten *Lacrosse* (Wegner), *Cabbage* (Van der Giessen) en *Parsnip* (Van Rietschoten). Wie dit document heeft opgesteld, is niet duidelijk. Het is niet ondertekend en draagt slechts het kenteken *RAW/1240*. Het is ook geen kopie van een origineel, het is een overgetypt exemplaar, waarop vermeld staat dat het oorspronkelijke document is 'retained in department under section 3(4) of the Public Records Act 1958'.¹³⁰

Zeer vreemd is dat een tweede document, afkomstig van SOE's Security Section en gedateerd 2 maart 1944, meldde dat die dag een bericht over Wegner binnengekomen was, oorspronkelijk gedateerd 10 december 1943 – dus toen al bijna drie maanden oud –, waarin deze vroeg de volgende boodschap door te geven aan Blizard en Bingham:

The all organisation is in hands of the Germans during the last two years also ten men of the I.S. The Germans are sending in the Code and Wireless apparators (sic). All the reception landing are German and Dutch Nazi's. Aat Rietveld Wegner Kluif are going to try to reach England and have other important messages for the Dutch chief in London Colonel de Bruine.

Het betreft hier duidelijk Wegners oorspronkelijke bericht, op 10 december 1943 verzonden via de Belgische MI6-radioverbinding, waarvan hiervoor sprake was. Hoe is het mogelijk dat dit bericht SOE niet eerder, in december 1943, bereikt heeft en waarom wist De Graaf daar kennelijk in mei 1944 nog niets van, toen Celosse probeerde de terugkeer van Van Rietschoten en Van der Giessen te regelen?

Voorgaande documenten doen vermoeden, dat het slechts partieel en vertraagd doorgeven van informatie aan SOE een van MI6's *tools* was. Had die vertraagde doorgifte in dit speciale geval te maken met het gegeven dat in december 1943 het officiële onderzoek naar het Englandspiel-debacle door het Joint Intelligence Committee (JIC) plaatsvond? Of was er ook nu sprake van standaardbeleid van de dienst, eventueel in opdracht van andere instanties?

Voor de betrokken agenten bleek het achteraf te laat. Wegner was alweer gearresteerd, voor beide anderen kon SOE op zo'n korte termijn kennelijk niets meer uitrichten.

Toch is de reactie van SOE Dutch Section op *Faro's* hulpverzoek voor de agenten Van Rietschoten en Van der Giessen niet zonder meer te begrijpen. Tenzij men na het recente debacle van het Englandspiel geen enkel veiligheidsrisico meer wilde lopen door met een reddingsactie in een mogelijk door de Duitsers opgezette val te lopen.

Conclusies

In aanvulling op wat daarover in hoofdstuk 4 vermeld is over de interne *security*-voorzieningen van SOE en de invloed die M15 en M16 daarop konden uitoefenen, is in dit hoofdstuk aangetoond dat ook 'in het veld', in bezet en neutraal Europa, de greep van M16 op de SOE-verbindingen bijzonder groot was. Dat stelde de dienst in staat voor SOE bestemde informatie zonodig te manipuleren, door toepassing van kunstgrepen de inhoud ervan te beïnvloeden. In hoofdstuk II worden de oogmerken voor dit opzettelijk handelen, met het verslaan van nazi-Duitsland als kern, bij wijze van hypothese beschreven.

Dat er, wat SOE Dutch Section aangaat, in de periode maart 1942 tot voorjaar 1944 manipulatie van informatie heeft kunnen plaatsvinden en ook daadwerkelijk plaatsvond, heb ik hiervoor aannemelijk gemaakt. Lauwers' telegrafieopleiding, en met name zijn instructies hoe te handelen bij gevangenneming, de hem verstrekte *security check* en overige code-uitrusting, zouden gekwalificeerd kunnen worden als op manipulatie gerichte voorbereidingshandelingen; er zijn aanwijzingen dat later gezonden collega's op gelijke wijze werden uit- en toegerust. De histories van de SOE-agenten Dessing, Van Rietschoten, Van der Giessen en Wegner behelzen voorbeelden van daadwerkelijke manipulatie van voor SOE bestemde informatie.

Britse interne onderzoeken

De volgende documenten laten zien hoe serieus en diepgaand men in Engeland het mislukken van de SOE-operaties in Nederland onderzocht heeft:

- Lauwers' 'after action report', zijn verslag van de missie-*Catarrh* van 30 mei 1945;
- het SOE-rapport, getiteld *German Penetrations of S.O.E. Organisations* uit 1945;
- SOE's *Dutch Investigation Report*, een verslag van een intern SOE onderzoek van 29 november 1943, opgesteld naar aanleiding van de informatie van de inmiddels in Bern gearriveerde ontvluchte agenten Ubbink en Dourlein;
- een rapport van het Joint Intelligence Sub-Committee (JIC), getiteld *S.O.E. Operations in Europe*, van 22 december 1943.

De analyse levert een aantal verrassende inzichten op.

Lauwers' 'after action report'

In de PRO-archieven bevinden zich kopieën van een handgeschreven verklaring van Lauwers en van een uitgetypte versie daarvan, gedateerd: Tyting House, Guildford. May 30th, 1945.¹ In Tyting House werd Lauwers na terugkeer in Engeland ondervraagd door personeel van SOE's Security Section; het etablissement werd in SOE's organigram aangeduid als *Station 28*.

Genoemde schriftelijke verklaring is blijkbaar het enige document dat over Lauwers' ervaringen is opgemaakt; men heeft hem simpelweg verder nooit iets gevraagd.² Hij werd bij terugkeer, hoewel hij daar expliciet om verzocht had, niet verhoord. Lauwers' verslag van zijn verblijf in Guildford wordt in essentie bevestigd door een document van 5 juli 1945, waarin Security aan SOE Dutch Section laat weten dat Lauwers op basis van zijn schriftelijke verklaring én informatie verkregen uit de verhoren van Giskes 'schoon' bevonden is. Verder leest men in dit aan SOE Dutch Section gerichte stuk, dat men Lauwers zolang die verhoorverslagen niet beschikbaar waren niet had willen verhoren. Nu die stukken voorlagen, leek een verhoor niet meer opportuun: 'there is no reason to doubt his loyalty.' SOE Dutch Section kon Lauwers, onder mededeling van dit voor hem bevredigende resultaat, aan de Nederlandse dienst overdragen.³

Die overdracht had op 1 augustus 1945 plaats; maar om een of andere reden werd de Nederlandse autoriteiten die positieve uitslag niet meegedeeld. Anders is

niet te verklaren waarom Lauwers zo lang heeft moeten wachten voor hij in Nederland van alle blaam gezuiverd werd. Toen hij die maand in Utrecht aankwam, werd hij onmiddellijk van verraad beschuldigd. Er volgde een nieuw veiligheids-onderzoek, nu door de Nederlanders, dat op 15 augustus tot zijn interne 'rehabilitatie' leidde. Maar nog op 15 juni 1946 wees de minister-president in zijn beantwoording van vragen van de Tweede Kamer over het Englandspeel naar Lauwers en Jordaan als degenen, die door hun samenwerking met de Duitsers het Spiel mogelijk gemaakt hadden.⁴

Lauwers' in hoofdstuk 8 aangehaalde 'RAPPORT betreffende NORDPOL-AFFAIRE' van 12 februari 1946 was dan ook in de eerste plaats als een verweer tegen dit soort verdachtmakingen en beschuldigingen geschreven, maar dat had niet onmiddellijk het gewenste gevolg.

Een vergelijking van dat 'RAPPORT' met de in Tyting House geschreven verklaring levert in essentie geen verschillen op. In die verklaring schrijft Lauwers letterlijk:

Major GIESEKES (sic.) (...) saw me in prison shortly after my arrest and asked me to transmit messages for him, promising that my life would be spared should I be willing to do so. At Beaulieu I had been told they would try this and that I could consent provided I did not give my identity check away.

Een belangrijk element dat Lauwers hier weglaat, maar dat hij bij zijn verhoor door de Enquêtecommissie wel noemde, is de door de Britse instructeurs aangedragen grond voor het in Beaulieu gegeven advies, namelijk dat Londen langs die weg over een door de vijand vertrouwde radioverbinding zou kunnen beschikken om een tegenspel op te zetten. Alle andere belangrijke elementen zijn in beide rapporten, soms in andere bewoordingen, aanwezig.

Dat de Britten Lauwers niet nader over zijn verblijf in Duitse gevangenschap en zijn vermeende collaboratie hebben verhoord, wijst erop dat men inmiddels wel wist hoe de vork in de steel zat, maar geen behoefte had daar verder ruchtbaarheid aan te geven.

SOE-rapport 'German Penetrations of s.o.e. Organisations'

Dit rapport bevestigt voorgaande conclusie dat SOE er in de zomer van 1945 niet meer nieuwsgierig naar was hoe de Duitse penetratie van hun Dutch Section-verbindingen had kunnen slagen. Opmerkelijk is de notitie in relatie tot Lauwers' verweer, opgenomen in een bijlage, dat hem in Beaulieu gezegd zou zijn dat hij onder zekere voorwaarden voor de vijand mocht werken:

this defence has never been offered by any other arrested agent in any other country (...) although it is believed that Belgian agents may have been given similar instructions by the Belgian Surete (sic) or Deuxieme Direction, without the knowledge of the s.o.e. Section.⁵

SOE heeft kennelijk intern geen naspeuringen verricht naar het 'wie, hoe, wat en waarom' van Lauwers' instructies, die, zoals we in hoofdstuk 8 zagen, bij M16 standaard waren. SOE zocht verklaringen en excuses binnen de eigen parochie en constateerde over Lauwers' rol:

It can be said that it was partly through negligence and insufficient attention to the traffic that the true position was not entirely detected, but not entirely, as Ebenezer actually agreed to transmit himself, and also several messages were found on him ready for transmission to London. (...) This was of the greatest assistance to them as it bridged the most difficult stage in playing back a set – that of composing messages that will not arouse suspicion, immediately subsequent to the arrest.

De opstellers van het rapport hebben, mag men concluderen, geen inzage gehad in Lauwers' 'Tyting-house'-verslag en de daaraan gekoppelde vrijspraak door de eigen Security. Zo kon het gebeuren dat van tijd tot tijd geruchten de kop opstaken dat Lauwers en zijn collega's, door hun vermeende medewerking met de vijand, mede schuld aan het gebeuren droegen.

Het rapport concludeert samenvattend dat de arrestaties en de daaropvolgende penetratie van de SOE-netwerken veroorzaakt zijn door de volgende, in volgorde van belangrijkheid genoemde oorzaken:

- 1 niet te vermijden risico's verbonden aan SOE-activiteiten, waarbij noodzakelijkerwijs veel plaatselijke agenten en contacten ingeschakeld werden, met alle daaraan verbonden risico's van verraad door infiltranten;
- 2 veiligheidsfouten van de agenten;
- 3 Duitse vaardigheden in het opsporen van zenders, het onderscheppen van berichten en het 'terugspelen' van buitgemaakte zenders, daarbij geholpen door het inefficiënt lezen van het berichtenverkeer door het (Londense) hoofdkwartier;
- 4 het martelen en overbluffen van gearresteerde agenten.

Het materiaal waarop de samenstellers zich baseerden, bestond uit ondervragingsverslagen van teruggekeerde agenten, van plaatselijk gerekruteerde leden van de SOE-circuits en van SD- en Abwehr-agenten, inclusief hun plaatselijk geworven helpers.⁶

Voor mijn verdere betoog zijn drie constatering met betrekking tot dit rapport van bijzonder belang:

- 1 de bewering dat slechts één Nederlandse en mogelijke enkele Belgische SOE-agenten het verweer aanvoerden in Engeland geïnstrueerd te zijn bij arrestatie de vijand medewerking voor te spiegelen;
- 2 het feit dat er geen melding wordt gemaakt van nader onderzoek naar de bron van de beweerde instructies;

- 3 het ontbreken van een analyse van de oorzaken van het inefficiënt lezen van het berichtenverkeer op het SOE-hoofdkwartier, met name wat betreft de procedurele en technische aspecten.

Die bewering en de geconstateerde lacunes geven aanleiding tot de vraag hoe men in het verleden, toen de eerste berichten over het rampzalige verloop van de SOE-operaties in Nederland tot Londen doordrongen, met deze zaken is omgegaan. Twee eerdere onderzoeksverslagen, een intern SOE-onderzoek naar de gang van zaken in Nederland en een breder extern onderzoek, zouden daarover mogelijk uitsluitsel kunnen geven; de resultaten van die onderzoeken kwamen in december 1943 beschikbaar.

Intern SOE-onderzoek – Dutch Investigation Report, december 1943

De opdracht tot onderzoek werd op 29 november 1943 gegeven.⁷ Aanleiding was uit Bern afkomstige informatie, verstrekt door de daar inmiddels gearriveerde uit Haaren ontsnapte agenten Ubbink en Dourlein. Het rapport, dat in december 1943 werd uitgebracht,⁸ trekt, onder het grootst mogelijke voorbehoud, de volgende conclusies:

- de Sabotage- en Ontsnappingsorganisatie van SOE in Nederland was begin 1943 in Duitse handen; alle radioverkeer werd vanaf dat moment door de Duitsers gecontroleerd; iedere agent die sindsdien naar een receptiecomité werd gestuurd, viel direct in Duitse handen;
- oorzaak van de ramp was de gevangenneming van belangrijke agenten die de vijand uitgebreide informatie gaven. De snelheid waarmee deze ramp zich kon voltrekken lag aan het gebruikte systeem van receptiecomités;
- er zijn geen aanwijzingen gevonden die wijzen op een 'lek' bij SOE of op het Nederlandse hoofdkwartier.⁹

Dat voorbehoud was vooral gebaseerd op nog aanwezige lacunes in de bij SOE Dutch Section aanwezige informatie én de constatering 'that the Enemy-controlled traffic has been so skilfully worked that no one in SOE could, without extraneous information, have detected the deception'.¹⁰ Daarom stelde de opdrachtgever, het hoofd Security Senter (AD/P), de SOE-leiding voor om een vervolgonderzoek naar de 'Signals Security' in te stellen; een logische stap. Hij schreef:

C.D. might, (...) ask MS (hoofd SOE Verbindingen) to report on the Dutch traffic (...) stating whether 'finger-printing' or other aids of detection were available (...) and stating whether any of it, viewed as traffic (i.e. on the technique of transmission), excited any curiosity at the time (i.e. over the past twelve months) and, if so, what (...) action was taken (...) it would be important to know the answer to this, as it may appear to some of the outside

bodies who have taken an interest in our affairs that it is strange that we should have conducted traffic with the enemy for a year without realising it.¹¹

De verwijzing naar de 'technische' kant van het telegramverkeer is belangwekkend, maar nog interessanter is de beperking van het onderzoek tot een terugblik over twaalf maanden. Dat hing misschien samen met de eerste indruk die men, onder alle voorbehoud, gekregen had dat de penetratie pas begin 1943 was begonnen. Het geopperde vervolgonderzoek zou ook slechts een eerste stap hebben kunnen zijn, op basis van wat SOE Dutch Section en SOE Security op dat moment wisten.

Veelzeggender is de daarop volgende stap: een schriftelijke uitnodiging van A/CD (Boyle) aan A.C.S.S. (Dansey, M16) om overleg over deze affaire mogelijk te maken tussen Section v van M16 en de Special Section van SOE, in het belang van beide diensten en op basis van 'full disclosure of our respective interests in Holland'.¹² Beide secties hielden zich bij hun respectieve diensten bezig met contraspionage. M16 Section v was tevens belast met het beheer en de distributie van *top secret* inlichtingenmateriaal (ISOS/Enigma etc.), verkregen door het afluisteren van de vijandelijke verbindingen.

Wat was het speciale belang dat M16 Section v in Nederland had? Lag de bedoelde onbekendheid met elkaars belangen in Holland misschien aan de wortel van het debacle van het Englandspiel? En waarom waren Section v's belangen in Nederland, eind 1943, bij SOE nog niet bekend? Men was immers bij de zogenaamde 'Glenalmond Treaty' van 12 augustus 1943 overeengekomen dat:

Section v for S.I.S. and the Security Directorate for S.O.E. should work to the fullest exchange of information, but should also in each case act as a filter and consult the other party before imparting certain information to the operational branches of the organisation concerned.

In datzelfde document leest men dat vóór augustus 1943 die filterfunctie binnen SOE waarschijnlijk door Boyle, het hoofd van SOE's Intelligence, Security en Personnel Services, vervuld werd:

Section v had certain information from time to time of a specially delicate character and at all times Air-commodore Boyle himself was the fully trusted recipient of this information, but it was not until the 'Glenalmond Treaty'...¹³

Ligt in het bestaan van die filterfunctie al niet een deel van het antwoord op de vraag waarom het Englandspiel in Londen al niet veel eerder ontdekt is, bij voorbeeld uit afgeluisterd Duits zendverkeer?

Het antwoord op al deze legitieme vragen zal men echter in de Britse documenten tevergeefs zoeken. Of het in december 1943 voorgestelde overleg tussen beide *security*-afdelingen daadwerkelijk heeft plaatsgevonden, is niet bekend. Eventuele resultaten zijn vermoedelijk binnenskamers gehouden. In het eerder aangehaalde

rapport uit 1945 vinden wij er geen spoor van terug. Maar uit Marks' mededelingen in de BBC-serie over SOE uit 1984 en zijn latere uitlatingen in woord en geschrift weten we dat hij niet later dan februari 1943 zijn juist op technische gegevens gebaseerde twijfels over het radioverkeer met Nederland schriftelijk aan zijn chef, brigade-generaal F.W. Nicholls (ms), en Gubbins, heeft gerapporteerd.¹⁴ Van dat rapport, dat volgens Marks door beiden zeer serieus genomen werd, vinden wij in de hier beschouwde rapporten niets terug; Marks' rapport is onvindbaar.¹⁵

Ook in het hierna te bespreken rapport, dat bijna leidde tot de opheffing van SOE, zijn de hier aan de orde gestelde vragen niet beantwoord;¹⁶ indirect vergroot dat rapport toch het inzicht in deze zaken.

JIC-rapport – S.O.E. OPERATIONS IN EUROPE – Report by the Joint Intelligence Sub-Committee¹⁷

Dit Sub-Committee van de Britse Chiefs of Staff kreeg op 1 december 1943 opdracht uit te zoeken hoe gefundeerd beschuldigingen waren dat SOE-organisaties in Europa door de vijand geïnfiltrerd zouden zijn en in welke mate. Het rapport behandelt in deel B, behalve Nederland ook Polen, België, Frankrijk, Noorwegen en Duitsland. De directe aanleiding van het onderzoek vormden echter de gebeurtenissen in Nederland die voor de RAF aanleiding waren serieus te overwegen alle SOE-vluchten stop te zetten.¹⁸ Een behandeling in extenso is niet nodig. Wij zullen ons beperken tot de paragrafen 18-32 uit deel B, Nederland, en de punten 8, 9, 11 en 12 uit het algemene deel van het rapport.

• B. Nederland

De gebeurtenissen in Nederland worden behandeld op basis van bewijsmateriaal aangereikt door de hogere echelons van MI6 en SOE, door personeel van SOE Dutch Section en uit het hiervoor aangehaalde DUTCH INVESTIGATION REPORT; de lezer herinnert zich hoe voorlopig de conclusies van dat rapport waren.

Het merendeel van de aangevoerde detailinformatie is uit dat laatste rapport afkomstig en geeft dus een vertekend beeld van het tijdstip waarop de Duitse penetraties van de SOE-organisatie in Nederland daadwerkelijk begonnen.

Over de sabotageorganisatie die in het voorjaar van 1942 werd opgebouwd, wordt in paragraaf 19 alleen vermeld dat tot juli 1942 zeven onafhankelijke organisatoren gearachuteerd werden, waarvan één in juni 1942 naar een receptiecomité van een collega die al in maart 1942 gedropt was. Dat is vrijwel alles wat over die eerste cruciale periode tot juli 1942 in het rapport vermeld wordt. Over de in de *War Diary* vermelde incidenten uit die tijd en hoe daarop door SOE gereageerd werd, zoals beschreven in hoofdstuk 6, en met name van het door Boyle voorgestelde gezamenlijke onderzoek door de *security*-afdelingen van MI6 en SOE, wordt in het geheel niet gerept.

Vanaf paragraaf 20 concentreert het verhaal zich op de gebeurtenissen rond de *Plan voor Holland*-organisatie en het door SOE Dutch Section en de Nederlandse

regering (sic) geadopteerde beleid om bij voorkeur met receptiecomités te werken. SOE streefde naar het opbouwen van onafhankelijk werkende verzetsgroepen, maar door de beperkt beschikbare, geschikte afwerpterrainen, bepaald door de geografische condities, kwam daar in de praktijk weinig van terecht. Er ontstonden *cross receptions* en hoewel voor het werken met receptiecomités veel te zeggen valt, was voor een land als Nederland het risico van het werken met deze comités te groot.

De rest van het rapport is wat Nederland betreft gewijd aan de bekende gegevens over Jambroes en zijn opvolgers en de redenen waarom de vluchten boven Nederland door de RAF op 11 juni 1943 werden stopgezet. Dit gegeven en de van MI6 verkregen informatie leidden uiteindelijk tot het onderhavige onderzoek. Op basis van de voorhanden informatie kon men nu met zekerheid aannemen dat de gehele SOE-organisatie in Nederland vanaf november 1942 onder Duitse controle stond. Op 29 november had namelijk een van de agenten die nu in Zwitserland was, gerapporteerd dat hij direct bij aankomst in Nederland gearresteerd was. Deze agent (*Chive* – B. Ubbink) was gezonden naar een receptiecomité van een sabotagegroep*, waarnaar ook in september 1942 Jambroes' opvolger (*Kale* – K. Beukema toe Water) gestuurd was.

Opmerkelijk is dat het Sub-Committee deze draad niet verder terug in de tijd afwikkelt, hoewel het rapport vaststelt dat Beukema toe Water pas op 14 november 1942 zijn eerste radioboodschap stuurde en wel via de marconist van de sabotagegroep waarnaar hij en de nu in Zwitserland verblijvende agent gestuurd waren. In die radioboodschap van de 14de meldde de marconist tevens Jambroes' arrestatie op de 8ste of 9de november. Het rapport meldt verder dat men niet had kunnen vaststellen of Jambroes en zijn opvolger, Beukema toe Water, elkaar ooit ontmoet hadden.

In paragraaf 32 wordt vervolgens de conclusie getrokken dat SOE er wijs aan zou doen de operaties niet te hervatten, voordat een grondige controle van de bestaande organisatie in Nederland heeft plaatsgevonden of een nieuwe organisatie is opgebouwd.

Al geeft dit rapport dan geen inzicht in wat er precies in de periode maart 1942 tot juli 1942 aan de Londense kant, vooral wat de verbindingen betreft, gebeurd is, het stoppen met het onderzoek op het moment dat men de sleutel tot het raadsel praktisch in handen heeft, maakt duidelijk dat men dat ook niet heeft willen weten. Dat is geheel overeenkomstig de lijn die al uit de drie voorgaande rapporten bleek: het ontwijken van een systematische analyse van de oorzaken van het Englandspiel-debacle. Dat men daarmee uitsluitend mogelijke blunders heeft willen toedekken is niet waarschijnlijk. Zeker niet als wij ons buigen over de volgende punten uit het algemene deel van het JIC-rapport.

* Ubbink was één jaar eerder in de nacht van 29/30 november 1942 afgesprongen.

• *paragraaf 8, 9, 11 en 12 uit het algemene gedeelte*

In de paragrafen 8 en 9 wordt een relatie gelegd tussen de sabotage- en subversieve activiteiten van SOE en Special Intelligence, informatie over de vijand, speciaal verkregen door het afluisteren van diens radioverbindingen. Opgemerkt wordt dat de SOE-activiteiten 'are in other countries conducted under a joint authority with Special Intelligence'.¹⁹

Uit de context moet worden afgeleid, dat met het land waar dan níét onder *joint authority* gewerkt wordt, Groot-Brittannië bedoeld is. Kennelijk zien de opstellers van het rapport dat als een probleem, dat in paragraaf 11 verduidelijkt wordt, waar staat 'that this is the only country in which special operations are conducted under a separate authority from secret intelligence', waar met gescheiden verbindingen en eigen, onafhankelijke agenten gewerkt wordt, die vaak met dezelfde buitenlandse organisaties samenwerken. Geconcludeerd wordt dat zo'n (gescheiden) systeem de kwetsbaarheid van beide diensten vergroot. In paragraaf 12 wordt aansluitend, niet onbelangrijk, nog vermeld dat men geen bewijs heeft gevonden dat MI6 en SOE bewust informatie voor elkaar hebben achtergehouden.²⁰

De speciale betekenis van de besproken paragrafen wordt helder tegen de achtergrond van het commentaar van Brook, op dat moment verantwoordelijk voor de SOE operaties in Noordwest-Europa, die als SOE-vertegenwoordiger de meeste ondervragingen heeft bijgewoond.²¹

Brook merkte op dat het onderzoek in het algemeen fair en onbevooroordeeld was verlopen. Kritiek had hij slechts op het feit dat MI6-vertegenwoordigers als co-ondervragers waren opgetreden; maar dat had alleen nadelige gevolgen gehad waar het HOLLAND betrof. Het hele onderzoek mikte echter, naar Brooks indruk, op meer. Het was een voorgekookte zaak, waarbij de hele zeggenschap over SOE op het spel stond. Die indruk werd door de hele teneur van het rapport versterkt. Zo was er in het rapport in zeker opzicht sprake van het bijna opzettelijk negeren van feiten. Zoals in paragraaf 11, waar gesproken werd van 'the only country in which special operations are conducted under a separate authority'; die constatering was volgens Brook niet met de feiten in overeenstemming en dat wist het JIC-comité als geen ander. Maar ook het gestelde in paragraaf 12 klopte naar zijn mening niet, want

it was perfectly clear that S.I.S. had withheld information from S.O.E. and S.I.S. hardly challenged this fact. (...) Moreover, in the very course of the enquiry, it became clear that S.I.S. were apparently receiving important further information, which they were similarly withholding. In view of the further source of (...) (woord weggelaten) intelligence and its undoubted relevance, I feel that this calls for a further enquiry under the same auspices.²²

Gelet op de opbouw van Brooks commentaar mag men veilig aannemen dat het hier geciteerde betrekking heeft op Holland. Daarover heeft hij naar aanleiding van dit rapport dan ook een apart commentaar geschreven.²³

De kern van Brooks rapport over Holland spitst zich toe op paragraaf 32 van het JIC-rapport dat handelt over SOE's opstelling nadat in het voorjaar van 1943 serieuze vermoedens waren gerezen over Duitse penetratie van haar circuits in Nederland. Hij weerspreekt de beschuldiging dat SOE de door MI6 aangedragen bewijzen daarvoor terzijde geschoven zou hebben. Hij wijst er onder meer op, dat er een gezamenlijk, drie maanden durend onderzoek door SOE Dutch, 'ordinary MI6' en Section V MI6 gehouden is waarbij op basis van bewijsmateriaal uit diverse bronnen gepoogd is vast te stellen of de SOE-circuits in Nederland inderdaad gepenetreerd waren. Maar het was uitgerekend MI6 dat weigerde zijn bewijsmateriaal op tafel te leggen. Een curieuze weigering, gelet op het feit dat MI6 eerder, op expliciet verzoek van SOE, gezegd had dat het beschikbare materiaal over de onbetrouwbaarheid van de SOE-organisaties in Nederland in het geheel geen conclusies toeliet. Dat expliciete oordeel was door SOE nadrukkelijk gevraagd, omdat het bewijsmateriaal dat voorhanden was zeer tegenstrijdig en misschien zelfs 'gekleurd' was.²⁴

In de volgende paragraaf zal ik nagaan hoe Foot het JIC-rapport en speciaal Brooks verweer wat Nederland betreft in zijn *SOE in the Low Countries* behandelt.

Voorlopig kan geconstateerd worden, dat deze JIC-Commissie de periode maart 1942 tot juli 1942 niet onderzocht heeft. Er wordt met een wijde boog omheen gelopen, daarmee wordt vermeden de periode waarin MI6 de verantwoording droeg voor SOE's radioverbindingen aan een gedegen onderzoek te onderwerpen. Men sneed het onderwerp gewoon niet aan!

Op basis van dat rapport kan verder gesteld worden dat Special Intelligence in het Englandspiel op de achtergrond een rol gespeeld heeft. Het 'hoe en waarom' daarvan heeft tot nu toe niemand aan Britse zijde uit de doeken willen doen. Dat zou kunnen verklaren waarom MI6 bepaalde informatie niet aan SOE doorspeelde, bang zijn bronnen te moeten onthullen.

Dat dit materiaal over Nederland beschikbaar was, blijkt wel uit een document dat betrekking had op de hiervoor vermelde door Brook aangesneden zaak. Dat document, bestemd voor SOE, behelst MI6 Section V's eindconclusie betreffende de veiligheid van de Ordedienst (OD), met het oog op een mogelijk Duitse infiltratie van deze organisatie. Onderdeel van die conclusie is de mededeling: '(b) In such most secret material as we have received there is no trace of enemy penetration.'²⁵ *Most secret material* is een andere benaming voor *Special Intelligence* of *ISOS-materiaal*, informatie afkomstig van afgeluisterd vijandelijk radioverkeer.²⁶

SOE in the Low Countries

De auteur behandelt het JIC-rapport in iets meer dan drie bladzijden. Hij vermeldt dat de JIC zich in dit geval dienstbaar maakte aan de door een aantal departementen

en diensten lang gekoesterde wens SOE 'op te blazen'. Het tijdstip was goed gekozen: Churchill en de Chefs van Staven waren in het buitenland.

Op 13 december 1943 verschenen Senter, hoofd Security SOE (AD/P), en Mockler-Ferryman, hoofd Operaties SOE Europe (AD/E), voor de JIC-Commissie, bestaande uit Cavendish Bentinck en Capel-Dunn, respectievelijk voorzitter en secretaris van het comité, én een delegatie van M15, bestaande uit Liddell, Wethered en Rothschild.²⁷ Maar SOE was niet aanwezig toen een M16-delegatie gehoord werd, noch kreeg de dienst het ontwerprapport te zien voordat dat in circulatie ging. Ook werden de officieren die oorspronkelijk de vermoedens over Duitse penetratie van de SOE-circuits in Nederland naar buiten brachten nooit gehoord.

Over de inhoud van het op 22 december 1943 uitgebracht rapport meldt Foot slechts dat het een opsomming bevatte van zwakke plekken in SOE's algemene *security* op diverse niveaus, speciaal in Nederland. Vreemd genoeg werd nauwelijks verwezen naar de zaak Dourlein en Ubbink, wiens ontspinning uit Haaren en tocht naar Bern de onmiddellijke aanleiding voor dit onderzoek waren. In België hadden ook penetraties plaatsgevonden, maar deze waren uiteindelijk gepareerd; in Nederland was dat laatste duidelijk niet gebeurd.²⁷

De vraag waarom SOE Dutch Section niet van die Belgische ervaringen heeft kunnen profiteren – SOE Belgian Section zette de zaken eind 1942 al recht – wordt door de auteur gesteld noch beantwoord.

Het is niet nodig Foots weergave van het JIC-rapport verder te behandelen; hij beschrijft alleen nog wat er met de resultaten van het onderzoek gedaan werd. De afloop is bekend: SOE overleefde deze aanval, tot het voorjaar van 1946.

Voor dit onderzoek is veel interessanter te constateren dat de auteur niet dieper op de inhoud van het rapport ingaat, vooral niet op de hiervoor geconstateerde beperking die het comité zichzelf oplegde om de periode vóór juli 1942 niet in beschouwing te nemen, en op de weigering van M16 SOE opening van zaken te geven over de bewijzen voor de beweerde penetratie van de SOE-circuits in Nederland in 1943. Dat uitgerekend het eerste punt niet aangesneden wordt, terwijl het cruciaal is om te kunnen begrijpen hoe SOE Dutch Section zich zo om de tuin liet leiden, de opmaat voor het latere Duitse succes, doet vermoeden dat het Englandspiel nog steeds een *unavowable* onderwerp betreft.

Een ander belangwekkend punt is Foots opmerking over SOE's vijanden: C, hoofd M16, het Foreign Office, het Ministry of Information en het Bomber Command, die alle SOE graag ten grave gedragen zagen worden.²⁸ Uit een naar aanleiding van het verschijnen van het JIC-rapport geschreven notitie van D. Morton, Churchills speciale contactman met de geheime diensten, wordt de kern

²⁷ Waarschijnlijk G. Liddell, hoofd B Division. – contrasionage –, M15; major Wethered, M15-liason met SOE Security Directorate en Lord (V.) Rothschild van M15's anti-sabotage eenheid B 1(c).

van de slepende conflicten tussen MI6 en SOE duidelijk. Morton schrijft de Britse premier op 6 januari 1944:

I have always held the view on technical as opposed to political grounds that at least part of the work for which SOE is now responsible should always have been carried out by C.

Welk deel hij bedoelde wordt duidelijk uit de laatste alinea van het geschrift, waar hij schrijft over

...the difference between SOE activities which are a special form of military action and other activities at present carried out by SOE which are political in effect, as well as those highly expert activities which I call 'Secret Communications with the Continent and the Security of the organisation.

Morton herinnert de premier eraan dat C op eigen verzoek indertijd van die 'expert activities' ontheven werd om hem na de val van Frankrijk in staat te stellen zijn failliete inlichtingenorganisatie weer op te bouwen. Daarna zou het voor de hand gelegen hebben deze 'expert activities' weer aan C te doen overdragen.²⁹

Blijkbaar heeft MI6 zich nooit geheel bij het verlies van Section D, verantwoordelijk voor politieke sabotage en subversie, de *unavowable* activiteiten, en de daarvoor noodzakelijke greep op de verbindingen en de beveiliging kunnen neerleggen; in hoofdstuk 3 werd dat probleem al aangestipt.

Dit alles wijst meer en meer in één richting: MI6 was van najaar 1941 tot voorjaar 1943 betrokken bij *unavowable* acties op het vlak van subversie in Nederland. De vraag is op wiens verantwoording en met welk motief? Het eerste deel van deze vraag komt in hoofdstuk 10 aan de orde, het laatste deel, tentatief, in hoofdstuk 11.

Conclusies

Op grond van het voorgaande kan geconcludeerd worden dat van officiële Britse zijde de oorzaken van de Duitse penetratie van de SOE-organisatie in Nederland bewust ná juni 1942 en binnen de operaties van SOE Dutch Section gezocht zijn. Aan de voorafgaande cruciale periode, toen de fundamenten voor de succesvolle Duitse infiltratie gelegd werden, is men volstrekt voorbij gegaan. Dat kan betekenen dat men de oorzaken al kende en wilde verhinderen dat bij grondiger onderzoek door derden informatie naar boven gebracht zou worden, die men liever geheim hield. De reden daarvoor zou geweest kunnen zijn dat men met de voorgestelde opheffing van SOE, eind 1943,

- de lopende operaties wilde voortzetten onder regie van MI6, zonder daarover intern bijzonderheden prijs te hoeven geven; of juist

- die bewuste operaties wilde beëindigen omdat het doel bereikt was of het verwezenlijken daarvan onhaalbaar geworden was, zonder het sedert maart 1942 gespeelde spel te hoeven prijsgeven.

Een tweede conclusie is dat met betrekking tot de situatie in Nederlands bezet gebied *special intelligence*, afgeluisterd radioverkeer, op een of andere wijze een, tot nu toe niet opgehelderde rol gespeeld heeft.

Ten derde kan gesteld worden dat er sterke aanwijzingen zijn dat MI6 van najaar 1941 tot voorjaar 1943 betrokken was bij *unavowable* acties op het vlak van subversie in Nederland.

Een vierde conclusie is dat de in het JIC-rapport gezette trend om geen diepgaand onderzoek in te stellen naar de periode vóór juli 1942, maatgevend is geworden voor alle latere onderzoeken naar de SOE-activiteiten in Nederland. Foots meest recente boek is daarvan het beste bewijs. Maar ook PEC en Koninkrijk hebben zich daaraan, bewust of onbewust, geconformeerd en in goed vertrouwen gepoogd een voor het Nederlandse volk aanvaardbare verklaring voor het England-spiel te geven. En inderdaad: beperkt men het onderzoek strikt tot SOE en SOE Dutch Section, dan vindt men het deplorabele beeld van een blunderende dienst.

Secret War – de organisatie

Inleiding

De titel van dit hoofdstuk is met opzet wijs gekozen, om de omvang van de geheime praktijken en de inzet van agenten in verhouding tot de reguliere oorlogvoering te benadrukken.

In de Tweede Wereldoorlog waren negen Britse diensten bij die geheime oorlog betrokken:¹

- 1 Secret Service (MI5), de binnenlandse veiligheidsdienst;
- 2 Secret Intelligence Service (MI6), de buitenlandse inlichtingendienst;
- 3 Government Code and Cypher School, beter bekend als Bletchley Park, de cryptografische dienst;
- 4 Radio Security Service (RSS), een radioluisterdienst van MI6/MI5, onderdeel van een grote organisatie van luisterdiensten (Y-Service) van de strijdkrachten en het Foreign Office;
- 5 MI9, de escape service;
- 6 London Controlling Section (LCS), belast met strategische misleiding;
- 7 Political Warfare Executive (PWE), belast met verspreiding van 'zwarte' propaganda;
- 8 Auxiliary Units, in 1940 opgerichte speciale eenheden, die bij een Duitse invasie van Engeland achter de Duitse linies moesten opereren; een *stay behind*-organisatie;
- 9 Special Operations Executive (SOE).

De inlichtingendiensten van de strijdkrachten, onderdelen van de reguliere krijgsmacht, vallen niet onder de Britse definitie van *secret services*.

Al deze diensten waren betrokken bij de geheime strijd tegen de As-mogendheden. Coördinatie was dus geboden. In hoofdstuk 4 werd al beschreven dat SOE het resultaat was van zo'n poging tot coördinatie in de chaotische nasleep van de val van Frankrijk in juni 1940. Toen werd besloten de militaire strijd op het continent, behalve door bombardementen, ook met andere middelen voort te zetten: subversie en sabotage. Die poging slaagde maar ten dele. Dat kwam deels door een tekort aan middelen, maar voornamelijk omdat er vrij spoedig uitzicht gloorde op een militaire overwinning op termijn. Dat ontnam de impuls aan de

inzet van partijen om tot coördinatie te komen, zeker toen Hitler in het najaar van 1940 de voorgenomen invasie van Engeland afblies. In dat gloerend perspectief, dat werd versterkt toen Duitsland in 1941 Rusland binnenviel en de Verenigde Staten de oorlog verklaarde, werd subversie, militair gesproken, minder een dwingende voorwaarde dan een aantrekkelijke bonus. Ook in politiek opzicht was er sprake van verschuivingen: subversie werd meer en meer gezien in het licht van de wenselijke naoorlogse politieke landkaart; bij uitstek het aandachtsveld van het Foreign Office.

Er kwam geleidelijk een omslag in het denken over doelen, middelen en mogelijkheden tot stand: van defensief naar offensief. In het spoor daarvan ontstond ook behoefte aan andere coördinatiemechanismen. Bij SOE verschoof het accent naar de militaire kant van het subversieve spectrum: naar paramilitaire acties en (voorbereidingen op) vormen van guerrillastrijd. Mogelijk ontstonden er daardoor lacunes aan de politieke kant van dat spectrum, waar vóór juli 1940 mede het werkerrein van MI6 lag. Het lijkt dat deze dienst daarop heeft willen inspelen. Een aanwijzing daarvoor vormt Edens poging bij Churchill in april 1942 om SOE los te weken van Economic Warfare en te plaatsen onder de Chiefs of Staff. De minister van Economic Warfare, aldus Eden, is geen lid van het War Cabinet noch van het Defence Committee en dus is hij niet op de hoogte van onze *secret policies and purposes*.² Die Chiefs of Staff woonden als adviseurs van hun respectievelijke ministers de zittingen van het Defence Committee bij; als zodanig waren zij beter over deze geheime zaken geïnformeerd.³

In voorgaande hoofdstukken is de plaats van SOE en haar relatie tot enkele van genoemde diensten summier in kaart gebracht. Hier interesseert ons in verband met de *secret policies and purposes* of er mogelijk een connectie was tussen SOE en een van die nieuwe coördinatiemechanismen: de organisatie die de inzet van dubbelagenten stuurde. Een samenwerkingsverband dat sinds het in 1972 verschenen boek van J.C. Masterman bekend is geworden als het *Double-Cross- of XX-System*.⁴

De Britten hebben in de Tweede Wereldoorlog ruim van dubbelagenten gebruik gemaakt; dubbelagenten in alle soorten en maten.⁵ In deze oorlog vaak in Engeland afgezette Duitse radioagenten die, nadat ze gepakt waren, door MI5 werden omgeturnd en tegen hun meesters ingezet. Daartoe werden de oude communicatielijnen van deze agenten via radio, post of door persoonlijke contacten met de thuisbasis voortgezet alsof er niets gebeurd was. MI6 runde dubbelagenten in het buitenland, dat wil zeggen buiten de 'drie mijls'-zone, een in dit verband wat vreemde scheidslijn.⁶ Ontleende MI6 aan dit criterium misschien een claimrecht op gevangengenomen SOE-agenten, waarvan het werkgebied immers voorbij bedoelde scheidslijn gelegen was?

In voorgaande opsomming van geheime diensten zal men de *Double-Cross*-organisatie vergeefs zoeken. Het was een kruisverband, een samenwerkingsconstructie van MI5 en MI6 en de inlichtingendiensten van de strijdkrachten; in

moderne termen: een projectorganisatie. SOE maakte er geen deel van uit, hoewel die dienst toch radioagenten in bezet gebied had die als ze gepakt werden door de vijand als dubbelagenten zouden kunnen worden ingezet. Zouden de Britten van die mogelijkheid gebruik hebben willen maken? Lauwers' getuigenis wees immers in die richting.

Voorgeschiedenis

De Britten zijn erin geslaagd het oude recept voor de inzet van dubbelagenten in de Tweede Wereldoorlog drastisch te herschrijven. Ook in het verleden werden dubbelagenten voor contraspionage- of misleidingsdoeleinden ingezet, maar meestal voor incidentele, enkelvoudige acties van beperkte duur. Het nieuwe concept werd nu juist gekenmerkt door een systematische, onderling gekoppelde inzet voor de korte én lange termijn.⁷ Dat dit ingenieuze en gecompliceerde concept in praktijk gebracht kon worden, was aan drie bijzondere omstandigheden te danken: de Duitsers lieten na tijdig een goed agentennetwerk in Groot-Brittannië op te bouwen; de geïsoleerde positie van dat land ná de val van Frankrijk; en de beschikbaarheid van informatie uit *secret sources*, afgeluisterd en ontcijferd vijandelijk radioverkeer.⁸

Omdat Duitsland aan het begin van de oorlog nauwelijks een spionagenetwerk in Engeland had, moest dat alsnog geïmproviseerd worden. De Britten kregen direct vat op die overhaaste opbouw maar de geïsoleerde positie van het land voorkwam dat men daar in Duitsland lucht van kreeg. Gearresteerde en voor het werk geschikt geachte As-agenten in Engeland werden voor de keus gesteld: meewerken of terechtstelling; slechts een enkeling weigerde medewerking. De verworven *secret sources* stelden de Britten in staat de verbindingen tussen de opgepakte en omgeturnde As-agenten en hun thuisbasis te bewaken en de Berlijnse waardering voor de daar ontvangen, maar gemanipuleerde informatie te controleren en op basis daarvan de kwaliteit van de geleverde informatie zo nodig bij te stellen.⁹

Het onderscheppen van radioverkeer (Y-Service) en het 'breken' van codes begon al vóór deze oorlog;¹⁰ de oorsprong van het *Double-Cross*-systeem ligt in de tweede helft van de jaren dertig.¹¹ Vlak vóór de oorlog namen de Duitsers uitgerkend een Britse dubbelspion, alias *Snow*, in de arm om met zijn hulp alsnog een agentennet in Engeland uit de grond te stampen. Met dat doel speelden zij hem een radiotelegrafietoestel en codes toe.¹² Dat Duitse initiatief had voor de Britten onverwacht grote positieve gevolgen.¹³ Een van die revenuen was een geslaagde 'inbraak' in de handmatige codes van de Abwehr,¹⁴ de spionagedienst van de Duitse Wehrmacht. Het kunnen 'lezen' van deze codes, en van de later ook 'gebroken' machinevariant, maakte voor een belangrijk deel de opbouw van het zogenaamde *Double-Cross*-systeem mogelijk.¹⁵

Over dat systeem kon J.C. Masterman, een topfiguur van de geheime oorlogvoering, na de oorlog schrijven: 'for the greater part of the war (...) by means of

the double agent system we actually ran and controlled the German espionage system in this country'. Hij plaatst het begin ervan rond de val van Frankrijk in juni 1940.¹⁶

Het systeem kwam uit de aard der zaak pas geleidelijk aan tot volle wasdom.¹⁷

Theorie en praktijk

Defensieve opzet

Oorspronkelijk voor contraspionage ontwikkeld, bleek het *Double-Cross*-systeem ook andere voordelen op te leveren, vooral op crypto-analytisch en operationeel vlak. Bij contraspionage tracht men vóór alles greep te krijgen op de opbouw van een vijandelijk spionagenet in het eigen land. Daarbij konden dubbelagenten op drie manieren van nut zijn. Preventief, omdat de vijand niet gauw geneigd zou zijn een nieuw net op te bouwen, als men tevreden was over de nieuwsvoorziening door de eerder gezonden agenten. Defensief, waar men met hulp van 'gecontroleerde' agenten nieuw gezonden agenten en spionnen kon benaderen en arresteren. En informatief, omdat men via de dubbelagenten gegevens over de bij de Duitse dienst gebruikte methoden en werkzame personen op het spoor kwam.¹⁸

Het radiotelegrafisch berichtenverkeer van de agenten met hun Duitse basis leverde tevens informatie over de gebruikte codes en versleutelprocedures. Deze waren van groot crypto-analytisch belang bij pogingen andere Duitse systemen te 'breken'. Regelmatig goed versleuteld radiografisch contact versterkte het Duitse vertrouwen in de veiligheid van de eigen codes en procedures en dat bevorderde de continuïteit in het gebruik daarvan. Dat was eind 1940 erg belangrijk, omdat de Britten in die tijd al ver gevorderd waren met het ontraadselen van bepaalde Duitse codes. Dat jaar slaagde men erin het berichtenverkeer van een heel radionet van de Abwehr, dat zowel operationeel als voor spionage werd gebruikt, te ontcijferen en 'mee te lezen'. Met hulp daarvan was het M15 en M16 gelukt de organisatie van de vijandelijke troepen in kaart te brengen en geplande acties tegen Engeland op het spoor te komen. Het bleek ook mogelijk nieuwe Duitse codes te breken door via de dubbelagenten bepaalde informatie in de bekende, gebruikelijke code aan de vijand toe te spelen, die dan weer in een nieuwe code versleuteld over het radionetwerk van de Abwehr afgeluisterd kon worden: kennis van de inhoud van dat in de nieuwe code versleutelde, op zichzelf niet 'leesbare' bericht leverde de sleutel tot het 'kraken' van die nieuwe code.¹⁹

De door de vijand aan zijn (dubbel)agenten gestuurde gedetailleerde vragenlijsten waren uit operationeel oogpunt interessant. Daaruit konden specialisten soms opmaken hoeveel de vijand al wist en vrij accuraat inschatten welke doeleinden de vijand voor ogen had. Nog belangrijker was dat het mogelijk bleek de vijand middels de door hem vertrouwde agenten over de eigen militaire operaties te misleiden. Het vertrouwen dat de vijand in zijn eigen agenten had moest dus zorgvuldig en geleidelijk, over langere termijn, worden opgebouwd. Dat vergde tijd en het regelmatig vrijgeven van voor de vijand wezenlijk interessante infor-

matie, wat natuurlijk strijdig was met het directe Britse belang. Hier lagen dan ook de moeilijkheden voor de *founding fathers* van het systeem, M15 en M16, bij het gaande houden van de werkzaamheden: de begrijpelijke terughoudendheid bij de strijdkrachten om voldoende 'gevoelige' informatie vrij te geven, zodat het vertrouwen van de vijand in zijn agenten werd uitgebouwd en gestabiliseerd.²⁰

Zowel M15 als M16 maakten gebruik van *Double-Cross*-agenten. M15 in Groot-Brittannië en bepaalde delen van het imperium, M16 daarbuiten. Maar de op het spel staande belangen lieten zich in de praktijk natuurlijk niet binnen dergelijke formele afbakeningen beheren en beheersen. Dit spanningsveld gaf dan ook aanleiding tot voortdurende fricties tussen de hoofdondernemers, M15 en M16.²¹ Beide diensten hadden elkaar bij de uitvoering van de eigen taak nodig. M16 had van oudsher een sterke greep op Bletchley, de cryptografische dienst, terwijl de radioluisterdienst RSS, nauw betrokken bij het eerste succesvolle 'kraken' van Abwehrcodes, aan M15 gelieerd was.²² In mei 1941 kreeg M16 echter ook deze dienst in handen en werd daarmee beheerder van al het afgeluisterde materiaal, bekend onder de verzamelnaam ISOS.²³

De noodzaak tot coördinatie en samenwerking tussen beide diensten werd echter vooral gestimuleerd door beider groeiende behoefte aan geschikte informatie voor doorgifte aan de vijand. Er was voortdurend gebrek aan informatie die kon dienen als antwoord van de dubbelagenten op de hen door de Duitse thuisbasis gestelde vragen. Vooral in de eerste jaren vormde die schaarste een bedreiging voor de opbouw en instandhouding van het systeem. Zulke antwoorden moesten de betrouwbaarheid en waarde van de agenten onderstrepen, maar weer niet zodanig 'juist' zijn dat de eigen Britse belangen te zeer geschaad werden.²⁴

Offensieve toepassing

Die benodigde informatie konden M16 en M15 op den duur niet meer zelf fourneren; die moest met name door de drie krijgsmacht delen geleverd worden. Die eisten voor hun medewerking echter directe resultaten. In de eerste, hectische oorlogsjaren was hun aandacht defensief en resultaatgericht. Het vrijgeven van 'gevoelige' informatie in ruil voor projecten die pas op de lange termijn revenuen beloofden, was niet populair. Die begrijpelijke neiging tot terughoudendheid botste echter met het binnen de *Double-Cross*-organisatie groeiende inzicht, dat het van origine defensieve wapen vooral op het vlak van de strategische misleiding grote offensieve kansen bood. Anders dan tactische misleiding aan het front, mikt de strategische variant op het misleiden van de vijandelijke opperste oorlogsleiding over de eigen plannen en bedoelingen; per definitie een doelstelling op de langere termijn. Wilde het systeem op het beslissende moment, als de geallieerden in het offensief gingen, van nut zijn, dan moest nú begonnen worden zorgvuldig de reputatie van de agenten bij hun chefs als waardevol en betrouwbaar op te bouwen.²⁵ De spanning tussen de korte-termijnbehoeften van de strijdkrachten en de lange-termijnvisie van de *Double-Cross*-organisatie bepaalde tot in 1943 het beeld.

Een memorandum over die spanningen en de moeilijkheden bij het vergaren van voldoende, betrouwbare informatie voor doorgifte aan de vijand,²⁶ vormde begin 1941 de aanleiding tot verdere uitbouw van de bestaande ad hoc-organisatie die zich met deze zaken bezighield.

Organisatie

Aanvankelijk werd het systeem door M15 opgezet en ontwikkeld, en ondergebracht bij de sectie B.I.A., een onderdeel van de Afdeling Contraspionage van deze dienst. Bij M16 deed Section v, de contraspionageafdeling van M16, dat werk. Rond de jaarwisseling 1940/1941 werd op grond van de hiervoor aangestipte problematiek aan die basis een beleidstop in twee geleidingen toegevoegd: de w(ireless) Board en het Twenty Committee. M15 en M16 behielden in de praktijk het toezicht en beheer over de dubbelagenten van hun dienst.²⁷ Het voormalig lid van M15 tevens voorzitter van het Twenty Committee, Masterman, schreef direct na de oorlog een uitstekend verslag van het werk van zijn Committee dat in 1971 werd gepubliceerd. Het boek van Masterman geeft een goed inzicht in de M15-kant van de zaak. Het werk van M16 Section v blijft in het boek onbelicht.

W Committee/W Board

Eerder, in oktober 1940, werd als aanzet tot een meer permanente organisatie, het zogenaamde w Committee in het leven geroepen. Dat gaf zichzelf de opdracht 'to supervise the use of double agents for the dissemination of false information'.²⁸ Leden van dat comité waren de hoofden van de inlichtingendirectoraten van leger, luchtmacht en marine, M16 en de afdeling Contraspionage van M15. Later trad ook Sir Findlater Stewart, de hoogste ambtenaar van de Home Defence Executive (HDE), als vertegenwoordiger van de civiele sector toe. Air commodore A.R. Boyle vertegenwoordigde de luchtmacht in dat Committee; dezelfde man die vanaf juli 1941 bij SOE de functies van hoofd Intelligence, Security en Personnel Services zou gaan vervullen.²⁹ Boyle had in die eerste periode een groot aandeel in de ontwikkeling en instandhouding van het nog wankel *Double-Cross*-systeem.³⁰ Eind 1940 werd het comité herdoopt tot w Board.

Deze op geen enkel politiek of hoger militair gezag gefundeerde w Board rapporteerde aan niemand en was ook aan niemand verantwoording verschuldigd. Er waren geen richtlijnen voor dit werk en de verantwoordelijkheden waren niet vastgelegd. De door M15 geformuleerde doelstellingen, die in een vergadering op 18 november 1940 behandeld werden, luiden als volgt:

- het zodanig voeden van de agenten met accurate informatie dat zij het vertrouwen van de vijand behouden;
- trachten zoveel mogelijk agenten onder controle te krijgen, om bij de vijand de indruk te wekken dat zij het hele land bestrijken en dat geen nieuwe agenten meer gezonden worden;

- door zorgvuldige manipulatie van de agenten en de beantwoording van de hun gezonden vragenlijsten toe te werken naar omvangrijke misleiding van de vijand op het geschikte moment.³¹

De Board zag totale geheimhouding en de grootst mogelijke flexibiliteit en informaliteit bij het afwickelen van zaken als voorwaarden voor efficiënt functioneren. Boyle zei tijdens de eerste bijeenkomst van de Board dat het:

be necessary to pass items of true information to the enemy (...) and if such matters had to be referred to others such as the Chiefs of Staff (...) either permission would be refused or there would be such delay as to have dire results; also the Twenty Committee and the w Board would have to do some 'odd things' of the kind that it was the job of Directors of Intelligence to authorise on their own responsibility.

Deze vrijheid was volgens de secretaris van de Board 'the greatest single factor in enabling double agent work to achieve its successes.'³²

Maar Findlater Stewart stelde bij zijn aantreden onmiddellijk de lastige vraag of men zonder de bevoegde burgerlijke autoriteiten in te lichten wel mócht opereren. Het *Double-Cross*-werk zou bijvoorbeeld de Duitse bombardementstactiek kunnen beïnvloeden, wat mogelijk ongewenste gevolgen voor industrie en bevolking zou kunnen hebben.

Het was met het oog op de noodzakelijke geheimhouding een uitgemaakte zaak dat betrokken ministers, vanwege hun verantwoordingsplicht aan het parlement, geen richtlijnen op dit vlak zouden kunnen geven. Daarom werd de zaak aan Churchill voorgelegd. Het antwoord kwam samengevat neer op onofficiële toestemming; ging het mis, dan kon niet op formele steun gerekend worden.³³

In maart 1942 nam de w Board het belangrijke besluit alle aan de vijand toe te spelen informatie bij het Twenty Committee te concentreren. Dat comité was voortaan het punt waar al die informatie verzameld en gedistribueerd werd. En omdat het Twenty Committee zich uitstekend van zijn taken kweet, werd na verloop van tijd ook het werk van de w Board geleidelijk overgenomen.³⁴

XX- of Twenty Committee

Voor het dagelijkse toezicht op het *Double-Cross*-werk stelde de Board een subcomité in, het xx- of Twenty Committee genaamd. Dat subcomité moest de door te sluizen informatie opsporen, vergelijken en de nodige toestemming voor verzending verwerven, en tevens voor de betrokken diensten als contactpunt functioneren. Richtlijnen voor dat werk waren er niet.

Het comité, dat voor het eerst op 2 januari 1941 bijeenkwam, was samengesteld uit vertegenwoordigers van de inlichtingendiensten van de krijgsmacht, MI6, GHQ Home Forces (het hoofdkwartier van de strijdkrachten in Engeland), de civiele

verdediging (HDE), en MI5. Deze laatste dienst leverde de voorzitter, in de persoon van J.C. Masterman.

Bij die eerste vergadering werd een belangrijk, door MI5 aangedragen thema aangesneden, namelijk de reële kans dat het hele systeem zou instorten, als men niet permanent vooruit plande en een constante stroom consistente en geloofwaardige informatie richting vijand stuurde. Dat hield risico's in, maar die werden meer dan goedgemaakt door de te behalen voordelen op het vlak van contra-intelligence, crypto-analyse en op het operationele vlak. Wat dat laatste betreft werd op 2 januari 1941 al opgemerkt: 'if, and only if, confidence on the enemy side has been established (...) it will be possible (...) to mislead the enemy by false information with regard to large-scale military operations'.³⁵ Handhaving van de geloofwaardigheid van de agenten met het oog op hun latere inzet voor grootschalige operaties bleef een voortdurend terugkerend thema. In juli zou dat punt opnieuw op de agenda gezet worden, met als uiteindelijk gevolg de creatie in oktober 1941 van een op misleiding gerichte organisatie.³⁶ Het hoofd daarvan, colonel Oliver Stanley, werd niet over het bestaan van het *Double-Cross*-systeem geïnformeerd: hem werd slechts verteld dat de w Board over kanalen beschikte om de vijand misinformatie toe te spelen.³⁷ In 1943 werd zijn opvolger lieutenant colonel John Bevan alsnog lid van het illustere xx-gezelschap.

Het Twenty Committee vergaderde wekelijks, van 2 januari 1941 tot 10 mei 1945; in totaal 226 zittingen. Alle agentenkwesties werden aan het comité voorgelegd. De leden van het comité namen ook namens de w Board alle op het agentenverkeer betrekking hebbende besluiten. Het comité besprak de verschillende misleidingsplannen en begeleidde de uitvoering, beoordeelde de Duitse vragenlijsten, trad op als bemiddelingsbureau en contactpunt bij het verwerven van de te zenden informatie en fungeerde als contactpunt voor de betrokken departementen. Elke week gaven MI5 en MI6 een overzicht van de werkzaamheden van hun agenten, zodat iedereen op de hoogte was van de stand zaken. Op deze manier kon toestemming voor doorgifte van informatie verkregen worden, zonder dat de betrokken departementen elkaar daarover alsnog in de haren vlogen.³⁸

Zoals aan het begin al is opgemerkt, runde het Twenty Committee de agenten niet zelf. Die taak werd uitgevoerd door de Section B.I.A. van MI5 en Section v van MI6.

Double-Cross System en SOE

Algemeen

In Mastermans boekindex komt SOE niet voor; wel verwijzingen naar twee prominente leden in de SOE-hiërarchie: air commodore Boyle en Sir Frank Nelson. Boyle werd eerder al aangeduid als een van de *founding fathers* van het *Double-Cross*-systeem; vanaf juli 1941 was hij SOE's hoofd Intelligence, Security en Personnel Services. Nelson (CD) was tot het voorjaar van 1942 hoofd van SOE. Volgens

Masterman werd Nelson in maart 1942 uitgenodigd op een vergadering van de w Board.³⁹ De uitnodiging was het gevolg van een opdracht van hogerhand. Coördinatieproblemen tussen MI5 en MI6 bij de inzet van *Double-Cross*-agenten vormden de aanleiding. Gezocht moest worden naar betere afstemmingsmogelijkheden tussen MI6, MI5 en SOE. De opdracht veroorzaakte opschudding in de besloten *Double-Cross*-gelederen, want SOE zou zo op de hoogte raken van het bestaan van het *Double-Cross*-wapen. Bij die vergadering, op 28 maart 1942, moest Nelson dan ook beloven alles te vergeten wat hij had gehoord.⁴⁰ De toen aangesneden coördinatieproblematiek werd pas in juni 1942 definitief opgelost. MI6 ging toen akkoord met verstrekking aan alle leden van het Twenty Committee van uit *secret sources* afkomstige informatie over *Double-Cross*-agenten.⁴¹

Waarom werden Nelson en zijn dienst bij deze problematiek betrokken? Werd SOE misschien al, zonder dat Nelson daar weet van had, bij *Double-Cross*-operaties ingezet? Mastermans boek geeft op die vragen geen antwoord.

Dat boek behelst overigens nog een passage die SOE betreft: het eerder in deze studie vermelde MI6-aanbod, voorjaar 1942, zijn *blown sets* over te dragen aan het Twenty Committee. Dit aanbod, aldus Masterman:

had opened a new field of work. On the whole, though much time was devoted to these cases, little advantage was obtained from them, perhaps because we failed to use them imaginatively enough to obtain German intelligence information from them.⁴²

Het voorgaande zal nu verder worden uitgediept aan de hand van onder andere de nu beschikbare notulen van de w Board en het Twenty Committee.

*w Board: de vergaderingen van 28 maart en
20 mei 1942*

De vergadering van de w Board van 28 maart 1942, de bijeenkomst waarin het hoofd van SOE voor het eerst van het bestaan van het *Double-Cross*-systeem in kennis werd gesteld, wordt hier verder uitgediept aan de hand van een samenvattend overzicht van de werkzaamheden van de w Board⁴³ en de (summiere) notulen van de betreffende vergadering.⁴⁴

Uit die stukken blijkt dat:

- 1 niet alleen Nelson, maar ook Boyle bij die vergadering aanwezig was. Nelson verklaarde dat SOE, buiten 'geruchten', nooit gevraagd was andere informatie aan de vijand door te spelen. Ook waren SOE van de Duitse kant nooit 'vragen' voorgelegd. Tot zich dat voordeed, zou SOE 'vergeten' dat het Twenty Committee en de w Board bestonden;
- 2 wél werd toegezegd, dat 'SOE would bear the Twenty Committee in mind when any of their agents "went bad on them"'. Boyle verklaarde dat voor die gevallen

inmiddels al voorzieningen getroffen waren. Men zou het Twenty Committee over zulke SOE-agenten informeren;

- 3 voorwaarde voor een effectieve misleiding van de vijand was dat het Twenty Committee vroegtijdig op de hoogte moest zijn van eigen geplande operaties; en dat geconstateerd werd dat 'nothing could be done until the Chiefs of Staff had decided what operations would in fact take place'.

Wat dat laatste punt betreft werd gemeld dat M15 in Frankrijk beschikte over een Britse radioagent,^{*} wiens set door de Duitsers werd 'teruggespeeld'. Omdat men die 'besmette' lijn vanwege zijn onschatbare waarde voor een grotere misleidingsoperatie en om andere zeer belangrijke redenen wilde voortzetten, vroeg men zich af of de agent geïnstrueerd mocht worden om bijvoorbeeld naar de streek rond Brest te gaan. De w Board bleek van mening dat dat niet kon zolang de Chiefs of Staff nog niet over de uit te voeren operaties beslist hadden.

De stukken bevestigen verder dat Sir Findlater Stewart inderdaad door de premier gemachtigd was potentieel 'gevoelige' informatie aan de vijand 'door te spelen'; hij was daar tegenover de premier verantwoordelijk voor. Een ander punt betrof de door het hoofd van M16 (c) soms aan 'friends abroad' verstrekte informatie, een belangrijk knelpunt in de relatie met M15, omdat dat om afstemming vooraf vroeg. Want die informatie aan *friends* zou de Duitsers ter ore kunnen komen en moest dus als zodanig consistent zijn met de informatie die het Twenty Committee doorspeelde.

Op 20 mei 1942 besprak de w Board een notitie van zijn secretaris van 16 mei 1942, getiteld *Major Operations in France*. De inhoud hield verband met de hiervoor onder punt 3 vermelde vraag van M15 over de in acht te nemen grenzen bij het aan door de Duitsers gemanipuleerde Britse agenten in Frankrijk te verstrekken informatie; dat probleem werd in de notitie nu in zijn algemeenheid gesteld.

Uitgangspunt van de notitie was dat de Chiefs of Staff voor 1942 twee wensen hadden:

- het verminderen van de druk op Rusland, en
- klaar te staan om Frankrijk bij wijze van invasie of raid binnen te vallen als de omstandigheden dat nodig of wenselijk maakten.

De w Board constateerde dat, omdat er weinig kans op een invasie of een raid op Frankrijk bestond, ook het eerst genoemde doel niet verwezenlijkt zou kunnen worden. Wel kon het Twenty Committee, door handige vragen en instructies via haar dubbelagenten in Engeland en de *blown* radiosets in Duitse handen in Frankrijk, informatie naar de overkant zenden om de nieuwsgierigheid van de Duitsers op bepaalde delen van Frankrijk te vestigen. Daarvoor kwamen, in verband met de voor de landingsoperaties vereiste luchtsteun vanuit Engeland, maar twee

^{*} Niet is duidelijk of dit een M16- of een SOE-agent betrof.

geloofwaardige doelen in aanmerking: de streek rond Calais en het schiereiland van Cherbourg.

Toestemming om deze middelen in te zetten teneinde aan de wensen van de Chiefs of Staff tegemoet te komen was er niet. Dat lag ook moeilijk, omdat als de Duitse belangstelling op enig punt in Frankrijk gevestigd werd, de gereede kans bestond dat het langs die weg aangeduide punt wel eens het werkelijke doel van militaire actie zou kunnen worden. Daarom stelde de notitie voor te trachten toestemming te krijgen voor een campagne van het Twenty Committee, langs de volgende lijnen:

- het naar de overkant sluizen van informatie over activiteiten van Combined Operations* in Zuid-Engeland, waaronder meldingen over het samentrekken van vaartuigen, troepen oefeningen, enz.; en
- het vestigen van de Duitse aandacht op een 'valse' grote operatie op een specifiek doel, waarbij tevens aanvallen op andere, niet nadere gespecificeerde doelen genoemd zouden worden.

Men zou daartoe dubbelagenten in Engeland en antwoorden op vragen van de Duitsers middels de door hun gecontroleerde Britse agenten in Frankrijk kunnen gebruiken.

Aan zo'n opzet waren echter twee absolute voorwaarden verbonden:

- 1 het specifiek te noemen doel moest, ook voor de toekomst, definitief worden vastgesteld en vastgehouden;
- 2 het moest een mogelijk en een geloofwaardig doel zijn.

Een dergelijke campagne zou volgens de notitie een duidelijk waarneembaar effect op de Duitsers hebben en daarmee de druk op de Russen doen afnemen. Als de vijand de door de dubbelagenten verstrekte informatie zou controleren, zou blijken dat deze op feiten berustte. Het belangrijkste punt waar zowel de geloofwaardigheid van de operatie als de veiligheid van de agenten om draaide, bleef echter de vastlegging van een definitief doel, waaraan men dus zou kunnen blijven vasthouden. Als de Chiefs of Staff het Twenty Committee toestemming zouden kunnen geven voor de volgende arbeidsformule: 'De aanval zal op het geschikte moment op "A" (nader gespecificeerd) gericht zijn en intussen zullen raids worden uitgevoerd op vele doelen, waaronder mogelijk ook "A"', dan zou dit concept kunnen worden verwezenlijkt zonder de agenten prijs te geven, totdat de hoofdinvasie op een geheel andere plek plaatsvond.⁴⁵

De w Board accepteerde het voorstel en besloot als eerste stap dit voorstel aan de Commander-in-Chief Home Forces voor te leggen. Als die akkoord ging dan

* *Combined Operations*: door een speciaal hoofdkwartier onder leiding van Lord Mountbatten geplande en uitgevoerde acties van leger, zee- en luchtmacht in de vorm van commandoachtige overvallen, raids, enz. op de Europese en andere kusten.

zou de w Board de volgende stap overwegen. Was deze daartoe niet bereid, dan zou de zaak uitgesteld moeten worden.

Maar de betrokken Commander-in-Chief weigerde een doel 'A' te noemen, wel beloofde hij het voorstel in gedachten te houden. In een voetnoot bij dit verslag wordt gemeld: 'As a result no deceptive threat was used to help Russia during the year 1942 (and 1943!)',⁴⁶ en, zoals in hoofdstuk 7 te lezen valt, dat laatste klopt niet.

*Twenty Committee: de vergaderingen van
2, 9, 16 en 23 april 1942⁴⁷*

In de, overigens summiere, notulen van deze vergaderingen vindt men sporen terug van het eerder vermelde aanbod van MI6 om zijn *blown* radioagenten aan het Twenty Committee ter beschikking te stellen.

2 april 1942

In de vergadering van 2 april 1942 legde de vertegenwoordiger van MI5 een verklaring af over een nieuwe zaak met de naam MORIBUND, die zowel MI6 als SOE betrof. Omdat SOE erop stond dat in deze zaak de maximaal mogelijke geheimhouding betracht zou worden, werd besloten de door te geven berichten, waarvoor toestemming was verleend, niet eerder intern te laten circuleren dan na vier tot zes weken, ongeacht of de eerste doelstelling gerealiseerd zou worden. Als dat in de praktijk mogelijk bleek, zou het comité tevens wekelijks een resumé van de operationele aspecten van de zaak ontvangen.

9 april 1942

In de volgende vergadering meldde de vertegenwoordiger van MI6 dat hij opdracht had het Twenty Committee een aan MORIBUND analoge radiopost aan te bieden; hij stelde voor deze post de naam TRISTRAM te geven.

16 april 1942

In de vergadering van 16 april 1942 was er op drie punten aandacht voor de combinatie TRISTRAM/MORIBUND:

- binnen het comité bestond verwarring over de vraag of beide radioposten volgens dezelfde procedures behandeld zouden worden;
- de vertegenwoordiger van MI6 liet weten dat TRISTRAM en MORIBUND samenhangen;
- de vertegenwoordiger van de 11de afdeling van MI* gaf zijn oordeel over een 'Troepen-opstelling', aangeleverd door een met MORIBUND verbonden agent: er was geen reden het document als vals te beschouwen.

⁴⁶ MI 11: volgens *The Oxford Companion to the Second World War* (Oxford 1995), 1154: de Field Security Police-afdeling van het Military Intelligence Directorate – War Office.

23 april 1942

In de notulen van 23 april 1942 (MORIBUND wordt dan al niet meer genoemd) komt voor de laatste maal TRISTRAM ter sprake. De vertegenwoordiger van MI6 liet daarover weten dat:

- het beleid in deze zaak in overleg met de Directeuren van de Intelligence-afdelingen van de strijdkrachten zou worden vastgesteld;
- MI6 alleen in technische zin controle over dit station hield;
- langs de gebruikelijke kanalen (MI5 en het Twenty Committee) toestemming voor de over te zenden informatie gevraagd zou worden.

Helaas ontbreken van MORIBUND en TRISTRAM verdere gegevens en bijzonderheden. Op mijn navraag in Londen via de SOE Adviser, liet een vertegenwoordiger van de Britse overheid schriftelijk weten,⁴⁸ dat verdere gegevens ontbraken en dat ook navraag bij de veiligheids- en inlichtingendiensten geen nieuw licht op deze zaken had kunnen werpen. Fotokopieën van de pagina's uit Mastermans boek over het MI6-aanbod (in de eerste helft van 1942) om *blown sets* aan de *Double-Cross*-organisatie beschikbaar te stellen,⁴⁹ waren bijgesloten. Kennelijk waren MORIBUND en TRISTRAM radiostations uit dit aanbod.

Nederlandse Double-Cross-sets?

De veronderstelling ligt voor de hand dat het hier zou kunnen gaan om de SOE-zenders van Taconis/Lauwers (*Ebenezer*) en Baatsen (*Abor*), die in maart 1942 gevangen waren genomen. Die veronderstelling steunt op de volgende overwegingen:

- 1 MORIBUND betrof een gecombineerd SOE/MI6 aanbod; TRISTRAM was daaraan gerelateerd;
- 2 Lauwers' radioverkeer werd na het constateren van het gebruik van de verkeerde *security check* (in de tweede helft van maart 1942) volgens de getuigen JIM/PAM uit de normale routines genomen;
- 3 de tijdsfactor: Lauwers startte met het seinen van de verkeerde *security checks* in de tweede helft van maart. Baatsen werd in de nacht van 27 op 28 maart 1942 gedropt en werd direct gearresteerd; volgens Marks was er radiocontact met hem. CID-agenten komen niet in aanmerking; Van der Reyden werd al halverwege februari gearresteerd en had maar tweemaal radiocontact; dat contact werd door Londen afgebroken. De in februari en maart afgezette CID-agenten waren begin april 1942 nog allen in vrijheid;
- 4 de (uiterst dunne) draad die de operationele naam MORIBUND* zou kunnen verbinden met Lauwers' noodcode, bestaande uit de laatste woorden van een stervende Willem de Zwijger;

* MORIBUND betekent letterlijk en figuurlijk: 'op het punt van sterven'; een relatie met Lauwers' noodcode in de vorm van Willem de Zwijgers stervenswoorden ligt voor de hand (zie hoofdstuk 8, pag 188).

5 op 2 juli 1942 wordt er in de notulen van het Twenty Committee melding gemaakt van 'a new case of a double-cross set in Holland, which (...) should be known as PRIMULA', aangemeld door de MI6-vertegenwoordiger.⁵⁰ De formulering 'a new case...' zou kunnen inhouden dat er al meer van deze *double-cross sets in Holland* waren, bijvoorbeeld MORIBUND en TRISTRAM. Zoals in alle andere gevallen, staat er genoteerd, was ook in deze zaak het primaire doel de agenten in leven te houden om hun ontsnapping mogelijk te maken; over de secundaire doelstellingen wordt in de stukken met geen woord gerept.

Het is zaak langer bij dit onder punt 5 genoemde gegeven stil te staan. Behalve dat, zoals hiervoor bleek, SOE vanaf maart 1942 het Twenty Committee ging ondersteunen bij de uitvoering van zijn taak, staat nu ook vast dat daarbij op zijn minst de radiolijn van één Nederlandse marconist betrokken was. Deze was vóór 2 juli 1942 gearresteerd en uitgezonden door de CID/MI6 of SOE Dutch Section.

Wat de CID-agenten betreft, zou het hier het koppel De Jonge/Radema dan wel Emmer/Ortt kunnen zijn; Alblas en Niermeyer werkten beiden nog in vrijheid. Alleen van het team De Jonge/Radema is bekend dat er na hun arrestatie, op respectievelijk 22 en 29 mei 1942,⁵¹ nog 9 telegrammen met Londen gewisseld zijn, en wel tussen 6 juni en 27 juli 1942.⁵²

Van de SOE-agenten komen in principe alle koppels die na Lauwers en Baatsen zijn afgezet in aanmerking, met als laatste het team Jambroes/Bukkens. Zij werden bij hun aankomst op 26 juni 1942 gearresteerd; hun 'goede overkomst' werd Londen op de 27ste door *Ebenezer* (Lauwers) gemeld.⁵³ Het andere in de maand juni gear parachuteerd SOE-team werd eveneens direct bij aankomst op 23 juni gevangen genomen; hun 'veilige aankomst' werd aan Londen gemeld door *Trumpet* (Jordaan), die zelf begin mei in Duitse handen was gevallen.⁵⁴

Hoewel SOE formeel per 1 juni de radioregie van deze operaties van MI6 overnam, is uit het voorgaande duidelijk dat de 'goede aankomst' van de na 1 juni gedropte teams gemeld werd over SOE-verbindingen die ten tijde van de MI6-regie in Duitse handen vielen. Als in Londen bekend was dat die eerdere verbindingen onder Duits toezicht werkten, zoals uit de getuigenis van Lauwers' radio-instructeur Jim in combinatie met de 2 juli-melding aan het Twenty Committee valt af te leiden, dan wist men op grond van de 'goede aankomst'-meldingen automatisch dat ook de in juni gezonden koppels in Duitse handen waren. Het is aannemelijk dat, middels de door Boyle gemelde 'voorzieningen', alles wat SOE te weten kwam zondig ook het Twenty Committee bereikte. Welke voorzieningen dat waren, is niet bekend.

Als aan SOE Dutch Section geen mededeling gedaan is van de bekende werkelijke stand van zaken, maar in tegendeel zelfs gesuggereerd is dat het ontbreken van de juiste *security checks* op zichzelf geen harde conclusies met betrekking tot de integriteit van een verbinding toeliet, is daarmee het mechanisme dat het England-spiel mogelijk maakte blootgelegd.

Op de in de titel van deze paragraaf verscholen vraag kan alleen met zekerheid gezegd worden dat vanaf juli 1942 één Nederlandse *blown set* voor *Double-Cross*-werk is ingezet; voor eerdere sets is dat mogelijk en zelfs waarschijnlijk. Om die waarschijnlijkheid nog iets aan te scherpen, doe ik nog één keer een beroep op de documenten die op de Belgische situatie betrekking hebben.

Belgische Double-Cross-sets?

De *War Diary Belgium* voor de maand december 1942 bevat een uitgebreid verslag van een door een MI5-deskundige, op verzoek van de Belgische SOE Section (T), uitgevoerd onderzoek naar de positie van een aantal SOE-agenten die mogelijk gecompromitteerd konden zijn. Een van hen, met de codenaam TERRIER, was gedropt in de nacht van 1 op 2 maart 1942. Van hem had men in Londen op 15 oktober 1942 een ‘innocent-letter’* ontvangen met daarin een aanwijzing – ‘suis prison’ – dat hij mogelijk gearresteerd was.

Op basis van bedoeld rapport stopte SOE Belgian Section eind december 1942 de Duitse infiltraties van zijn netwerken definitief af. Dat waren infiltraties, die qua omvang, tijdsduur en gevolgde methodiek vergelijkbaar waren met de penetraties die in Nederland hadden plaatsgevonden.

Het rapport bracht een aantal interessante zaken aan het licht. Zo bleek dat het onderzoek ook diende om na te gaan of de radioposten, als ze inderdaad gecorrumpeerd waren, door MI5 voor operationele misleidingsdoeleinden zouden kunnen worden ingezet; een dergelijke inzet was kennelijk vaste praktijk.⁵⁵

Al snel was het de onderzoeker duidelijk dat:

- de onderzochte, vermoedelijk ‘besmette’ Belgische zenders niet voor het beoogde doel bruikbaar waren, omdat, mede door de chaotische administratie van de sectie, nauwelijks vast te stellen viel wie van de agenten sinds wanneer gecompromitteerd was en hoever de ‘besmetting’ strekte;
- de hoofdoorzaak voor dat non-gebruik lag in de voortdurende inmenging en tegenwerking, soms grenzend aan ondermijning, door de Belgische Sûreté. Deze bemoeide zich op allerlei mogelijke manieren met SOE, waardoor MI5 er nooit zeker van zou kunnen zijn de situatie volledig in de greep te hebben, wat toch een noodzakelijke voorwaarde was om met kans op succes een tegenspel met de vijand op te zetten;
- de SOE-codes voor geschreven berichten en radiocommunicatie volslagen onvoldoende bleken, dan wel de codetraining van de agenten gebrekkig was. Op *identity checks* werd door de sectie nauwelijks gecontroleerd; bij twijfel kon het

* *Innocent letter*: op het oog onschuldige brief met daarin een volgens bepaalde vooraf afgesproken regels in de tekst vervlochten verborgen boodschap.

hoofdkwartier de agent slechts aanvullend een zogenaamde *catch question*⁷ voorleggen. In zo'n systeem was de agent altijd van de in Londen genomen initiatieven afhankelijk; de agenten zelf hadden geen enkel middel om Londen spontaan én discreet te laten weten dat de zaak scheef zat.⁵⁶

- de hele situatie uit het oogpunt van veiligheid zeer verontrustend was, ook omdat van iedere uit België ontsnapte, in Engeland geariveerde nieuwkomer verondersteld kon worden, dat deze op enig moment met een van de betrokken SOE-agenten of hun contacten in aanraking geweest zou kunnen zijn. En omdat een onbekend aantal van deze laatsten zeker 'besmet' waren, kon iedere vluchteling uit België wel een Duitse spion zijn.

Miller, een bij dit onderzoek betrokken officier van SOE's Security Section, liet bij de overhandiging van het betrokken rapport aan Brook, verantwoordelijk voor SOE-operaties in Frankrijk, België én Nederland, weten het met de inhoud en de geplaatste kanttekeningen volstrekt eens te zijn.

Op 11 december 1942 overhandigde hij het rapport en het resultaat van zijn eigen onderzoek inzake, onder andere, TERRIER aan air commodore Boyle. In een begeleidend schrijven benadrukte Miller nogmaals enkele in het rapport gemaakte opmerkingen over de chaotische administratie en de kwesties betreffende de *identity checks*. In dat verband maakte hij nog eens duidelijk dat de marconisten in de ontvangstcentrale in Engeland geen enkel middel hadden om vast te stellen of agenten al dan niet zelf hun berichten zonden. Als deze marconisten dan, om welke reden dan ook, niet in de gelegenheid gesteld konden worden om zich voor het vertrek van een agent met diens stijl van zenden vertrouwd te maken, dan zou het toch op zijn minst mogelijk moeten zijn van elke agent vóór vertrek het 'handschrift' op de band te laten opnemen, als controlemiddel waarmee een geroutineerde marconist in Engeland de stijl van zenden kon vergelijken. Miller merkte verder op dat er kennelijk ook geen pogingen werden gedaan om middels 'Direction Finding'-technieken (D/F) na te gaan of een radioset al of niet verplaatst was.

Zoals al beschreven, op basis van deze informatie werd eind december 1942 besloten in België schoon schip te maken en opnieuw te beginnen. In Nederland zou daar nog meer dan een jaar overheen gaan.

Voordat ik nu aan het voorgaande enige conclusie verbind, plaats ik eerst enige aanvullende kanttekeningen. Wat het herkennen van 'handschriften' betreft is er al uit 1923 stammende literatuur bekend, waarin melding wordt gemaakt van op basis van ervaringen met radiotelegrafie in de Eerste Wereldoorlog ontwikkelde

⁷ *Catch question*: strikvraag, waarop een agent een tevoren afgesproken onlogisch antwoord moet geven, als teken dat hij nog in vrijheid werkt. Het logische antwoord wordt gegeven als men gevangen zit.

controleapparatuur.⁵⁷ Lauwers' 'handschrift' trok in Engeland, zoals beschreven in hoofdstuk 6 en 8, zeker op twee momenten de aandacht. Op 8 september 1942 rapporteerde captain Killick, SOE Dutch Section's communications officer,⁵⁸ aan Gubbins: 'EBENEZER apparently decoded his own messages but had transmission and reception carried out by a third party whom he had recruited locally' Eerder, in maart 1942, had de radio-instructeur Jim gemerkt, dat zijn voormalige leerling *Ebenezer*/Lauwers niet op de normale manier seinde, reden voor hem om bij zijn verloofde Pam te informeren of die iets aan Lauwers' berichten gemerkt had. Jim werkte op dat moment in de radiocentrale van MI6.

De genoemde Miller en Brook namen in oktober 1949 te Londen deel aan de gesprekken van de voorzitter van de Enquêtecommissie met voormalige officieren van MI6 en SOE. Over hun 'Belgische' ervaringen repten zij voorzover bekend met geen woord, hoewel het onderwerp van gesprek daar objectief gezien alle aanleiding toe gaf.

Dat laatste element versterkt mijn overtuiging dat indertijd binnen SOE ook relevante echelons, zoals de Security Section, niet geheel op de hoogte waren van het nagestreefde beleid op het hoogste niveau, bijvoorbeeld inzake de samenwerking met het Twenty Committee.

Want met haar praktische adviezen legt Security de vinger duidelijk op de wonde plek: uitrusting en werkmethoden van SOE's operationele secties, i.c. SOE Belgian Section. Kwam de chaotische archivering en nonchalance wat *identity checks* betreft al voor rekening van de sectie, de belangrijkste factor, het gebrek aan kwaliteit van de uitrusting – waardoor die nonchalance in de hand werd gewerkt –, kwam toch vooral voor verantwoording van de hoogste leiding. Men kan zich voorstellen dat genoemde ex-officieren er weinig voor voelden een buitenstaander alsnog te informeren over wat naar hun mening de oorzaken waren die de leiding zo lang verhinderden adequaat op de gegeven adviezen te reageren, zeker wat Nederland betreft. Als zij die oorzaken al kenden en daarover mededelingen mochten doen.

De conclusie dat MI5 de Belgische 'besmette' verbindingen wegens de bemoeienissen van de Sûreté niet voor operationele misleidingsoperaties kon gebruiken, houdt niet automatisch in dat deze dan niet voor andere subversieve toepassingen zouden kunnen zijn gebruikt, bijvoorbeeld door MI6, al of niet binnen het kader van het Twenty Committee. Een aanwijzing daarvoor zie ik in het uitblijven van diepgaande onderzoeken naar de stand van zaken bij andere SOE-secties en het uitblijven van tegenmaatregelen, waaronder in het bijzonder bij SOE Dutch Section. MI6 was veel beter dan SOE geëquipeerd om de betrokken agenten 'in het veld' te kunnen traceren en te volgen, onder andere middels D/F en het afluisteren van het Duitse radioverkeer. Dat was een achterstand in faciliteiten die SOE pas laat, in het zicht van de echte invasie, voor een deel heeft kunnen inlopen.

Zo tekent zich het beeld af van het bewust in stand gehouden verschil in uitrustings- en voorzieningenniveaus tussen MI6 en SOE, los van de praktische problemen en prioriteitstellingen die noodzakelijkerwijs eigen zijn aan een oorlogseconomie, om zo maximaal voordeel te genereren van in bezet gebied aanwezige

agenten, die door hun gevangenschap niet langer in staat waren hun hoofdtaak uit te voeren. Dit extra voordeel kwam zoals wij zagen ook de gearresteerde agenten ten goede.

De bemoeizucht van de Sûreté heeft er in België waarschijnlijk mede toe geleid dat de Duitse infiltraties daar niet tot een langdurig Spiel hebben kunnen uitgroeien; anders dan de Nederlanders had de Belgische regering uiteindelijk een sterke greep op de SOE-operatie in haar land.

Opnieuw MORIBUND/TRISTRAM/PRIMULA

Terugbladerend naar de notulen van de vergadering van 23 april 1942 van het Twenty Committee kan men uit de daar vermelde punten afleiden, dat MORIBUND/TRISTRAM/PRIMULA een subversieve operatie zou hebben kunnen zijn van militaire snit. Een operatie die zich grotendeels buiten het zicht en het bereik van het Twenty Committee kon afspelen, omdat het beleid voornamelijk bepaald werd door de directeuren van de inlichtingendiensten van de krijgsmacht met MI6 in een controlerende rol in technische zin. Voor het doorsluizen van 'gevoelige' informatie was wel vooraf toestemming nodig van het Twenty Committee, maar dat leek in dit geval, waar de directeuren de verantwoording droegen, meer een formele kwestie.

Er kan dan sprake zijn geweest van een reëel geplande SOE-operatie in bezet Europa, die door SOE vol overtuiging werd uitgevoerd, maar die tevens een ander subversief (hoofd)doel diende dat slechts weinigen binnen de dienst kenden. De 'waarachtigheid' waarmee die operatie zou worden uitgevoerd, vormde de beste camouflage en bood dus de beste garantie dat de vijand erin zou geloven. Over zo'n mogelijk tweede doel, het hoofddoel, en waarop dat gericht geweest zou kunnen zijn, meer in hoofdstuk II.

Conclusies

Het voorgaande vormt een stevige basis voor de gerede vaststelling dat het Englandspiel het – ongetwijfeld ongewilde – resultaat is geweest van opzettelijk, in de zin van bewust, handelen van Britse zijde. Na februari 1942 werkten SOE en de *Double-Cross*-organisatie samen bij de inzet van SOE-marconisten 'who went bad'. Wat Nederlandse agenten betreft is aannemelijk gemaakt dat in ieder geval de communicatie over Lauwers' radiolijn, na ontvangst van diens foutieve *security checks*, bewust is voortgezet. Bovendien staat vast dat de radiolijn van minimaal een andere Nederlandse agent, gearresteerd vóór 2 juli 1942, aan het Twenty Committee is overgedragen. Belgische documenten bevestigen dat 'hergebruik' van 'besmette' SOE-radiolijnen de standaardpraktijk was.

Op basis daarvan kunnen enige conclusies getrokken worden met betrekking tot de in het verleden gegeven officiële verklaringen omtrent opzet aan Britse zijde. Anders dan in de PEC en het Koninkrijk is aangenomen, is er van die kant wel

sprake geweest van opzet. Daarmee komen de officiële verklaringen ‘ernstige fouten/ blunders’ van SOE definitief te vervallen. SOE voerde dan wel zélf geen opzettelijke, van de oorspronkelijke doelstellingen afwijkende operaties dan wel misleidingsacties uit, maar de dienst was met medewerking van de leiding wél in voorkomende gevallen het instrument voor andere instanties bij de uitvoering van dergelijke ondernemingen. Overeind blijft dat er geen sprake is geweest van ‘boos’ opzet.

De PEC wees opzet af op grond van verklaringen van de voormalige officieren, die zij destijds in Londen sprak. Het is een faire veronderstelling dat de betrokken MI6- en SOE-officieren indertijd niet bewust onvolledig geweest zijn. De geuite verontwaardiging over veronderstelde opzet was waarschijnlijk oprecht; zij waren zelf niet op de hoogte. Of dat voor alle Britse gesprekspartners in gelijke mate geldt, is echter niet zeker.

De door de PEC geconstateerde ‘fouten, en soms ernstige fouten’, waren er wél, maar dienden als middel ter camouflage van een achterliggend doel.

Wat gezegd is over de PEC-verklaring, geldt eveneens voor de Koninkrijk-lezing. De Jong had gelijk: SOE was niet bevoegd misleidingsoperaties uit te voeren. De volgende stap dat dat niet uitsloot dat SOE-operaties en in het bijzonder haar radioverbindingen, door andere, wél bevoegde instanties, voor misleidingsdoeleinden zouden zijn benut, zette hij niet. Had hij dat wel gedaan, dan zou hij misschien tot heel andere conclusies gekomen zijn.

Een alternatieve verklaring

Inleiding

Op de slotzitting van het proces van de collaborateur Antonius van der Waals* verklaarde de President van het Hof:

Helaas zijn ons onthouden die gegevens van de Inlichtingen Dienst, die het Hof gaarne zou willen hebben. Het spreekt vanzelf, dat het Hof van oordeel is, dat ook hier schuldigen moeten worden opgespoord en dat die schuldigen niet hun straf moeten ontlopen, als een straf nodig is.¹

Van der Waals werd in januari 1950 terechtgesteld. Nu, zo'n 53 jaar later, zijn wij, zoals in het vorige hoofdstuk is beschreven, slechts enkele, zij het belangrijke, stappen verder dan de eindconclusie van het enige maanden na die executie verschenen Verslag van de Enquêtecommissie, die het Englandspiel onderzocht.

Nog steeds ontbreekt, ondanks al het recentelijk vrijgegeven SOE-materiaal, een belangrijk deel van de 'gegevens van de Inlichtingendienst' die het Hof indertijd ontbeerde. Het deel dat wel beschikbaar is levert slechts tentatief een sluitende én overtuigende verklaring voor Blizards handelwijze in de periode dat deze het commando voerde over SOE Dutch Section. Dat geldt met name voor de periode tussen maart en juli 1942, toen Blizard bij het nemen van beslissingen over het voortzetten van operaties volstrekt van MI6 afhankelijk was voor de verbindingen en de beveiliging – *signal security* – daarvan. In die periode werd de grondslag gelegd voor het beleid van SOE Dutch Section tot voorjaar 1944.

Inzicht in de motivering van Blizards beslissingen en de hem verstrekte informatie over de verbindingen in die periode is cruciaal, wil men met enig gezag het Englandspiel echt afdoende verklaren. Alle studies tot nu toe, zelfs het recente onderzoek van de Britse historicus Foot,² slaagden er niet in precieze informatie over beide punten boven water te brengen. Wat daarbij te denken geeft is, dat uit

* Van der Waals was een v-Mann van Schreieder die hem bij gelegenheid ook in het Englandspiel inzette. Hij speelde bijvoorbeeld een rol bij de arrestatie van Jordaan. Bij pogingen Dessing op te sporen slaagde hij er in de kringen rond Vorrink te infiltreren.

geen van de studies blijkt dat de onderzoekers serieus gepoogd hebben bij de bron zélf, Blizzard, of in zijn directe omgeving, meer aan de weet te komen; de reacties op zo'n poging zouden veelzeggend hebben kunnen zijn. Foot maakt er zelfs geen melding van dat Blizzard ooit bij een intern MI6-onderzoek een verklaring over de gebeurtenissen heeft afgelegd.

Degene die vanuit zijn unieke positie binnen SOE het meest over Blizzard en SOE Dutch Section in relatie tot het Englandspiel naar buiten heeft gebracht, is voormalig chieft cypher officer SOE Marks. Toch wordt hij door de belangrijkste onderzoekers, De Jong en Foot, eerder terechtgewezen dan als belangrijke informant beschouwd, als hij binnen de ruimte die de *Official Secrets Act* hem laat aan geeft dat de waarheid over het Spiel anders ligt dan wordt aangenomen.³ Op zijn beweringen, die inderdaad 'hinted at a darker explanation' zoals De Jong opmerkte,⁴ wordt in Foot's recente boek niet serieus ingegaan. Op enkele niet wezenlijke correcties van zijn verhaal na wordt Marks' informatie enkel benut waar zij Foot's betoog ondersteunt; de 'darker hints' zijn niet onderzocht of weerlegd. Waar, wat het Englandspiel betreft, vermoedens van opzet en misleiding opdoken, pareert Foot deze door op te merken dat Masterman, Montagu en Howard het Englandspiel niet vermelden in hun gezaghebbende publicaties over de Britse inzet van dubbelagenten en uitgevoerde misleidingoperaties.⁵ De met deze publicaties getrokken grenzen wenst Foot kennelijk niet te overschrijden. Maar genoemde auteurs behandelden, vanzelfsprekend, maar een deel van het veld waarop dubbelagenten inzetbaar waren. Masterman en Montagu behandelen bijvoorbeeld de *double-cross*-operaties van MI6 maar zijdelings.⁶ Howard bestudeerde 'strategic deception' onder aegis van de Britse Chiefs of Staff, een militair-strategische aangelegenheid; een overigens belangrijk deelgebied, dat pas in de tweede helft van 1942 volledig tot ontwikkeling kwam.⁷ Het totale veld waarop de Britten in deze laatste wereldoorlog dubbelagenten hebben ingezet is echter niet integraal beschreven. De inzet van dergelijke agenten in het buitenland voor contraspionage en voor politieke doeleinden bijvoorbeeld blijft daarmee buiten beeld. Kennelijk is ook hier het eerder gesignaleerde onderscheid van toepassing tussen *avowable*, militair-gerelateerde, en *unavowable*, politiek-gerelateerde, aangelegenheden.

Alle auteurs van naam die over het Englandspiel schreven, hebben keurig bij de grens die beide categorieën scheidt, halt gehouden. Bij hun pogingen de 'ongelooflijke' feiten van het Spiel toch begrijpelijk te maken, hebben zij niet toegegeven aan de door diezelfde feiten opgelegde dwang tot het stellen van grensoverschrijdende vragen: de vragen achter Lauwers' integrale getuigenis en de vraag naar Blizards redenen om, al dan niet geadviseerd, Lauwers' waarschuwingen en die van andere agenten te negeren. Door het ontbreken van het antwoord op deze fundamentele kwesties is het door die auteurs geconstateerde beeld van de incompetentie van SOE, de ernstige fouten en blunders, feitelijk niet onjuist, maar als volledige verklaring van het Spiel niet afdoend.

Want die incompetentie van SOE Dutch Section kan door een derde partij zijn bewerkstelligd, waarbij de sectie gebruikt werd als instrument om andere, geheime

doeleinden te realiseren: blunders en fouten als camouflagenet. Door manipulatie van beschikbare informatie, instructies aan agenten, het geven van 'sturende' adviezen enzovoort, door instanties waarvan SOE Dutch Section afhankelijk was, kan de sectie 'gestuurd' zijn. Wie Marks' boek *Between Silk and Cyanide* leest, kan slechts constateren dat SOE op het vlak van codes, radioprocedures en controle-middelen bepaald niet naar de laatste stand van de beschikbare kennis was uitgerust.

Bewuste manipulatie – deze grensoverschrijdende veronderstelling baseer ik op het in de vorige hoofdstukken aangedragen materiaal, dat in de volgende paragraaf zal worden samengevat. Op grond daarvan zal ik bij wijze van hypothese een uitspraak doen over de oogmerken waarmee van Britse zijde het Spiel werd aangestuurd.

Legitieme grensoverschrijding

De drang tot grensoverschrijding wordt primair ingegeven door het ontbreken van cruciale informatie. De verwachting dat die informatie voorbij die grens gezocht moet worden berust op de volgende, in de vorige hoofdstukken verzamelde feiten:

- De bij de beginfase van het Englandspiel betrokken SOE-marconisten Lauwers, Jordaan en Molenaar, waren getraind en van radio's, codes, *security checks* en zendschema's voorzien onder M16-regie. Hun telegrammen werden tot juni 1942 door de radiocentrale van M16 ontvangen en beantwoord.
- Lauwers ontving maar één *security check*, die, tegen de regels van het systeem, in het bericht zelf moest worden opgenomen. Volstrekt tegen de regels maakte hij met zijn instructeur afspraken over het gebruik van een tweede, hoogst particuliere *check*.⁷ Lauwers' instructies hoe te handelen bij gevangenneming luiden zodanig, dat hij mocht aannemen dat, als hij volgens die instructies handelde, zijn radiolijn eventueel door de Britten voor een radiospel met de Duitsers zou worden gebruikt. Aangenomen mag worden dat ook zijn collega's dezelfde instructies kregen en hun reacties op die aanwijzingen afstemden.
- Lauwers' voormalige instructeur bevestigde na de oorlog schriftelijk dat een dergelijke spelopzet ter bescherming van de betrokken agenten bij M16 inderdaad praktijk was; dat zijn foute *security checks* waren opgemerkt en doorgegeven en dat kort daarop zijn inmiddels 'besmette' verkeer uit de normale routines werd gehaald en elders werd ondergebracht. Welke instantie daarna Lauwers' radio-verkeer behandelde, wist de instructeur niet.
- Sedert begin 1941 was een Britse instantie, het Twenty Committee, actief. Dit comité was belast met het toespelen van valse informatie aan de vijand, waarbij gebruik werd gemaakt van in Groot-Brittannië gevangengenomen en omgeturnde vijandelijke agenten. Een van de peetvaders van dat *Double-Cross-sys-*

⁷Foot, *Low Countries*, 114, 115. Foot meldt dat Lauwers' enige *security check* in werkelijkheid zijn *first bluff check* was, die hij eventueel mocht prijsgeven. Waar Foots wetenschap op stoelt vermeldt hij niet, over Lauwers' *true check* en verdere *bluff checks* zegt hij niets.

teem, Boyle, werd per 1 juli 1941 bij SOE hoofd Intelligence, Security en Personnel Services;

- In maart 1942 bracht MI6 zijn *blown agents* binnen dat *Double-Cross*-systeem. Vanaf dezelfde maand ontving het Twenty Committee alle informatie over Groot-Brittannië die het land uitging, langs welk kanaal dan ook, SOE daaronder begrepen.⁸
- Op 28 maart 1942 bespraken Nelson en Boyle van SOE het inschakelen van SOE-agenten 'who went bad' met de *Double-Cross*-organisatie. Boyle deelde mee dat er al regelingen waren getroffen voor het melden van dergelijke agenten bij het Double-Cross Committee.
- Lauwers, die op 6 maart 1942 werd gearresteerd, kwam onder Duitse regie op 15 maart 1942 opnieuw in de lucht en zond op 18 maart zijn eerste telegrammen zonder de juiste *security check*. Dezelfde Britse radiodienst die Lauwers' telegrammen ontving, ontdekte wel de Duitse terugspieelpogingen van de zenders van de in mei in Nederland gearresteerde MI6-collega's; die verbindingen werden na enige tijd door de Britten verbroken. Minstens een van die MI6-collega's was met meer *security checks*, van dezelfde soort maar veiliger geconstrueerd, uitgerust. Ook hij was gemachtigd de vijand informatie te verschaffen en voor hem te zenden, mits hij zijn *security check* niet prijs gaf.
- Op 2 april 1942 meldde MI5 bij het Twenty Committee een nieuwe zaak aan, die zowel MI6 als SOE betrof: een zender met de codenaam MORIBUND. SOE drong aan op uiterste behoedzaamheid bij de behandeling van deze zaak. Op 9 april werd een verwante radiozender, TRISTRAM, aangemeld. Het te voeren beleid met betrekking tot beide zenders was in handen van de directeurs van de Inlichtingendirectoraten van de strijdkrachten en MI6; MI6 hield tevens het beheer in technische zin.
- Op 2 juli 1942 meldde de MI6-vertegenwoordiger bij het Twenty Committee 'a new case of a double-cross set in Holland, which (...) should be known as PRIMULA'.
- Lauwers werd over zijn ogenschijnlijke medewerking aan de Duitsers nooit door de Britten ondervraagd; zijn schriftelijke verklaring volstond. Zijn daarin vervatte verklaringen zijn wél extern, bij Giskes en Huntemann, nagegaan. Niet bekend is of ze ook intern, bijvoorbeeld bij zijn vroegere instructeurs, zijn gecontroleerd. Met name zijn bewering dat hem was toegestaan, na zeker verzet, zijn codes af te geven en zelfs voor de Duitsers te zenden, om onder andere een eventueel Brits tegenspel mogelijk te maken. In ieder geval zijn hem over de inhoud van zijn schriftelijke verklaring geen vragen gesteld.
- In zijn commentaar op het JIC-rapport, dat de oorzaken van onder andere de Duitse infiltraties van de netwerken van SOE Dutch Section onderzocht maar daarbij de periode maart tot juli 1942 niet in ogenschouw nam, maakt Brook'

⁸ (Sir) R. Brook was destijds verantwoordelijk voor de SOE-operaties in Frankrijk, België en Nederland.

melding van het achterhouden door MI6 van voor SOE Dutch Section cruciale informatie, toen men, midden 1943, gezamenlijk trachtte vast te stellen in hoeverre SOE-circuits in Nederland mogelijk niet meer veilig waren.

Samengevat geeft voorgaande informatie voldoende grond én legitimatie voor een explorerende zoektocht aan gene zijde van de door eerdere onderzoekers gemedene grens. Dat begin april een Brits spel over SOE-zenders in gang gezet werd staat vast; dat het liep over de SOE-radioverbindingen in Nederland, met name over de zender *Ebenezer*, is hoogstwaarschijnlijk. Niet alleen vanwege de overeenstemming in de tijd, want nadat *Ebenezers* waarschuwingssignalen in maart 1942 zijn opgemerkt, zoals officieel erkend is, ontwikkelde zich eind april, begin mei een steeds verdergaande door Londen gestuurde verknoping van de sabotagemissies in Nederland; sedert mei werden de agenten niet langer 'blind' gedropt. Die verstrengeling bereikte eind juni 1942 een voorlopig hoogtepunt toen *Catarrh*, een sabotagemissie, in de Secret Army-opzet, het *Plan voor Holland*, verstrikt raakte; opnieuw op basis van een in Londen genomen beslissing. Rond die tijd was er sprake van: 'a new case of a double-cross set in Holland, which (...) should be known as PRIMULA.'

Zeker is ook dat de Duitsers gepoogd hebben de radiozenders van MI6 in Nederland die hen in dezelfde tijd in handen vielen, terug te spelen, maar dat dat niet is gelukt.

In de volgende paragraaf zal ik voorgaande veronderstelling verder onderbouwen door wat die operatie betreft aan te geven:

- 1 waarom deze in Nederland en niet elders plaatsvond;
- 2 wat de motieven en de oogmerken waren;
- 3 hoe SOE Dutch Section die operatie kon uitvoeren zonder van de nevenbedoeelingen op de hoogte te raken;
- 4 welke factoren aan het 'slagen' van de operatie bijdroegen.

De bedenkers en regisseurs van dit Spiel zijn in de voorgaande tekst al voldoende duidelijk geïdentificeerd: MI6 en de Directors of Intelligence van de strijdkrachten, onder het wakende oog van het Double-Cross Committee.

Alternatieve verklaring

De toepassing van het *Double-Cross*-concept op gevangen SOE-agenten vloeide logisch voort uit de standaardpraktijk bij MI6 om de eigen *blown* sets open te houden als middel om de vijand misleidende informatie toe te spelen. Dat had tevens tot doel de agent een zekere bescherming te bieden: zolang het spel liep was hij voor de vijand interessant. Lauwers en zijn collega's werden dan ook tijdens hun opleiding in die zin geïnstrueerd.

Wij zagen dat voor MI5 en MI6, de regisseurs van dubbelagenten, de beschikbaarheid van overtuigend misleidingsmateriaal het knelpunt was. Zeker vanaf het

moment dat men ging inzien dat de geleidelijke, veel tijd vergende opbouw van de geloofwaardigheid en betrouwbaarheid van de agenten bij hun Duitse thuisbasis een noodzakelijke voorwaarde was voor offensieve misleiding op de langere termijn. Het permanente tekort aan geschikt materiaal dreigde het gehele concept te doen mislukken.

De algemene situatie was tot juni 1942 voor gearresteerde SOE-marconisten niet anders dan voor hun MI6-collega's. Behalve in één belangrijk opzicht: voor een opgerold SOE-circuit en zijn marconist behoefde niet voortdurend van Britse zijde 'levensreddende', betrouwbaar ogende, dus schaars beschikbare informatie te worden aangevoerd. Die bal lag aan de andere, Duitse, kant: zolang de betrokken SOE-marconist voor zijn circuit maar de binnen de opdracht passende orders en materialen uit Engeland ontving, moest de vijand van zijn kant de betrouwbaarheidstest doorstaan: het werkelijk of geveinsd leveren van gevraagde prestatie. Als een agent eenmaal was gepakt, hing de blijvende aandacht van de vijand voor hem af van de 'boeiende' aard van de orders die hij kreeg en de kwaliteit van de materiaalzendingen. De inzet van gevangen SOE-agenten in die dubbelfunctie had een extra voordeel: de gearrangeerde *fake* SOE-operaties konden in Engeland door de daar onder MI5-controle werkende dubbelagenten vooraf aan de vijand worden gemeld, wat hun aanzien in het vijandelijke kamp ongetwijfeld verhoogde.

Er zijn veel argumenten aan te voeren voor de veronderstelling dat om die reden in de loop van 1941 maatregelen genomen zijn om, als de gelegenheid zich voordeed, maximaal van de geschilderde voordelen te kunnen profiteren. De plaatsing van Boyle bij SOE was daar één van; de uitrusting van SOE-agenten met relatief eenvoudige codes, *security checks* en radioprocedures een andere. Dat laatste verhoogde weliswaar de pakkans, maar daar stond een groot voordeel tegenover: de relatieve eenvoud van de uitrusting van Britse agenten stelde de Duitsers gerust over de veiligheid van de eigen codes en procedures. De minste verandering daarin verzwaarde het werk van de Britse afluisterdiensten en Bletchley Park aanzienlijk. Ook voor de agent kon de verhoogde pakkans voordelig zijn: voor de vijand leek zijn door tijdgebrek geringe 'strafblad' van weinig gewicht bij de afweging van de voors en tegens van lokkend contact met Engeland. Aan de inzet van gevangen SOE-agenten in deze dubbelrol kleefde één groot intern bezwaar: de landensectie van SOE die de agent uitzond mocht in principe niet weten dat haar agent een dubbelrol vervulde. Die wetenschap zou immers de 'natuurlijkheid' van haar vervolgorders kunnen beïnvloeden en de veiligheid van het systeem in gevaar brengen. Dat laatste dreigde, omdat de operationele secties relatief veel externe contacten hadden, onder andere met de vertegenwoordigers van de regeringen in ballingschap te Londen. Het is, volgens mij, ook om die reden dat SOE Dutch Section eind 1941 als een operationele sectie werd voortgezet, waarbij het 'beleid' naar een hoger niveau werd getild, en het civiele hoofd door een militair werd vervangen. Hier ligt ook een van de motieven waarom MI6 zich in de tweede helft van 1941 van SOE distantieerde. Men wilde de eigen agenten afschermen voor het extra gevaar dat school in de onvermijdelijke Duitse infiltratie van SOE-circuits

die in dit dubbelspel betrokken zouden raken. Er was echter nog een tweede, belangrijker reden. MI6 wilde niet volop meewerken aan de totstandkoming van een succesvolle sabotageorganisatie in Nederland, die mogelijk tot schade, onrust en represailles tegen de bevolking zou kunnen leiden. Zulke ontwikkelingen zouden kunnen terugslaan op de Nederlandse regering in Londen en haar gezag in het bezette land kunnen ondermijnen, waardoor een voor de toekomst politiek onwenselijke situatie zou kunnen ontstaan. Ik meen overigens niet dat vanaf het begin gedacht is aan inzet voor dubbelspel op een schaal die later in Nederland plaatsvond. Gemikt werd op gecoördineerd 'gebruik' van door toeval of verraad in handen van de vijand gevallen SOE-agenten op beperkte schaal; overdaad zou het systeem prijsgeven.

Waarom in Nederland?

Vanwege zijn ligging en terreingesteldheid was Nederland voor militaire offensieve operaties weinig interessant en voor de guerrillastrijd ten enenmale ongeschikt. Dus ook vanuit die laatste hoek was weinig steun voor militaire operaties te verwachten. Die guerrillastrijd als steun bij komende militaire operaties was nu juist de reden waarom er in West-Europa na 1941 nog SOE-operaties werden uitgevoerd; SOE's activiteiten waren sedert deelname van Rusland en de VS niet langer de noodzakelijke voorwaarde voor het behalen van de eindzege. De logische consequentie om dan in Nederland maar geen SOE-operaties uit te voeren, kon daaraan vanwege de al vermelde Britse omsingelings- en verrassingsstrategie niet verbonden worden. Uit het ontbreken van de gebruikelijke, door SOE gestimuleerde verzetsactiviteiten in Nederland zou de vijand ongewenste conclusies kunnen trekken, waardoor de door de Britten nagestreefde zo breed mogelijk spreiding van de Duitse bezettingsmacht in het westen, van de Noordkaap tot aan de Pyreneeën, zou worden ondermijnd.

Nederland mocht dan in offensief opzicht van weinig belang zijn, politiek-strategisch lag dat anders. Foot beschrijft in het kort Englands eeuwenlange interesse voor wie de monding van de Schelde, Rijn en Maas beheerste; een grootmacht werd daar nooit geduld.⁹ Na deze oorlog zou dat niet anders zijn; een politiek stabiel systeem in dat gebied was in Brits belang. De kern van dat systeem bevond zich al in Londen: de koningin en haar kabinet. De Nederlandse regering had in Britse ogen in politiek opzicht een relatief sterke positie; de Nederlandse reputatie had door de Duitse overrompeling geen deuk opgelopen. Er was sprake geweest van een wapenstilstand, geen overgave aan de overmachtige vijand.¹⁰ Nederland was wel een lastige bondgenoot, die weinig op had met het activeren van verzet in het bezette vaderland waarop het geen greep had.

Ook vanuit economische optiek hadden de Britten interesse in ontwikkelingen die het naoorlogse Nederland zouden gaan bepalen, met name voor de in 1942 al lopende besprekingen in Londen tussen België, Luxemburg en Nederland die later zouden uitmonden in de oprichting van de Benelux. Dat samenwerkingsverband,

inclusief de buitenlandse bezittingen, zou in de toekomst steun kunnen bieden bij het herstel van de Britse, door de oorlog verzwakte economische en financiële positie en het realiseren van een nieuw machtsevenwicht in de wereld. Dat was vooral van belang ten opzichte van Rusland en de vs die, naar verwachting, door de kortere duur van hun deelname aan de oorlog minder verzwakt uit de strijd zouden komen dan Groot-Brittannië. In maart 1942 circuleerde een nota van die strekking in kringen rond de hoogste Britse oorlogsleiding. Onder andere bij het Joint Intelligence Committee, waarvan de voorzitter, een hoge ambtenaar van het Foreign Office, en de leden, de Directors of Intelligence van de strijdkrachten, allen betrokken waren bij de creatie van het *Double-Cross System*. In die nota werd ook aangegeven hoe de Britten een zodanige eigen machtspositie konden creëren dat de gewenste naoorlogse situatie, onder andere wat de Benelux betreft, geëffectueerd kon worden:

That possession being nine-tenth of the law, Britain must be ready to implement any Armistice by seizing instantly such key points in Western Europe as would facilitate the establishment of the new federation and thus present her powerful rivals with a 'fait accompli'.¹¹

Over *unavowable* voornemens gesproken!

Het gebruik van het woord 'Armistice' is kenmerkend voor de heersende opinie in die tijd. De schrijver van de nota bekende later dat hij zich begin 1942 niet kon voorstellen dat de Duitse generale staf zou toelaten dat Duitsland tot het uiterste zou doorvechten waardoor het land opnieuw de vreselijke tijden van begin jaren twintig zou moeten doormaken. In die opvatting stond hij beslist niet alleen; het 1914-1918-scenario speelde in de Britse besluitvorming een niet te verwaarlozen rol.

Het voorgaande had eveneens betrekking op België en Luxemburg, zij het dat die landen, afhankelijk van waar de invasie zou plaatsvinden, dichter bij en zelfs op de opmarsroute van de geallieerde legers lagen. In de lente van 1942 werden de mogelijke landingsplaatsen voor een invasie van het continent, van Noord-Noorwegen tot de Pyreneeën, geïnventariseerd en geselecteerd. Gebieden die buiten het bereik van de luchtdekking vanuit Engeland lagen vielen zonder meer af; uiteindelijk werd een landing op de stranden van Normandië voorgesteld. Calais of de Belgische kust, de kortste route naar Duitslands Ruhrgebied, kwamen vanwege de zware verdediging niet in aanmerking. Ook Churchill verzette zich tegen deze laatste keuze. Slechts onder grote Amerikaanse druk was hij uiteindelijk tot een aanval op de 'Atlantic Wall' bereid.¹²

Bezet Nederland was dus, zoals uit het voorgaande blijkt, uitermate geschikt om onder SOE-cover *double-cross*-operaties uit te voeren. Schijnoperaties die komende grote militaire operaties suggereerden, maar die feitelijk en ook politiek weinig schade aanrichtten. Toch was er ogenschijnlijk ook een belangrijke factor

die Nederland minder geschikt maakte: het land beschikte over een uitstekend net van telefoon- en telexlijnverbindingen, waarover de Duitse Wehrmacht en politiediensten het overgrote deel van haar berichtenverkeer met Berlijn afwikkelde. Dat verkeer kon door de Britse luisterdiensten niet onderschept worden; een grote handicap voor het *double-cross*-werk, dat nu juist in ruime mate steunde op het kunnen monitoren van het *fake* berichtenverkeer naar en van de vijand. Dit gegeven is in eerdere studies steeds opgevoerd als reden waarom men in Engeland zo lang onkundig bleef van de werkelijke stand van zaken wat betreft de SOE-operaties in Nederland. Maar de feiten achter dat argument zijn nooit onderzocht en, wat belangrijker is, men zag over het hoofd dat de Britten langs een omweg toch in staat waren de ontwikkelingen in Nederland te volgen.

In de eerste plaats viel voor hen veel af te leiden uit het uit Nederland ontvangen SOE-verkeer zelf; niet alleen inhoudelijk, maar ook uit de technische kenmerken van dat verkeer: patroonherkenning in de stijl van zenden, 'handschriften', kwaliteit van ontvangst, plaatsen waarvandaan gezonden werd, enzovoort. Dat betrof hooggespecialiseerde kennis en functies waarover de Britten beschikten, maar waartoe SOE geen toegang had.¹³

Maar de belangrijkste weg waarlangs de Britten door afluisteren hun kennis over de vijand vergaarden, was het radioverbindingenet van de Abwehr tussen het hoofdkwartier in Berlijn en de Abwehrstellen buiten Duitsland zelf, in onder andere bezet Europa. Ook de radioverbinding tussen dat Abwehr-hoofdkwartier en het Oberkommando van de Wehrmacht (OKW) in Berlijn lag voortdurend onder Britse 'observatie'. Al dat berichtenverkeer was machinematig gecijferd (Enigma); als het door Bletchley was gedecodeerd droeg dat materiaal de verzamelaar 1505.¹⁴ Zelfs als de Abwehr in Nederland Berlijn alleen per koerier en telex over het Englandspiel informeerde, was de kans groot dat informatie betreffende dat Spiel over het Abwehr-verbindingenet uitlekte, want Giskes informeerde niet alleen Berlijn, maar ook zijn collega's in Brussel en Parijs. Als onderdeel van de Wehrmacht zal de Abwehrstelle Nederland ongetwijfeld ook aan het eigen militaire hoofdkwartier hebben moeten rapporteren, dat op zijn beurt verantwoording verschuldigd was aan de Oberbefehlshaber West in Parijs. Allemaal nooit onderzochte wegen, waarlangs potentieel informatie over het Englandspiel naar Londen heeft kunnen uitlekken. En er was daadwerkelijk sprake van uitwisseling van Englandspiel-gegevens over de Duitse militaire radioverbindingen, zoals Oscar Reile, voormalig Abwehrofficier en hoofd van de Frontaufklärung III West, al in 1978 in een tijdschriftartikel onthulde. Hij schrijft letterlijk: 'Während dieser zwei Jahren sind innerhalb der deutschen Wehrmacht zahlreiche Funkprüche abgesetzt worden, die das Gegenspiel "Nordpol" betrafen.'¹⁵ De laatste anderhalf jaar van de oorlog was Reile Giskes' directe meerdere; daarvoor bekleedde hij een functie bij de Abwehr in Parijs. Na de oorlog waren beiden voor de 'Organisation Gehlen', de latere Bundesnachrichtendienst (BND), werkzaam.¹⁶

Eigen onderzoek bracht aan het licht dat ook Nederland op het Britse afluisterprogramma stond: er zijn gegevens over afgeluisterde radiostations van de Duitse

marine en politie. Er is zelfs enig isos-materiaal beschikbaar, zelfs over de voor dit onderzoek zo belangrijke periode, maar dat bleek ten slotte toch onvindbaar.¹⁷

Bij nader onderzoek blijkt het argument van de aanwezigheid van een uitstekend telefoon- en telexnet in Nederland voor Englands onwetendheid over wat er zich in Nederland afspeelde dus niet erg steekhoudend. Reïles mededelingen en onze huidige kennis van de Britse af luisterpraktijken vormen een veilige bodem voor de aanname dat in Engeland bij Section v, de contraspionageafdeling van MI6, de feitelijke situatie van de SOE-agenten in Nederland bekend was. Maar niet bij SOE Dutch Section.

Motieven en oogmerken – een model

Na het vorige betoog kunnen wij over de motieven kort zijn. Die waren aanvankelijk overwegend strategisch en politiek gemotiveerd, gericht op de opbouw van op de lange termijn in te zetten dubbelagenten en het voorkomen van het ontstaan van politieke barrières die de naoorlogse samenwerking met de *Low Countries* zouden kunnen schaden. In mei 1942 kwam daar met de Tweede Richtlijn van de Chiefs of Staff aan SOE een gericht militair motief bij: het creëren van een permanente dreiging van een aanval in het westen met het oogmerk het Russische front te ontlasten. Die wensen van de Chiefs of Staff werden op 20 mei 1942 in de w Board besproken. Zoals wij in hoofdstuk 10 zagen, wilde men daar aan die wensen tegemoetkomen, door onder meer via dubbelagenten in Engeland en Frankrijk de Duitse aandacht te vestigen op een ‘valse’ grote operatie op een specifiek doel, te noemen door de Chiefs of Staff. Zo’n doel werd echter niet genoemd, de betreffende Commander-in-Chief Home Forces hield het idee slechts in reserve.

Het is mijn overtuiging dat het *Plan voor Holland*, een reëel SOE-plan, in aangepaste vorm als alternatief voor dit oorspronkelijke w Board-plan is aangevend. Die aanpassingen kwamen neer op het niet noemen, maar slechts suggereren van een specifiek doel (Calais), dat zeker in Duitse ogen een plausibel doel was, en het inzetten van dubbelagenten in Nederland in plaats van in Frankrijk. De aanpassingen van het *Plan voor Holland* tussen april en juni 1942, zoals beschreven in hoofdstuk 7, worden er perfect mee verklaard, evenals het aankondigen van de komst van de *Plan voor Holland*-agenten Jambroes en Bukkens over een reeds geïnfiltreerde radioverbinding.

Binnen die dreigstrategie werd dus vanaf juni 1942 door middel van het *Plan voor Holland* getracht Hitlers altijd aanwezige aandacht voor een mogelijk Tweede Front* meer en meer te vestigen op Calais. Een daarop aansluitend, vanaf augustus

* Aan Churchill voorgelegd afgeluisterd Duits radiobericht van 24.3.42, waarin gewaarschuwd wordt voor geallieerde landingen in België, Holland en Frankrijk (PRO, HW1/448, CX/MSS/826/T8).

1942 ten uitvoer te leggen *Plan voor België* kon vanwege, onder andere, een gerichte actie van de Belgische regering in Londen niet tot uitvoering komen, zoals wij in hoofdstuk 6 zagen. Die plannen wezen wég van Cherbourg/Cotentin, het mogelijke doel voor een grootscheepse *crashraid* eind 1942 (*Sledgehammer*) of voor het vestigen van een permanente uitvalsbasis in het voorjaar van 1943 (*Round Up*), als het Russische front het onverhoopt niet zou houden. Men moest dan desnoods de aan die landingen verbonden extreem grote risico's lopen om Rusland in oorlog te houden.*

Met de latere operatie *Overlord*, de landing in Normandië, had het *Plan voor Holland* in 1942 geen directe relatie. Toen eind 1943 kwam vast te staan dat een landing in Frankrijk zou gaan plaatsvinden, werd het *Plan voor Holland* zelfs door M16 opgeblazen; het had zijn werk gedaan en het werd tijd soe's schijnoperaties door echte te vervangen. Anders dan in Nederland wordt aangenomen, werd het onvermijdelijke *demasqué* niet in gang gezet door de door M16 ontvangen telegrammen van de Chef Staf van de Ordedienst (OD) in juni en juli 1943.**

De impuls daartoe kwam van 'c', het hoofd van M16, die al vóór de ontvangst van de OD-telegrammen zijn vermoeden dat de Duitsers alles van het soe-werk in Nederland wisten besprak met het hoofd van de Air Ministry Intelligence; deze sprak op zijn beurt soe daarover aan op 9 juni 1943. Volgens de officiële Britse *Intelligence*-geschiedenis was vanaf de zomer van 1943 (bij M16) bekend dat de Duitsers het soe-netwerk in Nederland vanaf maart 1942 gepenetreerd hadden.¹⁸ Toch, aldus Foot, '...that certainty took months to spread from the older body to the younger; and sis's preoccupation with secrecy was such that not a word was said yet either to the JIC or the chiefs of staff.'¹⁹

De in juli 1942 genomen beslissing het Tweede Front niet in Frankrijk maar in Noord-Afrika te openen, gaf het *Plan voor Holland* mogelijk ook een bijrol in het kader van een officieel misleidingsplan ter maskering van *Torch*. Dat plan droeg de naam *Overthrow* en fingeerde een komende aanval op Calais. De geplande activiteiten in bezet Nederland, waarvan de Duitsers door het *Plan voor Holland* wisten, waarmede als het ware de door de vijand waargenomen troepenbewegingen en invasievoorbereidingen in Zuidoost-Engeland. Zoals in hoofdstuk 7 is beschreven, kwam *Overthrow* om allerlei redenen niet tot ontwikkeling. Dat kan de reden zijn geweest dat Sir Alan Brooke er in het najaar van 1942 bij De Bruijne op aandrang met de dropping van de *Plan voor Holland*-agenten niet te wachten op de terugkomst van de uitgezonden 'verkenner' Jambroes.

* Het motief 'het ontlasten van het Russische front' vindt men al bij Jhr. P. Six (PEC 4C1, 563 35666-35668). Door latere schrijvers in een of andere vorm overgenomen: M. Daniëls in *Eseviens magazine*, 2 juni 1984; P.H. Hoets, 'Englandspiel ontmaskerd', 175, 176.

** Koninkrijk 9, 1035-1037, OD-telegrammen van 10 juni en 16 juli 1943: 'Voor kol. de Bruin acht parachutisten waaronder Doulin en Drake weken geleden gearresteerd code slagwoord friend Marius bekend' en 'Bericht is uit Haren moet voor kolonel de B. voldoende zijn ons niets anders bekend'.

Los van de verlichting die het Tweede Front in Noord-Afrika, na *Torch*, het Russische front opleverde, leek de volgehouden dreiging van een Derde Front in het westen met de schijnwerper op Calais zowel strategisch als tactisch een goede zaak; dat laatste voor het geval het toch nodig zou blijken die invasie daadwerkelijk uit te voeren mocht het Russische front bezwijken. Daar zag het begin 1943 met de dreigende Duitse nederlaag bij Stalingrad en de geallieerde successen in Afrika niet naar uit. Die situatie was een extra reden de dreiging in het westen voort te zetten in de hoop dat er in Duitsland zelf iets zou gebeuren. Dat zou de reden geweest kunnen zijn om, ondanks Marks' rapport aan Gubbins van februari 1943 over een mogelijk Duitse penetratie van het totale SOE-netwerk in Nederland, de parachuteringen van mensen en materiaal niet onmiddellijk stop te zetten. Dat gebeurde pas toen de RAF, verontrust over de hoge verliezen boven Nederland en, zoals wij zagen, ingeseind door MI6 over de Duitse penetraties van het SOE-netwerk, er voorlopig een eind aan maakte.

In maart 1943 vond in het kader van *Walküre* een tweetal georganiseerde pogingen plaats om Hitler uit de weg te ruimen. De eerste poging mislukte doordat de in Hitlers vliegtuig geplaatste bom niet afging; de tweede door tijdnoed als gevolg van Hitlers onvoorspelbare gedrag.²⁰ De Führer merkte er niets van, de oorlog rolde voort en het perspectief op een *Armistice* leek verder weg dan ooit. Weer was de Duitse oppositie er niet in geslaagd op eigen kracht het nazi-regime ten val te brengen, te voldoen aan de grondvoorwaarde die ruimte zou scheppen voor meer garanties aan dat verzet dan de 'Duitsland beloofde plaats in het toekomstige Europa na de oorlog', zoals Eden in augustus 1942 aan bisschop Bell had laten weten (hoofdstuk 7).

Dat MI6 rond mei 1943 het *Plan voor Holland* opblies is onbegrijpelijk als men, zoals bijvoorbeeld Hoets, meent dat het *Plan* primair tot doel had de Duitsers vroegtijdig (1942) van de latere Normandische invasiestranden weg te lokken: die actie van MI6 blokkeerde juist het bereiken van dat doel. Een noodzaak voor dat ingrijpen leek er niet te zijn. De OD-telegrammen waren nog niet binnen en die informatie had men bovendien gemakkelijk kunnen verdonkeremanen, zoals men kennelijk ook deed met de door Dassing verstrekte informatie toen die in april 1943 in Zwitserland arriveerde. Pas in augustus 1943 zouden de eerste gearresteerde SOE-agenten uit Haaren ontsnappen. Wat de precieze reden voor die ingreep geweest is, is nog onbekend.

Het MI6-initiatief knipt ook de door De Jong gelegde directe relatie tussen het *Plan voor Holland* en de operaties *Sledgehammer* en *Overlord* door. Voor hem had het Plan betrekking op steun door het Nederlandse verzet bij geallieerde militaire operaties tijdens of na een daadwerkelijk uitgevoerde invasie. Als dat inderdaad de enige Britse doelstelling was, blijft het duister waarom MI6, via de RAF, SOE over de stand van zaken in Nederland 'inlichtte' en vervolgens, toen men eenmaal met SOE om de tafel zat, weigerde zijn bewijzen op tafel te leggen. Door zo te handelen werd SOE Dutch Section de kans ontnomen tijdig nieuwe parallelcircuits

op te bouwen in voorbereiding op *Overlord*. Door handhaving van de gecorrumpeerde netten had men zelfs effectief de zich voordoende misleidingskansen kunnen uitbuiten.

Want ook in 1943 was er nog volop behoefte aan strategische misleiding: het weghouden van Duitse troepen van alle fronten. Die behoefte blijkt wel uit de in 1943 onder de verzamelnaam *Cockade* uitgevoerde camouflage- en deceptieplannen: Tindall, *Starkey* en *Wadham*. Deze drie subplannen suggereerden in 1943 aanvallen op respectievelijk Noorwegen, Pas de Calais en de Golf van Biskaje. De drie plannen waren erop gericht Duitse troepen in het westen te binden; precies zoals volgens mij in 1942 de bedoeling was met het *Plan voor Holland*. Bovendien moest met name *Starkey* de Duitse luchtmacht tot gevechten uitlokken en de Duitse aandacht op Calais als toekomstig invasiedoel vestigen, als bijdrage aan de in 1944 uit te voeren en eveneens op Pas de Calais gerichte misleidingsoperatie *Fortitude South*. *Starkey* startte op 8 september 1943, maar ontwikkelde zich vanzelfsprekend niet tot een echte invasie. Aan het vasthouden van Duitse troepen in het westen droeg het zeker bij, maar de Duitse luchtmacht liet zich niet verlokken. Omdat later publiekelijk werd meegedeeld dat *Starkey* slechts een oefening op grote schaal geweest was, mag men zich afvragen wat de echte waarde van de operatie is geweest als middel om de Duitse aandacht stevig op Calais als toekomstige invasieplaats te vestigen.²¹

Hier stuiten wij op een wezenlijk verschil in betekenis tussen de met het *Plan voor Holland* nog gesuggereerde en in *Starkey* openlijk op de Pas de Calais gerichte signalen richting vijand en de alarmseinen die van het latere misleidingsplan *Fortitude South* uitgingen. Het *Plan voor Holland* en *Starkey* waren *strategische* misleidingsplannen, gericht op het vasthouden van Duitse troepen in het westen, ver van de echte fronten. Pas de Calais in deze plannen bevestigde alleen maar de bij de vijand al lang levende overtuiging dat bij uitstek in deze regio de opening van het westfront te verwachten was. In *Starkey* was Pas de Calais tevens voor het eerst het 'geloofwaardig doel' en tevens het 'definitieve doel waaraan in latere misleidingsplannen vastgehouden zou kunnen worden' in de woorden van de door de w Board op 20 mei 1942 behandelde notitie (hoofdstuk 10). Nu in 1943 tot de aanval in het westen besloten was mocht *Starkey* Pas de Calais als mogelijk invasiedoel duidelijk aanwijzen. In 1942 kon dat niet omdat Pas de Calais in een aantal kringen nog als serieus invasiedoel overwogen werd.

Fortitude South was een specifiek strategisch/tactisch misleidingsplan gericht op het weghouden van de ten noorden van de Seine gelegerde Duitse troepen van de Normandische invasiestranden voor, tijdens en na de aanval, door te suggereren dat de aanval op gespreide plaatsen zou kunnen plaatsvinden. De geloofwaardigheid van een meervoudige aanvalsdreiging kon alleen steun vinden in het bij de Duitse oorlogsleiding gecreëerde en door deze te controleren beeld van een overmachtige tegenstander, die inderdaad beschikte over de voor zo'n gigantische onderneming benodigde personele en materiële middelen.²² Dat beeld kon alleen in Groot-Brittannië zelf opgebouwd worden met echte dan wel gefingeerde

legereenheden en materieel. Het dreigen met invallen elders, bijvoorbeeld in Noorwegen (*Fortitude North*), ondersteunde dat Groot-Brittannië-beeld; de concentratie van Duitse troepen in de bedreigde westelijke gebieden werd er ongewijfeld negatief door beïnvloed omdat rekening gehouden moest worden met het pareren van neveninvasies in Noorwegen.²³

Het besluit om de aanval vanuit het westen op het bezette Europa in het voorjaar van 1944 uit te voeren met een *unconditional surrender* van de vijand als doel, viel in januari 1943. De voorbereidingen daartoe werden opgedragen aan een in april 1943 gecreëerde planningstaf, onder leiding van luitenant-generaal F. Morgan, Chief of Staff to the Allied Commander, Designate (COSSAC).

De taak was drievoudig en bestond uit het ontwikkelen van:

- een invasieplan (*Overlord*) voor 1944,
- plannen om, als de Duitse tegenstand eerder zou afbrokkelen, versneld te kunnen oversteken, de zogenaamde *Rankin*-plannen, die al eerder in deze studie ter sprake zijn gebracht, en
- een systeem van verhullings- en misleidingsoperaties om de Duitsers in 1943 in het westen vast te houden en de verwachtingen van een invasie in dat jaar overeind te houden: het hiervoor genoemde deceptieplan *Cockade*.

Aan Morgans staf was ook een sectie verbonden voor het bedenken en uitvoeren van misleidingsplannen: Ops(B), onder leiding van luitenant-kolonel J.J. Read. Bij de uitvoering van die plannen werden ook *double-cross*-agenten ingezet.²⁴ Morgans staf produceerde *Overlord* in juli 1943. Het daaraan gekoppelde misleidingsplan *Fortitude* kwam pas later, gereed in februari 1944.²⁵ De voorloper *Cockade*, waarvan *Starkey* een onderdeel was, kwam midden 1943 tot stand.²⁶

De M16-actie in mei 1943 om de SOE-operaties in Nederland af te stoppen, kan verklaard worden uit de door COSSAC gestarte werkzaamheden. Het *Plan voor Holland* was niet langer nodig; die rol zou worden overgenomen door het *Cockade*-plan, met name door het deelplan *Starkey*, waarmee een onorthodox initiatief werd geformaliseerd en voortgezet. Dat zou misschien voor een deel verklaren waarom M16 in de zomer van 1943 niet onmiddellijk de bewijzen voor de Duitse infiltratie van de SOE Dutch-circuits op tafel legde. *Starkey* moest zagezegd op stoom komen en zolang SOE niet volledig overtuigd was van de ernst van de Duitse infiltraties van haar circuits in Nederland zouden de operaties daar worden voortgezet en daarmee de misleiding c.q. de bescherming van de betrokken agenten. Door het stopzetten van de vluchten boven Nederland vanaf juni 1943 werden die verwachtingen meer en meer illusoir.

Al eerder is de vraag gesteld waarom M16 SOE niet rechtstreeks benaderde over de 'besmetting' van zijn circuits in Nederland. Het antwoord zou gelegen kunnen zijn in belangentegenstelling tussen M16 en SOE, waarvan Boyles eerder aangehaalde verzoek aan M16 om een 'full disclosure of our respective interests in Holland'

blijk geeft. Ook Blizard wees daarop toen hij de SOE-leiding in juli 1942 voorstelde de Dutch Sections van SOE en MI6 onder een eenhoofdige leiding te plaatsen (hoofdstuk 5). Ook de inhoudelijk beperkte behandeling van de Duitse penetratie van de SOE-circuits in Nederland door de JIC is een aanwijzing daarvoor. Zolang 'sis's preoccupation with secrecy', waarop Foot wijst,²⁷ voortduurt zal een volledig antwoord ontbreken.

Op grond van het voorgaande kan men het volgende model in drie fasen van het Englandspiel schetsen.

Nr	fase/tijdvak	initiatief	regie/beleid	doelstelling inzet gearresteerde SOE-agenten ten behoeve van
1	7/1941-6/1942	MI6/XX-Committee	MI6	<p><i>strategische doelen</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • opbouw xx-agenten lange termijn 'Code-spiel': simpele codes, beveiliging, radioprocedures • 'sturing' SOE Dutch Section door terugkoppeling op basis van informatie uit Nederland
2	6/1942-6/1943	MI6/XX-Committee	MI6/Directors Military Intelligence	<p><i>strategische doelen</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • dreiging invasie in het westen en steun <i>Overthrow/Torch</i>; • opbouw xx-agenten lange termijn • 'Code-spiel': simpele codes, beveiliging, radioprocedures • 'sturing' SOE in Nederland <p><i>tactisch doel</i> focus Calais ivm <i>Sledgehammer</i> en <i>Round Up</i>.</p>
3	6/1943-3/1944	MI6/XX-Committee	MI6/Directors Military Intelligence	<p><i>tactisch doel</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • focus Calais ivm <i>Starkey</i> • 'Code-spiel': simpele codes, beveiliging, radioprocedures • 'sturing' SOE in Nederland

Al deze operaties werden uitgevoerd zonder de formele toestemming van de Chiefs of Staff: de Directors of Intelligence van de strijdkrachten droegen de verantwoordelijkheid voor de militaire component.

Was SOE Dutch Section niet competent?

De voormalige chieft cypher officer van SOE Leo Marks noemde de kwaliteit van SOE Dutch Section 'average'; hij had echter ongelijk toen hij in dat verband beweerde dat maar een lid van de sectie Nederlands sprak.²⁸ Dat waren er meer, onder andere Blizard, zoals Foot meldt.²⁹ Marks beschrijft, anders dan Foot, wél indringend hoe slecht SOE 'technisch' voor haar taak was uitgerust. Voor codes, valse papieren, zenders, radioprocedures, beveiliging en controletechnieken zoals *fingerprinting*, Radio Direction Finding (RDF) enzovoort, was SOE lange tijd op andere diensten en instanties aangewezen. Zoals al eerder is betoogd, werd die afhankelijkheid met opzet in stand gehouden. Pogingen van SOE om de ontbrekende voorzieningen dan maar zelf te ontwikkelen werden wel naar vermogen tegengewerkt, maar niet echt geblokkeerd.

Tegen die achtergrond moet men ook de prestaties van SOE Dutch Section tussen 1941 en 1944 bezien. Of een agent nog in vrijheid opereerde konden de landensecties in het algemeen alleen beoordelen aan de hand van de inhoud van de telegrammen en de juistheid van de *security check*. Telegramtekst en '*security*'-meldingen werden door anderen aangereikt. Wekten die argwaan dan moest men bij diezelfde instanties te rade gaan voor aanvullende informatie; tot juni 1942 bij MI6 radio- en codedienst en daarna bij SOE-central. Zelfs SOE's Security Section, waar een twijfelende sectieleiding in de eerste plaats zou aankloppen om advies, was op MI5 en MI6 aangewezen voor nadere informatie.³⁰ Op MI5 voor eventueel binnen het Verenigd Koninkrijk vergaarde informatie over de betrokken agent en op MI6 voor eventueel in het buitenland verkregen relevante informatie. Die informatie was afkomstig van de eigen MI6-agenten of van Britse vertegenwoordigers in het neutrale buitenland, of werd verkregen door het af luisteren van het Duitse radioverkeer, MI6 Section v's specialiteit. Maar ook SOE's Security Section vervulde, zoals eerder is beschreven, een filterfunctie naar de landensecties toe. Hier lagen legio mogelijkheden voor manipulatie van de informatie die SOE Dutch Section op tafel kreeg. Die manipulatie bestond dus niet zozeer uit het verstrekken van verkeerde informatie, maar uit het onthouden of in een bepaalde vorm gieten van de kennis waarover men beschikte. En aanvullend uit het verstrekken van 'dempende' adviezen, als de sectieleiding desondanks argwaan tegen een bepaalde agent ging koesteren. Dat vermoeden van manipulatie van SOE Dutch Section hoeft hier niet verder aannemelijk te worden gemaakt; de voorgaande hoofdstukken leveren daartoe voldoende gronden.

Uiteraard bestond de mogelijkheid om binnen de sectie een of meerdere personen te belasten met het 'gladstrijken' van eventueel opkomende vermoedens, bijvoorbeeld het sectiehoofd of zijn communications officer. Omdat het personeel van SOE Dutch Section, uitgezonderd Bingham, bij mijn weten nooit officieel is ondervraagd, wil ik niet verder speculeren over aanwijzingen in die richting. De mogelijkheid om betrokkenen alsnog te interviewen is inmiddels vervlogen.

Het moet binnen het heersende regime (*'need to know'*) voor een enkeling bijzonder moeilijk geweest zijn om twijfels over de status van een agent tegenover de leiding hard te maken. Zelfs voor een onconventionele persoonlijkheid als Marks bleek dat een martelgang.³¹

Het beeld van SOE Dutch Section dat na het voorgaande resteert, is dat van een gewone SOE-sectie, die met inzet plichtsgetrouw haar opdracht uitvoerde om in bezet Nederland efficiënt werkende sabotage- en *Secret Army*-circuits op te bouwen en te exploiteren. Dat laatste gebeurde voor andere doeleinden dan de sectie zélf veiligheidshalve en met het oog op het effect mocht weten. Mogelijk dat men te loyaal, te plichtsgetrouw adviezen van derden heeft opgevolgd om opkomend wantrouwen tegen de 'echtheid' van bepaalde circuits te sussen in plaats van de relaties met zo'n circuit te verbreken, zoals SOE Belgian Section (T) eind 1942 deed.³² SOE Dutch Section's kansen het Duitse pokerspel op eigen kracht te doorzien werden echter door een aantal bijzondere factoren sterk beperkt.

Bijzondere factoren

Er zijn drie factoren aanwijsbaar die de kans dat SOE Dutch Section zelfstandig had kunnen ontdekken welk spel de Duitsers speelden bijzonder gering maakten. Dat was in de eerste plaats het bijzonder competente tegenspel van Giskes en Huntemann aan de Abwehr-zijde. Met name Huntemanns buitenlandse ervaring en zijn beheersing van het Engels stelde het duo met hulp van de in Engeland geïnstrueerde gevangen SOE-agenten in staat de telegramteksten zo te formuleren dat de inhoud aan de overkant geen wantrouwen wekte. Maar ook Schreieders uitstekende politiewerk was aan dat tegenspel debet. De tweede factor betrof het gegeven dat bezet Nederland Duits burgerlijk bestuur kende, hetgeen de Duitse politie tegenover de militaire Abwehr op het vlak van de contraspionage een sterke positie gaf. Rauter, het hoofd van de Duitse politie, zag kansen om de resultaten van het gezamenlijke Spiel in Berlijn op eigen conto te schrijven. Vandaar zijn bereidheid, tegen de regels, de agenten voor zo'n lange tijd gezamenlijk op te sluiten en geen rechtsvervolging tegen hen in te stellen. Waren de regels wel gevolgd en de agenten voor de rechter gebracht, dan waren daarover berichten uitgelekt en hadden deze op een of andere wijze Engeland bereikt. De laatste factor houdt verband met het voorgaande en betreft de geïsoleerde positie waarin het land was komen te verkeren. Dat maakte de kans wel erg klein dat geruchten over de werkelijke stand van zaken – die er wel waren – via reizigers naar neutrale landen of via Engelandvaarders Londen bereikten. Daar wachtten overigens de ondervragers van M15 en M16; SOE stond ook daarbij niet vooraan.

Tot slot

Voorgaande schildering plaatst het Englandspiel in een meer bij de praktijken van een totale oorlog passend kader. In dat kader zijn Nederlandse agenten bewust in Duitse gevangenschap gestuurd, ingezet bij pogingen door middel van schijnoperaties de vijandelijke legermacht tot spreiding over meerdere fronten te dwingen, om zodoende zijn aanvankelijke overmacht aan mensen en middelen in Europa geleidelijk te reduceren en te voorkomen dat hij die overmacht tot een beslissende slag op een van de fronten heeft kunnen inzetten. De risico's, voorzover te voorzien, van zo'n extreem gevaarlijke inzet, werden gepareerd door de agenten in de tactiek van de geclausuleerde medewerking met de vijand te instrueren. Een tactiek waarvan in de eerste plaats het hoofdkwartier profijt had, maar die ook de agent in gevangenschap een zekere bescherming en uitzicht op overleven bood. Die relatief veiliger positie zou nog versterkt worden, als de vijand de agenten bij gevangenneming geen uitvoeringsdaden – sabotage, opruiing, samenzwering, propaganda, enzovoort – ten laste zou kunnen leggen. Door vanaf mei 1942 alle agenten naar receptiecomités te sturen, werd in ieder geval bereikt dat hen wat uitvoeringshandelingen betreft niets te verwijten viel.

Niemand in Engeland kon indertijd het lot voorzien dat de Nederlandse agenten uiteindelijk zou treffen. Maar niet alleen Nederlandse agenten en verzetslieden vielen aan dit Spiel ten offer, ook veel RAF-vliegers lieten bij deze operaties het leven; hun overlevingskansen lagen statistisch vrijwel vast.

De met het Englandspiel opgedane ervaringen stelden de geallieerde oorlogsleiding in staat het wapen van de schijnoperaties verder te perfectioneren en het in 1944 ten tijde van *Overlord*, zoals wij weten, met succes toe te passen. Voor een deel werd de basis voor dit succes met het Englandspiel gelegd.

Noten

Woord vooraf

- ¹ Dennis Wheatley, *The Deception Planners. My Secret War* (Londen 1980), 44, 45.
- ² *British Intelligence in the Second World War* (BISWW), Volume 1 (Londen 1979), vii-x; M.R.D. Foot [ed.], *Holland at war against Hitler* (Londen 1990), 155.
- ³ '...and SIS is far too canny even today to let anyone into its archives.' David Stafford, *Secret Agent. The True Story Of The Special Operations Executive* (Londen 2000), 144.
- ⁴ W. Mackenzie, *The Secret History of SOE* (Londen 2000), 736.
- ⁵ De SIS wordt in dit boek verder met zijn oorlogspseudoniem MI6 aangeduid.
- ⁶ L. de Jong, *De Verslagen van de Parlementaire Enquêtecommissie 'Regeringsbeleid 1940-1945'*, Verslag van de Algemene Vergadering van het Historisch Genootschap van 31 oktober 1958 – Bijdragen en mededelingen – (Groningen 1959), 44, 45; L. de Jong 'Englandspiel', *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*, Afdeling Letterkunde, Nieuwe Reeks – Deel 42 – No. 1 (Amsterdam, Oxford, New York 1979), 3, 4.
- ⁷ L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, – Wetenschappelijke editie –, deel 9 Londen ('s-Gravenhage 1979), 976-1085. De Jongs standaardwerk wordt verder aangehaald als: *Koninkrijk*.
- ⁸ Verslag houdende de uitkomsten van het onderzoek van de Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945, delen 4A en B, 4C I en 4C II ('s-Gravenhage 1950); dat

Verslag wordt verder aangehaald als: PEC (Parlementaire Enquêtecommissie).

- ⁹ PEC 4A, 12, 13, 873-904.
- ¹⁰ Mevrouw Lauwers overleed op 27 februari 1999.

Hoofdstuk 1

- ¹ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), Amsterdam, Collectie 1, dossier 9 K. St. L. 1153/42 'Luftgau Holland', Feldurteil gegen Willem Roëll e.a., 100-101; H.J. Giskes, *Abwehr III F*. De duitse contraspionnage in Nederland (Amsterdam 1949), 113-115. Aanwezig waren: kapitein Ch. van den Berg (Den Haag), R. Bierman (Den Haag), clandestien verblijvend in het kamp van de Opbouwdienst te Hooghalen, diens collega's uit genoemd kamp J. Schols en C. van der Vossen en de SOE-agent Thijs Taconis (Arnhem).
- ² Public Record Office (PRO), Richmond-Kew, HS 6/165, rapportage van 28.2.42, aangehaald in rapport betreffende CATARRH I, d.d. 19.3.42, N/HO/172; J. Wolters, 'Paradijs Hooghalen' in: G.J. Dijkstra ed., *Gemeente Beilen 1940-1945*, deel 3 (Beilen 2001), 102-115.
- ³ PRO, HS 7/229, Survey of global activities – War diary, 3384.
- ⁴ Bijlagen 1 en 2: Geheime diensten Englandspiel 1940-1944 en Abwehr en Sicherheitspolizei in Nederland 1940-1944.
- ⁵ Giskes, *Abwehr*, 36, 41-44, 59-60, 66-67; PEC 4A, 54-60.
- ⁶ PEC 4B, bijlage 1, K.B. van 19 juli 1940, Artikel 1; gesproken wordt van 'een Centrale inlichtingsdienst'.

- ⁷ PEC 4A, 77-81.
- ⁸ Giskes, *Abwehr*, 103-105.
- ⁹ Rep, *Englandspiel. Spionagetragedie in bezet Nederland 1943-1944* (Bussum 1977), 100. Rep noemt abusievelijk de reserve-kapitein (en dierenarts) B. van den Bergh. De verwarring is begrijpelijk omdat ook de kapitein Chr. van den Berg de opleiding tot dierenarts gevolgd had en als zodanig in Den Haag praktiseerde (mededeling van H.B. Scherer, 31 mei 2002).
- ¹⁰ Giskes, *Abwehr*, 88-115.
- ¹¹ Giskes, *Abwehr*, 60-65.
- ¹² PEC 4C I, 43 (16895). Het/de getal(len) tussen haakjes verwijzen naar het/de nummer(s) van de gestelde vraag.
- ¹³ Ib., 4B, bijlage 16, 29, 35, 36.
- ¹⁴ Ib., 4C I, 127 (17500).
- ¹⁵ Ib., 4A, 873.
- ¹⁶ Giskes, *Abwehr*, 115, 116.
- ¹⁷ PEC 4C I, 47 (16927) – 'holländischen Dienst': term van Schreieder.
- ¹⁸ Ib., 47, 48 (16924-16928).
- ¹⁹ Ib., 209 (20271); PRO, CAB 102/650, W.J.M. Mackenzie, 'History of the Special Operations Executive', Volume II, 463; Hansard (Written Answers to Questions), 28th January 1953; PEC 4A, 856 (6); Patrick Howarth, *Undercover. The Men and Women of the Special Operations Executive* (Londen 1980), 165.
- ²⁰ PEC 4C II, 1133.
- ²¹ H. Lauwers, 'Naschrift' in: Giskes, *Abwehr*, 288-289.
- ²² Giskes, *Abwehr*, 129-132.
- ²³ Ib., 128.
- ²⁴ PEC 4C I, 220 (20487-20497).
- ²⁵ Giskes, *Abwehr*, 134-138.
- ²⁶ PEC 4A, 217, 218 (20427-20443); 4C I, 135-138 (17577-17605); 4B, bijlage 16, 29-III.
- ²⁷ Lauwers, 'Naschrift', 290-296.
- ²⁸ PEC 4C I, 80; 4B, bijlage 15; bijlage 16, 49, 50.
- ²⁹ Ib., 4A, 21-170 passim.
- ³⁰ Ib., 4B, bijlagen 35 en 36.
- ³¹ Terug te lezen in: Rep, *Englandspiel*; L. de Jong, *Koninkrijk* hoofdstukken 11 en 12.
- ³² PEC 4C II, 1133.

- ³³ Bijlagen 3 en 4: Geheime agenten – Englandspiel 1940-1944 en Pseudoniemen agenten.
- ³⁴ PEC 4A, 54-55; maar zie 4C I, 217 (20431-20437) en G. Zembsch Schreve en E. de Roever, *Operatie Pierre-Jacques* (Baarn 1990), 202.
- ³⁵ Ib., 4B, 29-(B I).
- ³⁶ *Koninkrijk* 9, 1066-1072.
- ³⁷ Ib., 1072-1074.
- ³⁸ Howarth, *Undercover*, 165.
- ³⁹ PRO, CAB 102/650, W.J.M. Mackenzie 'History of the Special Operations Executive', Volume II, 463; PEC 4A, 856, punt 6; Hansard (Written Answers to Questions), 28th January 1953.
- ⁴⁰ M.R.D. Foot, *SOE in the Low Countries* (Londen 2001).

Hoofdstuk 2

- ¹ PEC 4A, 2-13.
- ² Ib.
- ³ *Koninkrijk* 9, 1085.
- ⁴ Ib., 1077-1078.
- ⁵ Diverse krantenartikelen in: *Trouw, De Tijd, Algemeen Handelsblad en de Volkskrant* van 15.7.1950.
- ⁶ E.T.M. Wolters-Willems, *Englandspiel in beeld, een cultuurhistorisch onderzoek naar de beeldvorming in de Nederlandse pers en de perceptie van H.J. Giskes 1947-1979* (scriptie, Assen november 2001).
- ⁷ *Koninkrijk* 9, 834 en 834 n. 2 – 'SOE onder Economic Warfare': de redenen voor plaatsing van SOE onder Dalton waren minder van romantische dan wel van praktische en politieke aard. In plaats van de uit zijn verband geciteerde noot 2 was er een veel nuchterder tekst met betrekking tot dit onderwerp beschikbaar in: M.R.D. Foot, *SOE in France* (Londen 1966), 6-10.; 836, n.n. 1 en 2: In de eerste fase van de oorlog deed het tekort aan ervaren personeel zich in alle geledingen van de Britse geheime diensten voelen, SOE was daarop geen uitzondering. BISWW 1, (Londen 1979), hoofdstukken 1-8, passim. Voor al deze diensten gold in meer of mindere mate dat "They learned as the work went on", zoals

de onder noot 2 aangehaalde veiligheidsofficiëren (J. Senter en C. Miller), met betrekking tot SOE (ook) opmerkten. Beiden waren geen leden van de *Intelligence Service*, maar afkomstig van MI5, de Britse Secret Service. Nergens is gebleken dat beide officieren zelf reguliere 'professionals' waren of bij het uitbreken van de oorlog uit de burgerberoepen gerekruteerde 'reservisten'.

⁸ PEC 4A, 9-13.

⁹ Ib., 1A, XVII-XVIII; 4A, 9-13, 430, 431; 4B, 122, 123; 5A, 7-8; 7A, 2; 8A, 9; H.C. Posthumes Meyjes, *De Enquêtecommissie is van oordeel...* (Arnhem/Amsterdam 1958).

¹⁰ Ib., 1A, XVII-XVIII.

¹¹ L. de Jong, *De verslagen van de Parlementaire Enquête-Commissie 'Regeringsbeleid 1940-1945' en hun waarde als historische bron*, Verslag van de Algemene Vergadering van het Historisch Genootschap, Utrecht 31 oktober 1958 (Groningen 1959), 73ste deel, 53.

¹² PEC 4C I, 430; *Official Secrets Act* (London 1911); F.H. Hinsley en C.A.G Simkins, *Security and Counter-Intelligence*. BISWW IV (London 1990), 21.

¹³ *Koninkrijk* 9, 388; PEC 8C I, 386.

¹⁴ *Koninkrijk* 9, 388, n. 2; *Koninkrijk* 9, 209, 210; geen datum; PEC 8C I, 387 (59929); Van Oorschoot kreeg de 'aanzegging' van de voorgenomen commandowisseling begin augustus 1941.

¹⁵ NA, Kabinet der Koningin, toegangsnr. 2.02.14., inv. nr. 9038.

¹⁶ PEC 4C I, 446; *Koninkrijk* 10, 169.

¹⁷ *Koninkrijk* 10, 168-177.

¹⁸ Ib., 9, 390.

¹⁹ E. Hazelhoff Roelfzema, *Soldaat van Oranje '40-'45* ('s-Gravenhage 1971), passim.

²⁰ NA Kabinet der Koningin 2.02.14, inv. nr. 9038, Voordracht d.d. 6 juni 1942 voor K.B. 9 juni 1942, No 2; F.A.C. Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten (Nivd)* ('s-Gravenhage 1993), 108-111.

²¹ PEC 4A, 491-492.

²² David Stafford, *Britain and European Resistance 1940-1945* (London 1980), 88.

²³ PEC 4A, 531.

²⁴ P. Wilkinson en J. Bright Astley, *Gubbins and SOE* (London 1993), 176; Kluiters, *Nivd*, 55-57, 318-320.

²⁵ Jkvr. Mr. C.W.I. Wttewaal van Stoetwegen, *De freule vertelt* (Baarn 1973), 191.

²⁶ PEC 4A, 9-10.

²⁷ *Koninkrijk* 13, 73-75.

²⁸ *Koninkrijk* 9, 1078, 1079.

²⁹ Ib., 1351.

³⁰ Ib., 1079, n.1. SOE Adviser: functionaris bij het Britse Ministerie van Buitenlandse Zaken, belast met de voorlichting over SOE. De functie is in de loop van 2002 opgeheven. Over Boxshall: L. Marks, 'The Englandspiel' in: *Holland at War Against Hitler* (M.R.D. Foot - editor), (London 1990), 136.

³¹ PEC 4B, 122, 123 (16); Wttewaal, *De freule*, 203.

³² De Jong, *De verslagen van de Parlementaire Enquête-commissie*, passim.

³³ PEC 4B, 122 (16); Wttewaal, *De freule*, 202-203; P. Ganier-Raymond, *De 48 Doden, het drama van het Englandspiel* (Hoorn 1970), 227-229.

³⁴ *Koninkrijk* 9, hoofdstukken 11 en 12.

³⁵ PEC 4A, 891-897.

³⁶ Ib., 769-783 passim.

³⁷ Ib., 773, 779-780, 782-783.

³⁸ Ib., 4B, 122 (bijlage 40).

³⁹ *Koninkrijk* 9, 821-824.

⁴⁰ PEC 4C I, 209.

⁴¹ Ib., 4A, 892, 893, 897, 902, 903.

⁴² Ib., 983.

⁴³ Ib., 4B, 122, 123 (1).

⁴⁴ *Koninkrijk* 9, 1083.

⁴⁵ Ib., 1083, n. 3.

⁴⁶ Ib., 1084-1085.

⁴⁷ PEC 4A, 873, 876, 904.

⁴⁸ Ib., 4C I, 157 (18654-18658); 4B, bijlage 16, 43(b).

⁴⁹ Ib., 4A, 825-857; 902-903.

⁵⁰ Ib., 897-903.

⁵¹ Ib., 850-857.

⁵² Ib., 897-904.

⁵³ Ib., 902.

⁵⁴ Ib., 902-903.

⁵⁵ Ib., 903.

⁵⁶ Ib., 285, 1453.

⁵⁷ Ib., 4B, 91.

- ⁵⁸ Ib., 4A, 705.
⁵⁹ Ib., 902.
⁶⁰ Ib., 206-225; 4C II, 1131-1141.
⁶¹ Ib., 4A, 853.
⁶² *Koninkrijk* 9, 1079-1085.
⁶³ Ib., 1081.
⁶⁴ Ib., 1083.
⁶⁵ Ib., 1085.
⁶⁶ Ib., 1002-1009.
⁶⁷ Ib., 912-926.
⁶⁸ Ib., 1079, n. 1.
⁶⁹ Ib., 1007-1009; L. de Jong, *Englandspiel*, Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks – Deel 42 – No.1 (Amsterdam, Oxford, New York 1979), 3-28, passim.
⁷⁰ *Koninkrijk* 9, 1080-1081.
⁷¹ M.R.D. Foot, *SOE in France* (Londen 1966), 109-110.
⁷² PEC 4A, 853.
⁷³ *Koninkrijk* 9, 976, n. 2.
⁷⁴ PEC 4A, 724.
⁷⁵ Ib., 724, 853.
⁷⁶ NA PEC, toegangsnr. 2.02.27., inv.nr. 408 (16 V), kopie handgeschreven proces-verbaal verhoor W.J. van der Reyden d.d. 31 oktober 1946; gedrukt stuk in inv. nr. 114; PEC 4C II, 1602 (62842-62850). Van der Reyden was de tweede marconist van de in het kader van het Contact Holland uitgezonden inlichtingenagenten; er is geen reden om aan te nemen dat zijn later door dit Contact uitgezonden collega's op codegebied minder goed zouden zijn uitgerust. Van der Reyden had zelfs tot taak zijn al in het land verblijvende collega's in een nieuw codesysteem, gebaseerd op de zogenaamde *double transposition*, te instrueren. PEC 4C II, 102, 1603 (62855-62862).
⁷⁷ *Koninkrijk* 9, 1079.
⁷⁸ Nigel West, *Secret War, The story of SOE* (Londen 1992), 94 en M.R.D. Foot, *SOE, An outline history of the Special Operations Executive 1940-1946* (Londen 1984), 251.
⁷⁹ *Koninkrijk* 9, 1079.
⁸⁰ NIOD, Correspondentiearchief 1978, brief plus bijlagen (Vragenlijst en overzicht radiolijnen) aan colonel E.R. Boxshall van 26 september 1978.
⁸¹ NIOD, Doc II – Agenten, Nederlandse – 14 A, a1/2.
⁸² *Koninkrijk* 9, 1007.
⁸³ NIOD, Doc II – 218, Map B – 66.
⁸⁴ *Koninkrijk* 9, 1002-1009.
⁸⁵ NIOD, Correspondentiearchief 1978, verslag d.d. 23 november 1978.
⁸⁶ *Koninkrijk* 9, 1009.
⁸⁷ Bickham Sweet-Escott, *Baker Street Irregular* (Londen 1965).
⁸⁸ J.C. Masterman, *The Double-Cross System in the War of 1939 to 1945* (New Haven and London 1972).
⁸⁹ *Koninkrijk* 9, 976, n. 2.
⁹⁰ Sweet-Escott, *Irregular*, 211-212.
⁹¹ *Koninkrijk* 9, 834, 875.
⁹² Sweet-Escott, *Irregular*, 112.
⁹³ PEC 4C I, 482 (31920). Van Sant sprak van: '...zekere tekens die hij seinde, zogenoemd om zijn toestel in te stellen. Die bleven weg, dus wij wisten, dat hij zat.'
⁹⁴ *Koninkrijk* 9, 1076-1077, 1083, 1084.
⁹⁵ Masterman, *Double-Cross*, 106.
⁹⁶ NIOD, Correspondentiearchief 1978, brief aan J. Rep van 5 december 1978.
⁹⁷ Ib., brief van H.M.G. Lauwers van 27 november 1978.
⁹⁸ *Koninkrijk* 9, 1002-1009; Vergadering van 8 januari 1979.
⁹⁹ Rep, *Englandspiel*, 183.
¹⁰⁰ *Koninkrijk* 9, 995.
¹⁰¹ NIOD, Fiches Koninkrijk, Deel 9, IX – XII: 'Eind Juni 1942 Inhoud van Plan-Holland dat Jambroes meenam.'
¹⁰² *Koninkrijk* 13, 61.
¹⁰³ NIOD, Correspondentiearchief 1978, brieven van 27 september 1978 en 11 oktober 1978 aan en brief van 4 oktober 1978 van Duisterwinkel; Archief 303, IX 8-19, hoofdstuk 11, brief, ongedateerd, van Duisterwinkel (ingeschreven 10.10.1978).
¹⁰⁴ Ib., brieven van 1 december 1978 en 5 december 1978 aan respectievelijk H.M.G. Lauwers en J. Rep.
¹⁰⁵ De notities in de NIOD-registratie van verzonden en ontvangen correspondentie in combinatie met de wel aanwezige correspondentie doet vermoeden dat het wel het

voornemen was Duisterwinkel beide hoofdstukken toe te zenden, maar dat uiteindelijk alleen hoofdstuk 11 ter lezing werd toegezonden.

¹⁰⁶ NIOD, Correspondentiearchief 1978, van 4.10.1978.

¹⁰⁷ PEC 1A, XVII-XIX; 4A, 9, 10; 7A, 2; 8A, 9.

Hoofdstuk 3

¹ Giskes, *Abwehr*; J. Schreieder, *Het Englandspiel* (Amsterdam z.j.).

² N. Kelso, *Errors of Judgement, the established view of "SOE's Disaster in the Netherlands 1941-'44"* (Londen 1988).

³ L. Marks, *Between Silk and Cyanide. The Story of SOE's Code War* (Londen 1998).

⁴ Marks, *Silk*, 222-229.

⁵ M.R.D. Foot, *SOE vormde het achtergrondverhaal voor deze BBC-serie, getiteld: 'SOE: Special Operations Executive 1940-45'*.

⁶ Marks, *Silk*, 16-59.

⁷ *Ib.*, 245-253.

⁸ Marks in: M.R.D. Foot ed., *Holland at War*, (Londen 1990), 136-137.

⁹ W.J.M. Mackenzie, *The Secret History of SOE. The Special Operations Executive 1940-1945* (Londen 2000).

¹⁰ Mackenzie, *Secret History*, 302-305.

¹¹ Foot, *Low Countries*, 190-192.

¹² Ganier-Raymond, *De 48 Doden*.

¹³ J. Bureau, *Un soldat menteur* (Parijs 1992); J. Lartéguy en B. Maloubier, *Triple Jeu. L'Espion Déricourt* (Parijs 1992); G. Perrault, *Het Geheim van D-Day* (Parijs 1964).

¹⁴ Rep, *Englandspiel*; P.H. Hoets, *Englandspiel ontmaskerd, schijnstoot op Nederland en België 1942-1944* (Rotterdam 1990).

¹⁵ De vijfdelige serie *Englandspiel* werd uitgezonden in 1979.

¹⁶ In afleveringen (her)uitgezonden in de periode 18 april – 23 mei 1995.

¹⁷ Hoets, *Englandspiel ontmaskerd*, 175-176.

¹⁸ Foot, *Low Countries*, 513.

¹⁹ *Ib.*, Postscript, xiv.

²⁰ *Ib.*, ix-xi.

²¹ *Ib.*, 116-121.

²² *Ib.*, 190-191.

²³ *Ib.*, 131, 176.

²⁴ *Ib.*, 131.

²⁵ *Ib.*, 38.

²⁶ *Ib.*, 114, 115.

²⁷ *Ib.*, 131.

²⁸ *Ib.*, 192.

²⁹ *Ib.*, 120, 121, 129, 130.

³⁰ *Ib.*, 114, 115.

³¹ *Ib.*, 117, 118.

³² *Ib.*, 117, 118.

³³ *Ib.*, 134.

³⁴ *Ib.*, 106, III, 202.

³⁵ *Ib.*, 74, 75 n.

Hoofdstuk 4

¹ J.R.M. Butler [ed.], *Grand Strategy*, (Volume) II, *History of the Second World War*, United Kingdom Military Series, Londen 1957, 547-555; Mackenzie, *Secret History*, 60, 61.

² *Grand Strategy II*, 260-261.

³ Mackenzie, *Secret History*, 747, 748.

⁴ *Ib.*, 3-55.

⁵ *Ib.*, 748.

⁶ Stafford, *Britain*, 23; Foot, *SOE*, 18;

Mackenzie, *Secret History*, 56-71.

⁷ Mackenzie, *Secret History*, 69-71.

⁸ Foot, *SOE*, 22, 23.

⁹ Mackenzie, *Secret History*, 11.

¹⁰ Foot, *France*, 2, 3.

¹¹ Mackenzie, *Secret History*, 191, 192, 222-228, 296-308.

¹² *Ib.*, 331, 332.

¹³ Foot, *SOE*, 19-23.

¹⁴ *Ib.*, 29.

¹⁵ Mackenzie, *Secret History*, 84-86, 337-

343; Stafford, *Britain*, 29.

¹⁶ Mackenzie, *Secret History*, 341.

¹⁷ *Ib.*, 340.

¹⁸ Foot, *SOE*, 28-33, 246.

¹⁹ Stafford, *Britain*, 57-81.

²⁰ Nigel West, *Secret War*, 20.

²¹ Mackenzie, *Secret History*, 358-360, Appendix F (764, 765).

²² *Ib.*, 747.

²³ Mackenzie, *Secret History*, 345, 346.

²⁴ *Ib.*, 94.

- ²⁵ Ib., 339.
²⁶ Ib., 94, 337-347, Appendix D (759-762).
²⁷ Ib., 348-360.
²⁸ PRO, HS 7/10, Charter & Directive given to SOE, 1, 2, 8, 9, 17 en 18.
²⁹ Foot, *SOE*, 28-29.
³⁰ PRO, CAB 102/650, Mackenzie, 'History of the Special Operations Executive', 104, 517; Stafford, *Britain*, 24-25.
³¹ Ib., 24-45, 84-125; Sweet-Escott, *Irregular*, 24, 25, 54, 55.
³² PRO, CAB 102/650, Mackenzie, 'History of the Special Operations Executive', 137, 138.
³³ PRO, HS 8/358, S.O.2 Communications through C, CD/XX/879, 9th March 1941.
³⁴ Marks, *Silk*, 8, 40.
³⁵ Foot, *SOE*, 109; PRO, CAB 102/650, 'History of the Special Operations Executive', 589-590.
³⁶ Mackenzie, *Secret History*, 382, 383.
³⁷ PEC 4A, 853.
³⁸ Mackenzie, *Secret History*, 721, 82.
³⁹ PRO, HS 7/31, History, Security Section, 4, 5.
⁴⁰ PEC 4A, 853.
⁴¹ PRO, HS 7/31, History, Security Section, 5.
⁴² BISWW IV, 73, 133.
⁴³ BISWW IV, 133-147.
⁴⁴ PRO, HS 7/31 - 72142-, Note by John Senter, 4.
⁴⁵ Stafford, *Britain*, 203; A. Cave Brown 'C' *The Secret Life of Sir Stewart Menzies. Spymaster to Winston Churchill* (New York 1987), 498-513.
⁴⁶ Foot, *SOE*, 246.

Hoofdstuk 5

- ¹ PRO, HS 7/159, DUTCH SECTION HISTORY; CAB 102/650 'History of the Special Operations Executive'; HS 7/212 Survey of Global Activities - *War Diary*.
² A. den Doolaard, *Londen en de Zaak Van 't Sant* (Amsterdam 1980), passim; *Koninkrijk* 9, 844-870.
³ PEC 1A en B, *Algemene Inleiding*, XVII - XX; Wttewaal, *De freule*, 185-191.
⁴ PRO, HS 7/211, 33.

- ⁵ PEC 4C I, 430-431.
⁶ M.R.D. Foot (ed.), *Holland at War*, 139; M. Sluysers, ..., *daar zaten wij. Impression over London '40-'45* (Amsterdam, Antwerpen z.j.) 37-40.
⁷ PRO, HS 7/211, 33.
⁸ PEC 4A, 21-74.
⁹ PRO, HS 7/211, 33.
¹⁰ Ib., HS 7/221, 1734-1736; PEC 4C I, 954, 955; 4C II, 1088 (51095-1096).
¹¹ PEC 4C I, 431.
¹² Ib., 4A, 63; 4C I, 430-431.
¹³ PRO, HS 7/215, 498, 560, 720; HS 7/216, 821, 911. In deze fase wordt SOE in documenten aangeduid met S.O. 2, de operationele afdeling. S.O. 1 was de 'zwarte' propaganda- en S.O. 3 de planningafdeling van de dienst. Deze laatste afdeling werd al in september 1940 in S.O. 2 geïntegreerd en S.O. 1 werd in september 1941 verzelfstandigd tot *Political Warfare Executive* (PWE); S.O. 2 ging voort als SOE.
¹⁴ PRO, HS 7/217, 1020.
¹⁵ Ib., HS 7/221, 1738.
¹⁶ PEC 5A, *Inleiding*, 10. Per 27 juli 1941 werd het ministerie van Defensie gesplitst in het ministerie van Oorlog en het ministerie van Marine.
¹⁷ PRO, HS 7/218, 1172, 1173, 1193.
¹⁸ Ib., HS 7/221, 1737.
¹⁹ PEC 4B, bijlage 3, 7, KB van 14 augustus 1941.
²⁰ PRO, HS 7/221, 1737, 1738.
²¹ Ib., 1738. Zijn voorstel werd op 22.8.1941 aan CD, Nelson, voorgelegd (ib., 1739).
²² Ib., 1738.
²³ Ib., 1738.
²⁴ PEC 8C I, 127, 386.
²⁵ PRO, HS 7/221, 1739.
²⁶ Ib., 1739.
²⁷ Ib., 1739.
²⁸ PRO, HS 6/723, From: N To: AD/A, 7.9.41.
²⁹ PEC 4C I, 543, 544.
³⁰ PRO, HS 7/221, 1740.
³¹ Ib., 1737-1741.
³² PEC 4C II, 1227.
³³ PRO, HS 7/159, 1942, Dutch Section History - General - noemt Laming nog als

hoofd van de sectie in de maanden januari en februari, Blizard vanaf maart 1942; HS 6/748, Maj. *Charles Cecil Blizard*: dit document meldt 19.12.41 als datum waarop Blizard als hoofd van Dutch Section SOE aantrad.

³⁴ Foot, *Low Countries*, 85.

³⁵ PRO, HS 7/221, 1751.

³⁶ *Ib.*, 1837, 1838.

³⁷ PRO, HS 7/223, 2192.

³⁸ *Ib.*, 2160, 2180.

³⁹ PRO, HS 7/224, 2378.

⁴⁰ PEC 4A, 94-117; Hazelhoff Roelfzema, *Soldaat*, 122-209.

⁴¹ SOE Adviser to the FCO, brief plus bijlagen van 18 december 2000, *Attachment 'G'*.

⁴² PRO, HS 7/159, 1942 Dutch Section History – General –.

⁴³ PEC 4A, 47.

⁴⁴ PRO, HS 7/229, 3387. (De betreffende passage wordt niet woordelijk gereproduceerd.)

⁴⁵ *Ib.*, HS 7/231, 3678.

⁴⁶ *Ib.*, HS 7/159, 1942 Dutch Section History – General –.

⁴⁷ *Ib.*, HS 7/234, 4308.

⁴⁸ *Ib.*, HS 7/234, 4194.

⁴⁹ *Ib.*, HS 7/274, 1.

⁵⁰ *Ib.*, 2.

⁵¹ *Ib.*, 2.

⁵² *Ib.*, 2.

⁵³ *Ib.*, 13.

⁵⁴ *Ib.*, 61.

⁵⁵ *Ib.*, 69-70.

⁵⁶ *Ib.*, 87.

⁵⁷ *Ib.*, 70-71.

⁵⁸ *Ib.*, 99.

⁵⁹ *Ib.*, 121.

⁶⁰ *Ib.*, 131. Wie de bedoelde agent was, is niet duidelijk. De controle-agent A. Cnoops werd pas op 23 september 1943 (in België) gedropt; de op 22 juli daaraan voorafgaand in Frankrijk gearachuteerde SOE-agent G. Zemsch Schreve heeft zijn passerslijn nooit tot in Nederland kunnen uitbouwen. Wel waren op dat moment enige agenten van de Nederlandse zusterdienst Bureau Inlichtingen in Nederland.

⁶¹ *Ib.*, 146.

⁶² *Ib.*, 146.

⁶³ PRO, HS 7/159, 1943 Dutch Section History, – General –.

⁶⁴ *Ib.*, January & February 1944, General situation and relations with the Dutch Government.

⁶⁵ PRO, HS 6/738, Brief van 8 februari 1944 van Lord Selborne aan minister-president Dr. P. Gerbrandy, kenmerk: F. 1670/127.

⁶⁶ *Ib.*, HS 6/726, Draft letter from CD to SO, 7th February, 1944.

⁶⁷ Mackenzie, *Secret History*, 637.

⁶⁸ PRO, HS 7/159, Dutch Section History, January & February 1944, General situation.

Hoofdstuk 6

¹ (16): Het getal tussen haakjes is het betreffende telegramnummer.

² PRO, HS 7/228, 3150.

³ Gesprek 26 januari 2001. Lauwers, aan wie dit gegeven werd voorgelegd, zei zich daarvan absoluut niets te herinneren; in zijn eerdere verklaringen is een verwijzing naar deze zaak niet te vinden.

⁴ NIOD, Collectie 1, dossier SK.St.L. 1153/42 Luftgau Holland, Feldurteil gegen Willem Roëll e.a., 100, 101.

⁵ PRO, HS 7/229, 3384 en 3385.

⁶ PEC 4C I, 209, 220; 4C II, 1140; 4A, 837, 838.

⁷ *Ib.*, 4C I, 157-184, 775-796; 4B, bijlage 11, 'Tätigkeitsbericht'.

⁸ Mackenzie, *Secret History*, Preface, xxvii, xxix.

⁹ PEC 4A, 655, 740.

¹⁰ *Ib.*, 478, 479.

¹¹ *Koninkrijk* 9, 990, 991, 1033.

¹² PEC 4B, bijlage 11, 16 (8); PEC 4C I, 217 (20431-20437).

¹³ PRO, HS 7/229, 3384/5; Marks, *Silk*, 117.

¹⁴ PEC 4C I, 220; 4A, 838.

¹⁵ {228}: het nummer van de voetnoot in de *Diary*-tekst.

¹⁶ PRO, HS 7/229, 3384.

¹⁷ *Ib.*

¹⁸ PRO, AIR 27/956, 33-45; AIR 27/1068, 14-24.

- ¹⁹ PRO, HS 7/231, 3675.
²⁰ *Ib.*, 3677.
²¹ PRO, HS 7/159, 1942 Dutch Section History, Agents sent.
²² Marks, *Silk*, 16, 98.
²³ PRO, HS 7/159, Dutch Section History.
²⁴ J.H. Scheeps (ed.), *Wat deed Koos Vorrink? De klare taal der feiten.* ('s-Gravenhage 1948), 44, 45; PEC 4C II, 1007-1013.
²⁵ PRO, HS 7/159, Dutch Section History.
²⁶ Marks, *Silk*, 16, 98.
²⁷ PRO, HS 7/231, 3672-3674.
²⁸ *Ib.*, 3674-3778.
²⁹ PRO, HS 7/228, 3029; HS 6/765, Cattarrh file, Report 7, Timmer and Looman.
³⁰ *Ib.*, HS 7/233, 3973-3979.
³¹ PEC 4B, bijlage 16, 30.
³² *Ib.*, 4A, 475, 476.
³³ PRO, HS 7/233, 3978.
³⁴ De naam komt in eerdere telegrammen, voorzover bekend, niet voor. Misschien een 'verbastering' van Burg (D.C. Burg), een medewerker van Jordaan: Rep, *Englandspiel*, 138, 146, 148 en 149.
³⁵ PEC 4C I, 219; 4A, 851.
³⁶ Marks, *Silk*, 101, 102.
³⁷ PRO, HS 7/226, 2783.
³⁸ In de tekst staat: '67 to Ebony'. Ik neem aan dat dit een typefout is; bedoeld zal zijn: '67 to Ebenezer'.
³⁹ PRO, HS 7/234, 4313.
⁴⁰ Een nieuwe telling van de telegrammen van *Trumpet Major*; de reden wordt niet vermeld, maar misschien startte men in Londen een nieuwe telling omdat Jordaan hier als marconist voor het nieuwe team *Parsnip* (Van Rietschoten) en *Spinach* (Buijer) optrad.
⁴¹ PRO, HS 7/234, 4314, Missie *Leek A*: de agent/marconist G. van Hemert, schuilnaam *Van Haafien*, die aan het team van Klooss zou worden toegevoegd. Oorspronkelijk was deze agent/marconist bestemd voor de missie *Carrot*.
⁴² PRO, HS 7/274, 4311. *Turnip* en *Beetroot* vormden nu samen een team, bestaande uit de *Turnip*-organisator en de twee *Beetroot*-organisatoren, aangevuld met een plaatselijk gerekruteerde marconist *Gilgal*.
⁴³ PRO, HS 7/234, 4310. REBECCA, een mobiel aanvliegbaken.
⁴⁴ Marks, *Silk*, 102.
⁴⁵ Hier wordt hoogstwaarschijnlijk het *personal number* van de agent mee bedoeld.
⁴⁶ PRO, HS 6/165, LETTUCE - TURNIP - LEEK, 24.6.42.
⁴⁷ Over het gebruik van het *conventional number*: Lauwers, *Naschrift*; Lorain, *Secret Warfare*, 69. Lauwers noemt dit getal 'agentengetal', Lorain 'secret identification number'.
⁴⁸ PRO, HS 7/274, 23.
⁴⁹ *Ib.*, 36, 37.
⁵⁰ Privé-document G. Dessing; NA PEC, toegangsnr. 2.02.27., inv. nr. 406, 16, proces-verbaal G. Dessing 27 mei 1946.
⁵¹ PEC 4C II, 1008.
⁵² PRO, HS 7/159 - 72058, 1942 Dutch Section History, Agents sent.
⁵³ PEC 4C I, 276 (21345). Vorrink wordt in Dessings opdracht niet genoemd als in Engeland gewenst persoon.
⁵⁴ Privé-document G. Dessing.
⁵⁵ PEC 4C I, 275-278; 4C II, 1007-1013, 1725-1737.
⁵⁶ *Ib.*, 4A, 655-685.
⁵⁷ Scheeps (ed.), *Wat deed Koos Vorrink?*, 44.
⁵⁸ PRO, HS 7/229-234; HS 7/274-276.
⁵⁹ *Ib.*, HS 7/229, 3383.
⁶⁰ *Ib.*, HS 7/274, 8.
⁶¹ PEC 4C II, 1010.
⁶² *Ib.*, 1008.
⁶³ *Ib.*, 4A, 655-676.

Hoofdstuk 7

- ¹ *Grand Strategy* III, 563-564.
² Gabriel Kolko, *The Politics Of War, The World and United States Foreign Policy, 1943-1945* (New York 1990), 13-30 passim.
³ PEC 4A, 528-530, 594, 595; *Koninkrijk* 9, 912-920.
⁴ *Grand Strategy* III, 315-348.
⁵ *Ib.*, IV, XV. (Arcadia - conferentie).
⁶ *Ib.*, III, 568, 569.
⁷ *Ib.*, III, Bijlage III, 675-681.
⁸ *Ib.*, 563-581.

- ⁹ *Ib.*, 569.
- ¹⁰ Stafford, *Britain*, 78-102; *Grand Strategy* III 577-581, Appendices III, V.
- ¹¹ *Grand Strategy* III, 578-581; Stafford, *Britain*, 82, 246-247.
- ¹² *Grand Strategy* III, 583-598.
- ¹³ Kolko, *The Politics Of War*, 28.
- ¹⁴ *Grand Strategy* III, 634-636.
- ¹⁵ *Ib.*, 636-638.
- ¹⁶ *Ib.*, 638.
- ¹⁷ *Ib.*, 636, 637.
- ¹⁸ *Ib.*, IV, III.
- ¹⁹ *Ib.*, Appendix III (A), 603.
- ²⁰ Stafford, *Britain*, 82-85; *Grand Strategy* III, 518; PRO, Diary, 4193-4195.
- ²¹ NA, Collectie P.S. Gerbrandy, 2.21.068., inv.nr. 109, brief d.d. 23 augustus 1950.
- ²² PEC 4A, 502, 503, 525.
- ²³ Het betreft hier waarschijnlijk de voorstellen van De Bruijne aan Furstner van 19 maart 1942, PEC 4B, 56-58 (bijlage 18).
- ²⁴ Peter Hoffmann, *The History of the German Resistance, 1933-1945* (Montreal & Kingston, London, Buffalo 1996, 3e ed.), 214.
- ²⁵ Term *Widerstand* ontleend aan Peter Hoffmanns *Widerstand, Staatsstreich, Attentat, der Kampf der Opposition gegen Hitler* (1969); voor de naam Schwarze Kapelle zie Antony Cave Brown, *Bodyguard of lies. The Classic History of the War of Deception that kept D-Day Secret from Hitler and sealed the Allied Victory* (New York 1975), 6.
- ²⁶ G. van Roon, *Het Duitse verzet tegen Hitler* (Utrecht 1968), 118-126.
- ²⁷ Brown, *Bodyguard of Lies*, 236-237.
- ²⁸ Hoffmann, *German Resistance*, 205-246, passim.
- ²⁹ Brown, *Bodyguard*, 236-240.
- ³⁰ Hoffmann, *German Resistance*, 301-311.
- ³¹ *Ib.*, 278-289.
- ³² *Ib.*, 216-223.
- ³³ Michael Balfour, *Withstanding Hitler in Germany 1933-1945* (London, New York 1988), 111-112.
- ³⁴ Hoffmann, *German Resistance*, 214-215.
- ³⁵ Balfour, *Withstanding Hitler*, 111-113.
- ³⁶ *Grand Strategy* IV, 281, 282.
- ³⁷ *Ib.*, II, 343-345.
- ³⁸ PRO, HS 6/725, 'RANKIN' - CASE C - HOLLAND, 3 en 7 december 1943.
- ³⁹ BISWW III, 43-46; *Grand Strategy* V, 1-10; Lt.-Gen. Sir Frederick Morgan, K.C.B. *Overture to Overlord* (London 1950) 112-129; Kolko, *The Politics Of War*, 29, 30, 33, 315, 316, 328, 373.
- ⁴⁰ Ralph Ingersoll, 'Top Secret' (New York 1946), passim.
- ⁴¹ *Grand Strategy* IV, 281-285.
- ⁴² Stafford, *Britain*, 88, 89.
- ⁴³ Mackenzie, *Secret History*, 303; PRO, HS 7/159, 72058, 'OUTLINE OF PLANNING FOR THE FIELD IN 1942'
- ⁴⁴ PRO, HS 7/10, 75760, Charter & Directive, 1, 5.
- ⁴⁵ *Ib.*, 8 en 9.
- ⁴⁶ PRO, CAB 119/43, S.O.2. 'Report on Position of Plans and Projects'. 8th March 1941.
- ⁴⁷ *Ib.*, HS 6/165, 'Minutes of the Meeting of the Planning Committee....', 17th June 1941.
- ⁴⁸ Stafford, *Britain*, 81.
- ⁴⁹ Foot, *Low Countries*, 99; SOE Dutch Sections worden indrukwekkende bijdrage aan Claribel is volgens de auteur een van de redenen geweest om het hoofd Laming (eind 1942) te verzoeken op te stappen.
- ⁵⁰ *Koninkrijk* 4, III.
- ⁵¹ Mackenzie, *Secret History*, 296-299, 300.
- ⁵² Stafford, *Britain*, 81.
- ⁵³ Arthur Bryant, *The Turn of the Tide 1939-1943, A study based on the Diaries and Autobiographical Notes of Field-Marshal The Viscount Alanbrooke K.G., O.M.* (London and Glasgow 1965), 218, 275.
- ⁵⁴ PEC 4C I, 378, 457.
- ⁵⁵ Foot, *Low Countries*, 86.
- ⁵⁶ Mackenzie, *Secret History*, 297, 298.
- ⁵⁷ PEC 4C I, 457 (30334).
- ⁵⁸ *Ib.*, 4B, bijlage 17, 55, paragraaf III.
- ⁵⁹ *Ib.*, bijlage 18, 56-58.
- ⁶⁰ *Ib.*, bijlage 30, 108 (I).
- ⁶¹ *Ib.*, 4A, 496-503; *Koninkrijk* 9, 916.
- ⁶² PEC 4A, 905-906; 4C II, 1819-1822.
- ⁶³ Stafford, *Britain*, 88.
- ⁶⁴ Wel wordt uitgebreid aandacht besteed aan het werk van haar zustercommissie, de Commissie Terugkeer.

- ⁶⁵ PEC 4C II, 1576-1580, in het bijzonder zijn antwoorden op de vragen (62196-62203); NA PEC 2.02.14, inv.nr. 115, bijlage 71.
- ⁶⁶ PEC 4C I, 462 (30394-30398); NA PEC 2.02.14, inv.nr. 115, bijlage 71, 4 (10).
- ⁶⁷ *Koninkrijk* 9, 912-918.
- ⁶⁸ PRO, CO 537/3926, PLAN FOR HOLLAND, 25th April, 1942.
- ⁶⁹ PEC 4B, De opdracht van Jambroes van 12 juni 1942, 103-107, bijlage 29.
- ⁷⁰ *Ib.*, bijlage 30, 108 (I).
- ⁷¹ *Ib.*, bijlage 30, 108-109.
- ⁷² PEC 4B, bijlage 18, 56-58.
- ⁷³ PRO, CO 537/3926, APPRECIATION OF THE "PLAN FOR HOLLAND" 4th May 1942; PEC 4B, bijlage 31, 110.
- ⁷⁴ PRO, CO 537/3926, 'Our progress with the Dutch'. M/HO/741, 6.5.42.
- ⁷⁵ *Ib.*, HS 6/724, 16 May 1942. Bezoek Nederlandse delegatie aan Lord Selborne op 13 mei 1942.
- ⁷⁶ *Ib.*, CO 537/3926, From: M To: CD, 6.5.42, M/HO/741.
- ⁷⁷ *Ib.*, HS 6/724, 16 May 1942.
- ⁷⁸ *Ib.*, CO 537/3926, From: AD/S To: CD, 15 May 1942.
- ⁷⁹ *Ib.*, HS 7/234, Diary, 4314.
- ⁸⁰ *Ib.*, HS 6/123, From: M To: D/R, M/HO/844. 20.5.42.
- ⁸¹ Mackenzie, *Secret History*, 303; PRO, HS 7/159, 72058, 'OUTLINE OF PLANNING FOR THE FIELD IN 1942'.
- ⁸² PRO, CAB 102/650, 75824, Mackenzie, *Secret History*, 458.
- ⁸³ PEC 4C I, 462.
- ⁸⁴ *Ib.*, 4B, 13-17, bijlage 29.
- ⁸⁵ *Ib.*, 108-109, bijlage 30.
- ⁸⁶ G. Dogger, *De Vierkante Maan* (Amsterdam 1985), 170-187.
- ⁸⁷ *Ib.*, 149-190.
- ⁸⁸ *Koninkrijk* 9, 918.
- ⁸⁹ *Ib.*, 913-914.
- ⁹⁰ PEC 4C I, 462.
- ⁹¹ NA PEC 2.02.14, inv.nr. 115, bijlage 71, 4, 5 (10).
- ⁹² PEC 4C II 1576.1577 (62147-42148; 62168-62171).
- ⁹³ *Ib.*, 4A, 593; *Koninkrijk* 9, 995.
- ⁹⁴ *KRIEGSTAGEBUCH DES OBERKOMMANDOS DER WEHRMACHT* 1942 (München 1982), Teilband II, 1280-1281 (C. Dokumenten-Anhang zum Kriegstagebuch 1942, 13).
- ⁹⁵ PRO, CAB 81/76, OPERATION "TORCH" - DECEPTION AND COVER PLAN, L.C.S. (42) I, 8th August, 1942; *ib.*, LCS (42) 6, Nov. 1942, GENERAL REPORT "TORCH" COVER AND DECEPTION PLANS, ANNEX to C.O.S. (42) 416 (o) 26TH NOVEMBER 1942; BISWW V, 55-63.
- ⁹⁶ BISWW V, xii, 21-29.
- ⁹⁷ PRO, CAB 154/30, Air Commodore A.R. Boyle aan lieutenant-colonel J. Bevan, 15th September, 1942, kenmerk: ARB/GK/2017; antwoordbrief van Bevan, 17th September, 1942 (gelijk kenmerk); Lionel Hale aan Bevan, January 26th 1943 (MOST SECRET).
- ⁹⁸ PRO, HS 7/31, 72142, HISTORY, SECURITY SECTION, Oct, '40 - June, '45, Appendix C.
- ⁹⁹ PRO., CAB 81/76, LCS (42) 6, Nov. 1942, GENERAL REPORT "TORCH" COVER AND DECEPTION PLANS, ANNEX to C.O.S. (42) 416 (o) 26TH NOVEMBER 1942
- ¹⁰⁰ *Kriegstagebuch*, 1942, Teilband II, 794, 797.
- ¹⁰¹ PRO, HS 7/274, 76011, Diary, October 1942, 34, 35.
- ¹⁰² *Grand Strategy* IV, 119, 137.
- ¹⁰³ E.H. Cookridge, *Inside SOE* (Londen 1966), 432. Zie over de bronnen voor dit boek benut: Nigel West, *Secret War. The Story of SOE* (Londen 1992), 5.
- ¹⁰⁴ Archief Giskes, Doos II, 29 januari 1966; Giskes' bijdrage aan *G. Buchheit Der Deutsche Geheimdienst, Geschichte der militärischen Abwehr* (München 1967).
- ¹⁰⁵ Rep, *Englandspiel*, 183; Cookridge, *Inside SOE*, 432; J.G. Beevor, *SOE, Recollections and Reflections 1940-1945* (Londen 1981), 178-179.
- ¹⁰⁶ Londen, 13 maart 2001.
- ¹⁰⁷ PEC 4B, 50; *Koninkrijk* 9, 919; PRO, HS 7/274, 76011, *Diary*, August 1942, 13.

¹⁰⁸ De vijfdelige serie Englandspiel werd in afleveringen heruitgezonden in de periode 18 april – 23 mei 1995.

Hoofdstuk 8

¹ BISWW V, IX.

² Ib., X-XIII, 105-109.

³ BISWW IV, 134-136, 261, 262.

⁴ Mackenzie, *Secret History*, XVIII.

⁵ Marks, *Silk*, passim.

⁶ PEC 4B, bijlage 27, 99.

⁷ Mackenzie, *Secret History*, 383-386; PRO, HS 7/42, 75911, S.O.E. SIGNALS HISTORY. W/T Board: overheidsorgaan belast met het beheer van radiofrequenties.

⁸ Privé-archief Lauwers: 'RAPPORT' betreffende NORDPOL-AFFAIRE, 12 februari 1946; afschrift in: NIOD DOG 218-map A.

⁹ C. Cunningham, *Beaulieu: The Finishing School For Secret Agents* (London 1998), 27.

¹⁰ Lauwers, 'RAPPORT', 3.

¹¹ Ib., 4.

¹² NA PEC, toegangsnr. 2.02.27., inv. nr. 408 (16 V), kopie handgeschreven proces-verbaal verhoor W.J. van der Reyden d.d. 31 oktober 1946; gedrukt stuk in inv. nr. 114.

¹³ Archief Verhoeyen, SOMA, Sûreté, w 28, Renseignements Generaux. M.O. 1 (S.P.), le 11 Avril 1946.

¹⁴ Archief Verhoeyen, SOMA, Sûreté, w 28, Renseignements Generaux. M.O. 1 (S.P.), le 11 Avril 1946, 2.

¹⁵ Archief Verhoeyen, SOMA, Pap. W. Ugeux, nr. 51, brief van 16 octobre 1945, kenmerk: AV, Suite I, question II.

¹⁶ Lauwers, 'RAPPORT', 17, 18.

¹⁷ PEC 4C I, 206-225; 4C II, 1131-1141.

¹⁸ Ib., 4A, 836-845.

¹⁹ Ib., 209 (20271-20272)

²⁰ Ib., 4C I, 221 (20499).

²¹ Lauwers, 'RAPPORT', 17, 18; De Jong, *Englandspiel*, 23-28.

²² PEC 4A, 837-839.

²³ PRO, AIR 27/956, OPERATIONS RECORD BOOK 138 Squadron, 33-45; AIR 27/1068, OPERATIONS RECORD

BOOK 161. Squadron, 14-21. Dit laatste Squadron heeft tussen 2 en 26 maart 1942 kennelijk geen vluchten uitgevoerd.

²⁴ Lauwers, 'RAPPORT', 2, 3.

²⁵ PRO, HS 7/228, 3109.

²⁶ Ib., HS 7/225, 2639.

²⁷ Marks, *Silk*, 16.

²⁸ Ib., 98, 99.

²⁹ Dit verhaal is door Lauwers voor het eerst verteld aan de journaliste Mariëtte Daniëls, die dit gegeven verwerkt heeft in haar van 5 mei tot 2 juni 1984 in wekelijkse afleveringen gepubliceerde artikelenserie over het Englandspiel in *Elseviers Magazine*.

³⁰ Korthals Altes publiceerde zijn bevindingen o.a. in 'Uit de as van het Englandspiel', *Elseviers Magazine*, 5 april 1986.

³¹ Originelen in Lauwers' privé-archief.

³² PRO, HS 7/42, Training.

³³ P. Lorain, *Secret Warfare, The Arms and Techniques of the Resistance* (London 1984), 35.

³⁴ PRO, HS 7/42, 75911, TRAINING; HS 7/51, HISTORY OF THE TRAINING SECTION, 70.

³⁵ Lauwers, 'RAPPORT', 3.

³⁶ PEC 4A, 705, 706.

³⁷ NIOD, Knipselarchief – Englandspiel, KB II 161-162; 284 B.

³⁸ PEC 4C II, 1608, 1609 (63009-63026).

³⁹ Lorain, *Secret Warfare*, 168-169.

⁴⁰ PRO HS 8/ 447, Ref. 103496, LMT2 CIPHER; L.M.T.2 Code, Holland, CMD/CC. S.O.2, 17.10.41.

⁴¹ Lauwers, tel.gesprek d.d. 14.11. 2002.

⁴² NA PEC, toegangsnr. 2.02.27., inv. nr. 408 (16 V), kopie handgeschreven proces-verbaal verhoor W.J. van der Reyden d.d. 31 oktober 1946; gedrukt stuk in inv. nr. 114; PEC 4C II, 1602 (62842, 62846-62850).

⁴³ PEC 4C II, 1131-1135.

⁴⁴ Lorain, *Secret Warfare*, 69; PEC 4C II, 1134, 1135; gesprek dd. 26 november 2001.

⁴⁵ Lorain, *Secret Warfare*, 168.

⁴⁶ NIOD, dossier Englandspiel, Doc. II 218, Map B, document getiteld 'Double Transposition-Code.'

⁴⁷ PEC 4C II, 1135.

⁴⁸ E. de Roever en G. Zombsch Schreve, *Operatie Pierre-Jacques* (Baarn 1990), 202.

- 49 *Ib.*
- 50 *Ib.*, 71, 72, 83, 201-205.
- 51 PEC 4C I, 679 (42159).
- 52 G. Zembsch Schreve, *Pierre Lalande: Special Agent* (London 1996), 190-193.
- 53 *Ib.*, 74-80.
- 54 Zie voor Déricourt en zijn mogelijke rol bij het oprollen van het 'Prosper'-netwerk: R. Marshall, *All the Kings Men* (Londen 1988).
- 55 Schreve, *Pierre Lalande*, 107.
- 56 *Ib.*, 114-136.
- 57 PEC 4C I, 676 (42108), 683 (42241), 684 (42242).
- 58 *Ib.*, 679-684.
- 59 *Ib.*, 4B, 91 (42083), 92 (42127), 93 (42144), bijlage 26.
- 60 Foot, SOE, 109, 110.
- 61 PRO, HS 7/42, N.W. EUROPE AND CENTRAL EUROPE, 3.
- 62 Marks, *Silk*, 8, 12.
- 63 PEC 4A, 853; PRO, HS 7/31, History Security Section, 5.
- 64 PEC 4A, 583.
- 65 *Ib.*, 581.
- 66 *Ib.*, 706, 724, 726, 727, 729-736, 851-857.
- 67 *Ib.*, 724.
- 68 Verzameling Verhoeyen: 18 telegrammen van Lacquer via Cesarevitch van november 1941 tot januari 1942. Lacquer was de Belgische SOE-agent Adolphe Lheureux, gedropt op 4 september 1941, gearresteerd op 13 april 1942. Cesarevitch was zijn collega Emile Tromme die op 13 mei 1941 gearresteerd werd. Op 25 februari 1942 werd hij te Luik gefusilleerd. F. Strubbe, *Geheime Oorlog*, 225, 226, 178, 179.
- 69 PRO, HS 8/447, Ref. 103496, L.M.T.2 Code CMD/CC. S.O.2, 17.10.41; S.O.E. Agent's Procedure. In deze twee documenten wordt de term 'identity check' gebruikt voor het bewust maken van een spelfout in de telegramteksten (*security check*).
- 70 PEC 4A, 767, 768.
- 71 Beevor, *Recollections and Reflexions*, 71.
- 72 Sweet-Escott, *Irregular*, 211, 212.
- 73 Foot, *France*, 225.
- 74 Mackenzie, *Secret History*, 48, 49.
- 75 Stafford, *Britain*, 38; West, *Secret War*, 94. Laatstgenoemde auteur geeft op 151-152 een voorbeeld van zo'n terugspeeloperatie waarbij SOE betrokken was.
- 76 *Ib.*
- 77 Verzameling Verhoeyen, SOMA, Pap. W. Ugeux, nr. 51, 16 octobre 1945, beantwoording van question 31.
- 78 J.C. Masterman, *The Double-Cross System in the War of 1939 to 1945* (New Haven and London 1972), 106.
- 79 PEC 4C II, 1609 (63017-63020). Ook bij het verhoor van Van der Reyden komt de mogelijkheid van een Brits tegenspel ter sprake.
- 80 PEC 4C I, 503.
- 81 Marks, *Silk*, 40, 41, 149, 185, 186.
- 82 PEC 4C II, 1608 (63013).
- 83 Lauwers, *Report*, 18, 19, 20.
- 84 Giske, *Abwehr*, 303, 304.
- 85 Lauwers, *Naschrift*, 304.
- 86 PEC 4C I, 221 (20499). Maar Lauwers noemde Bingham, niet Blizard.
- 87 *Ib.*, 4A, 852.
- 88 Letterlijke vertaling van Sir Robin Brooks tekst.
- 89 SOE Adviser to the FCO: brieven van 3 augustus 1955 en 13 maart 1996.
- 90 Foot ed., *Holland at War, List of Participants*, 248, 251.
- 91 *Ib.*, 145, 146.
- 92 *Ib.*, 131-138, 147-154; Marks, *Silk*, passim.
- 93 Foot, *Low Countries*, 37.
- 94 PRO, HS 7/31 -72142. History, Security Section, 16.7.45, 3.
- 95 *Ib.*, HS 7/274, September 1942, 21 (GEES DE JONG).
- 96 PEC 4C I, 245 (20949).
- 97 Controle-agenten.
- 98 Diverse gesprekken met G. de Jong, o.a. op 19 maart 2002.
- 99 Frank Visser, *De bezetter bespied* (Zutphen 1983), 82-88.
- 100 Gesprek met G. de Jong op 19 maart 2002.
- 101 M.R.D. Foot en J.M. Langley, *MI 9* (London 1979), 43, 44.
- 102 *Ib.*, 42-44, 73.
- 103 *Ib.*, 211.
- 104 Foot, *Low Countries*, 174, 175.

- ¹⁰⁵ *Ib.*, 53; *Holland at War*, 122.
- ¹⁰⁶ Foot, *Low Countries*, 53.
- ¹⁰⁷ Mackenzie, *Secret History*, 242.
- ¹⁰⁸ Foot, *Low Countries*, 320, 321, 517, 518.
- ¹⁰⁹ Scheps e.a., *Wat deed Koos Vorrink?*, 45.
- ¹¹⁰ PEC 4C II, 1009; NA PEC, toegangsnr. 2.02.27., inv. nr. 406, 16, proces-verbaal G. Dessing 27 mei 1946.
- ¹¹¹ NA PEC, toegangsnr. 2.02.27., inv. nr. 406, 16, proces-verbaal G. Dessing 27 mei 1946.
- ¹¹² NIOD, Doc II 218-Map A, verslag G. Dessing van 13 mei 1946.
- ¹¹³ PRO, HS 7/274, 32.
- ¹¹⁴ NA PEC, toegangsnr. 2.02.27., inv. nr. 406, brief van 28 juni 1946 met bijlage van 26.1.1943.
- ¹¹⁵ Mededeling van de leider van die dienst Gaston Vandermeerssche, die deze informatie kreeg van zijn chef W. Ugeux.
- ¹¹⁶ Informatie Verhoeyen d.d. 15 april 2002.
- ¹¹⁷ Informatie Verhoeyen d.d. 26.6.2001.
- ¹¹⁸ Privé-document Dessing.
- ¹¹⁹ NA PEC, toegangsnr. 2.02.27., inv. nr. 406, proces-verbaal 6 juni 1946 Br.
- ¹²⁰ NA PEC, toegangsnr. 2.02.27., inv. nr. 406, brief van 28 juni 1946.
- ¹²¹ NA PEC, toegangsnr. 2.02.27., inv. nr. 406, 16, proces-verbaal G. Dessing 27 mei 1946.
- ¹²² *Ib.*
- ¹²³ PRO, HS 7/274, 103, 104.
- ¹²⁴ Privé-document Dessing; NA PEC, toegangsnr. 2.02.27., inv. nr. 406, 16, proces-verbaal G. Dessing 27 mei 1946; verslag van 13 mei 1946.
- ¹²⁵ NA PEC, toegangsnr. 2.02.27., inv. nr. 406, 16, proces-verbaal G. Dessing 27 mei 1946.
- ¹²⁶ Privé-document Dessing.
- ¹²⁷ Rep, *Englandspiel*, passim.
- ¹²⁸ PRO, HS 7/275, 177.
- ¹²⁹ Marechausseemuseum, Buren, Collectie E. de Roever, Van Everdingen, doos 8.
- ¹³⁰ PRO, HS 6/738, RAW/1420 dd. 12th April 1944.
- ² PEC 4C I, 224 (20547).
- ³ PRO, HS 6/742, 2/Lt. Hubertus Lauwers, From: AD/P To: N.I., 5.7.45.
- ⁴ Marechausseemuseum, Buren, Collectie De Roever, Van Everdingen, doos 8.
- ⁵ PRO, HS 7/ 31, 72142, GERMAN PENETRATION OF S.O.E. ORGANISATIONS, APPENDIX C, 2.
- ⁶ *Ib.*, 17, 1.
- ⁷ PRO, HS 6/737, DUTCH INVESTIGATION, From: AD/P To: D/CE.G, 29 november 1943. Op dit exemplaar staat een aantekening: 'Copy in Holland 19'.
- ⁸ *Ib.*, HS 6/435, DUTCH INVESTIGATION REPORT, DCEG/KV/870, December 1943.
- ⁹ Conclusies samengevat in: PRO, HS 6/726, Dutch Investigation, From: AD/P To: C.D., through A./CD, 16th December, 1943.
- ¹⁰ *Ib.*, HS 6/435, DUTCH INVESTIGATION REPORT, 2.
- ¹¹ *Ib.*, HS 6/726, Dutch Investigation, From: AD/P To: C.D., through A./CD, 16th December, 1943.
- ¹² PRO, HS 6/737, DUTCH INVESTIGATION, From: A/CD To: A.C.S.S., 18th December, 1943.
- ¹³ PRO, HS 7/31, 72142, Note by John Senter, Cmdr. R.N.V.R. (retd.), 4.
- ¹⁴ Marks, *Silk*, 116, 124, 125, 149, 275, 276, 280, 281 en 217, 222-227, enz.
- ¹⁵ Foot, *Holland at War*, 135, 136.
- ¹⁶ Mackenzie, *Secret History*, 415-417.
- ¹⁷ PRO, CAB 81/119, S.O.E. OPERATIONS IN EUROPE, J.I.C. (43) 517 (o) FINAL, 22nd december, 1943.
- ¹⁸ *Ib.*, PREM 3/408/4, (103394), Selborne aan Churchill, 12th January 1944.
- ¹⁹ *Ib.*, CAB 81/119, S.O.E. OPERATIONS IN EUROPE, J.I.C. (43) 517 (o) FINAL, 22ND DECEMBER, 1943, 2. 'Special Intelligence' heeft een dubbele betekenis: het is de verzamelnaam voor alle geheime informatie, o.a. verhandeld door MI6, of het is de deelverzamelnaam voor informatie ontleend aan afgeluisterd en ontsleuteld, machinaal vercijferd vijandelijk berichtenverkeer (Enigma, enz.), zie BISWW V, 13 n., 16.
- ²⁰ *Ib.*, 3.

Hoofdstuk 9

- ¹ PRO, HS 6/ 742 (75876), nrs. 631, 632.

²¹ *Ib.*, HS 6/773, J.I.C.REPORT ON S.O.E. OPERATIONS IN EUROPE, DR/2064, 8th January 1944.

²² *Ib.*, punt 4.

²³ *Ib.*, punt 2.

²⁴ PRO, HS 6/773, DR/2068. To: AD/E From: D/R, 8th January 1944.

²⁵ *Ib.*, HS 6/747, Appendix IV, Exchange of information between S.O.E. & SIS, 2.

²⁶ BISWW V, 13 n., 16.

²⁷ Foot, *Low Countries*, 204-205.

²⁸ *Ib.*, 204.

²⁹ PRO, PREM 3/408/4 (103394), Morton aan Churchill, 6th January 1944.

Hoofdstuk 10

¹ M.R.D. Foot, 'Foreword' in: Mackenzie, *Secret History*, XVI-XVII.

² PRO, PREM 3/409/4, Eden aan Churchill, P.M./42/62. (ongedateerd; geleidebrief is gedateerd 6 april 1942).

³ BISWW I, 97, 159, 160, 190, *.

⁴ Masterman, *Double-Cross*.

⁵ *Ib.*, 1, 2.

⁶ *Ib.*, 60.

⁷ *Ib.*, 2, 3.

⁸ *Ib.*, 3-6.

⁹ *Ib.*, 4-7.

¹⁰ Nigel West, *CCHQ, The Secret Wireless War 1900-1986* (London 1986), passim.

¹¹ Masterman, *Double-Cross*, 37.

¹² BISWW IV, 41-44.

¹³ *Ib.*, V, 3, 4, 13-16; *ib.*, IV, 40-44.

¹⁴ Eigenlijk een 'chiffre', waarbij de letters van het bericht worden 'gehusseld'; een 'code' is een lijst van woorden waaraan een andere dan de normale betekenis gehecht is.

¹⁵ BISWW II, 20; *ib.*, I, 120 n. *.

¹⁶ Masterman, *Double-Cross*, 3, 6.

¹⁷ *Ib.*, 3.

¹⁸ *Ib.*, 8, 9, 60, 61.

¹⁹ *Ib.*, PRO, KV 4/70, Memorandum on the 'Double Agent' System, 27th December, 1940.

²⁰ Masterman, *Double-Cross* 8, 9, 60, 61.

²¹ *Ib.*, 60, 61.

²² BISWW IV, 67-72; *ib.*, I, 20.

²³ *Ib.*, 72, 73; *Ib.*, V, 14-16.

²⁴ Masterman, *Double-Cross*, 60, 61.

²⁵ *Ib.*, 8-35; BISWW IV, 6-13; *ib.*, V, 11, 12.

²⁶ PRO, KV 4/70, Memorandum on the 'Double Agent' System, 27th December, 1940.

²⁷ Masterman, *Double-Cross*, 61-65.

²⁸ BISWW IV, 98.

²⁹ *Ib.*, V, 7; Mackenzie, *Secret History*, 82; Foot, *SOE*, 43.

³⁰ Masterman, *Double-Cross*, 61; BISWW V, 4, 7, 11.

³¹ BISWW IV, 98; *ib.*, V, 8-10.

³² *Ib.*, V, 7-10.

³³ *Ib.*, IV, 100; *ib.*, V, 8.

³⁴ Masterman, *Double-Cross*, 62, 63.

³⁵ BISWW IV, 99.

³⁶ *Ib.*, 101.

³⁷ Masterman, *Double-Cross*, 63.

³⁸ *Ib.*, 63, 64.

³⁹ *Ib.*, 64, 65.

⁴⁰ BISWW V, 19.

⁴¹ *Ib.*, 20.

⁴² Masterman, *Double-Cross*, 106.

⁴³ PRO, KV 4/70, *The W.- Board*.

⁴⁴ *Ib.*, *W Board, Meeting*, 28th March 1942, 11.

⁴⁵ *Ib.*, *Major Operations in France*, N.I.D. 17M, 16.5.1942.

⁴⁶ *Ib.*, *The W.- Board*, (10) Meeting on 15.7.42. 12.

⁴⁷ Cabinet Office, Historical and Records Section, 06 March 2001, ref. HO 2001/116, bijlagen gekenmerkt, 151, 153, 155, 157.

⁴⁸ Cabinet Office, Historical and Records Section, 06 March 2001, ref. HO 2001/116.

⁴⁹ Masterman, *Double-Cross*, 106.

⁵⁰ PRO, KV 4/65, Twenty Committee, 87th meeting, 2 July 1942.

⁵¹ Rep, *Englandspiel*, 158, 159.

⁵² PEC 4B, bijlage 15, 28.

⁵³ PRO, HS 7/234, 4314 (Ebenezer 52 van 29.6.42.).

⁵⁴ *Ib.*, 4313 (Trumpet 27 van 24.6.42)

⁵⁵ PRO, HS 7/241, 115.

⁵⁶ *Ib.*, 119-122.

⁵⁷ F. Tuohy, *The Secret Corps. A Tale of 'Intelligence' on all Fronts* (Londen 1920), 153, 154. Gebaseerd op de fotografie van de oscillatiepatronen van een leidende Marconist.

⁵⁸ Foot, *Low Countries*, 88.

Hoofdstuk 11

¹ NA, nummer toegang 2.02.27, Enquête-commissie Regeringsbeleid 1940-1945, inv.nr. 112, PUBLIEKE OPINIE EN PERS, Punt F, Bijlage 11.

² Foot, *Low Countries* (London 2001).

³ Foot (ed.), *Holland at War*, 146-154; Mackenzie, *Secret History*, XV.

⁴ Foot (ed.), De Jong in discussie met Marks in: *Holland at War*, 147.

⁵ Foot, *Low Countries*, 176, 209.

⁶ Masterman, *Double-Cross; Euan Montagu, The Man Who Never Was* (London 1953) en *Beyond Top Secret U* (Londen 1977).

⁷ BISWW V (Londen 1990).

⁸ PRO, KV 4/64, 81195-149, B.I.A., 1.4.42.

⁹ Foot, *Low Countries*, 4, 5.

¹⁰ Mackenzie, *Secret History*, 302.

¹¹ Dennis Wheatley *The Deception Planners*, 45, 49.

¹² *Ib.*, 31, 71.

¹³ Marks, *Silk*, 162-165, 186, 550.

¹⁴ BISWW V, 47.

¹⁵ Oberstleutnant a. D. Oscar Reile, 'Knackten' die Engländer den geheimen Wehrmachtsfunk, und täuschten sie die Abwehr über die Invasion?, *Wehrwissenschaftliche Rundschau* (WWR) 4/78.

¹⁶ Privé-archief H.J. Giskes.

¹⁷ PRO, HW-series.

¹⁸ BISWW III, 462.

¹⁹ Foot, *Low Countries*, 174, 175.

²⁰ Hoffmann, *German Resistance*, 278-289.

²¹ Roger Hesketh, *Fortitude. The D-Day Deception Campaign* (Londen 2000), 1-3.

²² *Ib.*, 8-16.

²³ *Ib.*, 17-27. Appendix II, 372-378.

²⁴ *Ib.*, xv, 46-62.

²⁵ *Ib.*, 3, 372.

²⁶ BISWW V, 75, 98 (noot 12).

²⁷ Foot, *Low Countries*, 174, 175.

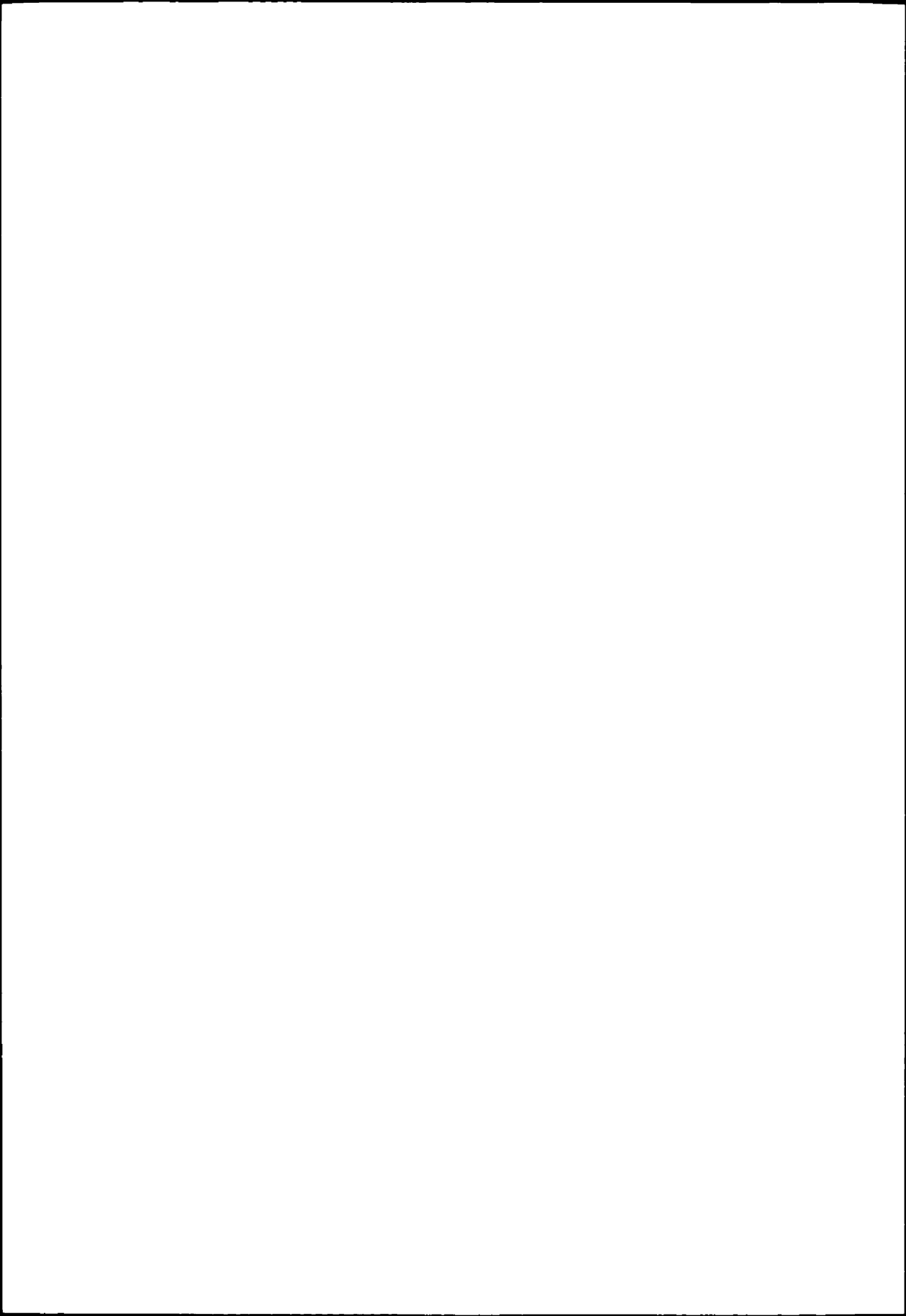
²⁸ Foot (ed.), *Holland At War*, 131.

²⁹ Foot, *Low Countries*, 85-90.

³⁰ Foot, SOE, 142; PRO, HS 7/31 - 72142, Note by John Senter, Cmdr. R.N.V.R (retd.)

³¹ Marks, *Silk*, passim.

³² Foot (ed.), *Holland At War*, 145, 146; Foot, *Low Countries*, 295, 296.

Archieven

Public Record Office, Kew, Londen.

- HS 6 – serie: SOE Western Europe.
- HS 7 – serie: SOE Histories en War Diaries.
- HS 8 – serie: Ministry of Economic Warfare; SOE Headquarters Records.
- HS 9 – serie: SOE Personnel Files.
- KV 2 – serie: Security Service Personal Files.
- KV 3 – serie: Security Service Subject Files.
- KV 4 – serie: Security Service Policy Files.
- HW – serie: Government Communications Headquarters Records.

Bundesarchiv Berlin – Abteilungen Reich und DDR.

- Polizeidienststellen in den Niederlanden – R 70.
- Persönlicher Stab Reichsführer SS – NS 19.
- Reichssicherheitshauptamt – R 58.

Bundesarchiv Freiburg i. Br. – Abteilung Militärarchiv.

- OKW/Amt Ausland/Abwehr – RW 5.
- Formationen und Dienststellen der Abwehr – RW 49.
- Abteilung Ic des Wehrmachtbefehlshabers – RW 37.

Institut für Zeitgeschichte, München.

- Handgeschreven manuscript *Schellenberg Memoiren*.

Nationaal Archief, 's-Gravenhage.

- Archief Kabinet der Koningin.
- Collectie P.S. Gerbrandy.
- Archief Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945.

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam.

- Correspondentiearchief 1978.
- Fiches Koninkrijk, Deel 9, IX-XII.
- Doc. II, 14 A en 218.
- Knipselarchief Englandspiel, KB II 161,162; 284 B.

Marechausseemuseum, Buren (Gld.).

- Collectie E. de Roever, Van Everdingen.

Literatuur

Standaardwerken, Studies, Onderzoeksverslagen

Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945, *Verslag houdende de uitkomsten van onderzoek*, 8 delen ('s-Gravenhage 1949-1956).

History of the Second World War, *British Foreign Policy in the Second World War*, diverse auteurs, 5 delen (London 1970-1976).

History of the Second World War, *Grand Strategy*, diverse auteurs, 6 delen (London 1956-1976).

History of the Second World War, *British Intelligence in the Second World War*, diverse auteurs, 5 delen (London 1979-1990). Delen aangeduid als: BISWW I-V.

Jong L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (Wetenschappelijke Editie), 14 delen ('s-Gravenhage 1979).

Kluiters F.A.C., *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten* ('s-Gravenhage 1993).

Kluiters F.A.C., *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Supplement: Crypto- en trafficanalyse: Sectie 2 TRIS* ('s-Gravenhage 1995).

Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1941-1945, diverse auteurs, 8 delen (München 1982).

The Security Service 1908-1945. The Official History (Kew 1999).

Weber E.P., *Gedenkboek van het "Oranjehotel": Celmuren spreken, gevangenen getuigen, onze gevallen verzetshelden* (Amstelveen 1982).

Boeken, artikelen

Bakels F.B., *Wachter op de morgen: het korte leven van Christian Corneille Dutilh, geboren 1915, gefusilleerd 1944* (Kampen 1988).

Balfour M., *Withstanding Hitler in Germany 1933-1945* (London, New York 1988).

Beever J.G., *SOE: Recollections and Reflections 1940-1945* (London 1981).

Bennett R., *Behind the Battle* (London 1994).

Blom J.C.H., *De gijzelaars van Sint Michielsgestel en Haaren. Het dubbele gezicht van hun geschiedenis* (Amsterdam 1992).

Boellaard W.A.H.C., *De angst voor lafheid* (Kampen 1997).

Brijnen van Houten P., *Brandwacht in de coulissen* (Houten 1988).

Bristow D. en Bristow B., *A Game of Moles. The Deceptions of an MI6 Officer* (London 1993).

Brutus, *Ik was geheim agent* (Uitgave Christelijke Nationale Dagbladen 1949).

LITERATUUR

- Bryant A., *The Turn of the Tide 1939-1943. A study based on the Diaries and Autobiographical Notes of Field-Marshal The Viscount Alanbrooke K.G., O.M.* (London and Glasgow 1965).
- Buchheit G., *Der Deutsche Geheimdienst. Geschichte der militärischen Abwehr* (München 1967).
- Bureau J., *Un soldat menteur* (Paris 1992).
- Cammaert A.P.M., *Het Verborgene Front. Geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 2 delen (Leeuwarden 1994).
- Cave Brown A., *Bodyguard of Lies: The Classic History of the War of Deception that kept D-Day Secret from Hitler and Sealed the Allied Victory* (New York 1975).
- Cave Brown A., "C"; *The Secret Life of Sir Stewart Graham Menzies; Spymaster to Winston Churchill* (New York 1987).
- Charles J.B., *Volg het spoor terug* (Amsterdam 1964).
- Clayton A., *The Enemy is Listening* (London, Melbourne, Sidney, Auckland, Johannesburg 1980).
- Colvin I., *Hitler's Secret Enemy (Chief of Intelligence)* (London 1957).
- Colvin I., *None So Blind: a British diplomatic View of the Origins of World War II* (New York 1965).
- Cookridge E.H., *Inside SOE; the story of Special Operations in western Europe 1940-45* (London 1966).
- Cunningham C., *Beaulieu: The Finishing School For Secret Agents* (London 1998).
- Daniëls M., 'Nieuw licht op het Englandspiel', artikelenserie over het Englandspiel in: *Elseviers Magazine*, 5, 12, 19 en 26 mei, 2 en 9 juni 1984.
- Deacon R., *A History of the British Secret Service* (London 1987).
- Delarue J., *Geschiedenis van de Gestapo* (Utrecht 1965).
- Delmer S., *The Counterfeit Spy* (London 1973).
- Dogger G., *De Vierkante Maan* (Amsterdam 1985).
- Doolgaard A. den, *Londen en de Zaak Van 't Sant* (Amsterdam 1980).
- Engelen, D., *De Militaire Inlichtingen Dienst 1914-2000* (Den Haag 2000).
- Eynikel H., *Over 'Gastons oorlog'; het ware verhaal van een omstreden verzetsman* (Leuven z.j. [1997]).
- Foot M.R.D., *SOE. An outline history of the Special Operations Executive 1940-46* (London 1984).
- Foot M.R.D., *SOE in France. An account of the Work of the British Special Operations Executive in France 1940-1944* (London 1966).
- Foot M.R.D., *SOE in the Low Countries* (London 2001).
- Foot M.R.D. [ed.], *Holland at War against Hitler; Anglo-Dutch relations 1940-1945* (London 1990).
- Foot M.R.D. and Langley J.M., *MI 9. The British secret service that fostered escape and evasion 1939-1945 and its American counterpart* (London 1979).
- Ganier-Raymond P., *De 48 Doden, het drama van het Englandspiel* (Hoorn 1970).
- Gehlen R., *Der Dienst. Erinnerungen 1942-1971* (Mainz-Wiesbaden 1971).
- Giskes H.J., *Abwehr III F. De duitse contraspionnage in Nederland* (Amsterdam 1949).
- Graaff B. de, *Spion in de tuin. King Kong voor en na zijn dood* ('s-Gravenhage 1992).
- Hanfstaengl E., *Hitler, The Missing Years* (London 1957).
- Hazelhoff Roelfzema, E., *Soldaat van Oranje; '40-'45* ('s-Gravenhage 1971).

- Hesketh R., *Fortitude. The D-Day Deception Campaign* (London 2000).
- Heydecker J.J. en Leeb J., *Opmars naar de galg* (Amsterdam 1974).
- Hoets P.H., *Engandspiel ontmaskerd, schijnstoot op Nederland en België 1942-1944* (Rotterdam 1990).
- Hoffmann P., *Widerstand, Staatsstreich, Attentat, der Kampf der Opposition gegen Hitler* (München 1969).
- Hoffmann P., *The History of the German Resistance, 1933-1945* (Montreal & Kingston, London, Buffalo 1996, 3^e ed.).
- Howarth P., *Undercover. The Men and Women of the Special Operations Executive* (London 1980).
- Huisman-van Bergen A., *De Vervolgden. Jacht op twee Delftse studenten in 1941* (Amsterdam 1999).
- Ingersoll R., *'Top Secret'* (New York 1946).
- Jones R.V., *Most Secret War* (London 1978).
- Jong L. de, *Engandspiel*. Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks – Deel 42 – No.1 (Amsterdam, Oxford, New York 1979).
- Jong L. de, *De verslagen van de Parlementaire Enquête-Commissie 'Regeringsbeleid 1940-1945' en hun waarde als historische bron*, Verslag van de Algemene Vergadering van het Historisch Genootschap, Utrecht 31 Oktober 1958 (Groningen 1959), 73^e Deel.
- Jong L. de., 'Een ontrechte smet op onze bondgenoot', in: *Elseviers Magazine* 30 juni 1984.
- Jonghe A. de, *hitler en het politieke lot van België* (Antwerpen 1972).
- Kahn D., *Hitler's Spies. German Military Intelligence In World War II* (New York 1978).
- Kahn D., *The Codebreakers. The Story of Secret Writing* (New York 1967).
- Kaptein A., *Tussen Verraders en Spionnen* (Pijnacker 1948).
- Kate F.P. ten, *de duitse aanval op de sovjet-unie in 1941*, 2 delen (Groningen 1968).
- Kelso N., *Errors of Judgement, the established view of "SOE's Disaster in the Netherlands 1941-'44"* (London 1988).
- Hart G.H.C., *Het dagboek van dr. G.H.C. Hart, Londen mei 1940-mei 1941*. Kersten A.E. [ed.], ('s-Gravenhage 1976).
- Klemperer K. von, *German Resistance against Hitler. The Search for Allies Abroad 1938-1945* (Oxford 1992).
- Kogon E., *Der SS-Staat* (Stockholm 1947).
- Kolko, G., *The Politics Of War. The World and United States Foreign Policy, 1943-1945* (New York 1990).
- Korthals Altes A., 'Uit de as van het Engandspiel', *Elseviers Magazine*, 5 april 1986.
- Lartéguy J. en Maloubier B., *Triple Jeu. L'Espion Déricourt* (Paris 1992).
- Lauwers H., 'Naschrift', in: Giskes H.J., *Abwehr IIIIF*.
- Lenselink F., *Delfzijl 1940/1945* (Bedum 1995).
- Liddell Hart B.H., *The other side of the hill* (London 1951).
- Lorain P., *Secret Warfare; The Arms and Techniques of the Resistance* (London 1984).
- MacDonogh G., *A Good German* (London 1989).
- Mackenzie W.J.M., *The Secret History of SOE: The Special Operations Executive 1940-1945*, met voorwoord van M.R.D. Foot (London 2000).

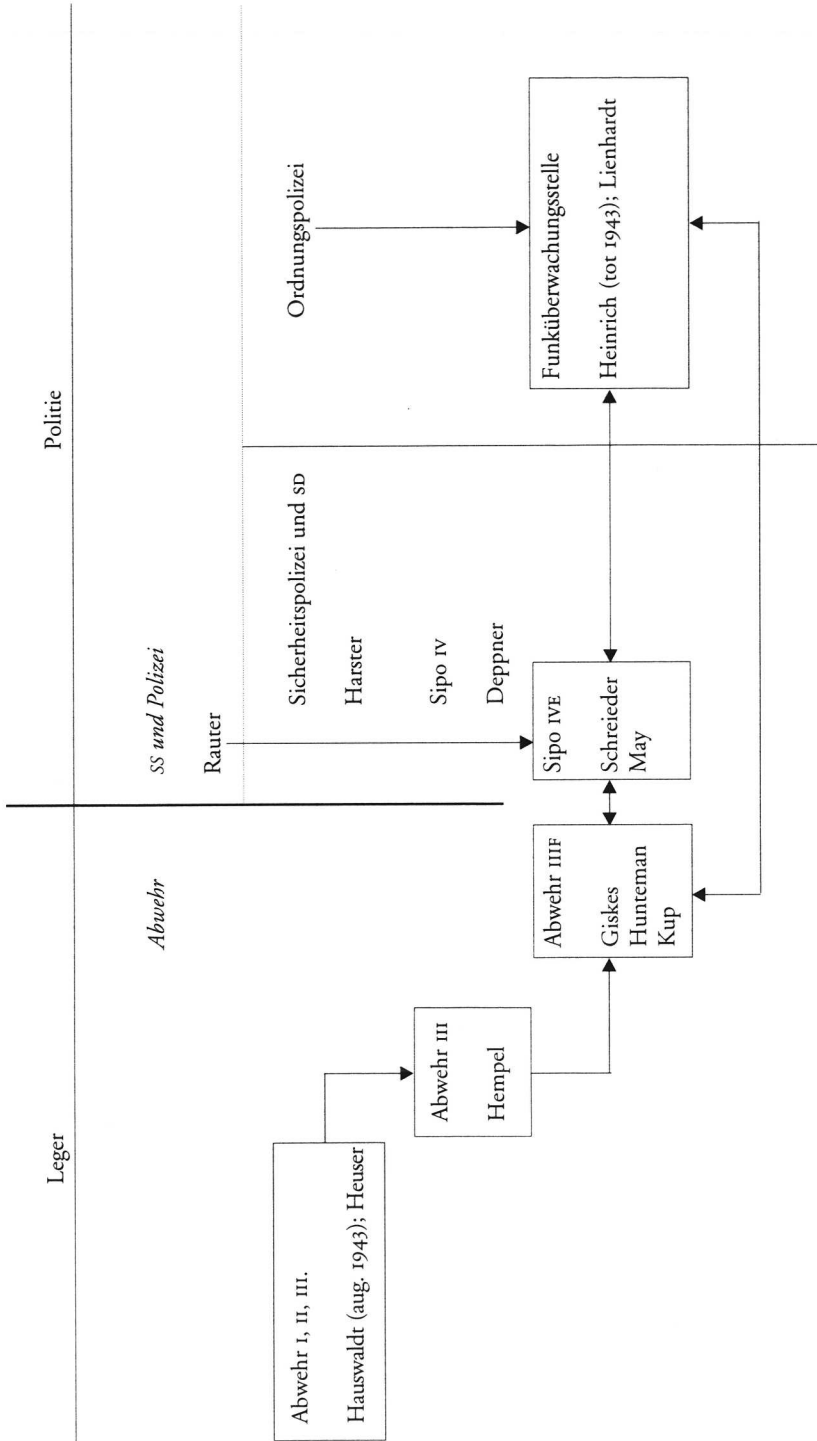
- Marks L., 'The Englandspiel', in: *Holland at War Against Hitler*, Foot M.R.D. [ed.], (London 1990).
- Marks L., *Between Silk and Cyanide; The Story of SOE's Code War* (London 1998).
- Marquet V. e.a., *Het Geheim Leger 1940-1944* (Gent 1986).
- Marshall R., *All the Kings Men. The Truth Behind SOE's Greatest Wartime Disaster* (London 1988).
- Masterman J.C., *The Double-Cross System in the War of 1939 to 1945* (New Haven and London 1972).
- Mayer A., *Gaston's War* (Novato, Ca. 1988).
- Michielsen E.F.K., *Tegen de vlagen van den oostenwind* (Leiden 1945).
- Montagu E., *The Man Who Never Was* (London 1953).
- Montagu E., *Beyond Top Secret U* (London 1977).
- Morgan F., *Overture to Overlord*, (London 1950).
- Mure D., *Master of Deception* (London 1980).
- Nater J.P., *Het Venlo incident. De mysterieuze ontvoering met geweld op Nederlands grondgebied door een SS-Sonderkommando in november 1939* (Rotterdam z.j.).
- Perrault G., *Het Geheim van D-Day* (Paris 1964).
- Posthumes Meyjes H.C., *De Enquêtecommissie is van oordeel...*, (Arnhem/Amsterdam 1958).
- Putlitz W. zu., *in ROK tussen de Bruinhemden* (Den Haag 1964).
- Reile O., *Geheime Westfront. Die Abwehr 1935-1945* (München 1962).
- Reile O., "Knackten" die Engländer den geheimen Wehrmachtsfunk, und täuschten sie die Abwehr über die Invasion?, *Wehrwissenschaftliche Rundschau* (WWR 4/78).
- Rep J., *Englandspiel. Spionagetragedie in bezet Nederland 1942-1944* (Bussum 1978).
- Roever E. de en G. Zemsch Schreve, *Operatie Pierre-Jacques. Geheim agent, commando en gevangene van de Gestapo 1940-1945* (Baarn 1990).
- Roon G. van, *Het Duitse verzet tegen Hitler* (Utrecht 1968).
- Schellenberg W., *Schellenberg Memoiren* (Keulen 1959).
- Scheps J.H. e.a., *Wat deed Koos Vorrink? De klare taal der feiten.* (Amsterdam 1948).
- Schreieder J., *Het Englandspiel* (Amsterdam z.j.).
- Sherwood R.E., *Roosevelt and Hopkins* (New York 1948).
- Shirer W.L., *The Rise and Fall of the Third Reich* (London 1974).
- Skillen H., *The Y Compendium* (Pinner 1990).
- Skillen H., *The Enigma Symposium 1998* (Pinner 1998).
- Sluysen M., *daar zaten wij, impressies over Londen '40-'45* (Amsterdam, Antwerpen z.j.).
- Sluysen M., *tussen speurders en spionnen* (Amsterdam z.j.).
- Somer J.M., *Man in oorlog. De dagboeken van majoor dr. J.M. Somer, hoofd bureau inlichtingen te Londen 13 maart 1942 - 22 september 1943* (Baarn 1981).
- Stafford D., *Britain and European Resistance 1940-1945* (London and Basingstoke 1980).
- Stafford D., *Churchill and Secret Service* (New York 1998).
- Stafford D., *Secret Agent. The True Story of the Special Operations Executive* (London 2000).
- Strubbe F., *Geheime Oorlog 40/45. De Inlichtings- en Actiediensten in België* (Tielt, z.j.).
- Sweet-Escott B., *Baker Street Irregular* (London 1965).
- Taylor A.J.P., *The Origins of the Second World War* (Harmondsworth 1987).
- Taylor A.J.P., *The War Lords* (Harmondsworth 1987).
- Tuohy F., *The Secret Corps. A tale of 'Intelligence' on all fronts* (London 1920).

- Velaers J. en Goethem H. van, *Leopold III, de Koning, het Land, de Oorlog* (Tielt 1994).
- Vening W., *Verzetsgroep 'Zwaantje'* (Naarden 1985).
- Visser F., *De bezetter bespied. De Nederlandse Geheime Inlichtingendienst in de Tweede Wereldoorlog* (Zutphen 1983).
- Wegmüller H., *Die Konzeption der Abwehr einer alliierten Invasion im Bereich des Oberbefehlshabers West* (Freiburg i. Br. 1979).
- West N., *MI 5. British Security Service Operations 1909-1945* (London 1981).
- West N., *MI 6. British Secret Intelligence Service Operations 1909-45* (London 1983).
- West N., *CCHQ. The Secret Wireless War 1900-1986* (London 1986).
- West N., *Secret War. The Story of SOE, Britain's Wartime Sabotage Organisation* (London 1992).
- Wheatley D., *The Deception Planners. My Secret War* (London, Sidney, Auckland 1980).
- Wijnen A., *Oorlogsdagboek van Joseph Bukkens* (Ede 2002).
- Wildhagen K.H., *Erich Fellgiebel* (Hannover 1970).
- Wilkinson P. en J. Bright Astley, *Gubbins and SOE* (London 1993).
- Winterbotham F.W., *The Ultra Spy* (London 1991).
- Wolters J.P.M.H., 'Paradijs Hooghalen', in: *Gemeente Beilen 1940-1945 – deel 3* – (Historische Vereniging Beilen 2001).
- Wolters-Willems E.T.M., *Engandspiel in beeld, een cultuurhistorisch onderzoek naar de beeldvorming in de Nederlandse pers en de perceptie van H.J. Giskes 1947-1979*, (scriptie, Assen november 2001).
- Wttewaai van Stoerwegen, C.W.I., *De freule vertelt* (Baarn 1973).
- Zembsch Schreve G., *Pierre Lalande: Special Agent* (London 1996).

Bijlagen

- Bijlage 1. Geheime diensten Englandspiel 1940-1944.
- Bijlage 2. Abwehr en Sicherheitspolizei in Nederland 1940-1944.
- Bijlage 3. Geheime agenten Englandspiel.
- Bijlage 4. Pseudoniemen agenten.

Bijlage 2: Abwehr en Sicherheitspolizei in Nederland 1940-1944

Bijlage 3: Geheime agenten - Englandspiel

Nr.	Naam (1)	Operationele naam/zonder naam	radiolijnnr. in Koninkrijk	radiolijnnr. in War Diary datum operationeel	Dienst	Taak	Gemeld via	Afgezet blind of via receptie-comité	Vertrek	Arrestatie	Lot
1	Alblas				CH/M16	inlichtingen		blind	19410705	19420716	Mauthausen
2	Ter Laak				CH/M16	inlichtingen		blind	19410001	19420211	Mauthausen
3	Tacoms	Catarrh idem/ <i>Ebenezer</i>	I	1 040142	SOE	sabotage		blind	1941107	19420309	Mauthausen
4	Lauwers				SOE	sabotage		blind	1941107	19420306	teruggedoerd
5	Van der Reyden				CH/M16	inlichtingen		blind	19411209	19420211	teruggedoerd
6	De Jonge Raderna				CH/M16	inlichtingen		blind	19420222	19420522	vermist
7					CH/M16	inlichtingen		blind	19420222	19420529	Mauthausen
8	Dessing	Carrot			SOE	sabotage		blind	19420227		teruggedoerd
9	Emmer				CH/M16	inlichtingen		blind	19420112	19420510	Mauthausen
10	Orrt				CH/M16	inlichtingen		blind	19420112	19420323	vermist
11	Baarsen	Waterress			SOE	sabotage	<i>Ebenezer</i>	Catarrh	19420127	r.d.	Mauthausen
12	Andinga	Turnip idem/ <i>Gilgall</i>			SOE	sabotage		blind	19420128	19420428	Mauthausen
13	Molenaar	<i>Saele</i>		3 050642	SOE	sabotage		blind	19420328		verongelukt
14	Ras	Lettuce idem/ <i>Trumpet</i>	II	2 140442	SOE	sabotage		blind	19420328	14420501	Mauthausen
15	Jordaan				SOE	sabotage		blind	19420328	19420503	overleden
16	Niermeyer		VIII (M16)		M16	inlichtingen		blind	19420128	19421006	Mauthausen
17	Klooss	Leek			SOE	sabotage		blind	19420405	19420501	Mauthausen
18	Sebes	Leek			SOE	sabotage		blind	19420405	19420509	Mauthausen
19	De Haas	Potato	III		SOE	sabotage		blind	19420419	19420428	Mauthausen
20	Steen	Beetroot idem	IV		SOE	sabotage	<i>Ebenezer idem</i>	Catarrh	19420529	aankomst	vermist
21	Parlevliet				SOE	sabotage		Catarrh	19420529	aankomst	vermist
22	Van Rierschaeten	Parship	V	4 310742	SOE	sabotage	<i>Trumpet idem</i>	Lettuce	19420622	aankomst	gefusilleerd
23	Baizer	<i>Spinachi Boni</i>			SOE	sabotage		Lettuce	19420622	aankomst	Mauthausen
24	Jambroeks	Marrow	VI	5 220842	SOE/NVT	Plan Holland	<i>Ebenezer idem</i>	Catarrh	19420626	aankomst	Mauthausen
25	Bukkens	<i>Marrow</i>			SOE/NVT	Plan Holland		Catarrh	19420626	aankomst	Mauthausen
26	Van Hemert	<i>Leek 1</i>	VII	6 020842	SOE	sabotage	<i>Trumpet</i>	Lettuce	19420721	aankomst	Mauthausen

Geheime agenten-Englandspiel

BIJLAGE 3

Nr.	Naam 1)	Operatieve naam/zonder naam	radioliijnr. in Koninkrijk	radioliijnr. in War Diary datum operationeel	Dienst	Taak	Gemeld via	Afgezet blind of via receptie-comité	Vertrek	Arrestatie	Lot
27	Droegleever	Fortuyn			SOE/BVT	Plan Holland	<i>Ebenezer</i>	Catarrh	19420924	aankomst	Mauthausen
28	Jongelic	Parsley			SOE/BVT	ID	<i>idem</i>	Catarrh	19420924	aankomst	Mauthausen
29	Beukema toe Ware	Kalc			SOE/BVT	Plan Holland	<i>Trumpet</i>	Lettuce	19420924	aankomst	Mauthausen
30	Movy	Cauliflower			SOE/BVT	Plan Holland	<i>idem</i>	Lettuce	19420924	aankomst	vermist
31	Van der Giessen	Cabbage			SOE	sabotage	<i>Ebenezer</i>	Catarrh	19421001	aankomst	gefusilleerd
32	Kiamphorst	Tomato A			SOE/BVT	Plan Holland	<i>Marrow</i>	Marrow	19421021	aankomst	Mauthausen
33	Koolstra	Celery A			SOE/BVT	Plan Holland	<i>idem</i>	Marrow	19421021	aankomst	Mauthausen
34	Pals	Pumpkin	IX	-	SOE/BVT	Plan Holland	<i>idem</i>	Marrow	19421021	aankomst	Mauthausen
35	Hofstede	Tomato B			SOE/BVT	Plan Holland	<i>Marrow</i>	Marrow	19421024	aankomst	Mauthausen
36	Pouwels	<i>Tomato C</i>	X	15 01143	SOE/BVT	Plan Holland	<i>idem</i>	Marrow	19421024	aankomst	vermist
37	Steeksma	Celery B			SOE/BVT	Plan Holland	<i>idem</i>	Marrow	19421024	aankomst	Mauthausen
38	Macaré	<i>Celery C</i>	XI	8 02043	SOE/BVT	Plan Holland	<i>idem</i>	Marrow	19421024	aankomst	vermist
39	Dane	Cucumber A			SOE/BVT	Plan Holland	<i>Marrow</i>	Marrow	19421027	aankomst	Mauthausen
40	Bakker	<i>Cucumber B</i>	XII	7 011242	SOE/BVT	Plan Holland	<i>idem</i>	Marrow	19421027	aankomst	vermist
41	De Kruyf	Mustard			SOE/BVT	Plan Holland	<i>Suede</i>	Turnip	19421128	aankomst	Mauthausen
42	Rusler	<i>Broccoli</i>	XIII	10 070243	SOE/BVT	Plan Holland	<i>idem</i>	Turnip	19421128	aankomst	Mauthausen
43	Overs	Cress			SOE/BVT	Plan Holland	<i>Trumpet</i>	Lettuce	19421129	aankomst	vermist
44	Ubbink	<i>Chive</i>	-	9 15043	SOE/BVT	Plan Holland	<i>idem</i>	Lettuce	19421129	aankomst	ontsnapt
45	Terwindt	Chicory			MI-9	escape line	<i>Ebenezer</i>	Catarrh	19430213	aankomst	teruggevoerd
46	Van der Bor	Endive			SOE	sabotage	<i>Suede</i>	Turnip	19430216	aankomst	Mauthausen
47	Van Hulsteyn	Radish			SOE/BVT	Plan Holland	<i>Ebenezer</i>	Catarrh	19430216	aankomst	Mauthausen
48	Bruggaar	<i>Parsley A</i>	XIV	12 020443	SOE/BVT	Plan Holland	<i>idem</i>	Catarrh	19430216	aankomst	Mauthausen
49	Kist	Hockey			SOE/BVT	escape SOE	<i>Marrow</i>	Marrow	19430218	aankomst	vermist
50	V.d. Wilden P.	<i>Tennis</i>			SOE/BVT	escape SOE	<i>idem</i>	Marrow	19430218	aankomst	Mauthausen
51	Van Os	Broadbean			SOE/BVT	escape SOE	<i>Spinach</i>	Parsnip	19430218	aankomst	Mauthausen
52	V.d. Wilden W.	<i>Golf</i>	XVI	11 240343	SOE/BVT	escape SOE	<i>idem</i>	Parsnip	19430218	aankomst	Mauthausen
53	Dourlein	Sprout			SOE/BVT	Plan Holland	<i>Marrow</i>	Marrow	19430309	aankomst	ontsnapt
54	Boogaart	Kohlrabi			SOE/BVT	Plan Holland	<i>idem</i>	Marrow	19430309	aankomst	Mauthausen
55	Arendse	Seakale	XVII		SOE/BVT	Plan Holland	<i>idem</i>	Marrow	19430309	aankomst	Mauthausen

Geheime agenten-Englandspeel

Nr.	Naam 1)	Operationele naam/lezer	radiolijnnr. in Koninkrijk	radiolijnnr. in War Diary datum operationeel	Dienst	Taak	Gemeld via	Afgezet blind of via receptie-comic	Vertrek	Arrestatie	Lot
56	Rouwerd	<i>Netball</i>	-	14 230943	SOE/BVT	Plan Holland	<i>Marrow</i>	Marrow	19430422	aankomst	vermist
57	Uyrvanck	Gherkin			SOE/BVT	Plan Holland	<i>idem</i>	Marrow	19430422	aankomst	Mauthausen
58	Wegner	Lacrosse			SOE/BVT	Plan Holland	<i>Ebenezer</i>	Catath	19430422	aankomst	Mauthausen
59	De Brey	Croquet			SOE/BVT	Plan Holland	<i>Marrow</i>	Marrow	19430522	aankomst	Mauthausen
60	Mink	Polo			SOE/BVT	Plan Holland	<i>idem</i>	Marrow	19430522	aankomst	Mauthausen
61	Punt	Squash	xviii		SOE/BVT	Plan Holland	<i>idem</i>	Marrow	19430522	aankomst	Mauthausen

1) voor uitsplitsing zie bijlage 4

CH = Contact Holland

BVT = Bureau Voorbereiding Terugkeer

MVT = Bureau Militaire Voorbereiding Terugkeer

Bron: Bewerking van: Hs 7/161. Dutch Investigation Report. Appendix 1 Diagram of Droppings. *Koninkrijk 9*, bijlage 'Overzicht van de geheime agenten die onmiddellijk visor of door het Englandspeel in Duitse handen vielen - 1520/1521 -'.

Bijlage 4: Pseudoniemen agenten

Nr.	Achternaam	operationele naam	naam in opleiding	codenaam in het veld	alias in het veld	zender	hoort bij operatie
1	Alblas	Aramis				M16	
2	Ter Laak					M16	
3	Taconis	Caarath idem	Timmer Looman	Thijs	Timmer Thijs Lauwers Hubertus	Ebenezer	1 Catarth - sabotage
4	Lauwers					M16	
5	Van der Reyden					M16	
6	De Jonge					M16	
7	Radema						
8	Dessing	Carrot					
8	Emmer						
9	Orrt						
10	Baatsen	Watercress	Bouwman	Abor	Baatsen		
11	Andringa	Turnip idem	Akkerman Maartens	Leo John	Van Gielen Willem Molenaar Jan	Gilgal/Swede	2 Turnip - sabotage
12	Molenaar						
13	Ras	Lettuce idem	Rolfs Jeffers	Rikky Han	Roelofs Gerard Roessingh Johan	Trumpet	3 Lettuce - sabotage
14	Jordaan						
15	Niermeijer	Nash				M16	
16	Klooss	Leek idem	Kiek Salberg	Bob Henk	Klooss Barend Sebes Hendrik		
17	Sebes						
19	De Haas	Potato	De Heer	Pyl/Janije	De Haas		
20	Van Steen	Beetroot idem	Van Sirtard Pijnacker	Solk Pute	Swart Antonius Prins Herman		
21	Parlevliet						
22	Van Rierschoten	Parsnip Spinach	Van Rossum Brouwer	Jan Piet	Van Rooyen Johan Brugman Jan Cor	Boni	4 Parsnip/Potato- sabotage & ferry service
23	Buizer						
24	Jambroes	Marrow idem	Jurgens G.L. Boogaerts	Jansen/Johannes Smit	Jonkers Gerrit Leendert Loohuizen Evert	Marrow	5 Marrow - Secret Army
25	Bukkens						
26	Van Hemert	Leek A	Van Haafden	Jacob	Van Hasselt Gerrit	Heck	6 Leek - sabotage

Pseudoniemen agenten

Nr.	Achternaam	operationele naam	naam in opleiding	codenaam in het veld	alias in het veld	zender	hoort bij operatie
27	Beukema toe Water	Kale	Beekman	Bill/Hendrik	Knipers Fredrik		
28	Drooglever Fortuyn	Mangold	Felders	Dekker/Wim	Laumen Arie Johannes		
29	Jongelie	Parsley	Jansma	Arie	Haver Henri Jean Corn.		
30	Mooy	Cauliflower	Colenbrander	Thomas/Geraard	Mooy Willem Witmond		
31	Van der Giessen	Cabbage	Van Krimpen	Bram/Milk	Groen Anton Gerrit		
32	Kamphorst	Tomato A	Kerkhof	Eddie	Van Putten Pieter		
33	Koekstra	Celery A	Kolff	Murk	Klein Minne		
34	Pals	Pumpkin	Post	Postman/Anke	Van de Plas Marinus		
35	Hofstede	Tomato B	Hoogland	Ruys	Houtman Jan		
36	Pouwels	Tomato C	Praag	Maas	Peters Christiaan	Tomato C	Tomato B - Secret Army
37	Stekelma	Celery B	Sevenster	Pelt	Versteeg Hendrik Reinder		
38	Macaré	Celery C	Mebbins	Schaap	Mercens Barend	Celery C	Celery B - Secret Army
39	Dane	Cucumber A	Douma	Victor	Dijkshoorn Johannes		
40	Bakker	Cucumber B	Willems	Hoek	Bakker Jacob	Cucumber B	Cucumber A - Secret Army
41	De Kruyf	Musard	De Klijn	Elck	Kruyer Arie Johannes		
42	Rusler	Broccoli	Rutgers	Prins	Reinders George Lodewijk	Broccoli	Kale - Secret Army
43	Oxeres	Cress	Oomen	Keur	Oud Hermannus Johannes		
44	Ubbink	Chive	Udema	Louis	Van der Halen Frans	Chive	Cauliflower - Secret Army
45	Terwindt	Chicory	Thompson	Felix	Van der Velden Johanna Maria		
46	Van der Bor	Endive	Van der Brand	Huib	Penning Klaas		
47	Van Hulsteyn	Radish	Van der Hoorn	Otten	Van Hoek Cornelis Eliza		
48	Braggar	Parsley A	Van Bakel	Bert	Van Veen Pieter	Parsley A	Parsley - Special liaison 10/11/12
49	Kist	Hockey	Karels	Walt/Wilson	Kok Johannes		
50	V.d. Wilden P.	Tennis	Wouters	Noel	Van den Berg Pieter	Tennis	Hockey - replacement Parsley
51	Van Os	Broadbean	Van Oosterom	Joost/Frans	Van Emden Gerard		
52	V.d. Wilden W.	Golf	Van der Westen	Dolf/Kris	Winter Willem	Golf	Broadbean - escape service
53	Dourlein	Sprout	Diepenbroek	Paul	Dijkman Pieter		
54	Bogaart	Kohlrabi	Bleeker	Herman	Verstraten Pieter		
55	Arendse	Seakale	Arkema	Dirk	Arkestein Pieter		
56	Routwerf	Nerball	Roeleveld	Ernst	Rosendaal Frederik Willem	Nerball	Secret Army
57	Uyrvanck	Gherkin	Van Unnik	Sam	Van Vlier Herman		
58	Wegter	Lactose	De Kluijf	Ivan	Van Wijk Antonius		

Pseudoniemen agenten

Nr.	Achternaam	operationele naam	naam in opleiding	codenaam in het veld	alias in het veld	zender	hoort bij operatie
59	De Brey	Croquet	De Blank	Theo	De Booy Oscar		
60	Mink	Polo	Mertens	Herbert	Mink Anton Barend		
61	Punt	Squash	Pijnenburg	Simon	Smit Leo		
					Subtotalen		ZENDERS 5 sabotage 7 Secret Army 2 Inlicht. ID/MID 1 escape 15
					Totaal		

Bewerking van PRO, HS 6/747, Dutch Investigation Report, Appendix III, Dutch Section Agents in the field, 4th December, 1943.
(MI6-agenten staan daarin niet vermeld)

Summary

The Nordpol case, the Englandspiel under the microscope deals with a British undercover operation in the occupied Netherlands during the Second World War that ended in total failure. The case was known to the German services involved, Abwehr III F and Sipo IV E, as the 'Fall Nordpol' or 'Englandspiel' respectively.

In March 1942 the wireless operator of the two sabotage agents who were dropped blind at the start of the British operation was arrested. The agent followed instructions and pretended to collaborate with the Germans, enabling him as agreed to warn London in the telegrams that he dispatched on behalf of the enemy that he was no longer at liberty. However, London kept up the connection and from May 1942 on even began to arrange the arrival and reception of new agents and supplies over his radio line and that of a second radio operator, who in the meantime had been arrested too. In their eagerness to listen in, the Germans provided the necessary reception. In this way forty-two agents and tons of supplies fell directly into German hands within the space of a single year. Most of these agents and several colleagues who had already been arrested were horribly murdered in the Mauthausen concentration camp at the beginning of September 1944. A few were reported missing during the transport, and only five agents survived the terrors.

In the official Dutch inquiries, this Englandspiel, which went on until April 1944, was presented as a successful German counterespionage action against British attempts to build up cores of resistance in the occupied Netherlands from the end of 1941 on. The success of the German action was mainly due to serious errors or blunders on the part of the British service involved, the Special Operations Executive (SOE). These errors or blunders could be explained by the hasty construction of the service, the lack of trained staff and resources, the pressure under which work was carried out, and, in general, a failure at the individual level. British official accounts speak of 'errors in judgement' by those responsible for these operations, and emphatically reject 'deliberate intent' or 'betrayal' as alternative explanations.

All the same, the two latter possibilities have been and still are cautiously embroidered on in other writings on this issue because important questions remain unanswered in the official inquiries. These authors do recognise that the errors and blunders of the SOE as stated in those studies can certainly be identified, but

the motive for their doubts is less the fact that the British were misled than the long period of time that this lasted and the absence of an acceptable explanation of the events that answers the key questions. With one exception, the British literature reveals a wary shift from the original 'errors in judgement' motive to the serious 'errors and blunders' interpretations. The exception is the former head of the SOE cypher office, L. Marks, who has rejected the traditional accounts by stating in television series and on paper that the Englandspiel contains an unexpected truth. Nevertheless, his book on 'SOE's Code War', as part of the subtitle runs, did not reveal that 'truth', and the author is dead by now. Following this track, and on the basis of material from the British archives that has been declassified since then, this book tries to specify that 'unexpected truth' in more detail.

The traditional account of the Englandspiel contains two key moments: the arrest of Lauwers, the wireless operator of the first sabotage team, in March 1942; and the detention three months later of the pair of agents entrusted with the task of introducing and preparing the building up of a secret army in the occupied Netherlands in accordance with the *Plan for Holland*. That Plan was the brainchild of a British initiative, the Anglo-Dutch cooperation that commenced in May 1942. As far as the Dutch government was concerned, that cooperation was exclusively aimed at the building up an underground army that would not come into action until the moment of the invasion. It did not want to hear of any sabotage.

The arrested wireless operator appeared to divulge his secrets and collaborate. The knowledge and assistance that the Germans hereby acquired enabled them to infiltrate his radio line to such an extent that three months later London used the same radio link to arrange the reception of the agents responsible for the introduction of the *Plan for Holland*, Jambroes and Bukkens. The content of the Plan was thus known to the Germans so rapidly and in such detail that they were able to trick the SOE into believing in the construction of the secret army, for which London continued to fly in new personnel and material, at the request of the Germans, for a further eleven months.

All the agents, except for one, were dropped or put down blind until May 1942. The exception – and this was organised over Lauwers' radio link, which had been infiltrated by now – was sent to an organised reception committee headed by the Germans at the end of March. When warned soon afterwards by sabotage agents who arrived in March and April that they had been able to trace neither Lauwers nor another colleague, Dessing, London instructed Lauwers to establish contact with them from his side; the result was that all of the operational agents who were at liberty were subsequently arrested. Dessing was the only one to evade arrest and to reach London in September 1943.

Among the new prisoners was a second radio operator, Jordaen. Like Lauwers before him, Jordaen also failed to inform the Germans about a secret code that had been agreed with London, the security check, that every telegram had to

contain if it was to be considered 'genuine' by London. When a telegram bearing Jordaan's name but failing to include the security check was sent to London by a German wireless operator, Jordaan was given orders by London to instruct the new operator in the use of that secret code.

Both crucial infiltrations took place before June 1942, when the SOE was still dependent for maintaining radio contact with its agents on the radio control room of M16, the British secret service. It is noteworthy that the Germans did not manage to play back the radio lines that were operated by the same control room for the secret agents cooperating with M16 who were arrested in the Netherlands during that period.

The questions arising from the preceding points are not answered adequately, if at all, in the two official studies of the event – a parliamentary and a historical inquiry –, partly due to the guarded behaviour of the British. That is not the only reason, however, for on a number of points the researchers failed to pursue their questions further or to make use of the available information, especially the information given under oath during the parliamentary inquiry by Lauwers on the tactics for how to act in the event of arrest that he had been taught during his training: after a show of resistance, he could disclose his code and even signal for the Germans, provided he did not tell them about the security check. One of the reasons given for this recommendation during his training was that the British could use a radio line obtained by the Germans in this way and trusted by them to set up a counteraction of their own. This indication of deliberate intent on the part of the British was not further investigated in either of the inquiries, nor was it put to the British by the researchers.

The interpretations presented in these studies, which are primarily based on the fact that the SOE Dutch Section responsible for the operations in the occupied Netherlands ignored the security checks for a period of fifteen months, account for those omissions in terms of 'serious errors or blunders' on the part of the service. As already mentioned, both studies reject the possibility that 'deliberate intent' or 'betrayal' could have been at play; conclusions that are strictly confined to the SOE. The remaining literature, including a recent book by the British historian and SOE specialist M.R.D. Foot, does not offer many new points of view either. Foot too fails to raise the obvious questions and to explore the available information, although his book is based on new SOE material that has recently been declassified. One is therefore bound to conclude that the two official studies and Foot's study, dating respectively from six, thirty five and fifty seven years after the events, arrive at remarkably similar conclusions. In itself that might be an indication of the reliability of the statements made, were it not that none of the three inquiries under review provides a response to the crucial questions that have remained unanswered right from the start, focused on the doubts concerning Lauwers' instructions to cooperate and the reason given for them.

The SOE, of which the Dutch Section responsible for the Englandspiel was a part, turns out to have been an amalgam of three secret organs that had been in operation since 1938 – Section D, MI(R) and Electra House (ES) – and had been controversial within the British war organisation throughout the war. Section D was a part of the MI6 intelligence service, MI(R) of the War Office, and ES of the Foreign Office. Each in its own field studied the possibilities for causing harm to the enemy by subversive action in the event of war, and the necessary precautions were taken in anticipation of such a situation. The general division of labour was as follows:

- Section D – sabotage and political subversion, activities that could not be discussed officially with the authorities of the country involved and that had to be carried out without their prior knowledge and even against their will;
- MI(R) – activities of a paramilitary nature that could be discussed with the authorities involved and conducted with their assistance.
- ES – ‘black’ propaganda.

Under pressure of the confusion surrounding the fall of France, with the Germans on the Channel coast, a hasty decision was made in London to merge the three organs to form a new service, the SOE, under the Minister of Economic Warfare, as an autonomous body, at least in theory. It was an attempt to organise a coordinated approach in the occupied countries of the weapon that could still be used in addition to bombardment: subversion. The primary aim was to combat the Germans in occupied Europe and elsewhere with the same objectionable practices that, London believed, had contributed to the unexpected and rapid German success in the West: political agitation, sedition, sabotage, fifth-column activities, and so on.

The hastily formed service was completely dependent on the rival MI6 with respect to a number of essential points until late in 1942, such as communication with its agents in the field, transport and supplies, including transmitters, codes, false documents, etc. Throughout the war the SOE was to remain dependent on the ‘protection’ supplied by MI6 in the field against the counterespionage activities of the enemy that the SOE had so much to fear from, on the basis of the information about the enemy collected by this service. One of the ways in which Section V of MI6, which was responsible for this type of information for fighter protection, collected its data was by tapping and deciphering encoded German radio traffic. That section had the monopoly of collecting and distributing this sort of information.

At top policy level the SOE proved not to be autonomous; the minister responsible was not a member of the War Cabinet where the wartime strategy was determined. As such he was not informed about top-level secret plans and intentions. SOE policy was expected to fit in with the strategy drawn up by the Chiefs of Staff. That policy on the occupied and neutral countries was closely monitored by the Foreign Office, that had the right to veto planned operations. Though in theory

autonomous, in actual fact the service had its hands tied, and its operations were often frustrated, particularly by MI6, that rightly saw SOE not only as a rival but also as an extra risk to its own dangerous work. The SOE actions, which were sometimes spectacular and often caused quite a stir, did not exactly create the ideal climate for the gathering of information. A second source of friction came from the governments in exile in London. They were above all concerned with securing their interests in the mother country in preparation for an 'unharmful' return after the war. They therefore had absolutely nothing to gain from organising and arming the resistance in their own country when they were not themselves in control of it. There were justified fears of arousing popular resentment at the reprisals of the enemy in retaliation for acts of sabotage and resistance.

After the war the Belgian government collected material for a number of prosecutions of Belgian agents who returned from detention by the Germans to face charges of having collaborated with the enemy. This material shows that the instructions given to Lauwers about how to act in the event of being arrested were also given to Belgian agents. Other documents reveal that the British counter-espionage service, MI5, really did try to use the radio lines that had been infiltrated by the Germans for operational purposes of misleading them, and that, just as in the Netherlands, Belgian SOE networks were penetrated on a large scale by the enemy in 1942. Unlike the SOE Dutch Section, those in charge of the Belgian Section managed to put a stop to that process at the end of 1942, partly on the basis of reports by two security experts. One of those experts expressed his surprise to the higher SOE leadership at being bound to conclude that the codes and security checks in use by the SOE were completely inadequate, and at the fact that the agents dispatched had no way of warning headquarters that they had been arrested independently of initiatives in London. And since the radio operators in London had no way of determining whether the operator whose messages they received really sent them himself, he recommended recording the 'signature' of the radio operators on tape before they were sent out. Finally, this expert noted that no use had been made of direction-finding technology to determine whether a transmitter really was transmitting from the location it was supposed to be operating from. None of these points raised led to a review of the Englandspiel that was still operating at the end of 1942, not even when shortly afterwards the chief cypher officer of SOE issued a report at the highest level containing the suspicions in writing about the radio traffic conducted by the Dutch Section with the occupied Netherlands that he had been expressing orally to his superiors since the summer of 1942.

An analysis of wartime British intelligence and of a number of documents produced in that connection reveals that in March 1942 the top rank of the SOE agreed to the use of 'contaminated' radio lines of the service for undercover operations, organised by the Double-Cross or Twenty Committee. This project organisation of MI5, MI6, the military intelligence and other services had been set up at the beginning of 1941 with the main task of coordinating the passing on of

misleading information to the enemy by using double agents and other means. A serious problem with activities of this kind turns out to have been the permanent shortage of suitable, sufficiently credible information to pass on to the enemy with a view to keeping those misleading channels open for future use. Analysis of the documents shows that at least one 'contaminated' radio transmitter in the Netherlands was offered to the Twenty Committee in July 1942, and correspondence addressed to Lauwers from one of his former instructors also shows that Lauwers' radio transmissions were immediately removed from the normal routines and moved elsewhere after his warning signals had been received in England.

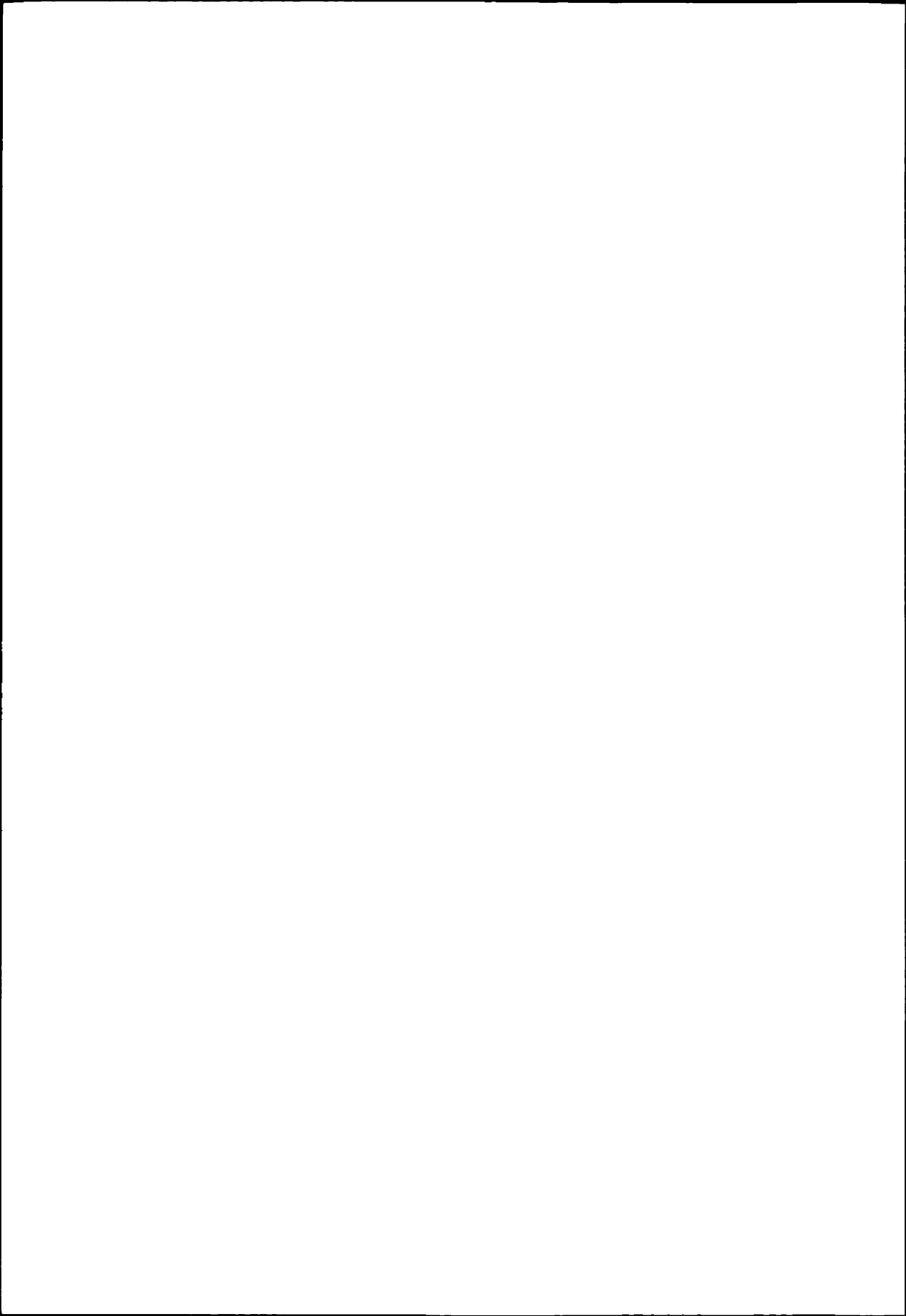
Research on a number of reports compiled when, after the successful escape of two SOE agents from detention by the Germans, the truth about what had been going on in the Netherlands began to dawn on London, leads to the conclusion that the search for the causes of the events went no further back than July 1942, the start of the implementation of the *Plan for Holland*. The preceding months, when the German infiltration of Lauwers' and Jordaan's radio lines took effect, were not subjected to detailed scrutiny. This conclusion finds confirmation in the discovery that when Lauwers returned to England, he was not questioned about his actions and behaviour while under detention, not even in connection with his own written after action report, even though, as a SOE document from 1945 notes, he was the only SOE agent to cite having acted in custody in according with British instructions in his defence.

This all leads to the final conclusion that the Englandspiel was based on a deliberate British action in the Netherlands whose dramatic course was not foreseen at the time of that action. It was a ploy that was intended to make such an authentic impression on the enemy that it was considered necessary to play agents and supplies directly into German hands as a means of tricking the enemy into believing in a possible and plausible objective. The SOE Dutch Section and its agents were deployed as the means. Until the spring of 1943 that stake was used to contribute to building up the credibility of German spies who had changed sides after being arrested by the British. With a view to a strategic misleading role in the future, these (double) agents had to be presented in the eyes of their former masters as their most reliable source of information in England. This scheme was implemented in the spring of 1942. With the main emphasis on the implementation of the *Plan for Holland* – an implementation that the Germans themselves had invented –, the permanent threat of an Allied invasion was created in the second half of 1942. The purpose of that spectre was to tie German troops up in the West in order to relieve pressure on the fronts elsewhere, particularly the Russian front.

By the spring of 1943 both tasks had in theory been completed; they were taken over by regular forms of operations, and the unavowable operations could be terminated. Now that the definitive decision to attack in the West had been taken and the threat of an actual invasion gradually began to take shape, the fictional variant, the Englandspiel, could be dropped. The German agents in England who

SUMMARY

had changed sides now turned their attention to passing on 'reliable' information about the building up of the Anglo-American invasion troops in that country in the framework of Operation Overlord.

Namenregister

- Ab* (A. Homburg) 120, 122, 128
Abor (A. Baatsen) 26, 71, 116-119, 123, 124, 127, 133, 177, 178, 233
 Alanbrooke, Lord, *zie* A. Brooke
 Alblas, A. 22, 29, 48, 71, 234
 Andringa, L. 27, 118, 120-123, 125-127, 130-133, 136-139, 179, 200, 203
 Attlee, C. 84

 Baatsen, A. 26, 27, 71, 117-119, 122, 124, 125, 127, 133, 177-179, 233, 234
 Beavor, J.G. 171
 Bell, G. 147, 148, 252
 Berg, Chr. van den 23
 Bernhard, prins 38-42, 91, 93, 95-97, 101, 103, 108-111, 156, 159-162, 197
 Beukema toe Water, K. 215
 Bevan, J. 228
 Bingham, S. 27, 43, 46, 53, 71, 72, 107, 177, 189, 200, 204, 207, 256
 Blizard, Ch. 27, 42, 43, 46, 51, 52, 55, 60-62, 70, 71, 97, 100, 102-104, 107, 155, 178, 191-194, 207, 241-242, 255, 256
 Boer, W. den 94, 95, 98
 Boeyen, H. van 94, 95, 97, 110
Boris (M. Londot) 201
 Bottema, J. 117, 124
 Boxshall, E. 41, 51, 55, 57, 61, 62, 77
 Boyle, A.R. 86, 87, 168, 174, 190, 213, 214, 226-229, 234, 236, 244, 246, 254
Brandy (J. Bottema) 117, 123, 124
 Broeckert, P. de 102
 Brook, R. 178, 191, 193, 194, 216, 217, 236, 237, 244
 Brooke, Sir Alan 102, 141, 143, 146, 154, 158, 162, 162, 166, 167, 169, 251
 Bruijne, M. de 27, 29, 39, 40, 48, 71, 91, 100-103, 105, 107-109, 146, 155-164, 166-167, 169, 171, 189, 197, 251

 Bucheit, G. 170
 Buizer, J. 28, 124, 128, 130, 133, 134, 202
 Bukkens, J. 28, 29, 31, 59, 61, 91, 129, 163, 234, 250, 260

Cabbage (A. van der Giessen) 207
 Capel-Dunn, D. 218
Carrot (G. Dessing) 113, 125, 138, 162, 202
 Cavendish Bentinck, V 218
 Celosse, B. 206, 207
Cesarevitch (E. Tromme) 190
 Churchill, W. 97, 106, 141, 144-148, 150, 161, 170, 218, 222, 227, 248, 250
 Colijn, H. 97, 135
 Cookridge, E. 170
 Cordeaux, J. 43, 103, 191
 Cripps, Sir Stafford 147
 Cruickshank, Ch. 68

 Dalton, H. 80, 81, 154
 Dansey, C. 93, 96, 98, 198, 213
 Déricourt, H. 67, 187, 188
 Derksema, R. 27, 94, 98
Dery (pseudoniem van *Cesarevitch*) 190
 Dessing, G. 21, 48, 113, 114, 115, 119-123, 126-127, 129, 131-133, 135-139, 175, 195, 199-205, 208, 241, 252, 260
 Dijk, J.J.C. van 135
 Dijkhoorn, A. 93-94, 102-103
Dirksen (G. Dessing) 201
 Dobson, R.I. 27, 108
 Dogger, G. 162, 164
 Dourlein, P. 30, 53, 72, 188, 198, 209, 212, 218
 Duisterwinkel, G. 59, 60, 62

 Eden, A. 106, 147, 148, 222, 252
 Eisenhower, D. 39
 Emmer, J. 29, 48, 234

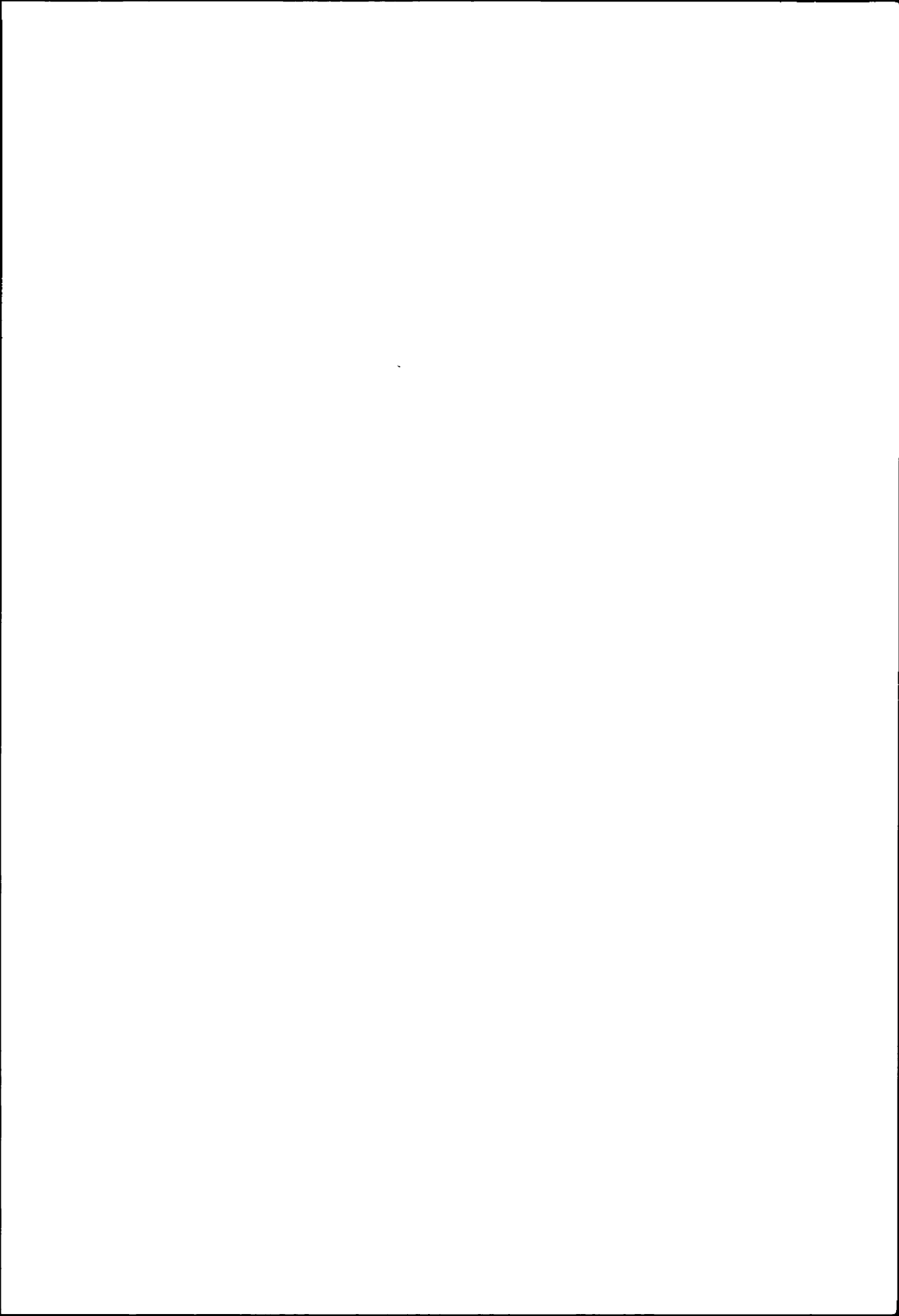
NAMENREGISTER

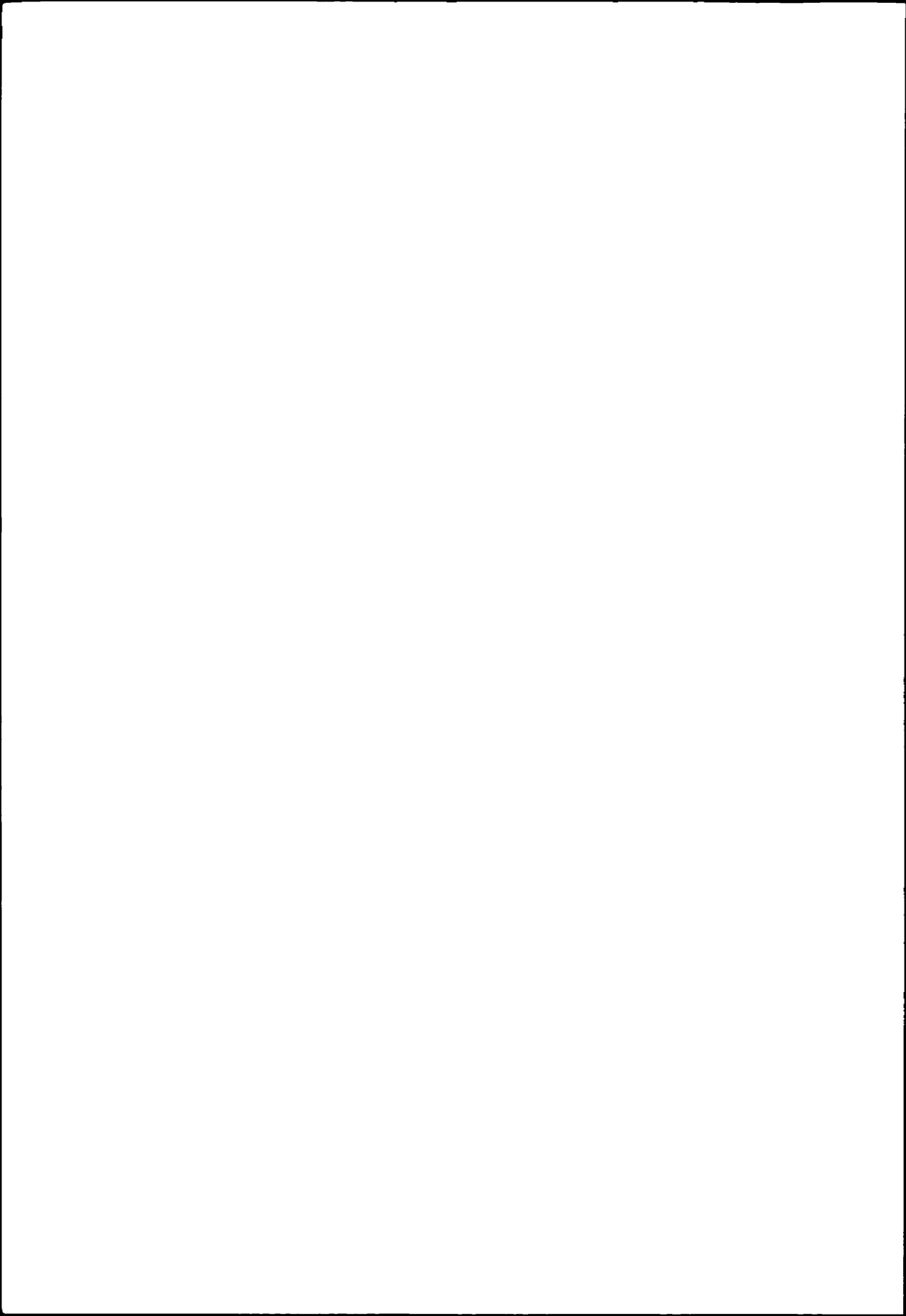
- Faro* (B. Celosse) 206, 207
 Fock, C. 50, 59
 Foot, M.R.D. 33, 54, 57, 66-73, 84, 97,
 171, 190, 191, 194, 196, 198, 199, 217, 218,
 220, 241-243, 247, 251, 255, 256, 261
 Furstner, J. Th. 94, 96, 102, 146, 155, 156,
 167
- Gerbrandy, P.S. 35, 96, 97, 101, 103, 106,
 146, 156, 159, 160, 161, 162, 167, 197
 Giessen, A. van der 30, 195, 205, 207, 208
Gilbert (H. Déricourt) 187
 Giskes, H. 22-26, 47, 59, 65, 170, 188, 192,
 199, 209, 244, 249, 257
 Goerdeler, C. 147
 Graaf, K. de 166, 188, 206-208
 Gubbins, C. 65, 66, 81, 104, 106, 134, 154,
 155, 157-162, 164, 174, 186, 195, 214, 237,
 252
 Guillaume, L. 204, 205
- Haas, J. de 28, 117-123, 125, 126, 128, 129
 Hambro, Ch. 81, 98, 155, 159, 161
 Hamel, L. van 101
 Hazelhoff Roelfzema, E. 39, 40, 96, 98, 100
 Heinrich, F. 23, 25, 42
 Hemert, G. van 53, 137
Henning (A. Homburg) 101
 Himmler, H. 167
 Hitler, A. 80, 84, 142, 146, 147, 148, 151,
 170, 222, 250
 Hoets, P.H. 67, 68, 73, 251, 252
 Homburg, A. 101, 120, 122, 128
 Hopkins, H. 143
 Howard, M. 173, 242
 Humphreys, L. 198
 Huntemann, G. 22, 42, 47, 244, 257
- Ismay, H. 161
 Jambroes, G. 28, 29, 31, 59, 61, 71, 73, 91,
 104, 129, 159, 161, 163, 166-168, 170, 171,
 215, 250, 251, 260
Jansen (G. Jambroes) 129
Jim 180-183
 Johns, Ph. 96, 108
 Jong, G. de 136, 196, 197, 234
 Jong, L. de 32, 33, 36, 41, 42, 45, 46, 51-63,
 67, 69, 77, 88, 164, 166, 197, 239, 242, 252
 Jonge, E. de 29, 48, 196
 Jonge, H. de 30
- Jordaan, H. 28-30, 53, 58, 61, 114, 116, 118-
 123, 125-134, 137, 138, 179, 182, 183, 184,
 210, 234, 241, 243, 260, 263
- Kale* (K. Beukema toe Water) 215
 Kelso, N. 65
 Keswick, D. 154, 155
 King Kong (Ch. Lindemans) 205
 Kleffens, E. van 94
 Klooss, B. 28, 118, 122, 126-127, 131, 133, 179
 Kluiters, F.A.C. 100
 Knight, C. 153
 Koot, H. 50
 Korthals Altes, A. 181, 182
 Koutrik, F. van 43
 Kup, W. 42
- Laak, J. ter 22, 23, 29, 30
Lacquer, (A. Lheureux) 190
Lacrosse (A. Wegner) 206, 207
 Laming, R.V. 27, 92-100, 110, 135, 152-155,
 157
 Lauwers, H. 24, 25, 26-32, 35, 43-45, 47, 51-
 53, 55-63, 66, 68, 70, 71, 73, 113, 114, 116-
 125, 127-129, 134, 137, 163, 175-194, 208-
 211, 223, 233, 234, 237, 238, 242-245, 259,
 260-263
Leek (B. Klooss) 119, 125, 126, 131, 162
 Lelie, de dames 135, 138, 139
 Lepage, F. 98, 153, 154
 Lheureux, A. 190
 Liddell, G. 218
 Lieftinck, H. 100, 102, 103, 104, 108
 Lindemans, Ch. 206
 Londot, M. 201
 Looi, L. van 135-138, 199-200
- Mackenzie, W. 66, 77, 82, 93
 Marks, L. 65, 66, 68, 119, 122, 127, 171,
 179, 180, 192, 194, 214, 233, 242, 243, 252,
 256, 257, 259
 Marshall, G. 143, 144
 Masterman, J.C. 57, 58, 61, 191, 222, 223,
 226, 228, 229, 233, 242
 May, E. 47, 114
 Menzies, S. 85, 147
 Mockler-Ferryman, E. 218
 Molenaar, J. 27, 28, 118-122, 131, 137, 182,
 243
 Molotov, V. 143, 144

NAMENREGISTER

- Montagu, E. 242
 Morgan, F. 254
 Morton, D. 218, 219
- Nash* (W. Niermeyer) 118
 Nelson, Sir Frank 81, 85, 97, 228, 229, 244
 Nicholls, F.W. 214
 Niermeijer, W. 29
- Oorschot, J.W. 38, 91, 95, 109
 Orrt, F. 29
- Pam* 180-183
 Parlevliet, H. 28, 121, 123, 125, 127, 130-133, 138, 139
Parsnip (J. van Rietschoten) 128, 202, 207
 Pidcock, W. 50, 51
 Plassche, J. van de 95
 Pot, L. 196, 197
Potato (J. de Haas) 118, 119, 123, 125, 126, 128
Pyl (J. de Haas) 117, 118
- Rabagliati, C. 27, 40, 96, 98, 102, 103, 155, 164
 Radema, E. 29, 48, 234
 Ras, G. 27, 116, 118, 120, 121, 125-127, 129, 130, 133, 179
 Rauter, H.A. 167, 257
 Read, J.J. 254
 Reile, O. 249, 250
 Rep, J. 57, 59, 61, 62, 67, 68, 170, 171
 Reyden, W. van der 22, 23, 29, 30, 176, 183, 184, 192, 233
 Ridderhof, G. 23, 72
 Rietschoten, J. van 28, 30, 128, 130, 133, 137, 195, 202, 205, 207, 208
 Rierveld, A. 207
 Roelofs, G. 179
 Roosevelt, F.D. 143, 144, 148, 150
 Rothschild, Lord 218
- Sant, F. van 't 27, 43, 58, 92-96, 98, 100, 102, 103, 109, 153, 155, 161
 Schrage, W. 101
 Schreieder, J. 24, 47, 59, 65, 202, 241, 257
 Sebes, H. 28, 118, 122, 126, 127
 Selborne, Lord 80, 101, 106, 146, 155, 156, 158-162
 Senter, J. 86, 87, 168, 189, 212, 218
- Seymour, Ch. 103
 Siedenburg, H. 50
 Sikorski, W. 146
 Six, P. 53
 Sluysen, M. 48, 135, 138
 Sluysen, Marijke 48, 135, 138, 139
Smit (J. Bukkens) 129
Snow 223
 Somer, J.M. 107, 108, 109, 197
Spinach (J. Buizer) 124, 128, 202
 Sporre, C. 101, 120
 Stanley, O. 228
 Stauffenberg, C. von 147
 Steen, A. van 28, 121, 123, 125, 127, 130-133, 138, 139
 Steengracht van Moyland, H. 43
 Stewart, Sir Findlater. 226, 227, 230
 Sweet-Escott, B. 57, 58, 59, 183
- Taconis, T. 24, 28, 11, 117, 119, 121-125, 128, 132, 179, 233
 Tazelaar, P. 100, 162
 Terwindt, B. 28, 30, 198
 Tromme, E. 190
- Ubbink, B. 30, 72, 188, 198, 209, 212, 215, 218
- Verkuyl, J.A. 50
 Visser 't Hooft, W. 147
 Voorst Evekink, D. van 95
 Vorrink, K. 48, 136-139, 199, 202, 203, 204, 241
 Vos van Steenwijk, A.N. 50
- Waals, A. van der 48, 138, 139, 202, 206, 241
 Wallenberg, J. 147
 Wallenberg, M. 147
 Wegner, A. (Klaas) 30, 195, 205-208
 West, N. 191
 Wethered, G. 218
Wilde, De (pseudoniem van A. van der Waals) 206
 Wilden, W. van der 53
 Wilhelmina, koningin 37, 38, 41, 42, 62, 92, 95, 106, 109, 110, 159, 172, 200, 247
 Willem van Oranje 184, 233
- Zembsch Schreve, G. 185, 199
 Zomer, J. 22

JO WOLTERS

DOSSIER NORDPOL

HET ENGLANDSPIEL ONDER DE LOEP

Het Englandspiel is nog steeds een van de grote mysteries uit de Tweede Wereldoorlog. Hoe is het mogelijk geweest dat de Britten zich zo lang – maart 1942 tot april 1944 – door de Duitsers lieten ‘beetnemen’? Waarom negeerden ze de vele signalen dat er met hun acties in bezet Nederland iets niet pluis was? En: was het wel een Englandspiel of toch eerder een ‘Germany game’?

Tientallen agenten van de Britse Special Operations Executive (SOE) werden door de Britse luchtmacht boven Nederlands grondgebied gedropt om steun te geven aan het Nederlandse verzet tegen de Duitse bezetter. Vanaf mei 1942 werden al deze agenten meteen bij hun landing door de Duitsers opgevangen en gearresteerd, en de afgeworpen zenders werden door Duitse marconisten ‘teruggespeeld’. In Londen bleef het Duitse spel tot ver in 1943 onopgemerkt. In de overtuiging dat in Nederland met succes gewerkt werd aan de opbouw van een ondergronds leger volgens het zogenaamde Plan voor Holland, ging Londen door met het sturen van nieuwe agenten en materiaal naar Duitse receptiecomités, gearrangeerd over de geïnfiltreerde radiolijnen. De Duitsers van hun kant speelden het spel bekwaam mee; een groot Duits succes dus, zo lijkt het.

De gangbare visie, zoals onder anderen door dr. L. de Jong verdedigd, is dat de Duitsers slim gebruikmaakten van fouten en slordigheden aan Britse en Nederlandse kant. Zo sloegen de Britten geen acht op het ontbreken van de afgesproken beveiligingscodes in de telegrammen die de Duitsers in naam van gedropte agenten stuurden. Op basis van inmiddels vrijgegeven Britse documenten van onder andere SOE, maar ook van nevendiensten, toont de auteur van dit boek aan dat het Englandspiel eigenlijk beter een ‘Germany game’ kan worden genoemd. In werkelijkheid waren het namelijk niet de Duitsers die de Britten bedrogen, maar omgekeerd. Door een groot aantal agenten te offeren brachten de Britten de Duitsers in verwarring en verspreidden ze desinformatie.

Jo Wolters is jurist. In het kader van zijn onderzoek naar het Englandspiel houdt hij zich al jaren bezig met de geschiedenis van spionage en inlichtingenwerk in de Tweede Wereldoorlog.

ISBN 90-5352-882-2

9 789053 528822